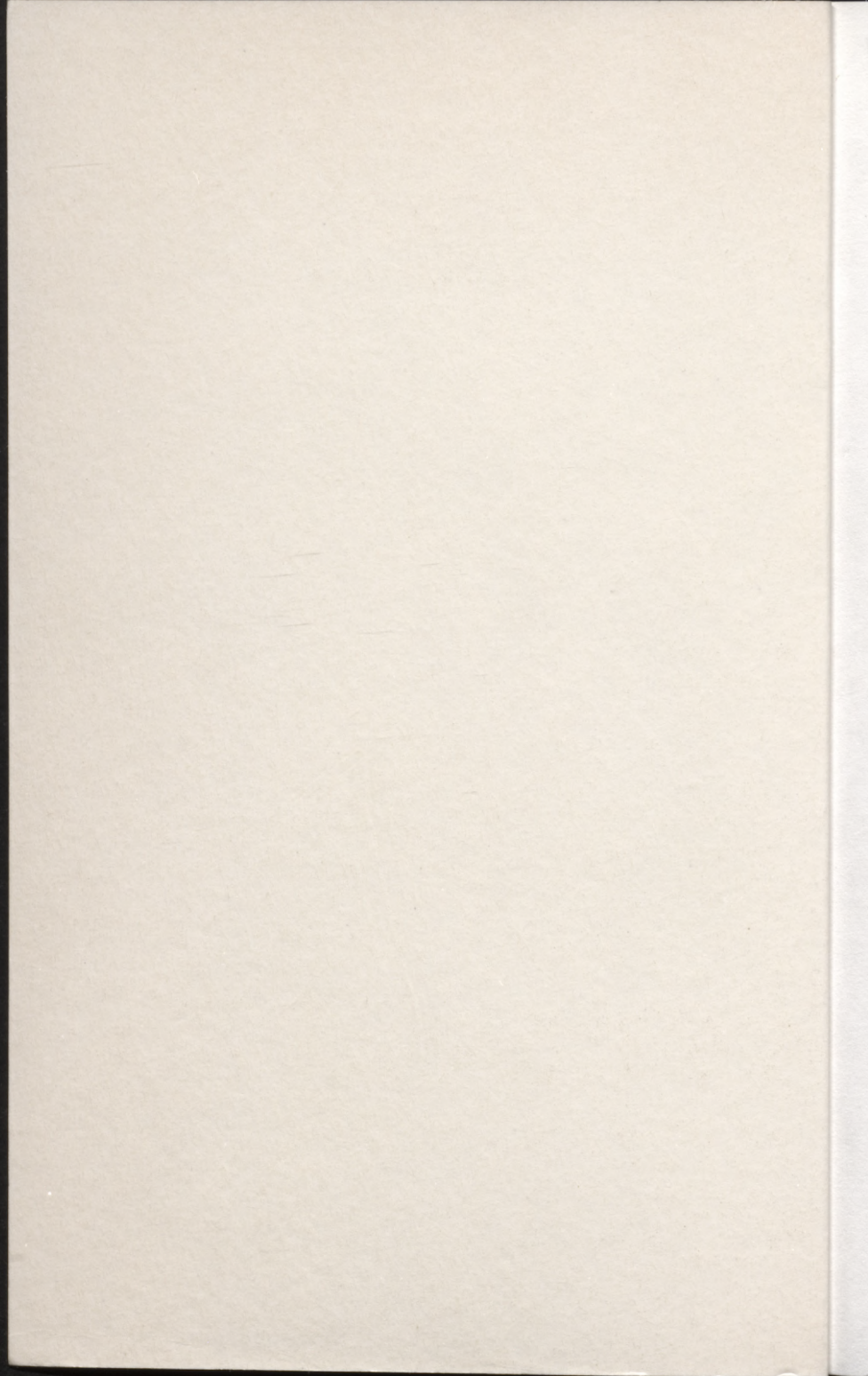

DAUGAVAS RAKSTI

NO DAUGAVPILS LĪDZ PĻAVIŅĀM

2000-3

529

L

LATVIJAS KULTŪRAS FONDS

DAUGAVAS
RAKSTI

DAUGAVAS
RAKSTI

DAUGAVPILS LIDZ PĻAVINĀM

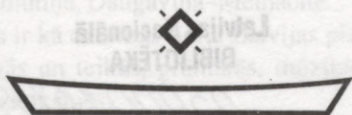
1994. g.

DAUGAVAS
RAKSTI

2000-3
L 529

L

LATVIJAS KULTŪRAS FONDS

DAUGAVAS RAKSTI

NO DAUGAVPILS LĪDZ PĻAVIŅĀM

RĪGA 2000

UDK 908 (474.3) + 94 (474.3)

Da 851

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTĒKA

0300013745

Sastādītāja un redaktore *Vaida Villeruša*

Mākslinieciskā redaktore *Ināra Jēgere*

Datorsalicējas *Aija Brante, Ingūna Palma*

Atbildīgā par izdevumu *Māra Daneberga*

Krājumā izmantoti Daugavas muzeja, Daugavpils
Novadpētniecības un Aizkraukles muzeja krātuves
materiāli, *Marikas Vanagas* fotoreprodukcijas,
fotogrāfijas no rakstu autoru arhīviem

Uz 1. vāka – Sv. Jaunavas Marijas baznīca Daugavpilī.

Uz 4. vāka – skats uz Daugavu no Aizkraukles pilskalna.

Vaidas Villerušas krāsu foto.

ISBN 9984-9114-8-9

© Latvijas Kultūras fonds

Daugaviņa–Māmuliņa, Daugaviņa–Melnacīte... Kādos tik mīļvārdos nav saukta upe, kas ir kā dzīvības līnija Latvijas plaukstā. Kopīgi rakta tā ir tautas dziesmās un teikās, grāmatās, mūzikā, gleznās, dejās un neskaitāmās citās izteiksmēs.

Daugavas raksti ir Kultūras fonda zieds upei un cilvēkiem tās krastos.

Daugava, kaut allaž jūru sasniegusi, ne vienmēr bijusi ūdeņiem pārbagāta – tai bijuši sausie gadi, kad straumes noplakušas un atsegušies akmeņi tās dziļumos – tomēr tikai līdz nākošajam pavasarim. Arī pārtraukums *Daugavas rakstiem*, pievienojot trešajam krājumam ceturto, ir bijis tāds “sausais gads”. Taču atkal ir pavasaris, un reizē ar ūdeņu celšanos un mutuļošanu nāk klajā kārtējais krājums.

Tas nāk lejup no vietas, kur piestāja iepriekšējais – no 725 gadu jubilejai sapostās Daugavpils.

Līdzīgi pirmajiem, tas ir kā mozaīka, no krāsainiem gabaliņiem kopā likts. Tajā uzpeld dzelmē nogrimušie vietvārdi, ledus sastrēgst pie Staburaga, iekams ūdeņi plūst garām senajai Visvalža pilij Jersikai. Teikas vējš iepin dižkoku zaros, kuriem robežas nav vilktas – tie aug arī augšpus Daugavpils un lejpus – līdz pašai jūrai. Ūjinot var sasaukt pārcēlāju un ar prāmi nokļūt kreisajā krastā, bet, ja to nevēlas, laisties ar laivu lejup līdz Pļaviņām – garām Cietoksnim, kas vēl arvien glabā atmiņas par savu skaisto baznīcu, garām Mežciemam, Krustpilij, uz mirkli piestājot Gostiņos.

Visās šajās vietās jūtama cilvēku klātie – vai tā būtu sirma tautisko brunču audēja, veikls bodnieks Gostiņos, tautas dziesmu teicēja, vecs zvejnieks vai ģimnāziste dzīves ceļa sākumā.

Un vēl – tālu no šīs dienas tecējuma kādreizējo Daugavas plašumu iezīmē senkrasti. Gribētos cerēt, ka arī *Daugavas raksti* varētu būt ar lielāku vērienu, ieskatoties visā dziļāk un plašāk, tiecoties uz senkrastu robežām.

Tas varētu notikt, ja tie, kam šie raksti ir vajadzīgi, nāktu ar savu atsaucību un piedalīšanos.

Cerot uz labestīgu attieksmi, Kultūras fonds nodod ceturto *Daugavas rakstu* krājumu lasītāju rokās.

2000. gada pavasarī

Vaida Villeruša

Māra Svīre

PIE STABURAGA

Pagājušajā pavasarī ledus sāka iet 18.aprīlī. Vispirms tālumā, līkumā aiz Avotiņu kalna, parādījās nelīdzenumi – kā putas vai netīru mežģīņu kaudze. Drīz vien auga augumā un nāca tuvāk. Ne putas vairs, ne mežģīnes, vieglums zudis, pārvērties milzīgā spēkā, ledus gabalu, atlūzu un vižņu haosā. Kas tur mutuļoja, vēlās, grima un cēlās – no krasta nebija saskatāms. Šķīta, varena roka velk ceļu Daugavas pelēcīgajā ledū kā dzērvju kāsis pavasara debesīs. Arī lejā, ķīļa smailē, kāds vadgabals, ledus šķēlējs, līdzīgs vadonim, gaisa šķīrējam dzērvju kāša smailē. Droši vien tāpat nogurst... Ai nē, sadrūp, izjūk, cits pagrūž malā vai uzsēžas kaklā, lai ieņemtu galveno vietu un pēcāk piedzīvotu, ko pats nodarījis iepriekšējam...

Šogad mēnesi agrāk notika pavisam citādi. Divās neredzēti siltajās nedēļās Daugavas klājums izčākstēja un pašķīrās kā sadilis palags 14.marta rītā. Bet tieši tad temperatūra atkal bija noslīdējusi līdz nullei, gaisā sijājās sīkas sniegpārslas, kas sēdās uz ledus un ielipa tumšajos lāsmēņos. Ne krāvumu, ne krastos pagrābtas drazas. Gar malām ledus vēl stingrs, bet upes vidū virzās rāmi un cienīgi, gandrīz nemanāmi, skatienu uzmetot. Ilgāk pavērojot, sāk likties: nevis ledus, bet pati upe lēnām slid lejup. Sniega miglā tītais pretējais krasts gandrīz pazudis. Pēcpusdienā atspīd saule, Daugava atkal ir savā vietā, aiz upes brūnē krasta kārkļu skumšķi, rūsē pērn neapstrādātie lauki, vēl neplaukušās apses ir pelēki zaļģanas. Vējš trenkā sīkus vilnišus brīvā ūdens strēmēlē, abās pusēs balta, svaiga sniega klāts ledus, kas ir nedomā kustēties. Un tā nedēļu. Tad uznāca aukstas dienas un

stindzinošas naktis, Daugava aizsala, un vajadzēja gaidīt jaunu ledus iešanu, tikai nedaudz agrāku par pārno.

Tumša, dziļa balss murd atvaros, mudinādama nosviest kuplās, saltās drānas, kas mānās, izlikdamās žilbinoši baltas, bet patiesībā ielokos savazātas līdzīgi operas primadonnas tērpam. Vienīgi krēslainajā dzelmē, kur gan ziemā, gan vasarā ne silts, ne auksts, kur melni sami guļ dūņās kā akmeņi, vienīgi tur var likties, ka ledus ir ģērbs, nometams bez sāpēm. Patiesībā tas ir kauls no upes kaula un miesa no upes miesas. Ne lieta, ne viela, bet stāvoklis. Pasaulei – acu apmānīšanai: lai skatās, brīnās un galu galā neko neredz un nesaprot. Pašai upei – acu aizsegšanai, kamēr saņem dūšu sevi plēst un ārdīt, lai piedzimtu no jauna jaunai vasarai nemainīgos krastos un tomēr citos.

Pats Staburags ar melnu dūņu cepuri galvā, sīkgliemežiem apaudzis, piecpadsmiņus lielus soļus no mana loga, tad divdesmit četrus dolomīta pakāpienus uz leju, kādus desmit metrus Daugavā un piecus sešus metrus zem ūdens. To netraucēja pusotru metru biežais pagājušā pavasara ledus, kur nu šīgada nieka piecdesmit centimetri, beigās saulē salaidušies pavisam plāni! Arī neganti palu ūdeņi negāžas pāri. Pļaviņu spēkstacija regulē Daugavu kā Saeima valsti, nosakot kas atļauts un kas ne. Strādāt, turbīnas griezt drīkst, bet trakot, no krastiem ārā kāpt – nekādā ziņā. Ja upe kļūs draudīga, palaidīs pāri aizsprostam. Tas ir pasakains skats – esmu redzējusi – kā gāžas baltās putās sakultie ūdeņi. Tikai dārgs prieks, ja sarēķinot zaudēto enerģiju. Tāpēc ūdens tiek pastiprināti tērēts jau pirms ledus iešanas, lai līmeni pazeminātu. Un tas krītas, ledus nosēžas, pie krasta piesalušais plaisā, sasveras, sevišķi šajā, augstajā krastā, un Daugava kļūst nepieejama. Bet uz Staburagu tas neattiecas. Līdz Staburagam virszemes, pareizāk, virsūdens kaislības nesniedzas. Pagaidām. Pļaviņu HES rekonstrukcijas laikā – tā stāsta – ūdens līmenis pazemināšoties par sešiem metriem. Iespējams, Staburaga pakausis varētu būt virs ūdens. Tad gan tauta plūdīs skatīties, tikai man bail, ka pārāk daudzi vēlēšies uzlikt savu cēlo kāju, uzkāpt Staburagam uz galvas, un diezin vai mums (Svīrei un Kaijakam) pietiks spēka to novērst.

Līdz šim “Staburaga meklētāji”, kā viņus saucam, nāk skatīties to, ko nevar redzēt. Meklētāji tādēļ, ka taujā, kur ir Staburags. Nevienš

...ledus nosēžas, pie krasta piesalušais plaisā, sasveras...

vēl nav teicis "bija". Norāde ceļa malā vēstī "Staburags – 275 soļi". Tas ir mājiens, ka jāiet kājām. Vai kāds mēru līdzī nēsā, ja attālums būtu izteikts metros? Likās, pārpratumi nevarētu rasties. Bet kā nu ne! Tie bija mani soļi, toties citiem savi: lieli, sīki, stiepti, īsināti, vīrieša, sievietes, bērna soļi. Ja noskaita mazāku gabalu, tad nekas, nonāk pie vecajām, trīsdesmitajos gados būvētajām akmens kāpnēm, kas veda uz Staburagu. To turpinājums tagad zem ūdens. Un Staburags nav tālu. Bet, kas met platus, tie aizšaujas garām un apmulst, nonākuši pie mūsu pirtiņas. Tas taču nav Staburags! Atliek vaicāt.

Daudzi neizkāpj pie uzraksta, laikam spriež, ka nav vērts kājām iet, jābūt piebraukšanai. Un ir arī – mūsu mājas ceļš. Vieni apstājas pie lielās lazdas, kas pagalma vārtu vietā. Citi iebrauc sētsvidū, daži gandrīz pa durvīm iekšā un prasa: "Kur jums te Staburags?" It kā tas varētu izrādīties aiz pakšņa piesiets kā suns vai istabā iemūrēts kā krāsns. Patiesību sakot, mums ir gan istabā Staburags un ne viens vien – bildēs. Ir Staburaga šūnakmens gabali – īsti. Un senlatviešu kara cirvis, ko dēls reiz atrada Daugavā, kad ūdens līmenis bija zems. Rādījām Aizkraukles muzeja direktorei Regīnai Paukštei, viņa teica,

muzejam nevajagot, jo vairāki tādi esot. Ļoti labi, mums vajag, varam ļaut, lai skolēni ne vien apskata, bet arī aptausta. Nē, mūsu mājā nav muzejs, bet dzīvojamā istaba, kurā aicinām tos, kas grib dzirdēt un redzēt, nevis pieskrējuši, garām braucot. Un katrā ziņā bērniem, skolēniem rādām, lai viņiem rastos priekšstats, kāds Staburags izskatījās, lai zinātu, piemēram, ka Liepavots nav viens no Staburaga avotiņiem. Es jautāju, vai ir lasījuši. Valda *Staburaga bērnus*. – “Jā, jā!” – visi lasījuši. Tad jau varēs pastāstīt teiku par Staburaga rašanos? Kā tad! Un drosmīgākais sāk: “Dzīvojusi reiz daiļa jaunava, un viņas iecerētais bijis zvejnieks...” Nekā! *Staburaga bērnos* ir pavisam cita teika, man tā patīk labāk nekā pārējās. Teika par nabaga vīru, kas izmisumā atdevis Ūdensvīram savu sirdi, lai tā nesāpētu. Un tūlīt viņa dzīve sākusi iet augšup, kļuvis pat par karali, tikai bez sirds... Kad, bēgot no saniknotās tautas, karalis ielēcis laivā un īries pāri Daugavai, Ūdensvecis viņam sirdi atdevis. Karalis, nožēlā raudādams, pārvērties klintī, pār kuru kā asaras plūst dzidrs avotu ūdens.

Šo teiku stāstīju Valsts prezidentam Guntim Ulmanim, kad aizpērnajā pavasarī viņš bija ieradies pie Staburaga stādīt ozolu turpat, kur kādreiz dēstīts Kārlim Ulmanim par godu, gan toreizējam Prezidentam pašam nepiedaloties.

Viņa Ekselence ķēra pie krūtīm: “Ir gan vēl!” Tolaik G. Ulmanis vēl pārāk īsu laiku bija prezidents, lai jau paliktu bez sirds. Vara nav Ūdensvecis, kas sirdi atņem vienā mirklī. Bet varbūt demokrātiskās valstīs prezidentūras laiks ierobežots tādēļ, lai augstākais valstsvīrs nepaspētu zaudēt sirdi?

Kad Atmoda bija vēl pādroša un apdraudēta, “zaļie” iecerēja vest pa Daugavu sarkanbaltsarkano karogu no toreizējās Stučkas pilsētas līdz Staburagam. Brauciens notika pievakarē, īsi pirms krēslas. Lai redzētu, kur galamērķis, Daugavas krastā tika sakurts ugunskurs. Sāka pulcēties šīspuses ļaudis. Vecie, represiju un baiļu mācītie, nopietni un svinīgi, daži piesardzīgi. Jaunie – it kā lietišķi, tomēr uzdrīkstēšanās prieks acīs. Bērni bezbēdīgi delverējās. Bet visi ik pa brīdim skatījās, vai nenāk... Tad Daugavas likumā aiz Rīteriem parādījās straujš punkts. Tas tuvojās, varēja jau atšķirt – kuteris, un kaut kas plīvoja... Vai nu tiešām, vai tikai šķita. Attālums ruka rukdams, un, kad karoga sarkanbaltsarkanās krāsas bija neapšaubāmas, Arvīds

Valsts prezidents Guntis Ulmanis klausās teiku par Staburagu

Dārznieks, vecs staburadzietis, kas gājis cauri visādiem dzīves lokiem, klusām teica: "Skudriņas pār muguru skrien." Acīs viņam bija asaras.

Kuteris nostājās virs Staburaga, un mēs kaisījām ūdenī ziedus – velti Karogam, kas augšāmcēlies, un Staburagam, kas arī reiz augšāmcelsies. Tolaik viss likās iespējams.

Sākās ar vārdu. Ilgus gadus Staburagu pieminēja tik maz, cik vien iespējams, un Rīgā, tālajā Vidzemē vai Liepājas pusē to varēja pat aizmirst. Bet šaipusē ne. Brīnumainā kārtā pastāvēja kolhozs "Staburags" un Staburaga ciema padome, lai gan divas trešdaļas īstā Staburaga piederot Secēi un tikai viena – bijušajam Sēlpils pagastam. Par *Staburagu* 1989.gada martā kļuva Stučkas rajona laikraksts – leģendārā klints bilde titulā un paša LKP rajona komitejas pirmā sekretāra ievadvārdi – diezgan paradoksāla kombinācija. Jau sen – no 1976.gada – Staburaga vārdā sauc vīru kori, un mums ir gods būt draugos ar to. Pēdējos gados *Staburaga* vīri, rudenī mēģinājumus atsākot, balsis izloka šeit, pie Staburaga. Viņu diriģente Māra Batraga un koncertmeistare Zinta Freiberga, kādreizējās māsas Melderes, bērībā dzīvoja un mācījās Alūksnē tāpat kā es, toreiz Māra Brīdaka.

Viņu vecākā māsa Biruta un mana – Lija – bija nešķiramas draudzenes. Māru ieraudzīju pirmajos Staburaga svētkos Daugavas krastā un noturēju par citu viņas māsu – Ināru. Piegāju, teicu: “Sveicināta, Ināra!” Saņēmu atbildi: “Es esmu Māra!”

Kad rieta saules stari, pār Staburaga vietu krītot, Daugavu iekrāso zilganos un vara sarkanos toņos, vīri sāk dziedāt, un ūdens virsma, akustikas burve, ļauj sadzirdēt pat pretējā krastā. Galvenais klausītājs ir Staburags, viņam tiek dziedāts, bet no cilvēkiem vienīgi mums – Svīrei un Kaijakam. Veltījums Staburagam apstaro arī mūs, un es zinu: lielāka pagodinājuma dzīvē man nav bijis un nebūs.

Astoņdesmito un deviņdesmito gadu mijā uz “šo vietu, kur jaunībā biju”, sāka braukt ārzemju latvieši. Vēl jau nedrīkstēja reizot pa Latviju, kā prātā ienāk, bet šejienes radi uzdrošinājās vest, un tālumnieki vairs nebaidījās. Aivars un Elza no Austrālijas reizē ar Ernestu Lodziņu pēc 49 gadiem... kā viņi ierakstīja viesu grāmatā. Ilga un Arvīds Jankeviči, Jānis un Kārlis Liepa, O. Streistermanis, Rita Vilkins, Valda un Edgars Ceplīši, Karina Brencēna... Nezinu, vai Austrālijā viņi cits citu pazīst, pie Staburaga nāca katrs savā laikā, bet saradās kopā. Oskaru Zvirgzdgraudu ar kundzi Mirdzu pirmoreiz sastapām

Valsts prezidents Guntis Ulmanis stāda ozolu

kā svešus, otrreiz – kā paziņas, bet šķīroties norunājām, ka trešoreiz sagaidīsim kā draugus. Vitālijs Ķikulis, tagad amerikānis, bijušais šejienietis, pirms kara mācījies Seces skolā.

Ivars Vīks pie Staburaga ir vedis lielas ekskursantu grupas. Kamēr nezinātāji klausījās, ko Kaijaks paskaidro, Ivars Vīks “iztaustīja” āderes, kas mūsu mājā stiepjās krustu šķērsu, un tulkoja man akmeņu zīmes.

Augustā pa ceļam uz Aglonu iegriežas svētceļnieki. Rīgas Katoļu ģimnāzijas audzēkņi, svētot ar dziesmu, aizkustināja līdz asarām.

Daugavas krasta aizsargājamā josla tagad noteikta 500 metru platumā. Tas nozīmē, ka mēs ar savu māju un visu Zemesgrāmatā ierakstīto pusotru hektāru atrodamies aizsargjoslā. Vasarā sasilusī upe sargā manas puķes no agrajām rudens salnām, mums Daugava jāsargā no piesārņojuma. Bet no bezkauņām neviens nav pasargāts. Kāda latviešu kundzīte reiz bija sadomājusi sēņot tieši zem maniēm logiem. Šaurajā joslā starp māju un upi palaikam parādās ozolu bekas. Nav, nav nevienas, un, pēkšņi, kādu rītu, pa durvīm iznākusi, gandrīz vai uzkāpju virsū. Citā vārdā tās sauc par raganu bekām. Diezgan reti sastopamas, diezgan indīgas, tomēr ēdamas, garšīgas, patīk arī tārpiem.

Sēne gluži labi dzīvo ar tārpu galvā. Tas netraucē kļūt arvien brangākai un ieņemt jo svarīgu vietu citu sēņu vidū. Gluži otrādi – tārps lodādams kņudina, nedod mieru, un dažai sēnei šķiet, ka tur rosās pašas domas. Bet cita tišām uzdod tārpa diktēto par savu gudrību.

Drīz ziedēs cīrulīši. Izlīdīs no zemes, ieraudzīs, ka zilās vizbulītes jau priekšā, un nolems ņemt virsroku. Sprauksies no zemes tūkstošu tūkstoši, katram vismaz ducis violetu, sīku trompetīšu. Un nu tik spēlēs. Vizbulītes mirkšķinās izbrīnītās zilās acis: no kurienes tādi karapulki cēlušies? Naivās, neatceras, ka pērn pavasar notika tāpat! Viss Daugavas krasts mēļš, cīrulīši ieperinās pat manā dārzā, ne saukti, ne gaidīti, un nesaprotu, ko iesākt: atstāt par puķi vai izravēt? Nav jau ilgs viņu virszemes mūžs: nozied, nodzeltē, un ardievu līdz nākamam pavasarim. Bet it kā uzvarētās vizbulītes zaudē tikai ziedus. Lapas – trīsdaļu sirdis – paliek līdz vēlam rudenim, kur bijušas. Pakrastē, krūmos vai cieši pie mūsu mājas pamatiem. Bērnībā,

Alūksnē, zilpuķītes lasīt gājām uz Tempļa kalnu – kilometru pusotra. Te vienīgi roka jāpastiepj un man tas šķiet brīnums.

Un vai nav brīnums, ka puķes, ko citi audzē dārzā, šeit, pie Staburaga, zied brīvā dabā? Baltā Daugavas anemone maijā un Daugavas lilija, citā vārdā martagonlilija jūnijā. Papriekš visas krasta lauces būs dzeltenos gaiļpiešos. Gailenes, gaiļbiksītes, gailenītes, gaiļiņi, gaiļiši, gaiļu paslavas, gaiļu pelavas, vistkājiņas – varbūt tie vēl nav visi šīs puķes vārdi. Nesaprotu, kādēļ tik cieši sajaucēta ar lielīgo gaili, jo pati pieticīga, pazemīga un maiga. Man tīk domāt, ka tās ir zelta atslēgas, ar kurām pavasaris atver durvis siltam laikam, ziediem un zaļai zālei, kā vēstijot sena leģenda, laikam no Grieķijas nākusi.

Diezin kādēļ vārds daudzas puķes saista ar putniem. Cīrulīšus un gailenītes jau minēju. Žēl, ka šeit nav bezdelīgactiņu, ko bērniņā ar māsu plūcām slapjā pļavā. Toties ir vārnu kājas, dzegužpuķes, dzeguzenes, dzegužkurpītes, dzegužpirkstītes. Vai dzeguzes aptver, cik bagātas? Laikam ne. Ja zinātu, tad taču nekūkotu tik skumji. Ak tā, dzeguzes klusē, kūkotāji esot nemātišķo sievu bēdīgie vīri. Pēdējos gadus dzirdu viņus mazāk nekā agrāk. Varbūt tāpēc, ka pati kļūstu vecāka un visai daudz gadu nākotnē man vairs neklājas skaitīt?

Par ļoti retu sugu tiek uzskatīta plūksnu sīkparade, kas aug gan veco Staburaga kāpņu, gan mūsu mūrēto spraugās, arī uz krasta krants. Tā zaļa iesnieg un zaļa pavasarī atrodas, kad saule sniegu izkausē. Esmu mēģinājusi rādīt “Staburaga meklētājiem”. Tik sīka lieta retu interesē. Vairāk – augstā kupica un vecie krustakmeņi, kas iezīmē kādreizējo Vīgantes un Altones–Brunavas muižu robežu. Vai mūsu savāktie akmeņi pie pagraba sienas. Šūnainie, caurie, ar vīlēm, divkrāsainie un viens “no Indijas tempļa”, kā es saku, kaut arī atrasts netālu ceļmalā. Ticiet vai neticiet, uz tā ir ziloņa cilnis.

Vēl varētu likties neticami, ka pļavā aiz mūsu ābeļdārza katru vasaru griež grieze. Jo saka, griezes esot izzudušas. Varbūt citur, ne te. Kad saule vasaras debesīs atstājusi tikai violetu atblāzmu un miglas lēveri ceļas no zemes, atskan nemelodisks “krreks... krreks...”, kas pārsteidzoši atbilst griezes latīniskajam nosaukumam “Crex crex”. Varētu teikt, šī skaņa tiešām līdzinās izkopts griešanai, kā mēdz saukt asināšanu. Mūsu grieze griež pļavā, vienmēr pareģodama sausu vasaru, jo ne kalna, ne lejas te nav, arī rudzu lauka ne. Līdzenums ir

Vladimirs Kaijaks stāsta skolēniem: “Šeit lejā ir Staburags.”

vienīgais, kas man liek ar ilgām raudzīties pāri Daugavai uz Vidzemes pakalniem. Ne īsti kā manā dzimtajā Jaunlaicenes pagastā, Alūksnes pusē, tomēr līdzīgi.

Lielie vīngliemeži ir mūsu galvenie mājkustoņi. “Staburaga meklētājiem”, sevišķi skolēniem, gan labāk patīk melnais runcis Muris. Viņš iet pretī kā īstenais saimnieks vai gids, patiesībā cerēdams saņemt glāstus. Viņš ir traks uz maigumu un ļaujas čamdīt un glaudīt, kamēr vien ir, kas to dara. Citādi runcis dzīvo visai neatkarīgu dzīvi, bet gliemeži, protams, ir vēl neatkarīgāki. Miklā laikā vai kad velk uz lietu, viņi izrāda īpašu aktivitāti – rāpjas kokos (līdz pusotra metra augstu), lien pa mājas apmesto ārsienu un nemaina virzienu, ja ceļā gadās logs. Dīvaini, ka gliemeži ir vienvirziena ceļotāji – lejā netiek. Ievelkas savā čaulā, saritinās un gaida, kamēr sausumā “sliedes” gļota sakalst, un tad krīt zemē. Kā viņi nedabū smadzeņu satricinājumu?

Ziedonī vīngliemežiem uznāk mīlēšanās trakums. Viņi pulcējas baros un nododas grupveida mīlas rotaļām. Pārgalvīgi izlīduši no mājas, kas vieglprātīgi atmesta uz muguras kā grīstē samačkāta sega, paši sakļaujas kopā visā auguma garumā. Radziņi šaudās līdzīgi kaislē

apmulsušiem pirkstiem. Viena jutekliski trīsuļojošo, plāno galvgala maliņu otrs saņēmis mutē, nu skūpst kas skūpst, un tas atbalsojas viņu ķermeņos, kas izslējušies šūpojas kā nemaņā. Tā turpinās ilgi, ilgi un baudkāri. Tūlīt, tūlīt izšķirsies, bet nē. Gliemeži taču! “Lēns kā gliemezis”, “velkas kā gliemezis”, izrādās – arī mīlēties var ilgi kā gliemeži. Turpat blakus ņemas cits pāris, kāds vientuļnieks gaida, kad tas prieks tiks arī viņam... Vienā kvadrātmetrā desmit vai vairāk, mazliet nostāk – neviena. Tad atkal nākamā “mīlestības sala”. Mēs esam ieraduši staigāt, skatoties zem kājām, lai kādu nesamītu. Jāatzīst, gliemeži arī rēķinās ar mums. Pagalmā tikpat kā nerādās. Toties zem ceriņkrūmiem čum un mudž, dārza zālē arī. No kultūraugiem tiem garšo tikai salāti un kāpostgalvu zaļās lapas.

Pirms gada otro Ziemassvētku rītā dārzā ieraudzījām deviņas stirnas. Rudenī zem sniega bija palicis daudz ābolu, un viņas apbrīnojami juta, kur jārok sniegs. Katru vasaru Kaijaks sakrauj vienu sienu zārdu stirnām, tomēr “sausā barība” viņām negaršo tik labi kā āboli. Stirnas nāca rīta un vakara krēslā ik dienas, līdz sakrita tik biezs sniegs, ka tās nespēja vairs atbrist no meža. Ņēmu sienu nastiņu plecos un slēpoju uz mežu. Kad laimīga atgriezos, Kaijaks teica: “Slepkava! Stirnām vajag sulīgo barību arī, sienu vien saēdušās, viņas mirst!” Un gāja uz pagrabu pēc bietēm un burkāniem, nomazgāja, bet man vajadzēja vēlreiz stiept uz mežu. Mīkstā, miklā maija vakarā pļavā ieraudzījām vispirms vienu, tad arī otru stirnu. Klusām zagāmies tuvāk. Pēkšņi izdzirdu ierejamies... Kur suns gadījies, es piktojos, izbaidīs! “Dzirdi? Stirnu āzis...” Vladimirs čukstēja. Tad aptvēru, ka stirnu āzis arī rej, nudien rej! Viņš brīdināja savu “dāmu”, un abi nesteidzīgi, īstas briesmas nejauzdami, tomēr piesardzības labad aizrikoja uz mežu.

Pirms vairākiem gadiem, kad ziemās pie Staburaga nedzīvojām, pavasarī atklājām, ka kūtsaugšā, sienā, apbēroņusies lūsene. Par pierādījumu bija atstājusi savus pametumus un apgrauztu stirnas kāju. Bet izvadātos lūsēnus Vladimirs manīja lodājam pie malkas rītes.

Daugavai ir īpašas attiecības ar pilnmēnesi. Vasaras vakaros tas liels, sārts kā pirtī sasvīdis, izlien no aizupes meža un ātri vien kāpj augstāk debesīs, lai ieraudzītu sevi upes spogulī. Izprieclāties, sāk būvēt tiltiņu, mirdzošu, viņam vien piederošu. Tikko mēs ar laivu

tuvojamiēs, gribēdami sasniegt, mēness tiltiņu pavelk prom, un paliekam tukšā. Aukstais, baltais pilnmēness ziemas sākumā tiltiņu izrotā ar aizsalstošās Daugavas ledus adatām, garām un žilbinoši spožām, krustu šķērsu ņirbošām.

Tumšās augusta naktīs no ābelēm paušķēdami krīt baltie dzidrie, gaismu izstaro baltie flokši un mani mīļākie – ar violetu actiņu.

"Nelej ūdeni! Sāls – kur ir sāls?"

Lej, lej ūdeni! Flokši ir nokāruši lapas un ilgojas pēc valguma kā pēc patiesības. Pasteidzies, kamēr ziedi nav novītuši, tad nekas vairs nebūs glābjams! Lej, kamēr nav par vēlu!

Lej, lej ūdeni! Lai šļācas, lai plūst pār pleciem, muguru, krūtīm! Lai gāžas pār galvu kā laime un prieks! Lej, lej, un līdz ar ziepju putām izšķīdīs un aizskalosies kas pielipis no pasaules netīrības. Vēl sūcas gar pēdām. Uzšauj, lai pazūd pavisam.

Lej, lej ūdeni! Apdegums gauži sūrst, un tikai skaidrs ūdens spēj remdēt sāpes. Lej labus vārdus un nebaidies, ka izrādīsies par daudz! Dziedēs, pat ja nebūs īsti patiesi.

Bet kur sāls? Kur ir sāls? Es nezinu. Labāk lai nav. Baidos, ka to kāds varētu iekaisīt manās brūcēs. Diez vai esmu tik stipra, lai izturētu. Labāk lej ūdeni. Lej!

Ruta Avotiņa

DAUGAVAS VIETVĀRDI PĻAVIŅU ŪDENSKRĀTUVES POSMĀ NO ZELĶU TILTA LĪDZ STABURAGAM

Pļaviņu ūdenskrātuvi sāka uzpludināt 1965.gadā, kad ieslēdza Pļaviņu Hidroelektrostacijas pirmos agregātus. Daugavas līmeņa paaugstināšanās sākas lejpus Jēkabpils Piekažu krāču posmā un beidzas pie aizsprosta Aizkrauklē. Tātad var teikt, ka Pļaviņu ūdenskrātuve aizņem Daugavas tecējumu starp Jēkabpili un Aizkraukli. Kopējā ūdenskrātuves spoguļa platība ir 35 km, tās plātums lejtecē sasniedz 3–4 km. Šajā 57 km garajā upes posmā, kur pirms trijiem gadu desmitiem Daugava tecēja “skanēdama, sudrabiņu mētādama”, par daudz ko ir palikušas vienīgi romantiskas atmiņas, fotogrāfijas un vietvārdi. Daugavas fotogrāfijas rūpīgi glabā grāmatu un foto albumu lappuses, bet atmiņas un vietvārdus balina laika skaudrais tālāk plūdums.

Kopumā par šo krāšņo un savdabīgo Daugavas posmu ir daudz publikāciju. Sīkāk aprakstīti vai tikai minēti daudzu krāču, atvaru, klinšu, krauju un pat atsevišķu akmeņu nosaukumi. Tie minēti grāmatās, ceļvežos un reizēm pavisam necilos periodisko izdevumu rakstīņos. Tomēr daudzi vietu nosaukumi glabājas vēl vienīgi ļaužu atmiņās. Daļa vietvārdu laika gaitā paliek tikai par vārdiem, jo zūd saikne ar konkrēto ģeogrāfisko objektu. Pilnīgi neizbēgami tas ir situācijās, kad zudis, pārveidojies, gājis bojā vietvārda īstais saimnieks – pats ģeogrāfiskais objekts. Tādēļ šajā rakstā mēģināšu savākt vienuviet daudzos vietu un vietīņu nosaukumus, kurus glabā gan rakstītais vārds, gan tikai tautas atmiņa un kurus šodien sedz vairākus metrus vai pat metru desmitus bieza Daugavas ūdeņu sega. Apskatīšu

Daugavu posmā no Zelķu tilta, pa kuru upi šķērso Krustpils–Jelgavas dzelzceļš, līdz Staburagam.

Zelķu tilta vārds nāk no Zelķu pusmuižas, kas atradās Daugavas labajā krastā augšpus tiltam. No pusmuižas nekas vairs nav saglabājies, izņemot nosaukumu, kuru šodien lieto plašākam apgabalam pirms tilta. Apmēram no Zelķu tilta Daugavā sākas jūtama ūdens līmeņa paaugstināšanās.

Tilta rajonā arī pirms uzpludinājuma Daugavas straume bija samērā mierīga. Šādas mierīgas plūduma vietas sauc par plasām. Pirmā no tilta bija Zelķu plasa, leļpus tai sekoja Vēveru plasa. Augšpus Zelķu plasai Daugavā bija atvars Naslis, bet krastā Našļa krogs – pirmā postu pieturas vieta aiz Peikažu krācēm. Našļa atvara un kroga precīzu atrašanās vietu nav izdevies noskaidrot. Pie pašā Zelķu tilta no labā krasta Daugavā ietek maza, mazītiņa Kārklupīte, bet kreisajā jeb Kurzemes krastā plešas Mistru sils. Mistri bijušas 2 mājas pašā Daugavas krastā. Nopostītas Otrā pasaules kara laikā. Tūdaļ leļpus Zelķu tiltam Daugavas labajā krastā upei piekļaujās jaunlaiku veidojums – dārzkopības sabiedrība Meždārzi (nosaukums atbilst ģeogrāfiskajam novietojumam. Meždārzi ir šaura iekopta zemes strēmele starp Daugavu un Melderu siliņu). Daugavas labajā krastā līdz Aiviekstes ietekai nekādu pieteku nav. Krasts apdzīvots. Divu kilometru garumā gan tuvāk, gan tālāk no krasta stiepjas Melderis ciems ar mazo Melderu kapsētiņu pašā Daugavas krastā. Tālāk seko mājas Klauģi un Peņigas, neliels mežiņš, Vārnas kalns un pašā Aiviekstes un Daugavas satekā senā Grīvas kapsēta.

Daugavas kreisais krasts līdz Aiviekstes ietekai ir maz apdzīvots. Mistru silam beidzoties, pēc apmēram 0,5 km bijušas divas mājas Pūķi, kurās dzīvojis Pūķu Siliņš un Pūķu Zvejnieks. Abas mājas nojauktas sešdesmitajos gados sakarā ar Pļaviņu ūdenskrātuves ierīkošanu. Nosaukumu vēl glabā mazā Pūķupīte, kas tūdaļ leļpus mājvietām ietek Daugavā, atnesdama tai Sēlijas pauguru ieskaudā Viķezera ūdeņus. Vēl pēc 0,5 km Daugavas kreiso krastu šķeļ graviņa, pa kuru plūst Bardausku grāvis, dāvinādams Daugavai bijušo Darījuma pļavu novadgrāvju ūdeņus. Grāvju kreisajā krastā Daugavas malā mājvieta Saulgoži. Saulgožos kādreiz dzīvojuši Bardauski, kuru vārdu tagad glabā mazā ūdenstece.

Tālāk gandrīz 2 kilometrus Daugavas kreisajam krastam netraucēti seko kalnains mežs, kurā paralēli krastam stiepjas smilšainie Silakalni. Tad bijusī mežniecības māja Lauki, kuru pirms dažiem gadiem cilvēki atstājuši vienīgi meža un Dieva ziņā. Lauku priekštecēšai šai vietā bijušas Vēveru mājas, par kurām mazu atmiņu Daugavā vēl glabā Vēveru plāsmas vārds. Vēveru mājas minētas 1893.gadā Vitebskā izdotajā grāmatā par Daugavu.¹

Tūdaļ aiz bijušajām Vēveru mājām sākās vienas no lielākajām Daugavas krācēm – Priedulājs. Gandrīz 3 km garā krāce (beidzās pie Aiviekstes ietekas) sastāvēja no vairākiem dolomīta pakāpieniem vai laukakmeņu sakopojumiem. Rakstniece Saulcerīte Viese par Priedulāju raksta: “Aiz kapsētas (Grīvas – R.A.) šalkoja un burbuļoja, žūžoja un šņāca Priedulājs. Ūdeņi, šķiet, skriešus skrēja tikties ar Aiviekstes straumi un tad, kā dunku sārā dabūjuši, strauji metās pa kreisi... Tie, kuri braukuši no Melderiem (domātas mājas *Melderis* Daugavas labajā krastā – R.A.) līdz Staburagam, zina savu simtu vietvārdu Daugavas radzēm un līkumiem”². Arī Priedulāja krācēm katram posmam, akmenim, radzei bija savs vārds. Ar nožēlu jāsaka, ka lielākajai daļai šo nosaukumu saikne ar konkrētu vietu un objektu dabā ir jau pazaudēta. Ir pierakstīti šādi Priedulāja krāču atsevišķo vietu nosaukumi: sākumā pie kreisā krasta bija Lielgalvju akmeņi (literatūrā reizēm nepareizi sauc par Lielgaiļu akmeņiem), bet krastā iekoptu lauku un dārzu vidū lepnī stāv vienīgā posta neskartā apdzīvotā vieta šajā Daugavas posmā Meža un Daugavas Lielgalvji. Abās mājās saimnieko kuplā un spēcīgā Valeskalnu dzimta. Tālāk Priedulāja krācē sekoja Čučija jeb Čučīņi, Greizā klints (stiepjas ieslīpi pāri visai upei), Siena, Lācis (Meģveģ), Kukaiņu oļi (Kukaiņi bija 2 mājas Daugavas kreisajā krastā apmēram 0,5 km pirms Aiviekstes ietekas. Nojauktas sakarā ar HES celtniecību. No Lidijas Elksnes atmiņām: “Mājas bija skaistā līdzenumā pašā Daugavas krastā. Māju vieta tagad zem ūdens. Krastā palikušas dažas ābeles”), Zaļā jeb Zeļonaja klints (apaugusi ar zaļām ūdenszālēm), bet pašā Aiviekstes grīvā – Šķaunaču akmens. Tas esot sens robežakmens starp Vitebskas, Kurzemes un Vidzemes guberņām. Bijusi laba zvejas vieta.

Rakstnieks, kaislīgs makšķernieks un labs Daugavas pazinējs Jānis Jaunsudrabiņš savā laikā rakstīja: “Tiklīdz pavasara pali kaut cik

atkrituši, parādās pirmie plosti, kas caurmērā ar 10 kilometru ātrumu stundā šaujās uz Rīgu. Plostu karavānas nerimst ceļot cauru vasaru, un vēl vēlā rudenī skan gaisā parastie krieviskie komandas saucieni – pravo! levo! polno!”³. Līdz 1861. gadam, kad sāka darboties dzelzceļš, un arī vēl pēc tam, Daugava bija svarīgs satiksmes ceļš starp Rīgu, Daugavpili, Vitebsku un tālākām Krievijas pilsētām. Strūgas un plostus pa Daugavu vadīja krievu tautības cilvēki un daļa mums šodien nesaprotamo Daugavas hidro-oronīmu (krāču, zemūdēns klinšu, atvaru, salu, akmeņu un citu tamlīdzīgu objektu nosaukumi) ir radušies krievu valodā, pēc tam tautas mutē “noapaļojušies” un kļuvuši par tādiem, kādus tos pazīstam šodien. Pastāv arī paralēli krievu un latviešu nosaukumi. 1893. gadā (tātad vairāk kā pirms 100 gadiem!) Vitebskā izdotajā grāmatā *Река Западная Двина* ir ievietota Daugavas shēma, kurā atrodam toreiz lietotos Daugavas krāču nosaukumus. Priedulāju šeit sauc Pohvaļnaja plasa, Pohvaļņica jeb Popuski. Grāmatas tekstā atrodam arī atsevišķus Priedulāja krāces posmu nosaukumus. Tie ir: Ščučja golova (lūk, no kurienes radies mums šodien neizprotamais Čučijas vai Čučiņas nosaukums!), kas tulkojumā ir “līdakas galva”, Bļedņivecā, Medvežja golova (lāča galva), Zeļonije popuski jeb Ruba⁴.

1966. gadā atmiņas par Daugavu publicējis kādreizējā Ikšķiles mācītāja dēls, pēc Otrā pasaules kara Anglijā dzīvojošais Harijs Marnics. Lūk, kā viņš apraksta Priedulāju: “Netālu lejpus tilta (Zelķu tilts – R.A.) sākas jauna krāce ar nosaukumu Priedulājs, kas ar savu 3 km garumu stāv otrā vietā aiz Pirkažām... Priedulāja augšgalā visa gultne no vietas noklāta visāda lieluma pelēkiem zemes akmeņiem. Straume starp akmeņiem sāk vilkt arvien spēcīgāk, un tad ūdens ar šalkoņu veļas pāri veselai rindai klints sliekšņu, kuri dažu 100 m atstatumā viens pakaļ otram šķērso visu Daugavu. Upes vidū visiem šiem kauliem (tā laivinieki apzīmē visāda veida klints radzes, kas kā sliekšņi jeb sēkļi traucē ūdens tecējumu un laivu kustību) taisnā līnijā cauri straume izgrazusi 10–12 m platu dziļāku noteku, pa kuru ūdens skrien ar lielu ātrumu... Vienīgi Priedulāja augšgalā pirmais kauls nešķērso straumi gluži taisnā leņķī, bet drusku ieslīpi. Kreisajā Kurzemes pusē kauls pieiet pie ceļa kādus 10 m vairāk uz augšu par otru, Vidzemes puses kaulu, un abi sniedzas drusku tālāk iekšā ceļa

vietā nekā citur... Laivinieki šo kaulu dēvē par Greizo... Lēzeni klinšains krasts vienā pusē, pretī kailā, augstā krauja ar vērveļainām, tumšām priedēm virs pašas nogāzes, lejā straumes mūžīgā šalkoņa klints kaulos un bieži pa pelēkam akmens bluķim, ne dzīvas radības, ne māju tuvumā neredz – tas ir Priedulājs, kas savā pirmatnējā mežonībā un pamestībā aizrauj skatītāju un atstāj Latvijas dabas mīļotāja dvēselē paliekošu, neaizmirstamu iespaidu”.

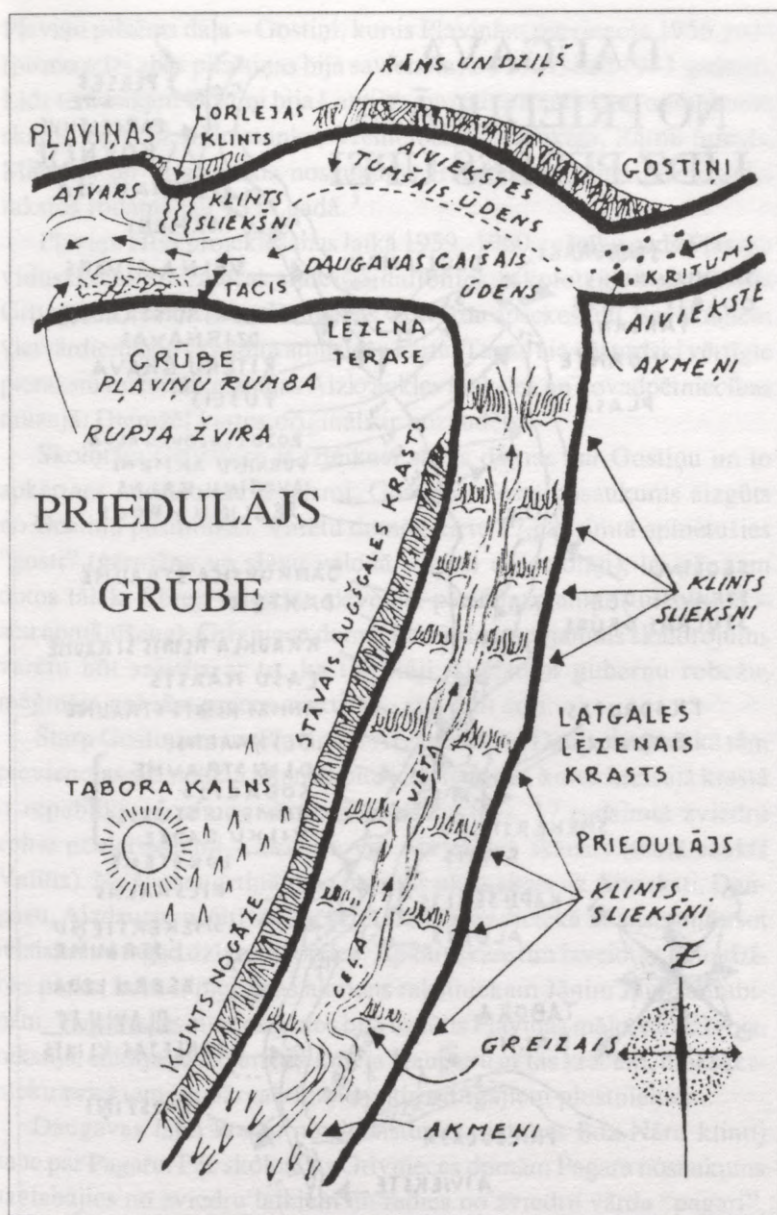
Pārvarot pagājušo laiku un attālumu, kas autoru šķir no Daugavas, H.Marnics savu atmiņu stāstījumu papildina ar Priedulāja un citu krāču izvietojuma kartoshēmu.

Priedulāja krāces beidzās pie Aiviekstes ietekas. Tagad šeit Pļaviņu ūdenskrātuves ietekmē Daugava klusi un mierīgi plūst pāri dzelmē paslēptajiem Daugavas dolomītiem. Ūdenskrātuves dziļums pie Lielgalvjiem ir ap 6 m.

Šaura sauszemes pīķa pašā smailē, kas izveidojies Aiviekstes un Daugavas satekā, atrodas Grīvas kapsēta. Tagad Daugavas un Aiviekstes ūdeņi pacēlušies gandrīz līdz kapsētas valnim, turot to kā stingrā un draudīgā apskāvienā. Ir bijušas reizes, kad kapsēta kļuvusi par jaunu salu Daugavas plašumos un ir bijuši mirkļi, kad kapu kopīgas apņem ūdens. Pirms ūdenskrātuves izveidošanas lejā starp kapsētu un Aiviekstes upi vēl atradās Grīvnieku mājas.

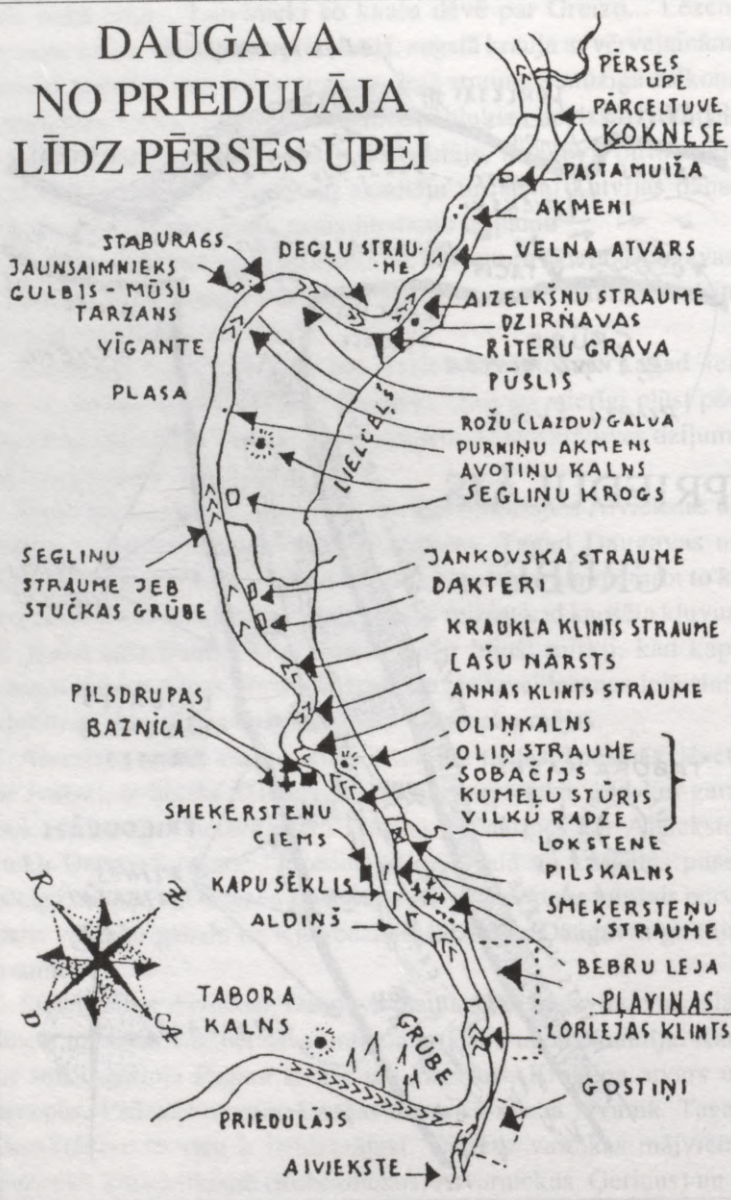
Aiviekste, senāk saukta arī Evikšta, bet tautas dziesmās dēvēta par Ivaisīti, ir lielākā Daugavas labā krasta pieteka. 114 km gara. Iztek no Latvijas lielākā ezera Lubāna. H.Marnics par Aiviekstes ieteku Daugavā raksta: “Priedulāja lejas galā no Latgales puses spēcīgā šalkoņā ar Daugavu savienojas Aiviekste, kuras tumšais purva ūdens vēl labu gabalu uz leju redzams līdztekus Daugavas gaišajai straumei.”⁶

Saplūdusi ar Aivieksti, Daugava maina tecēšanas virzienu, tālāk plūstot uz vakariem, bet savu untumaino dabu upe nemainīja. Kaut kur šeit mutuļoja Pagara atvars jeb Pagariņš, Krustiņa atvars un Pieceplis. Pēdējais atradās Daugavas kreisā krasta tuvumā. Tagad ūdenskrātuve to visu ir izlīdzinājusi. Tā sedz vairākas mājvietas Kurzemes krasta līkumā (Robežniekus, Atvarniekus, Ķeriņus) un ir iespiedusies arī Aiviekstes grīvā, padarot tā lejteci platu un nesteidzīgi mierīgu. Aiviekstes labajā krastā tās mierīgajos ūdeņos spoguļojas

H.Marnica shēma grāmatā *Baltā Daugava*

DAUGAVA NO PRIEDULĀJA LĪDZ PĒRSES UPEI

H. Marnica shēma grāmatā *Baltā Daugava*

Plaviņu pilsētas daļa – Gostiņi, kurus Plaviņām pievienoja 1956.gadā (pirmo reizi abas pilsētiņas bija savienotas no 1927. līdz 1933.gadam). Līdz tam laikam Gostiņi bija Latvijas mazpilsēta ar lielāko nosaukumu skaitu: Gostiņi, Glazmanka, Trentelbergis, Dankers, Zarnu miests, Miestiņš un vissenākais nosaukums Evestminde, kurš pirmo reizi rakstos rodams jau 1354.gadā.⁷

Plaviņu HES projektēšanas laikā 1959.-1960. mācību gadā Plaviņu vidusskolas literatūras pulciņa dalībnieki skolotājas Apolonijas Grīvnieces vadībā veica Daugavas vietvārdu apsekošanu. Savāktajiem vietvārdiem bija sastādīta atbilstoša karte. Tagad šie vēsturiski vērtīgie pierakstu materiāli glabājas Aizkraukles mākslas un novadpētniecības muzejā. Diemžēl kartes oriģināls ir nozaudēts.

Skolotāja Grīvniece ir izteikusi savas domas par Gostiņu un to apkārtnes nosaukumu izcelsmi. Gostiņu miesta nosaukums aizgūts no Gostiņu pusmuižas. Varētu domāt, ka te 17.gadsimtā apmetušies "gosti" (ģermāņu un slāvu valodā – viesi un ceļotāji), lai pēc tam dotos tālāk. Ebreji miestīņu dēvējuši par Glazmanku (tulkojumā – acu apmānīšana). Grīvniece domā, ka vārda iespējamais skaidrojums varētu būt saistīts ar to, ka tirgotāji, šķērsojot guberņu robežu, mēģināja nokrāpt preces svaru, t.i., apmānīt acis.

Starp Gostiņiem un Plaviņām Aiviekstes un Daugavas satekā tām pievienojas vēl nelielā Skanstupīte jeb Aizmuta, kuras kreisajā krastā ir republikas nozīmes vēstures piemineklis – 17.gadsimtā zviedru celtie nocietinājumi – zviedru vai Aiviekstes skansts (tautā saukts Valītis). No šī paaugstinājuma paveras plašs skats uz Aivieksti, Daugavu, Aizdaugavu, Grīvas kapsētu. Daugavas pietekā Skanstupītē esot ielaistas un tagad dzīvojot foreles. Apkārt skanstīm izveidots Draudzības parks, kurā ir piemiņas akmens rakstniekam Jānim Jaunsudrabiņam. Viņš trīsdesmitajos gados bija uzcēlis Plaviņās māju, tur dzīvoja, rakstīja, stādīja dārzu un ļoti mīlēja Daugavu ar tās krācēm, maksšķerņieku priekiem un pārgalvīgajiem, drosmīgajiem plostniekiem.

Daugavas labo krastu no Skanstupītes ietekas līdz Nāru klintij sauc par Pagaru. Pēc skolotājas Grīvnieces domām Pagara nosaukums saglabājies no zviedru laikiem un radies no zviedru vārda "pagari", kas nozīmē būvvieta. Pagara krasts taču sākas pie zviedru skanstīm, kuras būvēja 17.gadsimtā. Uz Gostiņu pusi no skanstīm, pareizāk

jau Gostiņu rietumu malā, Pļaviņu–Gostiņu ceļa kreisajā pusē bija Kampēnu krogs un netālā brīvdabas sarīkojumu vieta – Kampēnu (Kampānu) priedes. Grīvniece domā, ka arī Kampēnu kroga nosaukums radies zviedru laikos un saistāms ar zviedru vārdu “kampen” – karavīrs. Tātad šis būs bijis karavīru krogs. No tā vēlākos gados varēja rasties kroga saimnieka Kampēna uzvārds.

Pļaviņas – gar Daugavas un Aiviekstes krastu 7 km garumā izstiepta mazpilsēta. “Pirms Pirmā pasaules kara Pļaviņas bija tikai ciems Stukmaņu pagastā pie Stukmaņu dzelzceļa stacijas. Pļaviņu vārds iegūts tikai pēc Pirmā pasaules kara, līdz tam oficiālais nosaukums bija Stokmanshofa – pēc tuvākās muižas, kuru latviešu valodā sauca par Stukmaņiem. Domā, ka stacijas latviskais nosaukums cēlies no Pļaviņu mājām, uz kuru zemes tā uzcelta. Pļaviņu mājas atradušās tagadējās Pasta un Daugavas ielas stūrī. Jādomā, ka vecāks par šīm mājām bijis Pļavas krogs, kas atzīmēts jau 1791. gada Mellīna kartē (*Plawe*) un atradies apmēram tagadējā kultūras nama vietā.”⁸ Krogs bijis plostnieku pulcēšanās vieta.

Līdz ūdenskrātuves uzpludināšanai Pļaviņu lepnums bija Daugavas vairākpakāpju krāce Grūbe, Grūba jeb Pļaviņu rumba. J. Sapunovs šo krāci sauc Tihaja Ruba. Pļaviņu rumbā vasarā pie normāla ūdens līmeņa dziļums bija tikai ap 1 m. Grūbes daļu tuvāk Daugavas labajam krastam, pa kuru bija iespējams nobraukt ar plostu, sauca par Ceļu, bet kreiso, Sēlpils krastam tuvāko daļu, sauca par Šļūku. Turpat pie Grūbes Daugavas labā krasta tuvumā bija dziļais Trakais jeb Velna atvars. Pēc plostnieku domām tas bijis pats dziļākais atvars visā Daugavā. Krastā virs Trakā atvara pacēlās romantiskā Nāras jeb Lorelejas klinis, kas, ģeologu valodā runājot, bija “augstākā Pļaviņu struktūras daļa”.

Nevaru spriest par to, vai Harija Marnica sniegtais Daugavas klinšu un krāču raksturojums pilnībā atbilst kādreizējai īstenībai, bet tas gan ir plašāks no visiem līdz šim man zināmajiem Daugavas aprakstiem. Pļaviņu rumbu viņš apraksta šādi: “..Tā ir spēcīgākā krāce visā Daugavā, jo uz aptuveni 400 m iznāk turpat pie 2 m krituma. Latgales pusē redzam, ka līmeniskie klinis slāņi pret Rumbas jeb, kā daugavieši saka, Grūbes vietu pēkšņi slienas uz augšu. Šeit senos gadu miljonus dolomītu slāņi bija uzkrokojušies augstā sedlā, kas

šļūdoņa iedarbībā gadu simttūkstošos pamazām nobrāzts. Sedla zemākajā vietā Daugava izgrauzusi sev gultni. Palicis ass klints rags virs ūdens, kas nosaukts par Lorelejas klinti. Nosaukums radies pēc teiksmainās klints pie Reinas upes Vācijas rietumos, noteikti vācu ietekmē, jo pagājušos gadsimtos latvieši vēl neceļoja un Reinas Loreleju nebija redzējuši.” Šodien, ejot pa ūdenskrātuves krastu, grūti noteikt pat vietu, kur reiz šalkoja krāce, Trakais atvars kā skalus sagrieza riņķi tur nokļuvušos balķus, bet krastā mēnesnīcas gaismā blāvi spīdēja varenā dolomītu klints.

No Grūbes krāces līdz Bebrulejai vēl plostnieku ceļā šķēršļus veidoja Skolas sēklis (iepretim Pļaviņu skolas ēkai), Čigāna akmens (kāds čigāns uz šī akmens saplēsis plostu), Pļaviņu plasa (bijušās pārceltuves rajonā), Jumiezis (zemūdens klints, slīpa kā jumts), Uļmuižas klints, pie kuras netālu bija Aklais atvars un Vurvulis, Cūku sēklis, Kristbardziešu klintiņa, uz kuras reizēm cietuši neveiksmi Krustpils plostnieki.

Satiksme starp abiem Daugavas krastiem uzturēja pārceltuve un laivas. Pļaviņās pārceltuves pieturas vieta bija pret kultūras namu, bet Daugavas kreisajā krastā ap 0,5 km uz leju no bijušās Līkumu muižas, pie Strautiņiem. Cilda Kārkliņa no Pļaviņu mājām Sēlpils pagastā stāstīja, ka mazliet uz leju no pārceltuves vietas tuvu kreisajam krastam upē bijusi Klintiņa, uz kuras “lika zušu tačus un daudz zušu noķēra”. Pēc etnogrāfa, zvejniecības lietu pētītāja S. Cimermaņa domām Krustpils–Aizkraukles posms Daugavā bija otrais svarīgākais zvejas rajons aiz Daugavas grīvas–Lielvārdes posma. Šeit zvejoja vērtīgas zivis: lašus, nēģus, zušus.

Lejpus Uļmuižai pret dolomītu pārstrādāšanas uzņēmumu Daugavas loka iekšmalā bija Bebrulejas ciems. Par šo īpatnējo ciemu mūsu gadsimta trīsdesmitajos gados Atis Nesterovs rakstīja: “Apmēram pusotra kilometra lejpus Pļaviņām atrodas Bebrulejas ciems – uz augstā Daugavas krasta kā kļiņģeru virtene divdesmit piecu mājiņu rinda – spilgts pretstats apkārtņē izklaidus stāvošām lauku mājām. Šis ciems ir ap trīs simti gadu vecs un viņa pirmie iemītnieki ir bijuši poļi. Raksturīgi tas, ka lielākā daļa seno bebrulejiešu ir bijuši amatnieki – vairums podnieki un ādmiņi... Jau no seniem laikiem bebrulejieši ir bijuši plostnieki, laivinieki un zvejnieki”.¹⁰

Bebruleja mūsu tautai devusi divus dižvīrus – brāļus Štrālus: mākslinieku Aleksandru Štrālu (1879–1947) un rakstnieku Kārli Štrālu (1880–1970). Bieži šeit viesojies arī Jānis Jaunsudrabiņš (1877–1962). Daugavas tematika šo mākslinieku darbos ieņem ievērojamu vietu. Gleznās Daugavas krastu skaistumu rādījis A.Štrāls un J.Jaunsudrabiņš, bet vārsnās aprakstījis K.Štrāls: “Skaista tu, Daugava sirmā, / Veldama zilganus vilņus / Pār klintīm, pār oļiem / Tālu šalkodama, / Tautas priekus un nedienas aijādama” (*Daugava*). Bebrulejas ciems ir viens no lielākajiem upuriem, ko prasījusi Pļaviņu spēkstacija.

Daugavā pret Bebrulejas ciemu mutuļoja Bebrulejas krāces jeb Brodņa, ko krievu literatūrā J.Sapunovs sauc par Brodižu, Brodišči. To veidoja atsevišķi atvari, akmeņi un straumes: Baltušķis, Veprenes, Siena, Vilka, Āžu kints, Vārtiņi, Uļica, Pačiņas, Dambis, Čaškiņa (neliels atvariņš pie labā krasta), Rubkas (ap 15 m plata straume), Kovaļevska stūris, Aldiņu stūris un Aldiņu atvars (kreisajā krastā ir Aldiņu mājas, arī Bebrulejā agrāk bija mājas Aldiņi), Vanniņa, Kapu sēklis (pret bijušo Bebrulejas kapsētu), Vedzere jeb Vedzeres klints (Daugavas labajā pusē), Landzenes atvars un Lokstenes (pret Lokstiņas ieteku Daugavā), Lielais zirgs (kreisajā krastā), Sobačiņa. Vairumu no šiem nosaukumiem ir pierakstījuši Pļaviņu skolēni. J.Sapunovs Brodižā min 3 daļas: Pod-Lipki, Uļica un Pečina. H.Marnics tūdaļ aiz Kapu sēkļa min “īso Smeķerstenas straumi”. Iespējams, ka tas varētu būt Lokstenes krāces paralēlais nosaukums. J.Sapunova grāmatā 1 versti leļpus Bebrulejas krācei (Brodžižai) minēta krāce Medvedoks, bet 2 verstis leļpus Brodiža, pie Smeķerstaniem (viņš gan tos sauc “Smekotoņ”) esot Pokrovņi. Visai pamatīgu Bebrulejas un tās krāču aprakstu sniedz H.Marnics: “Abās pusēs stāvas klints kraujas, ūdens viscaur straujš un sekls. Šo vietu krievu plostnieki sauc par “brodi”, kas latviski nozīmē brasls. Vecie laivinieki teica – bradiņi. Šeit mazajā vasaras ūdenī Daugavu samērā viegli var pārbrist, ko senajos gadsimtos bieži izmantoja leišu sirotāji saviem karagājieniem uz latgaļu zemi.

Sākumā upes vidū ar ātrāku straumi gan iezīmējas dziļāka notece, bet tā ir mānīga, jo lūkuma lejas galā pēkšņi izbeidzas vispārējā seklumā. Tāpēc plostiem jāturas visgarām pie pašas labās malas. Tur ūdens nav nekāds dziļais un peldoša balķa dziļumam un plostā

platumam tik tikko pietiek, ar smalku ceļa zināšanu iziet cauri tomēr var. Uz Vidzemes krasta visgarām līkumam Bebrulejas ciema namiņos dzīvo šie Daugavas vilki, bez kuru smalkās vadības mazā ūdenī neviens plosts nebūtu varējis noiet lejā. Vecie laivinieki.. ar atzinīgu bijību pieminēja šos "Bradiņu Velnus" kā tos agrāk dēvēja visi daugavieši. Tur gan dzīvības briesmas nedraud. Lai arī straume ātra un spēcīga, ūdens tomēr sekls un nav pēkšņu kritumu un draudošu akmeņu. Bet, ja plosts uzmeties un nostājas, tad tas citādi nav dabūjams tālāk uz leju, kā jāizārda un jāpārsien par jaunu."¹¹

Atmiņās par savu jaunības dienu upi dalās rakstniece Saulcerīte Viese. Pretim Bebrulejai Daugavas kreisajā krastā ir māju grupa Spietiņi. Saulcerītei Viesei par šo vietu ir skumjš stāsts: "...pāri, viņā krastā, ko diendusas laikā arvien klāja ēnas, bija Spietiņu Laktiņa, Pačiņas un Dambis. Tās bija drūmas vietas. 1906.gada pavasarī šeit soda ekspedīcija apšāva Sēlpils revolucionārus. Liķi no krasta krita ūdenī. Kāds ievainotais esot vēl mēģinājis noturēties uz Laktiņas malas. Tam ar zobenu atcirstas rokas un viņš, līdzī citiem, vaidēdams novēlies dziļumā."¹² Spietiņu priedes ir neliels mežiņš Daugavas kreisajā krastā abās pusēs Vecsēlpils–Līkumu ceļam starp Spietiņiem un Puļpāniem. Šeit 1906.gada 18.janvārī soda ekspedīcija nošāva 9 cilvēkus. 1930.gadā Spietiņu priedēs uzlikts piemineklis (2 iepriekš uzliktās piemiņas plāksnes policija novāca).

Tālāk Daugava plūda pa dziļu un šauru kanjonu. Tā labajā krastā pacēlās varenais Oliņkalns, bet kreisajā – Sēlpils pilsdrupas un pilskalns. Starp abiem senajiem pilskalniem Daugavā mutuļoja ap 1 km garā Oliņstraume jeb Oliņkrāce. Tās augšgalu krievu plostnieki sauķuši par Sobačiju, jo šeit neuzmanīgiem plostniekiem zemūdens klints līdzīgi sunim mēdza iekost plostam un saplosīt to. J.Sapunovs šo vietu sauc Sobačja dira (suņa caurums). Tas esot bijis tuvu Daugavas kreisajam krastam. Pēc tam pusversti uz leju, pie Sēlpils pilsdrupām bijusi krāce Ulans. Kādu citu vietu Oliņstrāumē sauca par Kumeļu stūri, bet klinti pašā Sēlpils pilskalna pakājē – par Vilku radzi. No Bebrulejas līdz Krustalīcim Daugava plūda pa šauru, dziļu, dolomītu ieleju. Starp abiem pilskalniem upe bija tikai 135 m plata. Rakstniece S.Viese atceras: "Aiz Aldiņu stūra un Sobačiņas sākās paši dramatiskākie un skaistākie Daugavas krasti: akmeņi ūdenī, akmeņi kraujās,

akmeņi virs galvas. Jau centīgais vācu arheologs Krūze 1839.gadā zīmēdams apkārtnes vēsturiskās vietas, par straumes tecējumu uzrakstījis: "*Duna sehr reissed und brausend*" (Daugava ļoti plosīga un brāzmaina). Plostnieki un laivinieki kļuva nopietni, pieminot Lielo zirgu un Vilku radzi, Kumeļa stūri un Sirmo stūri, Smeķerstanu sēkli un Blūma akmeni, Lukstiņu un Zvejnieku atvaru.

Katrai sērei, katram krasta līkumam te bija savs neatkārtojams raksturs un dzīvīgums. Meža skupsnas un lazdu audzes augšpus klintīm mijās ar ziedošām Jāņu laika pļavām. Plauka dzeltenās un baltās pīpenes, ugunspuķes, nagliņas. Lejā, pakrastē smaržoja vīgriezes un kalmes."¹³

Labajā krastā kombināta nežēlīgo postījumu zonā Daugavā ietek mazā Lokstiņas vai Lokstenes upīte. Pašreiz nekas vairs neliecina par to, ka pirms ūdenskrātuves izveidošanas pie Lokstiņas ietekas Daugavā atradās Lokstenes pilskalns ar pilsdrupām. Arheologs J.Urtāns: "Nav līdz galam skaidrs, vai pilskalns pirms appludināšanas netika saspridzināts dolomīta ieguvei. Zem mūra pils drupām atrada pirmsvācu laika pilskalna kultūrslāni"¹⁴. Pilskalns bijis apdzīvots jau pirms mūsu ēras un dzīve tajā apsūkusi 11.gadsimtā. Senākajā literatūrā Lokstenes pilsdrupas reizēm nepareizi dēvētas par Jersiku. Vietējie iedzīvotāji šo vietu sauca arī par Veco pili, atšķirībā no vēlāk uzceltās jaunās Stukmaņu pils. Pēc arheologa Ē.Mugurēviča domām pilskalna nosaukums cēlies no Lokstiņas (Lokste, Lukste) upītes, kura savā tecējumā šķērso Lukstu pļavas. Upes krastā apmēram 2 km no ietekas bijušas Lokstiņu (Lukstiņu) mājas. Šie piemēri liecina par Lokstenes vārda senu vietēju cilmi¹⁵.

Pašreiz tuvu upītes labajam krastam pie vecā Rīgas–Daugavpils šosejas posma ir mājas Lokstiņi.

Vienu kilometru uz leju no Lokstenes Daugavas labajā krastā bija Oliņkalna pilskalns, tagad Oliņkalna sala Pļaviņu ūdenskrātuvē. Pilskalna 20 m augsto uz Daugavu vērsto malu sauca par Andreja klinti. Teika stāsta, ka no šīs klints Līgo vakarā nolēcis puisis Andrejs, līdzī noraudams savu neuzticīgo līgavu. Cits nostāsts apgalvo, ka šeit viduslaikos atradusies svētajam Andrejam veltīta kapela. Oliņkalns uzlūkojams par vienu no lielākajiem Latvijas pilskalniem. No 1959. līdz 1962.gadam tur veikti izrakumi arheologa Ē.Mugurē-

viča vadībā. Noskaidrots, ka pilskalnā 13.gadsimta sākumā atradusies vēstures avotos minētā Alenes pils – Olinas zemju centrs. Par Oliņkalna nosaukuma senatnīgumu izteicies arheologs Ē.Mugurēvičs. Jau kādā ar 1371.gadu datētā dokumentā stāstīts par ordeņbrāļu laupīšanas gājieniem Sēlijā un Olinas zemēs.

Laikā, kad pastāvēja Pļaviņu rajons, bija ierīkota brīvdabas estrāde pilskalna plakumā. Šeit notika Dziesmu svētki, teātra izrādes, līgošana Jāņos un citi brīvdabas sarīkojumi. Pēc ūdenskrātuves izveidošanas daļa no mūrētās estrādes ir ūdenī. Ja pēc dzīves straujuma un nemiera vajadzīga klusa atpūta, Oliņkalna sala šai vajadzībai ir laba vieta. Tagad Oliņkalnā vasarā var nokļūt vienīgi ar laivu. Skaistā doma par to, ka uz Oliņkalnu no Stukmaņu puses vajadzētu būvēt tiltu, diez vai tuvākajā laikā īstenosies.

Par salu Oliņkalns reizēm kļuva arī pirms Daugavas līmeņa paaugstināšanas, kad pavasaros pārplūda Oliņkalnu aptverošā Daugavas sengultne Dūņuleja (Dūnasleja). Pēc profesora Gunta Eberharda domām Oliņkalns ir tā saucamā sensala, kādu Daugavas ielejā no Pļaviņām līdz Rīgai var saskaitīt pāri par 80. Šīs sensalas pastāvējušas Daugavas ielejas veidošanās procesā pirms daudziem, daudziem gadu simteņiem.

Arī Sēlpils pilskalns tagad ir neliela, ar krūmiem aizaugt sākusi saliņa Pļaviņu ūdenskrātuvē. Kā liecina arheoloģiskie izrakumi, ļaudis šeit dzīvojuši jau akmens laikmetā. Zem Sēlpils vācu mūra pils drupām (13.gs.–1704.g.) ir baltu ciltīm raksturīgi atradumi, kas attiecināmi uz I gadu tūkstoti pirms mūsu ēras. Seko kultūrslānis ar sēļu ciltīm raksturīgiem atradumiem. Intensīvi pilskalns bijis apdzīvots 10.–12.gadsimtā.

Daugavas krastā pie pilsdrupām, mazliet uz Pļaviņu pusi, bijusi Mīlestības radze – iecienīta jauniešu satikšanās vieta.

Pilskalna piekāvē Daugavas krastā bijušas Zvejnieku mājas. Blakus tām plaši pazīstamā brīvdabas sarīkojumu vieta Zvejnieku līcis. Gan mājas, gan “balles placis” appludināts, tomēr Zvejnieku līča nosaukums ir saglabājies. Par Zvejnieku līci tagad sauc Sēlpils pagasta brīvdabas sarīkojumu vietu ūdenskrātuves malā iepretim pilsdrupu saliņai starp ūdenskrātuvi un veco Sēlpils kapsētu. Šeit notikuši vairāki Daugavas svētku sarīkojumi.

“Aiz Oliņkalna un Dūņulejas kā vārti Krustalīcim pacēlās Annas (vai Marijas) un Govs klintis. Maigs, zeltains radžu skaistums. Atsevišķi akmeņi kā milži sildīja muguras gan krasta malā, gan dziļāk ūdenī, plostu ceļā”¹⁶ – tā raksta S.Viese. Annas klints pakājē čaloja Annas straume. Aiz šīm klintīm Daugava meta loku un izveidoja tā saucamo Krustalīci (vecāka gadagājuma ļaudis saka Kristlīkums) – bīstamu vietu Daugavas plostu un strūgu vadītājiem, kuri, braucot garām šai vietai, metuši krustus – no tā arī esot radies līča nosaukums. Pēc citas versijas šeit plosti bijuši jāairē it kā krustā. Krustalīča loku tagad pārsegusi ūdenskrātuve.

Krustalīča Sēlpils krastā aug Krustalīča priedes. Šeit 17.gadsimta sākumā bija izveidojusies tirgotāju un amatnieku apmetne jeb sloboda, kurai hercogs Fridrihs 1621.gadā piešķīra pilsētas tiesības. Īss un ļoti sūrs mūžs bija lemts senajai Sēlpils pilsētai. Tā pastāvēja tikai līdz 1704.gadam, kad to pēdējo reizi nodedzināja zviedru karaspēks. 83 gadus garajā mūžā tā vairākas reizes tikusi ļoti nežēlīgi postīta un dedzināta un pēc miera vai pamiera noslēgšanas atkal atdzimusi no pelniem un krāsmatām. Kā jau minēju, Krustalīča jeb Kristlīkuma nosaukuma rašanos skaidro divējādi. Varbūt vietvārds nāk no tiem gadsimtiem, kad iekarotāju smagie zobeni postīja Sēlpils senpilsētas sētas un pavardus un to iemītnieku iedzīvi aprija alkatīgas uguns liesmas? Varbūt šajā briesmīgajā laikā ļaudis mēģināja slēpties aiz krusta zīmes? Varbūt krusta zīme tika piesaukta bojā gājušo piemiņai? No Krustalīča līdz Piksteres ietekai Daugavas krastā aug mežs. Sākumā to sauc par Krustalīča priedēm, bet tālāk vienkārši par Silu. Vienīgās mājas šai posmā ir biškopības profesora Pētera Rizgas (1883–1955) mītne Oļi (agrāk Krastmaļi, Krastmales). Tikai pēdējos gados Oļiem cieši blakus sāka vēl vienas mājas, vārdā Šalkas, celtniecība. Šajā mežā meklējamās Sēlpils senpilsētas pēdas. Tomēr arheologi un vēsturnieki līdz šim šai vietai ir pagājuši bezrūpīgi garām. Par seno sēlpiliešu dzīves un droši vien arī pēdējās atdusas vietām rūpējas pati daba. Katru pavasari šai mežā bagātīgi zied baltās Daugavas anemones, bet vēlos rudenos to rotā un padara krāsainu parasto bārbeļu sarkanie ogu ķekari, kuru šais vietās ir neparasti daudz.

Iepretim Krustalīcim labajā krastā Klintaines pagastā 1963.gadā atrada jaunu pilskalnu. Pilskalnu pēc tuvākajām mājām nosauca par

Mežmalu pilskalnu. Tas atradās 0,5 km DR no Mežmalu mājām un 1,5 km rietumos no Oliņkalna. Arheoloģiskie pārbaudes izrakumi Ē. Mugarēviča vadībā ļāva noskaidrot, ka pilskalnā no 7.–10. gadsimtam dzīvojuši latgaļi – toreiz jauni ienācēji sēļu novadā. Jaunatklātā pilskalna mūžs bija īss un traģisks: sešdesmito gadu vidū to izmantoja dolomītu ieguvei, pēc tam appludināja.

Šajā posmā no Daugavas labā krasta uz ūdenskrātuvi plūst divas upītes: pavisam sīciņā Podraudze jeb Padraudze (ir mājas Podraudzes) un Maltupe jeb Klintaine. Cik trāpīgs nosaukums upītei un vietai (ir Klintaines pagasts un apdzīvota vieta Klintaine upītes labajā krastā), kur cietie dolomīta slāņi iznāk gandrīz zemes virspusē! Šo vietu, stāstot par kopīgām makšķernieku gaitām ar rakstnieku Jāni Jaunsudrabiņu, min operdziedātājs Gustavs Neimanis: “Klintainīte, pasīka upīte netālu no Oliņkalna... Klintainīte, skaista un mīlīga upīte. Pa leju krūmi mijas ar norām, krastos pakāpušās lazdu audzes, bērzi, ozoli. Žēl, ka Klintainītei jāpazūd plienakmens spraugās, Daugavu neredzējušai. Viņa pati par to noraudas – izbirdina savus ūdeņus no klintsienas Daugavā kā sīkas asaru lāses.” Uz Maltupes ir uzpludināts Būdas dzirnavu ezers (pašas dzirnavas, protams, nedarbojas, bet dzirnavu ezers ir saglabājies) un apmēram 200 m leļpus ezeram upīte noslēpjas pazemē, atstājot sausu gultnes vietu. Šā iemesla dēļ upītes posms ir ņemts valsts aizsardzībā.

Leļpus Krustalicim Daugavas labajā krastā bija Kraukļa klints vai Krauklītis, bet upē – Kraukļa atvars. Krastā stāvēja Kraukļa krogs, kuru nodedzināja pēc 1905. gada revolūcijas. Krogā bija slēpušies daži nemiernieki. Līdz 1953. gadam Daugavas malā stāvējuši divi iesarkani klinšu bluķi. Agrāk tie bijuši pārkārušies pāri stāvajam krastam un, no attāluma skatoties, atgādinājuši kraukļa knābi. Tā radies klints nosaukums un no tās arī atvara un kroga vārds.

Krustalicī H. Marnics min straumi Lašu nārsts. 1 versti leļpus krācei Ulans, J. Sapunovs min krāci Pod–Ulans jeb Podulanje. Sēlpilieši šo straumi sauc par Sarkangalvas krāci vai Sarkaniem. Pēc Pļaviņu vidusskolas novadpētnieku vākuma leļpus Kraukļa klintij sākas 6 km garā straume ar trīs nosaukumiem: Garā straume, Sarkanes un Seglenieks. Garajā straumē atsevišķi tiek minēta Baltā klints (to vienmēr klājis baltu putu vainags), Viļņu sēklis, Kākaļi, Velna atvars,

Gusieri, Gumens, Melnā klintiņa, Upesgala straume. Diemžēl šo nosaukumu konkrētie īpašnieki pašreiz guļ dziļi, dziļi Pļaviņu ūdenskrātuves pašā dibenā un to atrašanās vietu ne dabā, ne kartē noteikt nav iespējams. Rēķinot pēc minētajiem kilometriem (6 km), šīs straumes varētu beigties apmēram pie Dzirnupītes ietekas pirms Vīgantes parka.

Par šo Daugavas posmu Staburaga pagasta Spuldzēs dzīvojošais Artūrs Apsalons (dz.1911.g.) domā citādi. Viņš par Sarkanēm uzskata tikai krāces iepretim Krauklitim un Sarkanliekņai (Sarkanliekņa ir bijusi kaļķu raktuve, tagad līcis Daugavas labajā krastā lejpus Oļiem). Tās beigušās jau pirms Piksteres ietekas Daugavā. H.Marnics min Kraukļa straumi Kraukļa klints pakājē, tālāk Jankovska straumi (Jankovski bijušas mājas netālu no Krauklīša). Abas šīs straumes, liekas, atbilst Sarkangalvas krācēm jeb Sarkanēm. J.Sapunova grāmatā tās varētu būt minētas ar nosaukumu Podulans. Kāduš 300 m lejpus bijušajām Avotu jeb Goveņa dzirnavām sākušās 200–300 m garās Segliņu krāces jeb Stučkas grūbe, aiz kurām sekoja Piģēnu grūbe (Piģēni – mājas Daugavas kreisajā krastā), tālāk Segliņu krogas plasa (upes labajā krastā bija Segliņu krogs), kas beigusies ar Segliņu akmeni. Blakus Segliņu krogam bijušas vairākas mājas Stučkas. H.Marnics Segliņu straumei kā otru nosaukumu min Stučkas grūbi, bet Segliņu plasu sauc par Vīgantes plasu. Vīgantes plāsā gar Vidzemes piekrasti bijušas zemūdens klintis, no kurām lielākā saukta par Purniņu akmeni. Vai Segliņu akmens un Purniņu akmens būtu bijusi viena un tā pati vieta?

Lejpus Krustalīcim Daugavā no kreisā krasta ietek Pikstere. Agrāk lejtecē šī Piksteres ezera meita tecēja pa dziļu gravu, kuru pašlaik piepildījuši Pļaviņu ūdenskrātuves ūdeņi, izveidojot Piksteres līci. Tas sedz arī bijušo Lapukroga vietu pašā upes lejteces kreisajā krastā. Lapu krodziņš bijis vēl pirms Pirmā pasaules kara un tā pastāvēšana saistīta ar plostniekiem. Pēc Sarkankrāču pārvarēšanas šeit plostus atstājuši "straumenieki". Tāpat pazudušas arī Mucas dzirnavas un Mucas krogs, kuri bija Piksteres krastos mazliet augstāk no ietekas.

No labā krasta Daugavā ietek Piešupīte. Tūdaļ aiz Piešupītes Daugavas labajā krastā paceļas augsts, kokiem apaudzis paugurs – Avotiņkalns. Senais Avotiņkalna pilskalns, kas kādreiz bija Daugavas

senlejas malā un no kura, kā rakstīja pilskalnu pētnieks E.Brastiņš, trīsdesmitajos gados "tālas izredzes visapkārt uz Sēlpili, Koknesi, Daugavu", tagad atrodas pašā ūdenskrātuves malā. Starp pilskalnu un Piešupīti veidojas jauns purvs – Avotiņu purvs. Pilskalnā samērā biezs kultūrslānis, arheoloģiskie izrakumi nav izdarīti. Pēc Ē.Mugurēviča domām pilskalna izmantošanas sākums saistāms ar latgaļu ienākšanu šajā novadā 7.gadsimtā. Nosaukumu pilskalam devis avotiņš, kas izplūdis pie bijušajām tuvējām Avotiņu mājām, kuru vairs nav. Nepilnu kilometru leļpus Avotiņu kalnam no kreisā krasta Daugavā ietek Dzirnupīte. Tā ir 1 km gara upīte, kas izveidojas Jēkabpils–Jaunjelgavas ceļa kreisajā pusē, satekot Stalānu un Miglu grāvim. Dzirnupīte kādreiz darbinājusi Vīgantes dzirnavas. Tagad Dzirnupīti, sauktu arī par Meldergravu, līdz pašai bijušo dzirnavu vietai piepilda Daugavas ūdeņi.

Leļpus upītei sākas bijusī Vīgantes muiža, no kuras krāšņuma līdz mūsdienām saglabājusies daļa parka un dīķi.

Ar šiem dīķiem un parku daudz piedzīvojumu saistās rakstnieka Valda darbā *Staburaga bērni* aprakstītajiem puisēniem Jancim un Marčam. No ūdens briesmām un zāģa asajiem zobiem izdevies paglābties daļai Vīgantes parka. Senkrasta kraujas malā bija saglabājusies Aleksandras Briedes skulptūra *Daina*. Daugava savā kāpumā apstājās tad, kad vilņi skalojās skulptūrai pie ceļiem. Kad HES darbojās, līmenis kritās un *Dainas* kājas nožuva. Skulptūra, kas bija stiprāka par Daugavas vilņiem, nespēja pretoties ļaundarim. Pagāja daži gadi un Vīgantes parkā nācējus sveicināja *Dainas* dvīņumāsa, šoreiz jau Daugavas ūdeņiem nesniedzamā vietā.

Neatņemama Vīgantes parka sastāvdaļa bija Liepavots un brīvības sarīkojumiem domātā no šūnakmens būvētā estrāde. Liepavots izplūda no stāvā kā siena dolomīta krasta kraujas. Garām estrādei uz Liepavotu veda taka un stāvas dolomītos iecirstas kāpnes. Pēc ļaužu nostāstiem Liepavots "acis darīja gaišas". Krastā auga liepas, un tādēļ avotu sauca par Liepavotu.

Vīgantes parka estrāde tagad atjaunota citā vietā, bet Liepavotu nespēj aizstāt nekas.

Vasarās, kad ūdens līmenis Daugavā bija zems, pretī Liepavotam Daugavā virmoja neliela krācīte Lazdas galva jeb Rožu galva (labajā

upes krastā bija mājas Lazdas). Lielākā ūdenī krāce bija nemanāma.

Tikai nepilnu kilometru garš brauciens laivā pa upi vai pastaiga pa Daugavmalas taku un sasniegts teiksmu un nostāstu bagātīgi apvītais Staburags jeb Staburadze. 18 m augsto Staburaga klinti veidoja no krasta izplūstošo avotu kaļķaino ūdeņu nogulumi, pārkaļķotas augu atliekas un smilšu uzskalojumi. Tā Staburags bija audzis ilgus gadus. Šūnakmens rags veidojās aizvien lielāks un pēc kāda laika no sava smaguma lūza nost un auga atkal. Rags staba galā. Pie raudošā Staburaga kājām Daugavā gulēja divi lieli klinšu blūķi – bijušie Staburaga “ragi”, kas nogruvuši no klints sienas 1861. un 1915.gadā. Krievu plostnieki Staburagu sauca Čortova boroda (velna bārda). Vīgantes muiža agrāk saukta par Stabes muižu.

Par Liepavota un Staburaga mūža pēdējām dienām atmiņas uzrakstījis toreizējā Vīgantes parka mežsarga dēls Imants Bremze. Lūk, ko viņš 1989.gadā rakstīja žurnālā *Zvaigzne*: “Staburagam nebija lemts aizraudāt līdz pēdējām dienām. Kaut kādi grunts izlūki netālu no kraujas uzstādīja autourbi un ieborēja klinti. Izdarība iedarbojās postoši, pēkšņi izsīka avots, kas bija audzējis Staburagu. Staburags zaudēja daudz no sava bijušā krāšņuma, kļuva svešāds. Tūristi piekāpē lika ziedus...” Tālāk I.Bremze stāsta par ūdenskrātuves piepildīšanas gaitu. “Plūdi nāca pa trim vai četriem lāgiem. Pirmais ņēmiens aizsniedza apmēram tik augstu kā pavasara palos. Skatīenam nozuda lielie akmeņi Staburaga pakājē. Tā palika dažas nedēļas... Nākamajā kāpienā no Staburaga palika redzama vairs tikai paša augša ar mazo bērzīņu. Uz Liepavotu klintī cirstās kāpnes tagad veda biedīgi tumšā dzelmē un balles placī lidakas drīzumā varēs sarīkot skriešanās sacīkstes.

Tarkšķēja motorzāģi, nogāzās lapegle, kas atcerējās Janci un Marču, krita resnā tūja, likās gar zemi platvainagotās kļavas, oši un liepas, traktori steigšus rāva kalnā koksnes kubikmetrus”.

Tā nogrima dzelmē Liepavots un Staburags. Citāds bija pie Staburaga kājām gulošo agrāko atlūzu liktenis. Šos lielos klinšu blūķus pēc kombināta *Māksla* ierosinājuma ar Dabas aizsardzības komitejas atļauju sazāgēja un uzcēla krastā. Par to tālāko likteni zina pastāstīt bijusī E.Veidenbauma muzeja vadītāja Biruta Leite: “1966.–1967.gadā mans galvenais uzdevums bija rūpēties par to, lai E.Veidenbauma

100.dzimšanas dienā Liepas ciema kapos tiktu atklāts piemineklis . Tēlniece Inta Kamara vēlējās šo pieminekli veidot tikai no Staburaga šūnakmens. 1966.gada rudenī Kultūras ministrijā notika E.Veidenbauma 100.dzimšanas dienas organizēšanas komisijas sēde, kurā Staburaga akmeni (10 m³) piešķīra Intai Kamarai E.Veidenbauma kapa pieminekļa veidošanai. Pieminekli Liepas kapos atklāja 1967.gada 1.oktobrī.”

Jau iepriekš minētajā Kultūras ministrijas sēdē kāds cits gabals no Staburaga šūnakmens ticis piešķirts tēlniekam V.Albergam – 1905.gada cīnītāju pieminekļa veidošanai Grīziņkalnā, Rīgā.

Šodien Daugavas krastā virs Staburaga galvas satiekas divu pagastu – Seces un Staburaga robežas. Te atrodas arī divas mājas: Staburags un Staburadzes. Mājās ar nosaukumu Staburags jau gandrīz 20 gadus dzīvo un strādā rakstnieki Māra Svīre un Vladimirs Kaijaks. Šie cilvēki rūpīgi glabā atmiņas par Staburagu un rūpējas arī par tā apkārtnes sakopšanu.

Plaviņu ūdenskrātuve “gaismaspils” vārdā “apēda” ne tikai Daugavas krāces un atvarus, Liepavotu un Staburagu. Tās ēstgriba bija krietni lielāka. Sešdesmito gadu vidū upes krastos nojauca daudzas mājas. Daļu no tām cēla no jauna citās vietās, daļa aizgāja pa mūžības taku. Lielākie ūdenskrātuves upuri bez Bebrulejas ciema bija sens plostnieku un zvejnieku ciems Sēlpils pagastā – Smeķerstani. Šajā ciemā uz Daugavas kreisā krasta cieši cita citai blakus atradās 7 mājas: Majori, Stūres, Krāces, Bundzenieki, Laivinieki, Smeķerstani un Druvas. No šīm mājām vienīgi Druvas atvirzījās tālāk no krasta un kļuva par Jaundruvām. Mājas nojauca arī Klintaines un Staburaga pagastos.

Sešdesmito gadu nemiers Daugavas krastos skāra ne tikai dzīvos, miera nebija arī mirušajiem. Arheologi drudzainā steigā raka un pētīja abus Daugavas krastus, reizēm izpostot arī tādas mirušo atdusas vietas, kuras vēlāk palika ārpus applūduma zonas. Tomēr vairākās mūsu senču dzīves un pēdējās dusas vietās tagad skalojas Daugavas ūdens. Tāda ir Spietiņu apmetne Sēlpils pagastā un daļa tās tuvumā bijušo senkapu. Senvieta bijusi arī pie Smeķerstanu ciema. Sēlpils pilskalns kļuvis par mazu saliņu Daugavā, bet pilskalna piekāvē bijušās kapu un apmetnes vietas nogrimušas dziļi, dziļi. Oliņkrāci, kas bija turpat

blakus, sedz 21 m biezs ūdens slānis. Daugava šeit pilnībā atbilst tautasdziesmas vārdiem:

Daugaviņa, melnacīte

Melna tek vakarā.

Kā tā melna netecēs,

Pilna dārgu dvēselīšu.

Plaviņu ūdenskrātuve iespiedusies Daugavas pieteku lejtecēs un citos reljefa pazeminājumos, veidojot jaunus līčus, salas, pussalas. Daļai šo objektu 30 gadus garajā mūžā ir radušies nosaukumi. Klintaines pagastā Daugavas ūdeņu aizpildītu dolomīta ieguves karjeru austrumos no Mežmalām sauc par Suņu bedri, bet lielo, Daugavai paralēlo karjeru dēvē par Baikālu (ūdens šeit esot dzidrs un skaidrs, gluži kā tālajā Baikālā). Baikālu oficiālos dokumentos gan sauc par Klintaines karjeru. Daugavas labajā krastā izveidojušos līci iepretim Klintainei sauc par Plāterlīci, bet dziļo līci, kurā tagad ietek Piešupīte – par Vārpu līci. Blakus izveidojusies liela sala, kurai nav izdevies noskaidrot nosaukumu, vai arī tāda vēl nav. Kādreiz skaisto Rīteru gravu līdz pašai Rīgas–Daugavpils šosejai tagad var saukt par Rīteru līci.

Sēlpils pagastā Spietiņu apmetnes vietu klāj Spietiņu līcis. Ozoliņi – pussala Daugavas kreisajā krastā uz augšu no Vecsēlpils, starp Strautmaļu un Ozolnieku mājām. Pussalā aug ozoli. Par Ozoliņiem sauc gan pussalu, gan arī uz tās augošo mežu. Sarkanliekņa – līcis Daugavas kreisajā krastā, kas izveidojies tāda paša nosaukuma reljefa pazeminājumā. Govenis jeb Bikses – līcis Daugavas kreisajā krastā, kur līdz ūdenskrātuves izveidei darbojās Avotu jeb Goveņa dzirnavas. Izmantojot 4-5 spēcīgu avotu ūdens enerģiju šeit pagājušajā gadsimtā uzcēla dzirnavas. Šajās dzirnavās mala tikai rupjo malumu, ko izmantoja galvenokārt lopbarībai un tā radās dzirnavu nosaukums Govenis. Izrādās šis vietvārds bija tik populārs, ka pārgāja arī uz dzirnavu vietā radušos Daugavas līci. Tā kā līča “figūra” līdzīga biksēm, to sauc arī Bikses. Staburaga pagastā dziļās Kaktiņu gravas vietā tagad ir Kaktiņu līcis, Ērgļu gravas vietā – Ērgļu līcis.

ATSAUCES

- ¹ Сапунов А. Река Западная Двина.— Витебск, 1893.
- ² *Viese S.* Atmiņas par Daugavu // *Zvaigzne* – 1989. – Nr.15. – 9.lpp.
- ³ *Jaunsudrabiņš J.* Pļaviņas–Koknese. – 1930. – 15.lpp.
- ⁴ Сапунов А. Река Западная Двина. – Витебск, 1893. – 177.стр.
- ⁵ *Marnics H.* Mūsu baltā Daugava. – 1966. – 114.,117.lpp.
- ⁶ *Marnics H.* Mūsu baltā Daugava.. – 117.lpp.
- ⁷ *Skujiņš R.* Krustpils draudze. – 1925.
- ⁸ *Avotiņa R.* Vārdi, kas palika Pļaviņu jūras dzelmē // *Dabas un vēstures kalendārs.* – 1991. – 143.–150.lpp.
- ⁹ *Marnics H.* Mūsu baltā Daugava.. – 118.lpp.
- ¹⁰ *Jaunsudrabiņš J.* Pļaviņas–Koknese.. – 27.lpp.
- ¹¹ *Marnics H.* Mūsu baltā Daugava.. – 121.,122.lpp.
- ¹² *Viese S.* Atmiņas.. // *Zvaigzne* – Nr.16, 4.lpp.
- ¹³ *Viese S.* Atmiņas.. // *Zvaigzne* – Nr.16, 4.lpp.
- ¹⁴ *Urtāns J.* Daugavas pilskalni. – 1993.
- ¹⁵ *Mugurēvičs Ē.* Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi. – 1977. – 143.lpp.
- ¹⁶ *Viese S.* Atmiņas.. // *Zvaigzne* – Nr.16. – 4.lpp.

Antonija Vilcāne

SENĀ JERSIKAS PILS

Braucot pa Rīgas–Daugavpils šoseju, desmitajā kilometrā aiz Līvāniem nezinātajam nepamanīts paliks Jersikas pilskalns Daugavas krastā ceļa labajā pusē. Kuplu koku puduris daļēji nosedz pilskalnu gan no šosejas, gan upes puses.

Trīsdesmito gadu beigās, kad Jersikas pilskalnā tika veikti pirmie arheoloģiskie pētījumi, pilskalns bija labi ieraugāms. Nelieli krūmi sedza tikai tā austrumu un Daugavas nogāzi. Daugavas pusē kalna vienā stūrī zaļoja ozols, bet otrā stūrī – liepa. Gadu gaitā staltumā pieņēmies ne tikai ozols un liepa, bet koki noseguši arī visas pilskalna nogāzes, apslēpjot to stāvumu un kalna varenumu.

Pilskalns ierīkots 18 m augstā Daugavas krasta pacēlumā, vietā, kur Daugava savā tecējumā strauji pagriežas taisnā leņķī uz rietumiem. Daugavas otrā krastā iepretim Jersikai uz savrupa kalna atradusies Dignājas pils. Ap 800 m augšpus abiem pilskalniem Daugavā atrodas Ploņu sala. Starp to un Jersikas pilskalnu novērojami plaši sēkļi, bet iepretim pilskalnam Daugava plūst pāri radzēm. No Jersikas pilskalna varēja Daugavas ūdensceļu tālu pārredzēt, bet sēkļi un radzes traucēja svešiniekam piekļūt pilij no upes puses. Daugavas stāvais krasts dienvidu pusē un Iztekas straucha gravas (savā tecējumā strauts sadalās divās gultnēs) austrumu un rietumu pusē veidoja dabīgus šķēršļus piekļūšanai pilij. Kalna pastāvināšanai ticis uzbērts valnis, kas pašreiz dabā vērojams kā līdz vienam metram liels pacēlums pilskalna ziemeļu malā. Pilskalnam ir 75 x 100 m liels plakums, bet blakus esošā senpilsēta aizņēmusi ap 10 ha lielu teritoriju. Senie jersikieši

apglabāti kapulaukā Daugavas krastā ap kilometru leļpus pilskalna.

Jersikas pils (*castrum Gercike*) kā valdnieka Visvalža pārvaldītās latgaļu valsts centrs vairākkārt minēta hronikās un dažādos dokumentos¹. Pirmās ziņas par Jersiku atrodamas Indriķa Livonijas hronikā un attiecināmas uz 1203.gadu. Hronists apraksta Polockas karaspēka uzbrukumu Ikšķilei un Jersikas valdnieka un lietuviešu iebrukumu Rīgas teritorijā².

Pils ar senpilsētu (*civitas*) atradusies stratēģiski izdevīgā vietā, kur pāri Daugavai bijusi pāreja, t.i., kur Daugavas ūdens un sauszemes ceļu šķērsojis Lietuvas sauszemes ceļš. Šo ceļu bieži savos karagājienos izmantojuši lietuvieši, ar kuriem Visvaldim bijušas radniecīgas attiecības – Visvalža sieva bijusi lietuviešu valdnieka Daugerūta meita³.

Hronikās nav atrodamas plašākas ziņas par Jersikas pili. No 1209. un 1214.gada cīņu aprakstiem konstatējams, ka Jersikas pili apjozis nocietinājums (*arx munitiois*) ar vārtiem (*porta*) un grāvi (*fossatum*)⁴. 1209.gadā vācu krustneši uzbrukuma laikā iegūst bagātīgu laupījumu – lopus, drēbes, sudrabu, purpuru, naudu, baznīcu inventāru – zvanus, svētbildes, sagūsta sievietes un bērņus, bet pili nodedzina. Šie notikumi iezīmē liktenīgu pavērsienu Jersikas pils un tās valdnieka pārvaldīto zemju vēsturē. Lai atgūtu gūstekņus, kuru vidū bija arī Visvalža sieva, Jersikas valdniekam pēc viduslaiku paražas bija jānodod savi valdījumi baznīcai. Visvaldis kļuva par bīskapa lēņu vīru. Jersikas valdnieka pārvaldē palika Jersikas pilsēta ar novadu un tam piederīgiem labumiem⁵.

Vēl tai pašā 1209.gadā uzsākta nodedzinātās pils atjaunošana⁶. 1212.gadā, kad pie Jersikas notika vēsturiskā apspriede starp Polockas kņazu Vladimiru un bīskapu Albertu⁷, kura lielā mērā noteica turpmākos notikumus Latvijā, pils jau bijusi atjaunota un krievu karaspēks atradies pilī. Vienošanās rezultātā Polockas kņazs zaudēja savus meslu (nodokļu) devējus lejtecē un vāciešiem pavērsās ne tikai brīvs tirdzniecības ceļš pa Daugavu, bet arī iespēja paverdzināt Daugavas reģiona iedzīvotājus.

Turpmākajos gados vācu spiediens pastiprinās un Jersikas valdnieks spiests pakāpeniski nodot savus īpašumus baznīcai, kura tos izlēņoja. Tā 1224.gadā Jersikas pils pusī ar visu tai piederīgo kā lēni

saņem Ikšķiles bruņinieks Konrāds⁸. Pēc Visvalža nāves 1239.gadā Jersikas pils pastāv kā Rīgas virsbīskapa un ordeņa kopīpašums. 1239.gada 19.aprīļa dokuments vēsta par abu īpašnieku nodomu Jersikā celt pili kristīgās ticības ienaidnieku savaldīšanai. Kā lēni Jersikas pili ar tuvākajām zemēm pārvaldījusi muižnieku Ikskilu dzimta, ko apliecina dokuments, kas sastādīts 1348.gadā, kā arī 1378.gada dokuments, kurā norādīts, ka Ikskilu dzimtas priekšteči jau kopš kristīgās ticības ieviešanas Jersiku pārvaldījuši kā lēni.

Jersikas pils minēta vēl 1375.gadā Vartbergas Hermaņa hronikā, aprakstot 50 lietuviešu karavīru noslīkšanu pie Jersikas, pārceļoties pāri Daugavai Lietuvas karaļa Ķeistuta organizētā sirojuma pa Latgali un Vidzemi laikā. Jersikas vārds pēdējo reizi lasāms vēl kādā 1431.gada dokumentā – cisterciešu ordeņa lūgumā pāvestam apstiprināt viņiem kopš 1257.gada īpašumā esošās zemes Jersikā.

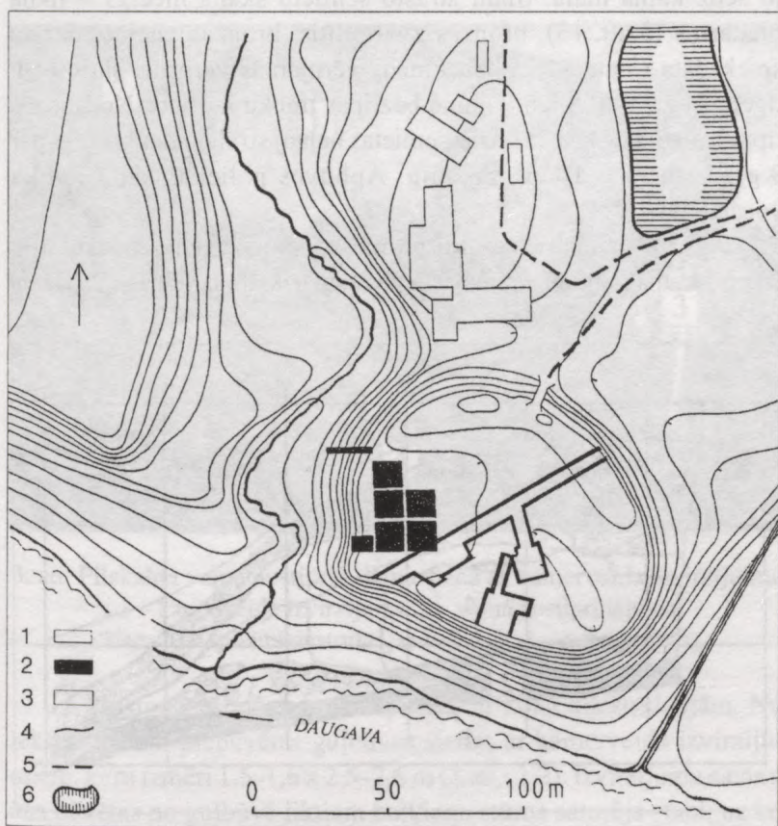
Arheoloģiskie pētījumi rāda, ka pilskalns pēc 14.gadsimta vairs nav apdzīvots. Neskatoties uz to, ka dzīve senpilsētā, šķiet, tomēr turpinājusies, ko apliecina izrakumos atrastās senlietas un monētas, sakarā ar zemju izlēņošanu un muižu veidošanos radās jauni vietu nosaukumi. Tādējādi Jersikas vārds izzūd, lai dažus gadsimtus vēlāk pētnieku vidū izraisītu plašas diskusijas par pils atrašanās vietu, kuru rezultātā nostabilizējās uzskats, ka Jersikas pils jāmeklē uz dienvidaustrumiem no Līvāniem – kādreizējās Cargrades tiešā tuvumā pie Šlosbergas muižas ēkām, tagadējā Jersikas pagastā⁹.

Pirmie arheoloģiskie izrakumi pilskalnā veikti 1939.gadā F.Baloža vadībā. Šo izrakumu materiāls glabājas Latvijas Vēstures muzejā. Kopš 1990.gada ar Latvijas Kultūras fonda Daugavas komisijas, Preiļu rajona padomes finansiālu palīdzību un Jersikas pagasta vadības atbalstu Jersikas pilskalnā strādā Latvijas Vēstures institūta arheoloģiskā ekspedīcija Ē.Mugurēviča un A.Vilcānes vadībā.

1939.gada izrakumi ļāva pilskalnā konstatēt desmit ar 10.-13. gadsimtu datējamus apdzīvotības slāņus. Tika atsegta dzīvojamo celtnu vietas ar akmens krāvuma un māla kleķa krāšņu paliekām, amatnieku darbnīcas. Gar plakuma malu atklāja pilskalnu aptveroša valņa pastāvēšanu un uz tā būvētus nocietinājumus. F.Balodis, balstoties uz iegūtajām senlietām, raksturoja pilskalnu kā nozīmīgu amatniecības, tirdzniecības un kultūras centru, kam piederējusi lielāka politiska loma

kā citiem pilskalniem. Pētījumi ļāva F.Balodim pilskalnā lokalizēt seno Jersikas pili¹⁰.

Pēdējo gadu pētījumi skar pilskalna dienvidrietumu un rietumu daļu¹¹(1.att.) Pētījumu rezultātā konstatēts, ka kultūras slāņa biezums pie vaļņa sasniedz 2,8–2,9 m, bet virzienā uz plakuma vidu kultūras slāņa biezums samazinās, kas liecina, ka plakuma vidus nav bijis apbūvēts visu pilskalna apdzīvotības laiku. Visintensīvākā dzīve pilskalnā norisinājusies 10.–13.gadsimtā. 1939.gada izrakumos atrasti

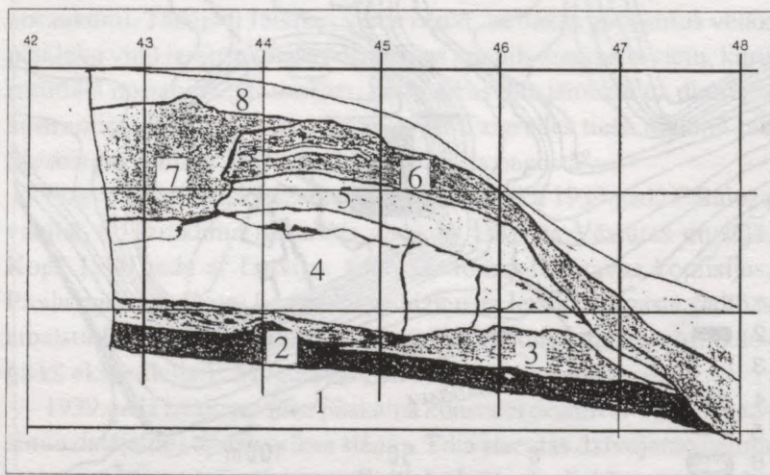
1. att. Jersikas pilskalna situācijas plāns:

- 1 – 1939.g. izrakumu laukumi, 2 – 1990.-1997.g. izrakumu laukumi,
 3 – Šlosbergas muižas ēkas un vēlāka laika apbūve, 4 – augstuma līnijas,
 5 – piebraucamais ceļš, taka, 6 – dīķis.

arī bronzas laikmeta (1.g.t.pr.Kr.) bronzas bultas gala fragments, krama bultu gali, akmens cirvja fragments. Pēdējo izrakumu laikā tik agras apdzīvotības pēdas nav konstatētas, domājams, ka šajā laikā dzīve koncentrējusies pilskalna dienvidu nogāzē, t.i., Daugavas pusē. Jersikas pilskalnā atrasta arī 2.gadsimta romiešu monēta.

Uz pilskalna dienvidrietumu un rietumu daļas sākotnējās apdzīvotības periodu attiecas melnas, blīvas zemes slānis 20-30 cm biežumā (2.att.:2). Šis slānis veidojies pirms pilskalna nocietināšanas darbiem, jo sedz kalna malu. Slānī atrasto senlietu skaits niecīgs – ilkņa piekariņš (5.att.:13), bronzas zvārgulītis, bronzas važiņa, dzelzs spieķadata (5.att.:21), plienakmens vērppjamās vērpstas skriemeļi, tīģeļu fragmenti. Slānī dominē bezripas trauku lauskas. Nedaudzās ripas trauku lauskas un dažas senlietas neļauj šo slāni datēt agrāk par 9.gs. beigām – 10.gs. sākumu. Apbūves paliekas slānī netika konstatētas.

10.gs. pilskalnā tiek veikti pirmie kalna paaugstināšanas darbi. Gar pilskalna rietumu malu 8-9 m platumā uzklāts sarkana māla slānis

2. att. Pilskalna vaļņa griezuma profils: 1 – pamatzeme, 2 – pilskalna rietumu malas sākotnējās apdzīvotības slānis, 3 – sarkana māla slānis, 4 – rozā māla slānis, 5 – gaiši brūna māla slānis, 6 – tumši brūna māla slānis, 7 – Pirmā pasaules kara pārrakums, 8 – virskārta.

līdz 20 cm biezumā (2.att.:3), tādējādi kalna mala tiek nolīdzināta un sagatavota vaļņa izbūvei. Kā rāda pilskalna vaļņa griezuma profils, lielākas zemes masas gar kalna malu uzbērtas pakāpeniski, pastāvinot nogāzi līdz 0,8–0,9 m (2.att.:4). Iespējams, ka māls pildīts no zaru vai klūgu pinumiem veidotās kamerās, uz ko norāda vaļņa griezuma profilā konstatētās vertikālas šauras, trūdējušas vai tumšākas zemes joslas māla uzpildījumā. Pēc tam kalna malai uzklātas vēl divas reizes 0,4–0,8 m biezas māla kārtas (2.att.:5,6).

3. att. Pilskalna vaļņa nostiprinājuma siena ar kamerveida izvirzījumu:
 1 – kamerveida izvirzījums, 2 – vaļņa nostiprinājuma siena, 3 – mietu konstrukcijas paliekas, 4 – celtnes vieta.

11.gadsimta valnis ticis nostiprināts ar koka konstrukcijām. No iekšpuses tām piebūvētas guļbūves sienas ar kamerveida izvirzījumiem, kuru izmēri 1,5–1,6 x 2,5–2,6 m (3.att.: 1,2). Izvirzījumu sienas, kas būvētas no guļbūvē liktiem baļķiem, stūros saturēja stabi, uz ko norāda 30–40 cm lielas stabu bedres, kas ļoti labi iezīmējās ne tikai apakšējā melnajā slānī, bet arī pamatzemē (4.att.). Valnim tuvākā stabu rinda bijusi ierakta dziļāk pamatzemē – līdz pat 0,5 m, jo tai vajadzēja saturēt vaļņa uzpildījumu. Otrās rindas stabi saturēja ar

4. att. Stabu vietas no vaļņa nostiprinājuma konstrukcijām

mālu pildītos kamerveida izvirzījumus un baļķu sienu starp tiem. Iespējams, ka uz vaļņa pastāvējuši guļbūves tehnikā celti nocietinājumi, ko norāda vaļņa augšdaļā ļoti sadeguši apaļkoki, kurus postījusi Pirmā pasaules kara tranšeja. Uz šādu nocietinājumu pastāvēšanu pilskalna Daugavas pusē norādīja arī F.Balodis.

Slāni, kas pieslēdzas vaļņa nocietinājumu konstrukcijām, datē 1939.gada izrakumos atrastie monētpiekariņi – 11.gadsimta Rietumeiropas monētu atdarinājumi, kas pēc pētnieku domām parādās Latvijā sākot ar 11.gadsimta 2.pusi.¹² Šādam datējumam atbilst slānī iegūtās senlietas – vienpusīgās kaula ķemmes, gredzens ar vidusplāksnīti, sakta ar magoņgalvu galiem, bronzas spirālgredzeni, dzelzs īleni u.c. (5.att.: 16, 11, 9).

Pilskalnu slāņu stratigrāfiskā (ģeoloģiskā) un senlietu hronoloģiskā analīze rāda, ka pilskalna nocietinājumu konstrukcijas pamatīgi nodegušas 12.gs. sākumā. Atjaunojot nocietinājumus, gar valni uzpildīts sarkana māla slānis, kas laukuma profilā parādās kā 1 m augsta un ap 4 m plata josla. Šajā mālā atsedzas divas slīpi iedzītu apaļkoku joslas. Pirmās joslas apaļkoki saglabājušies ļoti vāji. Otro joslu veido gan apaļi, gan tēsti egles, priedes un ozola mieti, kuru diametrs

5. att. Jersikas pilskalnā atrastās senlietas: 1 – zvārgulītis, 2 – sv.Jura piekariņš, 3 – krustiņš, 4, 5, 7 – piekariņi, 6, 9, 12, 15 – saktas, 8, 10, 11 – gredzeni, 13 – dzīvnieka ilknis, 14 – lāča zobs, 16 – kaula ķemmīte, 17, 19 – aproces, 18 – māla vērptomās vārpstas skriemelis, 20 – rotadeta, 21 – ilens, 22 – nazis, 23 – harpūnveida šķēpa gals, 24 – sirpis.

10–20 cm (3.att.:3). Mieti likti slīpi cits citam blakus četrās kārtās. Mietiem pa vidu gājuši divi šķērsbalķi, veidojot režģveida konstrukciju. Saglabājusies šo konstrukciju daļa, kas atradusies mālā, bet mietu gali, kas bijuši virs zemes, pilnīgi sadeguši, tāpēc mietu faktiskais garums nav nosakāms. Iespējams, ka tas sasniedzis 2,5–3 m.

F.Balodis līdzīgas konstrukcijas savos izrakumos kļūdaini identificējis kā aizsardzības celtni iebrukušās grīdas, datējot tās ar 11. un 12.gs. Līdz šim pētītajos pilskalnās līdzīgas konstrukcijas nav atrastas. Pārdomas izraisa šo konstrukciju funkcionālā nozīme. Nocietinājumu sistēmās mieti parasti tiek pielietoti ārpus vaļņa.¹³ Iespējams, ka skaidrojumu dos turpmākie pētījumi pilskalnā.

Stratigrāfiski mietu žoga uzbūvēšana datējama ar 12.gadsimta 1.pusi. Sarkanā māla slānī atrastas tikai dažas senlietas – bronzas zvārgulītis, bronzas gredzens ar vidusplāksnīti, kauri gliemežvāks. Slānī, kas pieslēdzas mietiem un veidojies to pastāvēšanas laikā, iegūtas 12.gadsimtam raksturīgas senlietas – no segmentveida važtura darināta sakta, liras veida sprādze, aproce ar zvērgalvu galiem u.c. (5.att.:15,19). Iespējams, ka mietu konstrukcijas nodedzinātas 13.gadsimta sākumā minētā vācu uzbrukuma laikā.

F.Balodis trīs augšējos slāņus pilskalnā attiecina uz 13.gs. pirmajiem gadu desmitiem. Taču daļa atrasto senlietu pārstāv vēlākas, pat 14.gadsimta formas (riņķa saktas, piekariņi, aproces). Jāatzīmē, ka pilskalna augšējos slāņus spēcīgi postījušas Pirmā pasaules kara tranšejas un pilskalna lauksaimnieciska apstrādāšana.

Arheoloģiskie pētījumi Jersikā rāda, ka pils pastāvēšanas vēsture ir bijusi visai dramatiska – visi slāņi uzrāda spēcīgus ugunsgrēkus, kas nav saudzējuši ne pils nocietinājumus, ne seno jersikiešu mītnes. Celtnes pilskalnā saglabājušās vāji (3.att.:4). Par to eksistenci liecina atsegtais krāšņu, pavardu vietas, māla klona un, atsevišķos gadījumos, pārņojošos celtni sienu paliekas.

Pilskalna sākotnējās nostiprināšanas laikā apbūvi veidoja neliela izmēra (ap 4 x 5 m) guļbūves celtnes, kuru apkurināšanai izmantotas akmens krāvuma krāsnis. Celtnes viena otrai blakus rindojās gar valni. Nostiprinot valni no iekšpuses ar guļbūves sienām un kamerveida izvirsījumiem, saimnieciskajām vajadzībām tika izmantotas starp šiem izvirsījumiem izveidojušās 2,5 x 4–5 m lielās telpas. 12.gs.

vērojamas apbūves plānojuma izmaiņas – tiek uzsākta arī plakuma vidus apbūve. Šajā periodā līdztekus akmens krāvuma krāsnīm parādās māla kleķa krāsnis ar plienakmeņu grīdiņām vai māla klona grīdiņām. Arī 13.gadsimta slāņos celtnu vietas pagrūti izsekojamas, uz tām faktiski norāda tikai apkures krāšņu pastāvēšana. Izrakumu laikā konstatētas vairākas akmens krāvuma krāsnis ar plienakmeņu un granītakmeņu loku un māla klonu, kas dažkārt pat vairākas reizes atjaunoti.

Ieskatu Jersikas pils iedzīvotāju dzīvesveidā sniedz atradumi – darba rīki, sadzīves priekšmeti, ieroči, rotas, kas uzrāda latgaļu kultūrai raksturīgas formas. Pilskalna dienvidrietumu un rietumu daļa izceļas ar skaitliski ievērojamiem amatniecības priekšmetu atradumiem – īleni, adatas, vērptomās vārpstas skriemeliši, tīģeliši (5.att.: 21,18). Domājams, ka te mitinājušies amatnieki.

Izrakumos nelielā skaitā iegūti zemkopju darba rīki – sirpji (5.att.: 24). F.Balodis pieņem, ka noteicošā loma zemkopības un lopkopības darbu pārzināšanā bijusi Dignājas pils iedzīvotājiem, kuri apgādājuši ar nepieciešamo Jersikas iedzīvotājus. Dignājas pilskalna un apmetnes slāņos sirpju atradumi daudz biežāki, bez tam Daugavas kreisā krasta zemes daudz auglīgākas. Domājams, ka Dignājas iedzīvotāji no purva rūdas iegūto dzelzi piegādājuši arī Jersikas amatniekiem. Dzelzs sārņu atradumi Jersikā rāda, ka nelielā apmērā dzelzs ieguve norisinājusies arī te. Tīģelīšu atradumi un lejamveidnes liecina par bronzas meistarību darbošanos Jersikas pilī.

Jersika atradās starptautiski svarīga satiksmes ceļa – Daugavas tuvumā, taču līdzšinējie izrakumi neuzrāda ievērojamu importēto priekšmetu skaitu. Rietumu ietekmi atspoguļo Rietumeiropas monētu un to atdarinājumu atradumi Jersikā. Dažos jostu apkalumos vērojamas skandināviskas formas. Jersikas pilī atrasts retas formas – par saktu pārveidots – važturis (5.att.:15), kuram analogijas zināmas no Turaidas pils, bet vistuvākā līdzība šim atradumam ir ar stikla inkrustācijām rotātiem važturiem no kuršu zemēm Lietuvas teritorijā.¹⁴

11.gadsimtā Jersikā parādās no Krievzemes ievestie ražojumi – krustiņi, rozā šifera vērptomās vārpstas skriemeliši, stikla krelles, rotas. Jersikā nonākušas dažas arī Krievzemē retas rotas – pakavsakta ar konusveida galiem (5.att.:12), piekariņš ar putna attēlu¹⁵ (5.att.:5).

Iespējams, ka tirdzniecisko sakaru nodrošināšanai Jersikā uzturējās krievu tirgotāju pārstāvji. Taču arī vietējo iedzīvotāju vidū bijuši šī amata pratēji. Uz to norāda kapulaukā atrastais vīrieša apbedījums, kurā konstatēti svairiņi un atsvariņi kopā ar latgaļiem raksturīgām kapa piedevām.¹⁶

Krustiņu atradumi Jersikā rāda, ka pils iedzīvotāji pazinuši pareizticību. Iespējams, ka daļa no viņiem bijusi pat kristīta, jo Indriķa hronikas autors starp pils iedzīvotājiem min "krievus"¹⁷, tādējādi, pēc pētnieku domām, apzīmējot viņu piederību ticībai. Taču dažādu piekariņu (zvārgulīši, trapecveida mēlītes) un amuletu (dzīvnieku zobi un ilkņi) (5.att.: 1,4,13,14) pārsteidzoši liels skaits liecina, ka jersikieši nebija aizmirsuši arī agrākos pagāniskos ticējumus. Bez tam krustiņu atradumu nevienmērība pilskalnā (pilskalna rietumu pusē pagaidām iegūts tikai viens krustiņš un sv.Jura piekariņš (5.att.: 2,3)) neaplicina, ka pareizticība būtu spēcīgi iesakņojusies seno jersikiešu dzīvē. Līdzšinējos izrakumos vēl nav iegūti pierādījumi arī hronikā minēto baznīcu pastāvēšanai Jersikā.

Neapšaubāmi, ka par seno Jersikas pili mēs varam uzrakstīt tikai to, ko izlasām senajās hronikās un dokumentos, ko atklājam, veicot arheoloģiskos izrakumus. Jauni pētījumi dos jaunas liecības par kādreiz vareno pili Daugavas krastā.

ATSAUCES

¹ *Mugurēvičs Ē.* Kāda bija senā Jersikas valsts // Kultūras Fonda Avīze. – 1991. – jūl. – Nr.10. – 4., 8., 9., 13.lpp.

² Indriķa hronika. A.Feldhūna tulkojums, Ē.Mugurēviča priekšvārds un komentāri. – R., 1993. – VII,5.

³ Turpat, XIII, 4.

⁴ Turpat, XIII, 4, XVIII, 4.

⁵ Turpat, XIII, 4.

⁶ Turpat

⁷ Turpat, XVI, 2

⁸ *Mugurēvičs Ē.* Kāda bija senā Jersikas valsts.

⁹ Turpat, 9.lpp.

¹⁰ *Balodis F.* Jersika un tai 1939.gadā izdarītie izrakumi. – R., 1940.

¹¹ *Mugurēvičs Ē., Vilcāne A.* Arheoloģiskie izrakumi Jersikas pilskalnā // Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu 1990. un 1991.gada

pētījumu rezultātiem (turpmāk – Materiāli...). – R., 1992. – 75.–80.lpp.;
E.Mugurēvičs, A.Vilcāne. Arheoloģiskie pētījumi Jersikas pilskalnā un
senpilsētā. – Materiāli. R., 1994. – 68.–72.lpp.; A.Vilcāne. Arheoloģiskie
izrakumi Jersikā. – Materiāli. – R., 1996. – 120.–123.lpp.

¹² *Berga T.* II gs. Rietumeiropas monētu atdarinājumi Latvijā. // Latvijas
Vēstures Institūta Žurnāls. – 1993. – 1.–23., 27.lpp.

¹³ *Hensel V.* Archeologia i prahistoria. Wrocław 1971. – Ruc. 51.

¹⁴ Lietuviu Liaudies Menas. Senoves Lietuviu papuošalai. I knyga. – Vilnius
1958. – 462.att.

¹⁵ *Седова М.В.* Ювелирные изделия древнего Новгорода (X–XII вв.). –
М., 1981. – С.37, 89.

¹⁶ *Kalējs O.* Jersikas senkapi // Senatne un Māksla. – 1940. – 2.–19.lpp.

¹⁷ Indriķa hronika. – XVIII, 4, XIII, 4, u.c.

Janīna Kursīte

MĪTISKĀ DAUGAVA

Upe, tāpat kā avots, ezers, ūdeņi vispār, tāpat kā koki, birzis, kā akmeņi un alas pieder pie seniem sakrāliem objektiem. Raksturīgi, ka katra tauta senatnē, ieņemot noteiktu ģeogrāfisko vietu, galvenās svētupes vārdu saistījusi ar tai apvidū lielāko, varenāko upi. Ēģiptiešiem tā bija Nīla, indiešiem Ganga, indiāņiem Misisipi un Amazone. Latviešiem šādas galvenās svētupes funkcijas tika piedēvētas Daugavai. Kaut arī pats upes nosaukums 'Daugava', kā šķiet, ir samērā jauns¹ un stājies senākā 'Dveina' (ar paralēlformu 'Duna') vietā, tomēr tas etimoloģiski ir pietiekoši daiļrunīgs. Vārds Daugava radniecīgs vārdam 'daudz'² un senāk figurējis ar nozīmi 'liela, ūdeņiem bagāta un strauja upe, kas pavasaros plaši pārplūst'.³ Iespējams, ka vārds Daugava senākā Dveina vietā radies tabu nolūkos. Mītiskajā apziņā svētas lietas un vietas bieži nesauca īstajā vārdā (lai ļauni, naidīgi gari, spēki tos nenoskaustu un neietekmētu), bet kādā citā, kas izteica būtisku šīs lietas vai vietas pazīmi, šajā gadījumā – ūdens lielo daudzumu.⁴

Latviešu folklorai raksturīgi, ka visbiežāk dažādos tās žanros informācija par vienu un to pašu objektu neatkārtojas. Pasakas un teikas papildina vai attīsta to, kas teikts, piemēram, par upēm, ezeriem, jūru tautasdziesmās. Tā laikam senais cilvēks, kas informāciju (pirmām kārtām – sakrālo informāciju) varēja paturēt un saglabāt tikai galvā, ekonomēja vietu savas atmiņas blokos. Tas, kas saglabāts saistītā – dainu valodā, nav dublējams nesaistītā pasaku un teiku valodā. Ilgu laiku latviešu mītisko priekšstatu pētniecība ir balstījusies galvenokārt

tikai uz dainu materiālu⁵, pasakas, teikas, buramvārdus, ticējumus u.c. folkloras žanus tikpat kā neizmantojot. Attiecībā uz mītisko jeb folkloras pasaules Daugavu šeit mēģināts ņemt vērā iespējami plašu latviešu folkloras materiālu: dainas, pasakas, teikas, buramvārdus un ticējumus.

Daugava (citos variantos – upe vispār) folklorā **uzskatīta par būtisku kosmosa sastāvdaļu**, bez kuras pasaule nav pilnīga, nav radīta līdz galam: “Kad Dievs jau bija radījis kokus, zvērus, putnus, zivis, tad Daugavas vēl nebijis.”⁶ Kā Daugavas racēji vienmēr figurē zvēri un putni, visbiežāk tie ir zaķis un lapsa, kurmis un lācis, āpsis, vilks, zoss un pīle: – “.. zaķis lēcis pa priekšu, lapsa atkal pa zaķa pēdām ar kuplo asti ievilkusi robežas. Kurmis, zemes urķis, pa ievilkto robežu dzinis pirmo vagu, bet āpsis vagu pakasījis lielāku; lācis atkal, kā jau stiprinieks, klēpjiem vien grābis zemes un bēris gubās... No putniem visčaklāki esot strādājušas zoss ar pīli.”⁷ Šajā kosmogoniskajā aktā vairāk vai mazāk piedalās visa radība, izņemot lietusputnu (klījānu, vālodzi), kas negrib notraipīt savus skaistos svārkus un tāpēc rakšanā nepiedalās. Cītīgākajiem Daugavas racējiem Dievs piešķir zināmas privilēģijas, bet lietusputnam no tā brīža atļauts dzert tikai rasas lāses, kas uz akmeņiem.⁸ Te vērojama īpatnība, kas raksturīga daudzu tautu kosmogoniskajiem mītiem, proti, ka kosmisko objektu radītāja lomā uzstājas dzīvnieki un putni. Latviešu priekšstats dzīvniekiem – radītājiem pretī darbojas jau nosauktā vālodze, dažreiz krauklis, arī kāda no zivīm (visbiežāk bute) un vēzis, kuri gan rakšanas darbos ir piedalījušies, bet izmēdi Dievu un par to tiek sodīti.

Daugava kā galvenā svētupe mītiskajās dainās **pretstatīta visām citām upēm** vai jebkurai citai upei. Šis pretstats parasti veidots pēc binārā principa, proti, Daugava ir tāda, cita upe nav tāda:

Gauja tek džinkstēdama,

Daugaviņa skanēdama;

Gauja nesa sudrabiņu,

Daugaviņa tīru zeltu. LTdz 12 830

Venta tek čakstēdama,

Daugaviņa vizēdama:

Venta pilla smalku kārklu,

Daugaviņa sudrabiņa. LD 31 024, 2

Skaitā diezgan daudzajos Daugavas salīdzinājumos (ar Ventu, Gauju, Ogrī, upi vispār) pirmā nemainīgi tek *skanēdama*, pārējās dzīkstēdamas, dimdēdamas, čakstēdamas, cīkstēdamas un līdzīgi. Darbība, kas raksturo citas upes, saistās ar haotisku, stipru troksni, pretstatā Daugavas *skanēšanai*⁹ kā harmoniskai, sakārtotai gaitai. Daugavas gaitas apzīmējums ar 'skanēdama' cieši saista to ar dzīvības ūdeņiem, dzīvības potenci, ne velti Daugava šādā kontekstā salīdzināta ar mātes šūpuli:

Ogre tek dunēdama,

Daugaviņa *skanēdama*;

Daugaviņa izšūpoja

Kā māmiņa šūpulī. LTdz 13 154, 4

Daugavā aug **milzu ozols** (kosmiskais jeb Saules koks), kura saknes iet pazemē, veļu valstī, bet galotne ietiecas debesīs. Ap šo ozolu (augšā - lejā) iet Saules diennakts ceļš:

Ozols auga Daugavā

Ledainām lapiņām;

Tur Saulīte miglu meta

I rītā, vakarā. LD 33 886, 1

Ozols auga Daugavā

Skrūzainām lapiņām;

Tur Saulīte jostu kāra

Ik vakaru noiedama. LD 33 827, 6

Svarīgs Daugavas objekts ir **salas un akmeņi**, kuru rašanās teikās saistīta ar Velna pretdarbību Dievam. Tā, piemēram, teikā par Lielo akmeni pie Daugavas stāstīts sekojošais: "Kad Daugava bija izrakta, tad Velns sabijās, ka visi purvi izsīks un nebūs ne viņam pašam, ne viņa pēcnācējiem dzīvesvietas, jo viņa dzīve ir arvien purvos. Tad Velns atradis vietu Daugavā, kur abi krasti ir no klints un ļoti augsti, nolēmis plato upi tanī vietā aizsprostot. Atradis netālu lielu akmeņu kaudzi, ņem uz kamiešiem un aiznes uz Daugavu. Gandrīz bija jau sasniedzis Daugavas krastus, kad piepeši iedziedas gailis."¹⁰

Dievs – harmoniskā, Velns – disharmoniskā sākotne, tāpēc pilnīgi dabiski, ka Velns Dieva radīto kosmosu un tā objektus (arī upes un konkrēti Daugavu) grib atgriezt to sākotnējā – haosa, neesmes veidolā, aizdambējot ar akmeņiem, smiltīm un tamlīdzīgi. Gailis šajā gadījumā

ir gaismas vēstnesis, kura parādīšanās norāda uz Velna (tumsas) spēku izbeigšanos.

Izveidotā **Daugava kļūst par robežu** starp kosmizēto un haosa telpu, šo un viņusauli, drošo un bīstamo, savējo un svešo, bet arī cilvēku un dievību pasauli. Svešo, nekosmizēto un vienlaikus bīstamo (bet arī vilinošo), cilvēkam neaizsniedzamo vai grūti aizsniedzamo telpu mītiskajā apziņā izsaka formula “*aiz Daugavas*”:

Aiz Daugavas melni meži,
Nelīdzenas virsūnītes.
Ņem, Dieviņ, zelta šķēres,
Līdzin' meža virsūnītes! LD 33 899, 1

Aiz Daugavas augsti kalni,
Tur sarkanās ogas aug;
Saules meitas lasītājas
Ar sudraba kanniņām. LD 33 737, 1

Aiz Daugavas atrodas arī dainās minētais noslēpumainais vara dārzs, kurā Dieva dēli pušķo savas cepures, bet Saules meitas darina vaiņagus:

Aiz Daugavas vara dārzs
Baltā smilšu kalniņā;
Tur ziedēja zelta rozēs,
Sudrabiņa magoniņas.
Dieva dēli, bāleliņi,
Pušķoj' savas cepurītes;
Saules meitas, jumpraviņas,
Darināja vainadziņus. LD 33 739

Šis vara dārzs mirstīgajam (vismaz parastam mirstīgajam) nav pieejams. To, kas tur notiek, var vērot tikai stāvot malā – šai pusē Daugavas: “Es nabags raudzijos, / Maliņāi stāvēdams.” (LD 33 739, var.). Latviešu mītiskajās dziesmās minētais vara dārzs varētu būt paradīzes, Elīzija līdzinieks. Viena no semantēmas ‘dārzs’ galvenajām nozīmēm mītiskajos priekšstatos – dvēseļu mītnes vieta. Romiešiem norobežoti mirušo dārzi, kuros stādīja rozēs u.c. puķes (miršanas un atdzimšanas simbols) imitēja Elīzija struktūru.¹¹ Vara dārzs atrodas baltā smilšu kalnā, kas tradicionāli latviešu priekšstatos asociējies ar veļu valsti. Bez tam arī dārza apzīmējums ‘vara’ norāda uz tā saikni ar viņusauli.

Kosmiskā koka saknes, kas iet pazemē, vienmēr ir no vara¹². Varš kā metāls ļoti bieži figurēja pārejas rituālos (gadskārtu maiņās, kāzās, bērēs, krustībās)¹³. Savukārt tautasdziesmā par vara dārzu minētie Dieva dēli un Saules meitas šajā gadījumā ir viņsaules aizgādņi.

Telpiski iezīmēta ne tikai vieta, kas ir 'aiz Daugavas', bet arī 'Daugavas malā'. Tā atšķirībā no 'aiz Daugavas' vēl ir kosmizētā telpa, bet jau tā daļa, kurā notiek pārvēršanās: gaisma top par tumsu un otrādi, cilvēka dzīvība pāriet savā pretmetā (visbiežāk iniciācijas situācijā). Varbūt tāpēc te darbojas dievības, kurām vistiešākais sakars ar tumsas pārradīšanu gaismā¹⁴ vai ar aizgādniecību iniciācijā, kad cilvēks nokļūst viņā saulē un viņam, izturot pārbaudījumus, jāatgriežas atpakaļ šaisaulē:

Es nomešu baltu pupu

Daugaviņas maliņā;

Tā uzauga liela gara,

Deviņiem žuburiem.

Es uzkāpu debesīs

Pa tiem pupas žuburiem.

Man iedeva Dieva dēls

Trim kantēm zobeniņu.

Es pārciršu Velnam galvu

Deviņiem gabaliem;

Man apskrēja brūni svārki

Ar tām Velna asinīm.

– Ai Laimiņa, svēta Māra,

Kur mēs viņus mazgāsim?

– Tai vietā mazgāsim,

Kur deviņas upes tek.

– Ai Laimiņa, svēta Māra,

Kur mēs viņus kaltēsim?

– Tai liepā kaltēsim,

Kur deviņas saules spīd.

– Ai Laimiņa, svēta Māra,

Kur mēs viņus sakulsim?

– Tai namā sakulsim,

Kur deviņas vāles stāv. LD 34 043, 4

Šajā garajā dziesmā, kura attēlo puīša pubertātes iniciācijas pārbaudījumus, viņa aizgādņi un palīgi viņā saulē ir Dieva dēls (citos var.: Dieva dēli), Laima un Māra (citos var.: Dievs un Māra).

Daugavas malā nereti notiek piedzimšana, un jaundzimušais kādu laiku atrodas starpstāvoklī starp esmi un neesmi – ir dievību vai garu aizgādniecībā. Šis ir īpaši bīstams posms, jo prasa ievērot virkni aizliegumu, tāpēc bieži jaundzimušo sauc putnu vai dzīvnieku vārdā:

Zīlīte, žubīte, kur tavi bērniņi?

– Daugavas malā, ozola zarā.

Kas viņus šūpoja, kas viņus auklēja?

– Vēja māte šūpoja, Vēja māte auklēja. LD 2092, 1

Dažos dziesmas variantos '*Daugavas malā*' ir ekvivalents ar '*viņpus Daugavas*' (resp., haosa valstību). Un šajā gadījumā jaunās dzīvības esme – neesme ir pašā asmens galā – noturēsies vai nenoturēsies:

– Zīlīte, žubīte, kur tavi bērniņi?

– Viņpus Daugavas ozola zarā.

– Kas viņus šūpos, kas viņus auklēs?

– Vējmāte šūpos, Vējmāte auklēs.

– Gadās Vējmātei aizmiegot.

– Ko dar' riksta, neceldama?

– Gadās rikstei salūstot.

– Ko dar' nazis, nedarinādams?

– Gadās nazim salūstot.

– Ko dar' kalējs, nekaldams?

– Gadās kalējam nomirstot.

– Ko dar' pasaule, neradīdama? LD 2093

Saule *Daugavas malā*, resp. robežvietā starp šo un viņu sauli raud par savu Vāczemē izdoto meitu.¹⁵ Vāczeme mītiskajās dziesmās visbiežāk nozīmē gan rietumus, gan vienlaikus viņsauli. Saules meitas precības radniecīgas grieķu Persefones precībām un atspoguļo sezonas mītu. Proti, Dēmetras meitu Persefoni nolaupa pazemes dievība Aīds. Dēmetra raud par savu meitu. Vienīgais, ko viņai izdodas panākt, ka trešdaļu gada Persefone turpmāk pavada veļu valstī pie vīra, bet atlikušās divas trešdaļas pie mātes – virszemē.

Mītiskajās dziesmās Daugava iezīmēta ne tikai kā robeža

horizontālā plaknē (šeit un tur), bet arī vertikālā plaknē (augša – debesis un leja – Daugava). Augšā mītiskais debesu kalējs kaļ rotas Saules meitai, ogles birst lejā – Daugavā. Šim oglēm piemīt brīnumspēks, tās pārvēršas sudrabā vai arī no tām var izkalt zobenu, ar ko sakapāt pārdabisko pretinieku:

Kalējs kala debesīs,
Ogles bira Daugavā;
Es paklāju villainīti,
Man piebira sidrabiņa. LD 33 724, 2

Kalvīts kala debesīs,
Ogles bira Daugavā.
Klāj, māsiņ, paladziņu,
Piebirs tev sidrabiņš! LD 33 724, 7

Kalējs kala debesīs,
Ogles bira Daugavā,
Es paklāju vilnainīti,
Man piebira sidrabiņš.
Es nokalu zobeniņu
Deviņiem zariņiem,
Es pārsitu Velnam galvu
Uz deviņi gabaliem... LD 34 042, 7

Daugava kā svētupe, kā jau varējām konstatēt, cieši saistīta gan ar dievībām, zvēriem, putniem, gan arī ar cilvēku.

Daugava un dievības. Tā kā Daugava mītiskajā telpā vertikālā plānā iezīmē lejas robežu, bet horizontālā robežu starp kosmosu un haosu, tad arī dabiski, ka visbiežāk Daugavas sakarā minētas zemes/pazemes Dievības: Māra, Laima, Velns, kā arī dievības, kuru funkciju klāstā cita vidū ietilpst viņassaules un tur nokļuvušo aizgādniecība, arī t.s. mirstošās un atdzimstošās sezonas dievības – Saule, Saules meitas, Dieva dēli, Auseklis, Mārtiņš. Dievs, izņemot pašu kosmogonisko aktu – Daugavas radīšanu, upes mitoloģiskajā laukā nedarbojas. Velns Daugavas sakarā visbiežāk minēts teikās, pārējās dievības tautasdziesmās. Māra un Laima Daugavas sakarā figurē galvenokārt kā pārvedējas pāri bīstamajiem ūdeņiem, sargātājas, arī dabas stihiju savaldītājas (īpaši Māra), piemēram:

Pūt, vējiņ, rāmi rāmi,
Māre nāk par Daugavu:
Pilna laiva sērdienīšu,
Pilna sauja sudrabiņa. LD 5053

Es būt' sen gulējuse
Daugaviņas dibenā,
Kaut Laimiņa nemetuse
Vītoliņa žagariņu. LD 30 735

Nāca govis, nāca vērši
Par Daugavu maurodami;
Nāca pati mīļa Māra,
Zelta valgi rociņā. LD 29 183

Tautasdziesmā minētie maurojošie vērši un govis attēlo negaisu (droši vien Pērkona negaisu). Valgi kāda, šajā gadījumā Māras, rokās norāda uz spēju savaldīt, iegrozot.

Daugava un dzīvnieki, putni. Visbiežāk putnu vai dzīvnieku kodā tiek attēlota kāda sakrāla darbība, kas skar dievības vai cilvēkus, vai dabas parādības. Dzīvnieku vai putnu maska ir aizsegs. Cielava, arī Saules, arī tautu meita Daugavas malā dzer kāzas¹⁶, aiz Daugavas rej divi melni suņi – Dieva kumeļi¹⁷ (tumsas iestāšanās simbolisks attēls?), no Daugavas izpeld divi kumeļi (divas zvaigznes?)¹⁸, atlido jūras gaigala (gaisma, saules stari?)¹⁹ utt. Kā redzam, tās galvenokārt ir tautasdziesmas, kas veidotas mīklu formā. Negatīvā analogija un tai sekojošā it kā īstā atbilde kā, piemēram, dziesmā par diviem melniem suņiem aiz Daugavas (“Tie nebija melni suņi,/ Tie bij Dieva kumeliņi.”), neiesvaidītajam dainu slēptajā valodā īstenībā neko daudz neizsaka. Jautājumu – atbildes jeb sakrālā dialoga formā ieturētas vairākas tautasdziesmas par zaķa kumeļiem, kurus tas ved dzirdīt Daugavā:

Kas dzirdēja, kas redzēja
Zaķam sirmu kumeliņu?
– Es dzirdēju, es redzēju,
Dzirdīt veda Daugavā. LD 2303, 4

Kas to teic, tas melē,
Zaķam bērs kumeliņš.

– Es redzēj' vakardien,
Daugavē dzirdinēj'. LD 2303, 5

Varētu aprobežoties ar visvienkāršāko un teikt, ka tās ir tikai un vienīgi mazu bērnu izklaides dziesmiņas. Taču lielai daļai bērnu dziesmu apakšā ir dziļāks slānis (īpaši tām, kas veidotas sakrālā dialoga formā), parasti kosmoloģiskais, ko bērni uzzināja un aptvēra pēc gadiem, kad bija jāiziet pubertātes iniciācijas pārbaudījumi. Tā arī dziesmās par Daugavā dzirdināmajiem zaķa kumeļiem ir gan atraktīvais slānis, gan kāds dziļāks, ko šodien var tikai minēt. Mākslas zinātniece Elita Grosmane zaķa tradicionālajai simbolikai veltījusi atsevišķu rakstu.²⁰ Ja Daugava – kosmiskā upe, kas ietiecas gan pazemē, gan debesīs, tad viens no iespējamiem zaķa kumeļa skaidrojumiem, ņemot vērā ne vien tradicionālo indoeiropiešu, bet arī citu tautu mitoloģiskos priekšstatus, varētu būt Mēness²¹. Iespējams arī cits zaķa kumeļa Daugavā skaidrojums, kas izriet no analogiskām nerātnajām dainām²². Lai kā tas būtu, redzams viens – dziesmas par dzīvniekiem, putniem saistībā ar Daugavu ietver senu mītisko priekšstatu slēptajā valodā sakņotu nozīmju slāni, kas šodien atminēšanai padodas ar grūtībām.

Daugava un cilvēks. Šī folkloras daļa par Daugavu visvairāk tuvojusies ikdienai, sadzīvei, kaut arī reliktā veidā saglabājot atsevišķus formelementus:

Leiši manu nēzdodziņu
Pār Daugavu pārsvieduši;
Visi četri zelta stūri,
Vidūi saule, mēnesīts. LD 5668 - 1
Ar saujiņu padzēros
Aiviekstiņas ūdentīņa;
Ieraudzīju Daugaviņu,
Tad ar visu riekšaviņu. Tdz 52 146

Priekšstats par nēzdogu/ linautu kā kosma attēlu ar četriem stūriem – debesspusēm un ar Sauli, Mēnesi vidū citētajā dziesmā saglabājies tikai kā ornamentāla piedeva. Centrā vairs ne kosmoloģiskais dziļplāns, kas bija klāt visās senajās precību dziesmās, bet jau bravūrība, lielīšanās (edz, kāds man nēzdogs!). Arī otrajā dziesmā

pretstatījumā 'Aiviekste – Daugava' vairs nav ietverts uzskats par Daugavu kā vissakrālāko hidronīmu, bet tikai kā ūdeņiem bagātāko, varenāko upi.

Uz robežas starp ikdienas un mītisko realitāti (vairāk ietecoties pirmajā) darbojas cilvēks pie Daugavas vēsturiskajās teikās. Parasti šīs teikas balstītas konkrētā un šķietami ticamā vēsturiskā, topo-grāfiskā materiālā (Vidzeme, Aizkraukles pagasts, vienu kilometru no Aizkraukles baznīcas, nabaga laivinieks, siena pļāvēji²³ u.tml.). Daugavas teikās attēlotā sākumsituācija parasti ir tāda, par kuru var teikt, ka tas viss varēja būt: "Netāl no Aizkraukles dzīvoja nabadzīgs laivinieks. Viņš vēl bija jauns gados. Kādā tumšā vakarā jauneklis gājis Daugavmalā savu laivu piesiet. Te tas izdzirdis, ka otrā pusē Daugavai kāds viņu sauc. Neko nedomādams, iestūmis laivu ūdenī un braucis pāri."²⁴ Tālāk seko irreālais jeb mītiskā realitāte. Tas ir Velns, kas lūdz laivinieku viņu pārceļt pār Daugavu. Atcerēsimies, ka Daugava mītiskajos priekšstatos bieži ir robeža starp šo un viņusauli (horizontālajā plaknē). Pateicībā par pārceļšanu, Velns ieved laivinieku Aizkraukles pils pagrabos (viņusaulē) un ļauj grābt naudu, cik var panest. Nauda, dārgumi no pazemes kā šeit, tā citur pasakās, teikās, tautasdziesmās bieži ir pārdabiskas varas simbols un sava veida laimes, laimīga likteņa materializēta zīme. Neizvēršot šo komplicēto tēmu par naudu, dārgumiem sikāk, piezīmēšu tikai, ka bagātību īpašnieks folklorā parasti ir Velns vai viņa līdzinieki. Bagātību krātuve paslēpta tieši viņusaulē. Cilvēkam jāiztur sarežģīti pārbaudījumi, lai šo bagātību iegūtu. Citos variantos, kā minētajā teikā, bagātības devējs cilvēkam ir pats Velns.

Mītiskās Daugavas kontūras vislabāk saglabājušās tautasdziesmās, kurās attēlotas dažādas pārejas situācijas (dzimšana, miršana, slimības) un iniciācija (krustības, ieiešana pieaugušo kārtā, kāzas). *Bērna dzimšana* mītiskajā apziņā bija ļoti nozīmīgs, bet arī bīstams akts, tāpēc par to izvairījās runāt tieši. Jaundzimušais tika saukts kāda dzīvnieka, putna, kukaiņa, arī lietas vārdā, lai ļauni gari nevarētu kaitēt. *Daugava* (ezers, jūra, ūdeņi vispār) mītiskajā uzskatā *bieži ir tā vieta, kurā rodas dzīvība:*

Sudrabiņa vērstuvīte

Uz Daugavu ligojās;

Sit, vilnīti, maliņāi,
Še būs dailis arājiņš. LD 1891

Es redzēju zelta stelles
Daugavā līgojam;
Sit, vilnīti, maliņā,
Te būs daiļa audējiņa. LD 1920, 2

'Daugavas malā', proti, robežvietā starp divām pasaulēm (haosu un kosmosu), krustībām tiek audzēti apīņi, no kuriem tiek darīts īpašs alus:

Kūmīnas, kūmīnas, salds alutīnis!
Kur jēma kūmīnas tos apienīšus?
– Daugavas malā, tāi kārklienāja. LD 1468 - 1

Daugava ļoti nozīmīga precību iniciācijā. Tautietis (vanaga totēmiskajā veidolā) iet aplūkot meitu (liepas veidolā), vai viņa gatava precībām.²⁵ Liepas zaru mirkšana Daugavā skaitīta par dzimumpilnbrieda zīmi. Pašā kāzu norisē raksturīgi, ka izprecēto meitu aizved 'pār Daugavu', resp., simboliskā veidā tā tiek attēlota viņas nomiršana iepriekšējam – jaunas meitas statusam un ieiešana precētas sievas kārtā, arī nevainības zaudēšana:

Krauklīts sēd ozolā,
Zelta kokli koklēdams.
Vai, krauklīti, tu redzēji,
Kur aizveda mūs' māsiņu?
– Tur aizveda mūs' māsiņu,
Par straujo Daugaviņu,
Par straujo Daugaviņu
Sudrabiņa kalējam. LD 13 612
Teci, teci, Daugaviņa,
Sarkanām putiņām!
Man iekrita pārejot
Sarkans rožu vainadziņš. LD 24 518

Daugava (tāpat ūdeņi vispār) figurē arī kā *mirušo ceļš*²⁶, pa kuru dvēseles aiztiekt līdz viņai saulei.²⁷ Daugava ir arī viens no viņsaules labirinta posmiem (upe – Gauja – Daugava – jūra), kas jāiziet, kļūstot pieaugušam:

Trīs liepiņas upītē,
Visas vienu kuplumiņu;
Trīs meitiņas pāre gāje
Pār tiem liepas žuburiem.
Divi pāri pārļaipoja,
Pastariņa nevarēj',
Tā iekrita upītē.
Upe viņu neturēja,
Tā iedzina Gaujiņā;
Gauje viņu neturēja,
Tā iedzine Daugavā;
Daugav' viņu neturēja,
Tā iedzine jūrītē;
Jūra viņu neturēja,
Tā piedzine maliņā.
Tur uzauge kupla liepa
Deviņiem žuburiem.
Iet bāliņš, kokles taisa
No tiem liepas žuburiem.
Sak' bāliņš koklēdams:
Skaisti skan liepas kokle!
Sak' Māriņ' raudādama:
Tā jau neva liepas kokle,
Tā māsiņas dvēselīt',
Caur ūdeni peldējusi. LD 33 625, 19

Mītiskās Daugavas funkcijas latviešu folklorā. Mītiskajā uztverē Daugava funkcionēja kā svarīgs sakrālās hidronīmijas elements, kas iezīmēja robežu starp šo un viņu sauli, cilvēku un dievību pasauli, savējo (labvēlīgo) un svešo (naidīgo, bīstamo) pasauli.

Daugava līdzīgi avotam, ezeram, jūrai, ūdeņiem vispār, manifestēja sievišķo radošo sākotni, tāpēc tieši te, atbilstoši mītiskajiem priekšstatiem, rodas jauna dzīvība (bērnu pasmeļ upē vai izskalo malā). Taču vienlaikus Daugava ir arī nāves ūdens, pa kuru mirušo dvēseles nonāk galamērķī – sākotnējā haosa valstī, lai sagatavotos nākamajai atdzimšanai. Kā Māra bija divdabīga (dzīvības devēja un ņēmēja), tā arī sievišķās sākotnes pārstāvētajai Daugavai tāda pati

divējāda – labvēlīga un naidīga daba. Daugava (īpaši tās atvarainajā, dziļajā daļā) ir Velna mājieta.²⁸

Latviešu literatūra (K.Firekers, Vecais Stenders u.c.) radās kā pretstats folklorai un tajā ietvertajai mītiskajai pasaules uztverei. Taču lasītāja latvieša apziņā, bet galvenokārt zemapziņā, gadsimtu gaitā cita vidū ieliktais sākotnējais Daugavas tēls nepazuda. Tieši otrādi – ik pa laikam (īpaši nacionālās atmodas posmos) tas aktualizējās, pat pārlietu tieši atgādinot par folkloras sakrālo Daugavu. Tā, piemēram, A.Pumpura *Lāčplēsi*, kurā Daugava ir viens no centrālajiem Senlatvijas topogrāfijas elementiem un ietver kā nāves, tā atdzimšanas seno ideju, pie tam Melno bruņinieku (Velnu) saistoņ tieši ar Daugavas atvaru:

Divi vīri cīnīdamies
Pienāk pašā krastmalā,
Kamēr beidzot tie no krasta
Ūdens dzelmē iegāžas...
Tas ir Lāčplēs's, kas te cīkstas
Vēl ar svešo naidnieku,
Laimdota tur pilī skatās,
Gaida, kamēr uzvarēs.
Un ar reizi nāks tas brīdis,
Kad viņš savu naidnieku,
Vienu pašu lejā grūdis,
Noslicinās atvarā, –
Tad zels tautai jauni laiki,
Tad būs viņa svabada!²⁹

Lāčplēsis un Melnais bruņinieks modelē Dieva un Velna pirmcīņu.

Ar Daugavas mītizētu tēlu sastopamies gan Raiņa *Daugavā*, gan K.Skalbes dzejoļu grāmatā *Daugavas viļņi*, gan daudzu citu dzejnieku atsevišķos dzejoļos, bet tā ir jau cita tēma, – par to, kā, mainoties, brīžam gandrīz piemirstoties, sakrālā informācija kaut sagrozītā, apcirtā veidā, tomēr saglabājas un par sevi atgādina.

ATSAUCES

- ¹ *Karulis K.* Latviešu etimoloģijas vārdnīca. 1.sēj., R., 1992. – 204.lpp.
- ² Sk., piemēram, tautasdziesmu: Bāliņam sievu vežu/Par deviņas Daugaviņas. – Tdz 44392
- ³ *Karulis K.* Latviešu etimoloģijas vārdnīca.. – 203.lpp.
- ⁴ Sal. asins apturēšanas vārdus, kur vārds 'Daugava' apzīmē kā dzīslas, tā asini, kas lielā daudzumā jeb lielā Daugavā šļācas ārā un ir jāaptur: Tam bij vārdi, tam bij vārdi./Man patiesu stipri vārdi:/Dūru mietu Daugavā,/Apturēju ūdentiņu. – LD 34131, 1; Strauja tek Daugaviņa,/Ka nevar noturēt./Stiepu zaļu dzīpuriņu./Noturēju Daugaviņu. – LD 34155; Krauklis kraukli nocirtāsi,/Asins tek Daugavā;/Aizveram vara vārtus,/Lai netek Daugavā. – Tdz 55 336; sk. arī: Straubergs K. Latviešu buramie vārdi. 1.sēj., R., 1939. – 431.–432.lpp.
- ⁵ Arī mītiskā Daugava līdz šim pēlīta, balstoties galvenokārt tautasdziesmu materiālā. – *Goba A.* Mitoloģiskā Daugava // *Zeme*. – 1993. – 5.01; *Kursīte J.* Mītiskā Daugava // *Zinātnes Vēstnesis*. – 1993. – Jūn. (Nr.10); *Otersons K.* Jēdziena Daugava dziļāko slāņu meklējumos // *Daugavas raksti*. No Koškovciem līdz Daugavpilij. R., 1996. – 203.–213.lpp.
- ⁶ Latviešu tautas teikas. Izcelšanās teikas. R., 1991. – 172.lpp.
- ⁷ Latviešu tautas teikas.. – 172.–173.lpp.
- ⁸ Sal. ticējums: “Vālodzei esot brīvu ūdeni dzert tikai, kas uz apšu lapām un akmeņiem bijis, tādēļ ka viņa nav palīdzējusi Daugavu rakt.” – Latviešu tautas ticējumi. Sakārt. *P.Šmits*. 4.sēj., R., 1941. – 1917.lpp.
- ⁹ Vārdam 'skanēt' pamatā indoeiropiešu kan – dziedāt, skanēt. – *Karulis K.* Latviešu etimoloģijas vārdnīca. 2.sēj., R., 1992. – 195.lpp.
- ¹⁰ Latviešu tautas teikas.. – 77.lpp.
- ¹¹ *Cooper J.C.* An Illustrated Encyclopaedia of Traditional Symbols. – L., 1978. – P.72.
- ¹² “Es nebiju atraduse/Tik dižana ozoliņa:/Vara saknes,zelta zari,/Sudrabiņa lapiņām.” – LD 34066,5
- ¹³ Sk., piemēram: “Es iesviedu vara tauri/Tekošāje upītēi/Tai lielāje žēlumāi,/Ka māsiņa jauna mira:/Ka māsiņa jauna mira,/Ka panākstus nedabūja.” – LD 27689,1; “Sit, Jānīti, vara bungas/Vārtu staba galiņā,/Lai ceļās Jāņa māte,/Lai saņēma Jāņa bērņus!” – LD 32638.
- ¹⁴ Sk., piemēram: “Saule auda audekliņu/Daugaviņas maliņā;/Zelta šķiets,vara nītes,/Sudrabiņa šaudeklīte.” – LD 33907; “Zelta gailis padziedāja/Daugaviņas maliņā,/Lai celās Saules meitas/Zīda diegu šķeterēt.” – LD 34 007, 1.
- ¹⁵ “Saule meitu izdevuse/Par ūdeni Vāczemē;/Saule gauži noraudāja/Daugaviņas maliņā.” – LD 33782, 5.
- ¹⁶ “Cielaviņa kāzas dzēra/Daugaviņas maliņā;/Citi putni saskrējuši,/Biķerīti apgāzuši.” – LD 2695.
- ¹⁷ “Aiz Daugavas siliņā/Divi melni suņi rēja;/Tie nebija melni suņi,/Tie bij Dieva kumeliņi.” – LD 33647.

¹⁸ "Divi sirmi kumeliņi./No Daugavas izpeldēja./Vienam bija Saules segli./Otram zelta iemauktiņi./Tiem vajaga zelta siles./Sidrabiņa redelītes./Tīru auzu silitē./Amiliņa redelēs." – LD 33773.

¹⁹ "Atskrien jūras gaigaliņa./Apzeltīti spārnu gali./Iesameta Daugavā./Aizadega Daugaviņa." – LD 2455.

²⁰ *Grosmane E.* Zaķa simbolika viduslaiku mākslā un latviešu folklorā // Latvijas Vēstures Institūta žurnāls, 1997, Nr.136. – 45.lpp.

²¹ *Cooper J.C.* An Illustrated Encyclopaedia of Traditional Symbols.. – P.79–80.

²² Sk., piemēram: Zaķīts peld par Daugavu./Auis vien tik kustina./Minniņ sauca: šigu, šigu./Domāj, Dāvid, kumeliņ." – Tdz 52 254; "Pelīte lielījās/Par Daugavu pārpeldēt;/Līdz pusei pārpeldēja./Tad nogrima dibenā." – LD 35 311.

²³ Latviešu tautas teikas. Vēsturiskās teikas. – R., 1988. – 114.–116.lpp.

²⁴ Latviešu tautas teikas.. – 115.lpp.

²⁵ "Kur tu skriesi, vanadziņ./Ar tiem vaska spārniņiem?/ – Skriešu liepas apraudzīt./Vai ir kuplas izaugušas./Gana kuplas, gana garas./Zari lika Daugavā." – LD 13865, 3.

²⁶ Slimību buramvārdos bieži sūta uz Daugavu (jūru), lai tā tur iznīkst. Sk., piemēram, rožu vārdos: "Trīs vīri brien pa jūru (Daugavu), visiem rozes rokā – visas, visas iekrita jūrā (Daugavā), noslīka, pazuda, izklīda, iegrīma dibinā – zila, sarkana, balta, citas dažādas, savītušas, sakaltušas kā tabaka lapa. Jūrā (Daugavā) trejdeviņi kalēji, trejdeviņi āmari, trejdeviņas laktas, tie viņas sakals, tie viņas sasītis, tie viņas sakapās trejdeviņiem zobeniem; iznīka, izputēja visas kā vecs mēnesis, kā vecs pūpēdis." – *Straubergs K.* Latviešu buramie vārdi. 1.sēj. – 427.lpp.

²⁷ "Visas upes cauri jāju./Daugaviņu nevarēju./Daugaviņu nevarēju./Tā bij pilna dvēselišu." – Ldz 13 387; "Daugaviņa melnacīte./Melna tek vakarā./Kā tā melna netecēs./Pilna dārgu dvēselišu." – LD 30 710.

²⁸ "Velnš dzīvojis kādā Daugavas atvarā." – Teikas par Dievu. – R., 1929. – 21.lpp.

²⁹ *Pumpurs A.* Lāčplēsis. – R., 1988. – 260.lpp.

Jānis Cepītis

DIŽKOKI DAUGAVAS KRASTOS

Mežkopja Staņislava Saliņa 1974. gadā publicētā grāmata *Latvijas dižkoki un retie koki* ir nozīmīgākais un līdz pat šim laikam plašākais apcerējums par mūsu bagātību – dižkokiem. Tas rosināja daudzus dabas draugus, kuru tiešais ikdienas darbs nemaz nesaistījās ar mežkopja profesiju, nodoties dižkoku meklēšanai un to atklāsmes radītajam priekam. Šādas darbības rezultāts, piemēram, ir Ata Baižas un Gunta Eniņa dižkokiem veltītie apraksti, kuri īsā laikā kļuvuši par Latvijas novadpētniecības klasiku.

Tomēr nav pamata viedoklim, ka dižkoku apzināšanā Latvijā viss ir paveikts. Koki ir dzīvi, tie aug, pieņemas resnumā, vai arī sākas to bojāejas process, tos iznīcina vētra, zibens, vai pat cilvēka kurta uguns. Tālu no pilnības ir arī oficiāli apstiprinātais valsts aizsargājamo dižkoku saraksts.

1995.–1996. gadā izvirzīju sev mērķi apstaigāt visus mūsu dižākos ozolus, gan labi zināmos, gan arī tādus, par kuriem manā rīcībā bija tikai nepārbaudīta informācija. Šīs idejas realizācijas gaitā neiztika bez jaunatklājumiem, nereti nācās pilnīgi pārvērtēt iepriekš nostiprinājušos priekšstatus. Vienlaicīgi centos apsekot arī citu sugu dižākos kokus: liepas, vīksnas, gobas, ošus, kļavas, bērzus, priedes, egles, kadiķus, kuru Latvijā, kopskaitā ņemot, ir krietni vien mazāk nekā dižozolu. Tiesa, darbs ar pārējām koku sugām vēl nav pabeigts un turpinās.

Šis raksts veltīts pārskatam par Daugavas krastu tuvumā sastopamajiem dižozoliem un dižliepām. Atgādināsim, ka par dižkoka

apkārtmēru pieņem tā perpendikulāri stumbram mērīta apkārtmēra minimumu līdz 1,3 m augstumam. Valsts aizsardzībā ņemti ozoli, kuru apkārtmērs pārsniedzis 5 m, bet liepas, kuru apkārtmērs pārsniedzis 4 m. Pēdējais valsts aizsardzībā ņemto dižkoku saraksts publicēts žurnāla *Mežsaimniecība un Mežrūpniecība* 1985.gada 6.numurā, tāpat krietni sen.

Virzoties no Rīgas pilsētas pa Daugavu augšup, pirmo dižozolu sastopam Doles salā, kas administratīvi pieder Salaspils pilsētas lauku teritorijai. Doles dižozols aug netālu no Sausās Daugavas krasta, vāji izteiktas sāngravas nogāzes pļavā nedaudz austrumos no Doles muižas parka. Tā apkārtmērs 6,75 m, stāvoklis labs. Ozolam kupls vainags – 27 m x 24 m, arī augstums ir visai iespaidīgs – 23,5 m. Dižozola atrašanās vieta pazīstamu tūrisma objektu tiešā tuvumā radījusi tam pietiekamu popularitāti.

Diemžēl valsts aizsardzībā ņemto dižkoku sarakstā nav iekļauti trīs lielozoli, kas aug Daugavas kreisajā krastā pie Daugmales pagasta Raģiem. Šķiet, ka saraksta sastādītāji uzpludinātās Rīgas ūdenskrātuves dēļ tiem netika paredzējuši vairs ilgu mūžu. Tomēr šie ozoli vēl dzīvo. Dižozolam, kas aug pašā krasta kraujā tieši pie Raģu mājām, apkārtmērs ir 6,95 m, un tas pašreiz ir pats dižākais Daugavas krastos augošais ozožls. Šī ozola stāvoklis apmierinošs, vainags gan ir visai pieticīgs – 11 m x 14 m, bet augstums samērā liels – 20 m. Netālu sāngravas krūmos paslēpies otrs dižozols ar apkārtmēru 6,25 m, bet attālāk no Daugavas, aiz dzīvojamās mājas lauka malā – trešais dižozols. Šis varētu būt bijis pats dižākais no Raģu ozoliem, diemžēl tā pusstumbrs negēlīgi izdedzināts, bet atlikušās stumbra puses apkārtmērs ir vairs tikai 6,0 m. Raģu mājās saglabātas ziņas par šo ozolu iespējamo stādīšanas laiku – 18.gadsimta septiņdesmitajiem gadiem. Šis fakts ļauj novērtēt mūsu dižozolu vecumu, kas populārās publikācijās, runājot par tūkstošgadīgajiem ozoliem, šķiet, ticis krietni pārspīlēts.

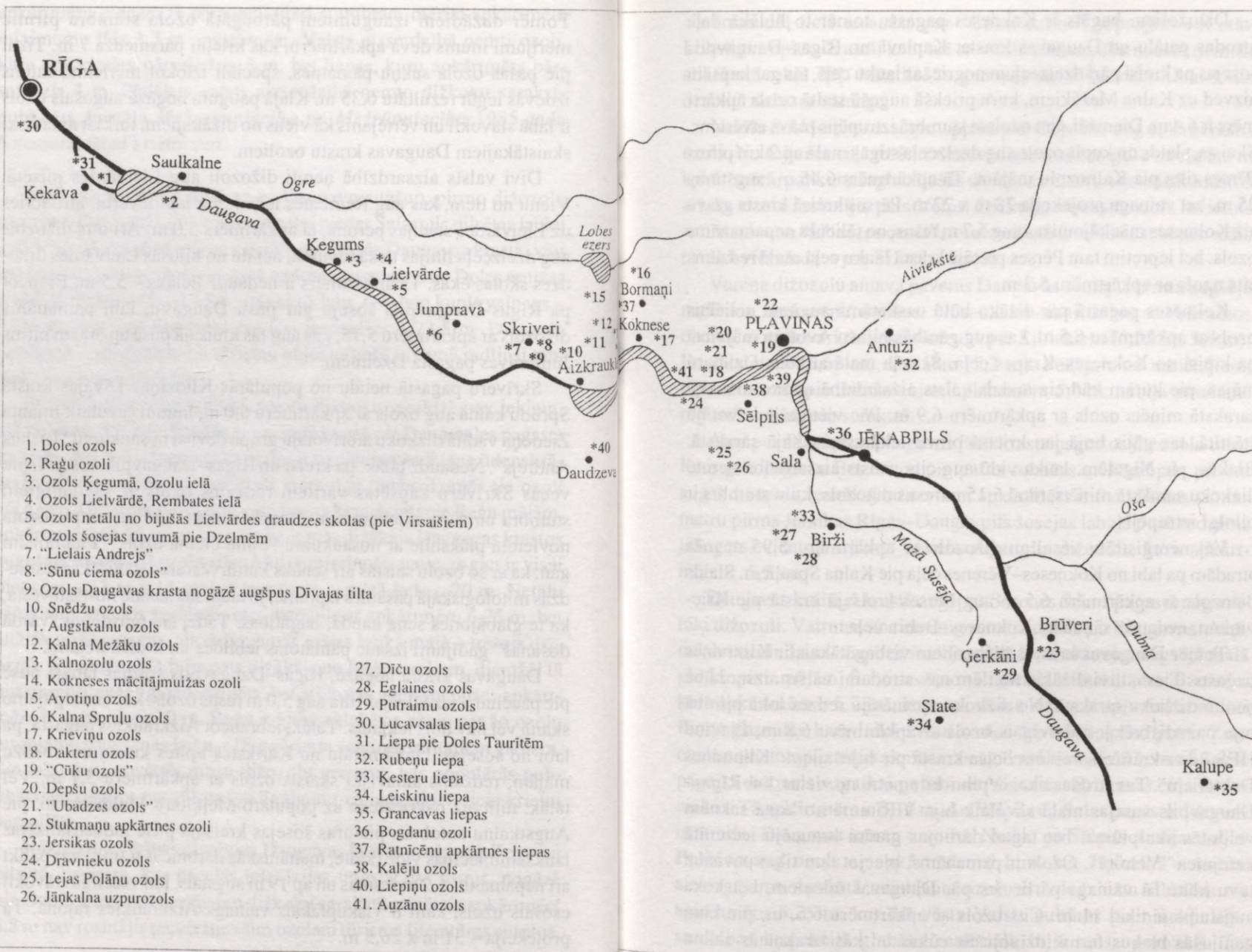
Nākošais ievēribas cienīgais Daugavas krastu ozols aug Ķeguma pilsētā, paugura, kur paceļas televīzijas translācijas tornis, nogāzē pie Ozolu ielas. Aizsargājamo dižkoku sarakstā minētais apkārtmērs 5,8 m nav rosinājis pievērsties šim ozolam tūrisma literatūras autorus.

Tomēr dažādiem izaugumiem pārbagātā ozola stumbra pirmie mērījumi mums deva apkārtmēru, kas krietni pārsniedza 7 m. Tikai pie pašas ozola sakņu pamatnes, speciāli izlokot mērlentu, mums izdevās iegūt rezultātu 6,35 m. Klajā paugura nogāzē augošais ozols ir labā stāvoklī un vērtējams kā viens no dižākajiem, turklāt ainaviski skaistākajiem Daugavas krastu ozoliem.

Divi valsts aizsardzībā ņemti dižozoli aug Lielvārdes pilsētā. Vienu no tiem, kas aug Rembates ielā 4, var labi ievērot, atrodoties uz Lielvārdes stacijas perona, tā apkārtmērs 5,0 m. Arī otrs dižozols aug dzelzceļa līnijas tiešā tuvumā, netālu no bijušās Lielvārdes draudzes skolas ēkas. Tā apkārtmērs ir nedaudz lielāks – 5,5 m. Braucot pa Rīgas-Daugavpils šoseju gar pašu Daugavu, labi pamanāms dižozols ar apkārtmēru 5,75, kas aug tās kreisajā pusē ap 300 m pirms Jumpravas pagasta Dzelēm.

Skrīveru pagastā netālu no populārās Klidziņas Dīvajās krastā Sprūdu kalnā aug ozols ar apkārtmēru 6,0 m, kuram savulaik Imanta Ziedoņa vadītā dižkoku atbrīvotāju grupa devusi nosaukumu “Lielais Andrejs”. Nedaudz tālāk, pa kreisi no Rīgas-Daugavpils šosejas, pie vecās Skrīveru kapsētas vārtiem redzams ozols ar savdabīgiem stumbra un zaru izliekumiem. Tā apkārtmērs 5,55 m, un pie ozola novietota plāksnīte ar nosaukumu “Sūnu ciema ozols”. Piebildīsim gan, ka ar šo ozolu saistās arī senāks kultūrvēstures slānis, kas iesniedzas mitoloģiskajā pasaules izpratnē, jo tautā saglabātie nostāsti vēsta, ka te glabājoties sena nauda, bagātības. Tādēļ šie mūsdienu “vārda došanas” gadījumi izsauc pamatotas iebildes un ir diskutējami.

Daugavas krasta nogāzē, Rīgas-Daugavpils šosejas labajā pusē pie pacēluma aiz Dīvajās tilta aug 5,0 m resns ozols, kas aizsargājamo skaitā vēl nav ticis iekļauts. Tālāk, iebraucot Aizkraukles pagastā, pa labi no šosejas, laukā netālu no Karikstes upītes krasta un Snēdžu mājām, redzams ainaviski skaists ozols ar apkārtmēru 5,7 m. Vēl tālāk, tūlīt aiz pagrieziena uz populāro Meļķītaru Muldakmeni, pie Augstkalnu autobusa pieturas šosejas kreisajā pusē industrializētas lauksaimniecības vidē (kalte, mehāniskās darbnīcas u.tml.) var palikt arī nepamanīts 6,2 m resnais un ap 19 m augstais, ļoti veselīgā stāvoklī esošais ozols, kam ir viskuplākais vainags Aizkraukles rajonā. Tā projekcija – 31 m x 26,5 m.

1. Doles ozols
2. Raģu ozoli
3. Ozols Ķegumā, Ozolu ielā
4. Ozols Lielvārdē, Rembates ielā
5. Ozols netālu no bijušās Lielvārdes draudzes skolas (pie Virsaišiem)
6. Ozols šosejas tuvumā pie Dzelēm
7. "Lielais Andrejs"
8. "Sūnu ciema ozols"
9. Ozols Daugavas krasta nogāzē augšpus Dīvajās tilta
10. Snēdžu ozols
11. Augstkalnu ozols
12. Kalna Mežāku ozols
13. Kalnozolu ozols
14. Koknēses mācītājmuižas ozoli
15. Avotiņu ozols
16. Kalna Spružu ozols
17. Krieviņu ozols
18. Dakteru ozols
19. "Cūku ozols"
20. Depšu ozols
21. "Ubadzes ozols"
22. Stukmaņu apkārtnes ozoli
23. Jersikas ozols
24. Dravnieku ozols
25. Lejas Polāņu ozols
26. Jāņkalna uzpurozols
27. Diču ozols
28. Eglaines ozols
29. Putraimu ozols
30. Lucavsalas liepa
31. Liepa pie Doles Taurītēm
32. Rubeņu liepa
33. Ķesteru liepa
34. Leiskinu liepa
35. Grancavas liepas
36. Bogdanu ozoli
37. Ratnicēnu apkārtnes liepas
38. Kalēju ozols
40. Liepiņu ozols
41. Auzānu ozols

Dižozoliem bagāts ir Kokneses pagasts, tomēr to lielākā daļa atrodas patālu no Daugavas krasta. Kaplavā no Rīgas–Daugavpils šosejas pa kreisi pāri dzelzceļam nogriežas lauku ceļš, tas gar kapsētu aizved uz Kalna Mežākiem, kuru priekšā augošā staltā ozola apkārtmērs ir 6,4 m. Diemžēl, šim ozolam stumbrā iztrupējies prāvs atvērums. Skaists, slaidis un kupls ozols aug dzelzceļa stigas malā ap 2 km pirms Pērses tilta pie Kalnozolu mājām. Tā apkārtmērs 6,45 m, augstums 25 m, bet vainaga projekcija 28 m x 22 m. Pērses kreisā krasta gravā aiz Kokneses mācītājmuižas aug 5,7 m resns, no tālienes nepamanāms ozols, bet iepretim tam Pērses pretējā krastā lauku ceļa malā redzams cits ozols ar apkārtmēru 5,3 m.

Kokneses pagastā par dižāko būtu uzskatāms augumā nelielais ozols ar apkārtmēru 6,5 m, kas aug ganībās bijušo Avotiņu mājvietā pa kreisi no Kokneses–Krapes ceļa. Šī ceļa malā atrodas Dzintaru mājas, pie kurām kādreiz audzis valsts aizsardzībā ņemto dižkoku sarakstā minēts ozols ar apkārtmēru 6,9 m. Pēc vietējo iedzīvotāju stāstītā, tas gājis bojā jau krietni pirms iekļaušanas šajā sarakstā. Blakus, pie Nīgalēm, lauka vidū aug cits, valsts aizsardzībā ņemto dižkoku sarakstā minēts, tikai 5,15 m resns dižozols, kura stumbrs ir pilnīgi iztrupējies.

Vēl neregistrētu veselīgu dižozolu ar apkārtmēru 5,95 m mēs atradām pa labi no Kokneses–Vērenes ceļa pie Kalna Spruļiem. Slaidis dižozols ar apkārtmēru 6,5 m aug Pērses kreisajā krastā pie Krieviņiem, nedaudz sāņus no Kokneses–Bebru ceļa.

Tomēr Daugavas krastos dižozoliem visbagātākais ir Klintaines pagasts. Tiesa, divi dižākie no tiem nav atrodami valsts aizsardzībā ņemto dižkoku sarakstā. No dižkoku apzinātāju redzes loka pilnībā bija pazudis vēl ļoti dzīvīgais ozols ar apkārtmēru 6,8 m, Pļaviņu HES ūdenskrātuves veidota līcīša krastā pie bijušajiem “Klintaines Dakteriem”. Tas atrodas tikai nepilnu kilometru no vietas, kur Rīgas–Daugavpils šosejas malā savulaik bija V.Rituma no koka saknēm veidotās skulptūras, bet tagad darbojas garām braucēju iecienītā kafejnīca “Velniņi”. Ozols ir pamanāms, pieejot tam tikai pavisam tuvu klāt. Tā vainags pārlicies pār Daugavas ūdeņiem, bet koka augstums ir tikai 11 m. Cits ozols ar apkārtmēru 6,6 m, pie kura ganījušās blakus fermā dzīvojušās cūkas un kas izrakņātās sakņu

sistēmas dēļ ticis iesaukts par "Cūku ozolu", joprojām vēl stāv Lokstiņas upītes krastā, kaut arī to valsts aizsardzībā neesot ņēmuši sliktā stāvokļa dēļ. Mūsdienās gan ozolam zaļo vairs tikai kāda desmitā daļa no vainaga.

Netālu no Alotenes stacijas, pļavā pie Depšām aug 6,45 m resns ozols. No šejienes ceļš uz Rīteriem ved gar mežā augošu ozolu 5,3 m apkārtmērā, par kuru saglabājušās daudzas teikas un nostāsti. Stāstīts arī, ka ozolu iecienījis pats Velns. Dižkoku sarakstā ozols ievietots ar nosaukumu "Ubadzes ozols", tomēr mēs to iesakām saukt pēc reālā tuvākā vietvārda – par Tiltsalas ozolu.

Varena dižozolu ainava paveras Daugavas senlejas krasta augšējā malā aiz Stukmaņu muižas. Nosauksim tikai dažus te redzamos ozolus, norādot arī to apkārtmēru – pie Silriešiem (5,95 m; 5,4 m), Priedkalniem (5,65 m), Caunām (5,2 m). Pēdējais no minētajiem, tāpat arī ozols pie Auzāniem ar apkārtmēru 5,2 m, nebija atrodams reģistrēto dižozolu sarakstā.

Augšpus Pļaviņām Daugavas labā krasta pagastos dižozolu maz. Krustpils pagasta Bogdanos pie pašas robežas ar Jēkabpils pilsētu aug 3 dižozoli, resnākajam no tiem apkārtmērs ir 6 m. Dažus simtus metru pirms Jersikas Rīgas–Daugavpils šosejas labajā pusē redzams iežogots, vientuļi stāvošs neliela augstuma dižozols, kura apkārtmērs ir 5,3 m.

Daugavas kreisajā krastā augšpus Sērenes Seces pagastā aug vairāki dižozoli. Vairums no tiem aug samērā patālu no Daugavas. Atzīmēsim ozolu Lauces upītes senlejas labā krasta kraujas augšējā malā pie Liepiņu mājām. Šo ainavā no tālienes labi saskatāmo dižozolu, kura apkārtmērs ir 5,75 m, ietver ar sētiņu iežogoti apļveidā izvietoti Pirmā pasaules kara laikā kritušo vācu karavīru apbedījumi. Zem ozola novietots piemiņas akmens. Daugavas krastu tiešā tuvumā Seces pagastā dižozols aug tikai pa labi no Vīgantes–Brunavas ceļa Dravniekos. Tā apkārtmērs ir 5,15 m. Arī Sēlpils un Salas pagastu dižozoli neatrodas Daugavas krastu tuvumā. Netālu no Sēlpils stacijas Lejas Polānos aug ozols ar apkārtmēru 6,1 m, bet Jāņkalnā – valsts aizsargājamo sarakstā neiekļauts ozols ar izdedzinātu stumbru un apkārtmēru 5,25 m, kas, kā vēsta Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijā glabātie materiāli, bijis sens upurozols. To

1960.gadā apliecinājis Treikaiņos dzīvojošais M.Nikmanis, atsaucoties uz sava vectēva stāstīto. Neliela augstuma agrāk neregistrētu dižozolu (apkārtmērs 5,4 m) mēs atradām pie Sēlpils pagasta Kalējiem. Tas plašā apkārtņē izceļas kā ainavas dominante un ir Daugavas tecējumam tuvākais dižozols Sēlpils pagastā. Savukārt divi aizsargājamo dabas pieminekļu sarakstā minētie ozoli pie Salas Dīčiem un Kuģeniekiem izrādījās esam viens un tas pats ozols, kurš redzams Biržu–Viesītes ceļa labajā pusē un kura apkārtmērs sasniedzis 6,5 m. Šajā vietā, pa kreisi no minētā lielceļa mežs slēpj citu, netālu no Eglainēm Podvāzes upes krastā augošu dižozolu 6,35 m apkārtmērā.

Brīnišķīgu, vēl neregistrētu dižozolu ar apkārtmēru 5,6 m mēs atradām Dunavas pagastā, pašā Daugavas krastā Putraimos, uz īsu brīdi apciemojot lielisko sava novada kultūrvēstures zinātāju Laumu Balodi. Tā apkārtņē kā ainavas dominante skatāms viens no klajākajiem un izteismīgākajiem Latvijas pilskalniem – Dignājas pilskalns.

Dižozoliem samērā bagāta ir Daugavpils rajona daļa Daugavas kreisajā krastā, tomēr Daugavas krastu tuvumā to nav.

Kā jau minējām, dižliepu Latvijā ir krietni mazāk nekā dižozolu. Tomēr viena tāda aug gandrīz vai pašā Rīgas centrā, Lucavsalā. Turklāt Lucavsalas liepa ir viena no dižākajām Latvijā, pēdējais tās apsekojums 1998.gada rudenī deva apkārtmēra mērījumu 6,05 m, vainaga projekciju – 22 x 24 m, augstumu – 24 m. Arī Doles salā pie Taurītēm aug valsts aizsardzībā ņemta dižliepa. Tās apkārtmērs gan ir krietni pieticīgāks – tikai 4,1 m.

Ogres un Aizkraukles rajonā par Daugavas krastos augošām dižliepām mums ziņu nebija. Tomēr 1998.gada agrā pavasarī, pārstāigājot pamesto un aizaugušo Ratnīcēnu apkārtni Kokneses pagasta ziemeļrietumu daļā, pa ceļiem nepieejamā vietā atradām kādu kādreizējo mājvietu. Šeit, pret pārpurvojušos krūmāju vērstā nogāzē, blakus ēkas pamatiem auga divas veselīgas dižliepas, to apkārtmērs – 4,45 m un 4,15 m. Mums neizdevās noskaidrot šo māju nosaukumu, spriežot pēc vecām kartēm, tās varētu būt bijušas Zelmeņi.

Citādi ir Jēkabpils rajonā. Visdižākā liepa visā Austrumlatvijā aug Variešu pagasta Rubeņos. Tās apkārtmērs 6,4 m, vainaga pro-

jekcija 11 m x 14 m, bet augstums 24 m. Rubeņu liepa izceļas ar dižliepām reti sastopamu stumbra monolītumu un slaidumu. Diemžēl liepai nolūzusi viena no divām vainaga starām. Kaut arī Variešu pagasts nerobežojas ar Daugavu, šo liepu pilnā mērā var saistīt ar Daugavas ieleju. No Rubeņu liepas, kas atrodas reljefa pacēlumā Aiviekstes pietekas Alūksnītes krastā, pāri līdzenumam paveras brīnišķīga ainava uz Daugavas pretējā krasta Sēlijas vaļņa galu un tā galveno dominanti – Taborkalnu. Agrāk dižkokiem veltītā literatūrā neminēta dižliepa aug Sēlpils baznīcas pagalmā, tās apkārtmērs ir 5,35 m.

Minēsim vēl divas Jēkabpils rajona dižliepas, kuras gan ar Daugavas tecējumu saistās visai nosacīti. Meklējot Biržu apkārtnes dižozolus Salas pagastā, bez mūsu augstāk pieminētajiem, atradām arī vairākus mazāka apkārtmēra, bet agrāk neregistrētus dižozolus Podvāzes un Dienvidsusējas sateces apkaimē. Tomēr šajā reizē visiespaidīgākais atradums mūs pārsteidza Biržu Ķesteru pagalmā, kur apmērījām pie diķa augošu liepu 5,25 m apkārtmērā. Savukārt visa Sēlijas novada dižākā un arī agrāk samērā labi zināmā liepa, kas aug Rubeņu pagastā, Slates Leiskinos (tās apkārtmērs 5,7 m), mūs šoreiz īpaši piesaistīja ar Velna teiku. Tiešām, pirmo reizi mums nācās dzirdēt, ka arī liepā paticis uzturēties Velnam – viņš te mēdzis pusnaktīs karotes mazgāt. To mums pastāstīja Voldemārs Namiņš (dz. 1931.g.).

Mūsu pārskatu noslēgsim, pieminot unikālo dižliepu aleju, kas saglabājusies Daugavpils rajona Kalupes pagasta Grancavā. Apmēram kilometru garā posmā mēs konstatējām 11 liepas, kuru apkārtmērs pārsniedzis 4 m – 5,5; 5,0; 4,5; 4,5; 4,4; 4,4; 4,4; 4,15; 4,15; 4,1 un 4,1 m. Dižliepas aug arī daudzviet citur Daugavpils rajonā, tomēr tām, tāpat kā Kalupes Grancavas liepām, tieša sakara ar Daugavas krastiem nav.

Aina Mikulāne

TEIKAS UN NOSTĀSTI DIGNĀJAS PUSĒ

Teika par Dignājas pilskalnu

Sen senos laikos uz Dignājas pilskalna bijis liels, liels akmens. Ļaudis teikuši, ka zem tā glabājoties zelta nauda. Naudu varēšot iegūt tikai tas, kam pietikšot drosmes un spēka aiziet uz pilskalnu tad, kad mēness, pilns un spožs, apgaismo akmeni no visām pusēm.

Drosminieks ieraudzīšot uz akmens sēdošu meiteni ar garām, zeltainām matu pīnēm. Šī meitene esot kalna apburta princese, kas gadu simtus sargājot apslēptas senču bagātības. Viņa drīkstot parādīties tikai minētajās naktīs un izķemmēt savus krāšņos zelta matus. Puisis, kuram būšot lemts princesi redzēt, nedrīkstot no viņas baidīties, bet gan droši tuvoties no Daugavas puses un, acis nepamirkšķinot, pieiet un ar labo plecu spiest akmeni, skatoties mēnesī pār kreiso plecu, mēģinot akmeni velt. Ja viss tiks izdarīts kā teikts, tad akmens viegli norīpos no kalna lejā. Princese, laimīgi smaidot, pazudīs, atstādama savu zelta matu vietā veselu kaudzi zelta naudas.

Mēģinājuši daudzi, bet neviens neesot princesi redzējis, jo pietrūcis pacietības un drosmes sagaidīt īsto brīdi.

Kādā pusnaktī no Daugavas puses tuvojies liels, tumšs mākonis, ārdījies pērkons un zibens. Kalns drebējis, un akmens novēlies. Zibens saskaldījis akmeni. Gabali izšķīduši uz visām pusēm un iegrimuši zemē.

Vēl tagad pilskalna dienvidu pusē ir neliels iedobums, kuru veldamies iespiedis akmens un kāds ganu zēns, ganīdams aitas, pilskalnā atradis dažas vecas naudas monētas.

Pēc savas vecmāmiņas stāstītā pierakstījusi *Lauma Balode*,
Līvānu kultūras nama direktore. 1979.gads.

Vandāni

Vandāni ir sena, biezi apdzīvota vieta Dignājā. Kādreiz tur atradies krogs un trīs veikali. Šīs ēkas pasaules kara laikā aizgājušas bojā un vairs nav atjaunotas. Palikuši tikai lieli akmeņi un māju pamati.

Vandānos ir bijis daudz māju. Tās radušās tādējādi: Zasas barons Greijs ieradies Vandānos sagaidīt hercogu Jēkabu un sagatavojis labas pusdienas. Kā pateicību hercogs krogu un veikalus un vēl nelielu zemes gabalu atdāvinājis Zasas baronam. Barons savukārt šo zemi dārgi izpārdevis iedzīvotājiem – pa vienai pūrvietai, saņemot par katru 100 rbļ. naudas. Vandānos vienlaicīgi uzceltas 10 mājas. Celt te bijis izdevīgi, jo tuvumā varēja dabūt darbu Līvānu stikla fabrikā (fabrika atradusies tieši pretī celtuves ceļam – Zemgales ielā, kur tagad atrodas Zosēnu māja. Pirmā pasaules kara laikā fabrika sagrauta).

Beidzoties baronu laikiem, vandāniešiem par zemi nācies samaksāt otrreiz, jo barons nebija uzrādījis, ka zeme ir pirкта. Otrreiz tādu pašu summu viņi samaksājuši valstij.

Zasas barons Grejs ļaudīm pārdeva tikai sliktāko, smilšaino zemi, bet Rūcānu saimniecību (Greijhofu), paturēja sev. Tajā dzīvoja rentnieki un maksāja nodevas Zasas baronam.

Stāstījusi 86 gadus vecā *Minna Pormale*
7.klases skolēniem 1977.gadā.

Brokastu kalniņš

Netālu no Dignājas skolas, apmēram 200 m uz rietumiem no Meikeru mājām, atrodas neliels uzkalniņš. Tas savu nosaukumu ieguvis šādi: vairāku kaimiņu ganības bijušas viena otrai blakus (Goču, Šķieznu, Mucinieku, Meikeru, Driksnu). Visi saimnieki agri izdzinuši lopus ganībās. Kad pienācis brokastu laiks, gani sadzinuši ganāmpulkus kopā. Govis un aitas apgūlušās, bet paši uzkalniņā ēduši brokastis.

No tiem laikiem šis uzkalniņš nes vārdu – Brokastu kalniņš.

Ašņavēres

Ašņavēres ir sena muižas vieta. 16.gadsimta vidū to pārvaldījusi pēdējā īstā Dignājas muižniece Anna Hanovere (mirusi 1575.g.). Pēc muižnieces nāves muiža izputējusi. Jaunā muiža uzcelta citā vietā pie Daugavas, kur kādreiz Kurzemes hercoga Jēkaba laikā valdījis Dignājas muižas kungs, miesās varens vīrs, pasirmām poļu ūsām un platā ratenē, kam aiz malas aizbāzta milzīga un kupla moru zemes putna spalva, bargs vīrs ar sarkanzilu alus dzērāja seju. Tagad muižas vietā atrodas Dignājas pagasta valdes ēka.

Vecie dignājieši stāsta, ka Ašņavēru nosaukums ir vēsturisks. Kad Dignājas pilskalnam (piliņ ar apmetni) uzbrukušas svešzemju ciltis, šajā vietā notikusi ļoti liela kauja.

Ļoti daudzi krituši, ļoti daudz asiņu lijis. No tā arī cēlies nosaukums – Ašņavēres (sēliski ašņi – asinis, vērīs – biežoknis).

Meņķi

Nosaukums Meņķi Dignājas pagastā radies senās vēstures dienās, kad pa Daugavas ūdeņiem augšup un lejup bija dzīva kuģniecība. Meņķi bija ievērojama pieturas vieta uz Daugavas, galvenokārt upju kuģiem – strūgām. To izmēri bija visai prāvi: garums sasniedza 35 m, platums – ap 10 m, bet augstums – pusotra metra. Šāds transporta līdzeklis spēja uzņemt līdz 1200 pudu (vairāk nekā 190 t) kravas. Strūgu dibenu veidoja no baļķiem, kas bija gareniski pārzāģēti uz pusēm. 19.gadsimta trīsdesmitajos gados, kad kokmateriālu cena krasi pieauga, baļķus strūgu dibena veidošanai pārzāģēja vairākās daļās. Strūgas sienu apšuva ar dēļiem, spraugas piedrīvēja ar pakulām un tad pārsedza ar otru dēļu kārtu. Strūgu vidusdaļu pārklāja ar augsti izliektu dēļu segumu, virs kura atradās vadītāja “korņika” komandtiltiņš. Strūga bija domāta vienam braucienam. Rīgā strūgas kokmateriālus pārdeva.

Pie Meņķiem – ap 27 km augšpus Jēkabpils – strūgu vadību parasti pārņēma Jēkabpils “korņiki”. Vietas nosaukums Meņķi cēlies no krievu vārda “meņatj” – mainīt. Jēkabpils korņiki bija slaveni un

labi šejienes neskaitāmo krāču pazinēji. Vēlāk, sevišķi Veližas korniki, paši vadījuši strūgas līdz Sališa krogam vai pat līdz Rīgai. Jēkabpilī bijušas cīņas pret konkurentiem, kas centušies uzņemties strūgu vadīšanu jau no pašas atiešanas vietas. Meņķi šajā laikā sākuši zaudēt savu sākotnējo nozīmi, tur notikusi preču pārkraušana no strūgām latviešu laivās. Tās bija nelielas, ar mazu iegrimi un spēja vieglāk pārvarēt upes krāčainos posmus. Šajās laivās preces bieži vien ceļoja līdz pašai Rīgai un arī atpakaļ (līdz Meņķim).

Nosaukums Meņķis saglabājies līdz mūsu dienām. Tagad tur atrodas dzirnavas un gateris.

Stāstījis A.Štokmanis,

LPSR Nopelniem bagātais kultūras darbinieks

Meņķa muiža

Mana vecmāmiņa Anna Pupiņa, kas jau vairākus gadu desmitus atdusas Meņķu kapsētā, mums bērnībā nestāstīja aizraujošas pasakas, bet notikumus no savas dzīves. Tie bija interesanti un emocionāli. Īpaša vieta vecmāmiņas stāstījumos bija piešķirta Meņķa muižai, kurā viņai kā dienestmeitai pagājušas daudzas agrās jaunības dienas.

19.–20.gadsimta mijā Meņķu muiža piederējusi Bierīku dzimtai. Savus muižkungus vecmāmiņa Anna raksturoja kā labus un līdzjūtīgus cilvēkus. Daudz strādnieku toreiz strādājuši muižas izveidotajā ražošanā: ražojusi kartupeļu stērķeli, spicbeņus (korsešu kauliņus), koka tupeles, no Vāczemes atvesto briežragu pogas un ķemmes. Muižas dzirnavās varējis samalt pirmšķirīgus miltus maizītei.

Bieriķi rūpējušies ne vien par to, lai kalpi ražotu vairāk un vairotu viņu bagātību, bet arī par strādnieku un apkārtnes zemnieku brīvo laiku, par viņu vispusīgu atpūtu. Kad Rīgā notika pirmie latviešu Dziesmu svētki (1873), arī Meņķa muižas kora dziedātāji no muižkungu puses atbalstīti un postī uz lielajiem dziedāšanas svētkiem. Anna atcerējās, ka arī gadsimtu mijā un vēlāk, līdz pat 1905.gada revolūcijai, Meņķa koris bijis skaitliski ļoti liels. Korī dziedājusi arī Anna pati. Bet viņas brālim Mīkolam balss bijusi tik skanīga, ka kora

diriģents Staņislavs Horomjanskis (arī Līvānu katoļu draudzes ērģelnieks) viņu izraudzījies par priekšdziedātāju, tagad teiktu – solistu.

Dignājas novadpētniecības pulciņa rīcībā ir taure-baritons, kas saglabāta no tiem laikiem, kad pirms 100 gadiem muižkungs Bierīķis pamanījis, ka daudzi viņa kalpi ir ļoti muzikāli. Viņš iegādājies tauru komplektu, un tad arī tapis pirmais pūtēju orķestris Dignājā.

Ir zināms, ka arī teātra spēles pirmsākumi meklējami Meņķa muižā pirmsrevolūcijas gados, šķiet, ka esot uzvesta kāda Blaumaņa luga.

Barons un baronese ļoti mīlējuši savus bērnus – dēlu un meitu, kuri zinības apguvuši Vāczemē. Bērni nebijuši no taupīgajiem. Tāpēc nauda muižas kasē kususi kā sniegs. Izmisumā muižkungs un kundze uzrakstījuši nelielu zīmīti, lai viņu nāvē nevienu nevaino, vienkārši viņi vairs nespējot palīdzēt bērniem. Agrā, saulainā rītā kambarmeita atradusi abus pēdējos Meņķa muižas kungus mirušus ar lodi pierē.

Viņu nāvi apraudājuši daudzi, arī mana vecmāmuļa. Viņa līdz mūža galam ar sirsniņu atcerējās kundzi, kura viņu saukusi par “mīlo Annusīti”, allaž pacienājusi ar ko garšīgu – vai devusi kādu smalku Vāczemes nieciņu, teikdama: “Ņem vien, Annusīt, nekautrējies, zinu, ka tev nav viegli. Maz ir tādu “famīliju”, kurās aug 11 bērnu. Man pašai divi vien ir, bet sirdi spiež kā desmit.” Tikai vēlāk, pēc kungu nāves, Anna bija sapratusi šo vārdu jēgu, kundzes asaras un sirsniņo apskāvienu pēc teiktā...

Meņķa silā, nepilnu kilometru no lielceļa, atrodas neliels uzkalniņš, kuru ieskauj simtgadu egles. Tajā apbedīti abi lielkungi. Agrā bērībā vecmāmiņa mani ņēma līdzī uz Meņķa silu ogot. Pret pusdienas laiku, kad saule sāka pārlieku karsēt, odi neganti kost, tad man, protams, bija apnicis mellenes lasīt. Vecmāmuļa zināja, kur rast valgmi. Viņa mani veda uz Kungu kapiņiem (tā baronu atdusas vietu sauca vietējie iedzīvotāji) pasēdēt uz vēsās marmora plāksnes. Soliņš sen jau bija pazudis no kapiņiem. Toreiz tos vairs nerotāja Vāczemes rozēs un pat ne latviskās kliņģerītes, toties vispakārt marmora plāksnēm auga trekni mellenāji, pilni lielām, sulīgām ogām.

Grūti būtu šobrīd atrast vietu, kur atdusas Bierīķu pāris, jo aizgājušie gadi nepasargāja arī šo kluso nostūrīti mežā, ko sev par mūža mājām bija izraudzījušies paši Meņķa muižas lielkungi.

Kāds ir bijis turpmākais Meņķa muižas liktenis?

Līvānu velkmes dzirnavās ilgus gadus bija nostrādājis Oskars Treilāns. Sakrājis pietiekoši daudz naudas, lai savas dzimtas īpašumā nopirktu Meņķa muižu līdz ar visu ražotni. Tā kā stērķeles, spicbeīņu, koka tupeļu, pogu un ķemmju ražošana nenesa pietiekošu peļņu, jaunais rūpnieks palika tikai pie dzirnavām, bet pārējo rūpniecību likvidēja. No jauna iekārtoja gateri, kurā par meistaru pieņēma jauno un izveicīgo pusi no Latgales – Eduardu Kliģi. Pēc pēdējā nāves uz Meņķu dzirnavām atnāca strādāt Demenes puses puisis Bronislavs Jančevskis, kurš Otrā pasaules kara gados izstaigājis tālus frontes ceļus.

Pēc kara visi steidzās atjaunot sapostītās mājas, tāpēc gaterī darba netrūka. Arī maizes riecieni saimei varēja sākt atļauties nogriezt biežāku. Abi Treilāna rūpali deva pietiekošus ienākumus, lai varētu attīstīt ražošanu un skolot dēlus Jāni un Oskaru.

Varētu, ja vien nebūtu 1949.gada 25.marta, kad Oskaru Treilānu un viņa abus dēlus kopā ar desmitām citu Dignājas ģimeņu izsūtīja uz Sibīriju. Viens no dēliem, Oskars, tēva vārda mantinieks, uz mūžiem palika Sibīrijas zemītē. Pēc izsūtījuma Dignājā Treilānu ģimene vairs neatgriezās, jo Meņķu dzirnavās, gaterī, fermā un dzīvojamā mājā saimniekoja kolhozs *Dignāja*. Tagad arī Treilānu dzimta atguvusi savu īpašumu. Jāņa dēls, bijušā saimnieka mazdēls, arī Jānis, atguvis savu “muižu”, steidzās labiekārtot dzirnavas. No Daugavpils atveda bīdeļmiltiem iekārtas, bet...

Un atkal kāds nepielūdzams “bet”. Pēcpusdienā darbi pārtrūka iesākti... Jaunajam saimniekam, tāpat kā viņa tēvam, šajā pašā vasaras dienā, stundā un minūtē, tikai dažus gadus vēlāk, liktenīgi apstājās pukstēt sirds. Palika mazais dēlēns, kas arī nes Treilānu dzimtas uzvārdu. Viņa dzīvē vēl daudzus gadus aizņems skolas gaitas.

Pašreiz gateri un dzirnavas vada bijušā meistara Eduarda Kliģa dēls Imants Kliģis un viņa dēls. Kas to zina, vēl jau Treilānu dzimta var atgriezties uz dzīvi kādreiz varenajā muižā, lai spodrinātu atkal vienu no Dignājas stūrišiem.

Meņķa muižas un tās iedzīvotāju likteņos ielūkojās
novadpētniecības pulciņš *Ziļuks* un tā vadītāja *Inta Stroža*.

Aija Jansone

LATVIEŠU TRADICIONĀLĀ TAUTAS TĒRPA ATTĪSTĪBA DAUGAVAS KRASTOS

Daugava izsenis ir zināma kā svarīgs Austrumeiropas tirdzniecības ceļš, kas nenoliedzami ietekmēja Daugavas krastos dzīvojošo tautu politisko, saimniecisko un kultūras dzīvi. Pa Daugavu (abos virzienos) plūda dažādu tautību tirgotāju straumes ar dažādu preču klāstu. Tā kā Daugava ir viena no viskrācainākām kuģojamām upēm¹, tirgotāji bija spiesti krācainajās vietās izkāpt krastā un, loģiski, sastapties ar vietējiem iedzīvotājiem. Daugavas kā tirdzniecības ceļa aprakstos īpaši ir atzīmētas krāces pie Vitebskas, t.s., Disnas krāces, Krāslavas krāces, kā arī krāču grupa no Jēkabpils līdz Rīgai², kur, domājams, noritēja aktīva tirdznieciska rosība starp dažādu tautību tirgotājiem un vietējiem iedzīvotājiem.

Audumiem bija nozīmīga vieta starp daudzajām precēm, ko veda pa Daugavu. Indriķa hronika vēsta, ka jau 12. un 13.gadsimtā no Skandināvijas Latvijas teritorijā ievada vadmalu, kuru sadzīvē plaši lietoja vietējie iedzīvotāji³. Ir ziņas, ka 15.gadsimtā importēto preču klāstā audumiem ir pirmā vieta (48% no kopapjoma). Šai laikā audumus ievada no Flandrijas, Nīderlandes, Vācijas, Anglijas⁴.

Mūsu rīcībā nav ziņu, kādās tehnikās tie bija darināti, kādi izskatījās, cik lielā mērā atšķīrās no vietējo iedzīvotāju darinājumiem. Tomēr tie nesa sev līdzīgu jaunu informāciju. Apģērbu darināšanas pieredze un dažādas ietekmes tērpu veidošanā nāca arī no austrumiem.

Kā viena no šo ietekmju izplatīšanās vietām minama Jēkabpils, kuru savos pētījumos par Daugavas satiksmes ceļiem min vēsturnieks Vilnis Pāvulāns. Viņš norāda, ka tā saucamās "skutkas" (par strūgām

mazākas kravu pārvadāšanas ierīces) brauca tikai līdz Jēkabpilijs⁵. Tur risinājās tirdzniecības darījumi un vietējie iedzīvotāji varēja viesus noskatīt no galvas līdz kājām un patapināt arī savā apģērbā kaut ko no redzētā. Tā tirdzniecības sakaru rezultātā radās kultūras sakari, jo pa Daugavu "nāca iekšā" daudz jaunu ideju, materiālu, informācijas, ko paraugam sadzīvē varēja izmantot Daugavas krastos dzīvojošie Latvijas iedzīvotāji.

Viens no objektiem, kura darināšanā un rotāšanā tika izmantota citu tautu pieredze, bija, kā to mūsdienās saucam, tradicionālais tautas tērps, kas vēsturiski veidojies viduslaikos vairāku gadsimtu gaitā.

Te jāpiebilst, ka nosaukums tautas tērps Eiropā radies kārtu apģērbu vērtēšanas sakarībā kā ļaužu vairuma, galvenokārt zemnieku, ģērbšanās veida apzīmējums. Latvijā šis tradicionālā apģērba komplekts par etniskās piederības rādītāju un simbolu kļuva tikai latviešu nacionālās atmodas laikā.

Par spilgtāko dažādu tautu pieredzes uzkrāšanas un ierosmju gūšanas vietu visā Daugavas tecējuma garumā kļuva Rīga. Savukārt Rīgas iedzīvotāju ģērbšanās kārtība un veidi atstājuši ietekmi latviešu tradicionālā tautas tērpa attīstībā. Ir jāatzīst, ka viduslaiku sabiedrības ekonomiskie apstākļi nodrošināja zemnieku apģērba ļoti lēnos attīstības tempus. Turklāt Latvijas teritorijā biežajos karos tika iznīcināta ne vien iedzīvotāju manta, bet arī paši cilvēki. Tomēr novados gar Daugavu, kur sakari ar Rīgu bija biežāki un intensīvāki, tautas tērpa attīstība risinājusies straujāk, nekā no lielajiem satiksmes ceļiem un ostām attālākajos apvidos. Sakariem ar Rīgu bija arī negatīvā puse. Tautas tērpa dabīgo attīstību 16.–18.gadsimtā ierobežoja un zināmā mērā noteica kārtu apģērbu noteikumi⁶, t.s. "Greznības nolieguma likumi", ar kuriem Rīgas rāte centās saglabāt kārtu apģērba atšķirības.

Šos likumus zināja un to ietekmē radušos uzskatus par zemnieku nepiemērotību labākiem dzīves apstākļiem, tai skaitā labākam un daiļākam apģērbam, Latvijas muižnieku sabiedrība saglabāja līdz pat mūsu gadsimtam. Dzīve gāja savu gaitu un 18.gadsimtā gruva un bruka viduslaiku kārtu noslēgtība un privilēģijas. Tāpēc arī tikumu tiesa, kas savā laikā cītīgi sekoja "Greznības noliegumu likumu" izpildei, savu darbību izbeidza, jo nebija attaisnojušās cerības apstādināt jaunlaiku modes uzvaras gājienu. Spilgts piemērs notiekošiem

sabiedrības un līdz ar to apģērba pārveidošanās procesiem bija Rīgas vācu un latviešu amātu locekļu prasība sev ne tikai vienādu tērpus, bet arī vienādas tiesības ar pārējiem Rīgas pilsoņiem⁷. 18.gadsimta izzuda noteikumi par katras kārtas ģērbšanos savās īpatnējās drēbēs, tomēr tradīcijas saglabājās. Cilvēku apziņa, ieradums, ekonomiskie apstākļi, etniskās piederības izjūta palēnināja tiekšanās tempu pēc jaunās pilsoniskās modes. Tomēr pakāpeniski, it kā neuzkrītoši, zemnieki savā apģērbā ienesa jaunus pilsētu modes elementus: jaunus apģērba gabalus, to detaļas, piegriezuma līnijas, audumu darināšanas un rotāšanas principus. Atkarībā no informācijas daudzuma un uztveres spējām, materiālajiem apstākļiem, zemnieku apģērbā veidojās jaunas lokālās īpatnības⁸, kas saglabājās līdz tautas tērpa ikdienišķās valkāšanas beigām. Novados gar Daugavu tautas tērps vīriešu apģērbā sāka izzust jau 19.gadsimta pirmā pusē, sieviešu apģērbā – trešajā ceturksnī. Salīdzinājumā ar kaimiņtautām šis process norisinājās relatīvi agri.

Kāds tad īsti bija tradicionālais tautas tērps Daugavas krastos? Cik tas bija savdabīgs, cik līdzīgs citu Eiropas tautu zemnieku apģērbiem? Uz šiem jautājumiem varam atbildēt, salīdzinot mūsu vēstures avotos saglabātās ziņas ar cittautu attiecīgajiem ziņu krājumiem.

J.K.Broce *Monumente* 18.gadsimta beigās sniedzis divu Lielvārdes sieviešu zīmējumu⁹ (1.att.), kurā redzamas tērpa sastāvdaļas: galvas segas, brunči, priekšauti, kājavi, plecu segas, kas ir līdzīgas tā laika citu Latvijas novadu un kaimiņtautu sieviešu apģērbam. Mūsdienās muzejos varam aplūkot 18.gadsimta beigās grezni izšūtās villaines, sievu cepures un dažus ar krāsaino izšuvumu rotātos kreklus. Par pārējām tā laika zīmētām apģērba daļām nav saglabājušies lietiskie pierādījumi. J.K.Broces zīmētās villaines ar to izmēriem, segšanās veidu un rotājumu atrastas abu Daugavas krastu novados, un atsevišķās vietās saglabājās līdz pat 20.gadsimtam.

Arī F.Krūzes 1839.gadā zīmētās Aizkraukles latvietes un latvieši (2.att.) tērpušies ļoti līdzīgi – tērpu sastāvs, priekšmetu proporcijas, siluets, pat sīkdaļas – tajā laikā dzīvojošiem somiem, igauņiem, lietuviešiem u.c. Šai zīmējumā lokāli īpatnēja ir tikai sievas galvas segas forma un sarkanās jostas vai ņebura apakšējā daļa. Latvijas

1. att. Zemnieku jaunava un sieva no
Lielvārdes. J.K.Broce. 18.gs.b.
(J.K.Broce. Zīmējumi un apraksti.–R.,
1.sēj., 1992., 153.lpp.)

muzeju fondos saglabātie tradicionālie tautas tērpi parāda tās pašas galvenās apģērba attīstības tendences, kas vērojamas citu Ziemeļaustrumeiropas tautu tērpos.

Tautas tērpa attīstības stadiju precizēšanai ļoti noderīgi ir apģērbu zīmējumu albumi. 16. un 17. gadsimtā Itālijā, Vācijā, Holandē un citur izdeva dažādu tautu un sociālo grupu apģērbu zīmējumu albumus. Tur parādās arī Livonijas zemnieču apģērbu zīmējumi¹⁰.

Jau daudz plašākā klāstā līdz mūsdienām ir nonākuši 18. un

19.gadsimtā izdotie dažādu Eiropas un citu tautu apģērbu albumi, piemēram, no Zviedrijas¹¹, Norvēģijas¹², Krievijas¹³.

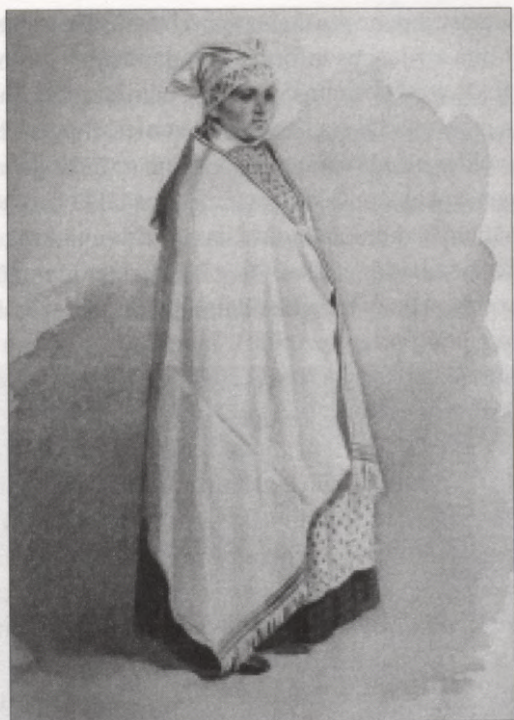
Iepazīstoties ar šo albumu zīmējumiem, vērojams, ka gar Baltijas jūru dzīvojošo tautu zemnieku apģērbs pamatos ir ļoti līdzīgs. Tā sastāvā ietilpst balts linu krekls, sievietēm gari brunči (gan vienkāršaini, gan strīpaini, gan, sākot ar 19.gadsimta vidu, rūtaini, gan ar uzšūtām lentām gar apakšmalu), priekšauti, kas nosedz 1/2 vai 2/3 brunču, visdažādākie galvas lakatu sējumi, aubes, vestes un jakas, kakla lakatiņi, apliekamie brunči (gar Daugavu tie nav konstatēti).

Augšminētie fakti savukārt ļauj secināt, ka starp Eiropas tautām pastāvējuši kultūras sakari, to skaitā arī satiksmē pa Daugavu. Lai gan pastāvēja valodas atšķirības, Vidus, Ziemeļ- un Austrumeiropas tautas savā tautas mākslā, sadzīves kultūrā bija vairāk vai mazāk tuvas un līdzīgas. Atšķirības tās saglabāja lokālajās savdabībās, kas veidojās no ornamenta kompozīcijām, krāsu zieda un izpildījuma tehnikām.

Laika gaitā tradicionālā tautas tērpa sastāvdaļas, to piegriezums vairākkārt mainījās. Šie maiņas tempi visos kultūrvēsturiskajos

2. att. Latvieši un latvietes no Aizkraukles, 1839.g., J.Krēsliņš pēc F.Krūzes. 19.gs. 90.gadi. CVVM arh. 660.

3. att. Precēta latviete. Lielvārde, 1872.g.
K.Hūns. VMM 4123

apgabalos nebija vienādi. Arī novados gar Daugavu tie bija dažādi. Tādēļ tradīciju un novitāšu proporcijas dažādos novados bija atšķirīgas. Tomēr visos novados vienlaicīgi saglabājās gan senāki, gan jaunāki tērpu darināšanas un rotāšanas paņēmieni, kas cits citam uzslāņojās un pastāvēja vienlaicīgi.

Tautas tērpu lokālās savdabības radās vēsturisko un ekonomisko faktoru nosacītas attīstības rezultātā. Poļu apģērbu vēsturniece Irēna Turnaua atzīst, ka starpreģionālās atšķirības apģērbā varēja parādīties pēc izvēles iespējas, jo nabadzīgie cilvēki nevarēja brīvi izvēlēties sava apģērba krāsu un piegriezumu¹⁴.

Raugoties no šāda viedokļa uz Daugavas krastu apdzīvotāju tērpiem, varam secināt, ka valkātāji bijuši pietiekami pārtikuši, lai varētu

sekot Ziemeļaustrumeiropas tautas apģērba attīstības plūsmai. Svarīgs faktors šeit bija arī jaunas informācijas daudzums un kvalitāte.

Somu tradicionālā tautas apģērba pētnieki L. Lehkoinens un M. Puhakka ir secinājuši, ka izmaiņas zemnieku apģērbā notiek trijos galvenajos veidos, t.i., 1) parādoties jauniem apģērba gabaliem (piem., jakām, aubēm, apkaklēm, lakatiem u.c.); 2) ienākot lietojumā jauniem, netradicionāliem audumiem (kokvilnas un zīda audumi); 3) mainoties apģērba piegriezumam (taisnā diegā piegrieztos apģērba gabalus nomaina profesionāla drēbnieka šūtais apģērbs pēc speciāli veidotām, diezgan sarežģītām priegrieztām). Jaunie (aizgūtie) priekšmeti vai nu nomainīja vecos (iepriekšējos) apģērba gabalus vai arī kļuva par papildinājumu vecajiem¹⁵. Etnogrāfisko ekspedīciju vākumos ļoti līdzīgas ziņas atrodamas arī par latviešu apģērbiem. Piemēram, baltās krāšņi izšūtās Krustpils villaines, sākot ar 19. gadsimta vidu, nomainīja sarkanrūtotās villaines, kurām sekoja mierīgāku krāsu lielie lakati un 19.-20. gadsimta mijā jau galvenokārt tumšpelēkie lielie lakati.

J.K. Broces zīmētās lielvārdietes ir tērpušās baltās, krāšņi izšūtās villainēs, bet K. Hūna 1871. gadā zīmētajām lielvārdietēm jau ir baltas villaines ar sīku sarkanu svītriņu galos (3. att.), brunči ir sarkani rūtoti, kā tas ir modē zemēs ap Baltijas jūru kopš 19. gadsimta vidus, tikai jaunās ar tilla mežģīni rotātās aubes uzlikšanas veids ar nolocīto stūrīti uz priekšu ir palicis vecais.

Precīzi izvērtēt, kad notikušas augšminētās vienas, otras vai trešās grupas izmaiņas latviešu tradicionālajā tautas tērpā, nav iespējams. 19. gadsimtā savāktajās muzeju kolekcijās par priekšmetiem nav ziņu vai arī tās ir ļoti trūcīgas. Parasti atzīmēts no kādas vietas (pagasta) priekšmets iegūts. Arī 20. gadsimta datējumi ir skopi. Tikai Latvijas brīvvalsts laikā, sākot ar Pieminekļu valdes vākumiem, ziņas par priekšmetiem, tai skaitā arī norādes par darināšanas laiku, ietvertas reģistrācijas anketās. Tradicionālā tautas apģērba kolekcijas veidotas no zemnieku svētku apģērba gabaliem. Turklāt tikai retos gadījumos vienā vietā no vienas un tās pašas personas iegūts pilns tērpa komplekts. Parasti savākti atsevišķi priekšmeti, kurus, veicot viena vai otra tērpa rekonstrukciju, mākslinieki, rokdarbu skolotāji un muzeju darbinieki salika kopā, nešķirojot ne pēc izcelšanās laika, ne valkāšanas kārtības. Piemēram, atkārtoti publicētais Krustpils novada

tautas tērps rādīts sekojošā komplektējumā: 1) kreklis – 18.gs. 70.–90.gadi; 2) aube – 19.gs. beigas; 3) brunči – 19.gs. II puse; 4) villaine – 18.gs. vidus vai 18.gs. II puse; 5) austā josta ar 16.–17.gs. darināšanas tradīcijām. Minēto rīcību vērtējot ar mūsdienu skatu, jāatzīst, ka tā rīkojās gan ierobežotā materiāla (atsevišķu priekšmetu) daudzuma, gan arī nezināšanas dēļ. To pieļāva toreizējais tautas mākslas izpratnes un izpētes līmenis.

Reizē ar cittautu pārceļotājiem Latvijā ienāca arī citādi apģērbu darināšanas paņēmieni. Kā viens no spilgtākiem šādu kultūras sakaru

4. att. Ungurmuižas pag. villaines raksts. CVVM 7099

rezultātiem minams Gārsenes pagasta sieviešu kreklis¹⁶, kura piegriezums, rotājums (iešūtais uzplecis un vertikālas rotājuma joslas piederknēs) liek domāt, ka tas pārņemts no baltkrieviem. Lakatu sējums ar stūriem pakausī, ko sauc par “polisko sējumu”, domājams, pārņemts no polietēm. Lāsūmainais dziju krāsojums Ilūkstes brunčiem¹⁷ ienācis tautā no šķiedras krāsotāju darbnīcām, kuru īpašnieki Latgalē un Augšzemē 19.gadsimtā pa lielākai daļai bijuši cittautieši. Vīriešu svārku piegriezums ar biežajām ielocēm mugurpusē ir raksturīgs 19.gadsimta modes piemērs. Tos, savukārt, tautā izplatīja pilsētu drēbnieki un viņu mācekļi. Kā zināms Latgales un Augšzemes pilsētās un miestos darbojās daudzi ebreju tautības drēbnieki, kas prata Viduseiropas drēbniekmeistaru darba paņēmienus.

Spilgti kultūras sakaru paraugi vērojami līdz mūsdienām saglabātajos tradicionālā tautas tērpa izšuvumos. Īpaši tas sakāms par tā saucamajām Krustpils tipa villainēm (4.att.), kreklu izšuvumiem. Ļoti līdzīgi izšūšanas dūrienu un kompozīciju paraugi redzami daudzajos jau minētajos rakstu albumos. Jau pats latviešu rokdarbnieču lietotais Holbeina šuvuma nosaukums rāda, ka Latvijā minētie albumi pazīti.

Tas nenozīmē, ka šejienes iedzīvotāji nepazīna izšūšanu, jo arheoloģiskajos izrakumos atrastajos apģērba gabalos konstatēti izšuvuma dūrieni¹⁸, kuriem sākotnēji bija ierādīta galvenokārt apģērba sašūšanas funkcija.

Jāatzīst, ka mūsu apģērba pētnieki samērā maz ir pievērsuši uzmanību Eiropas mākslas stilu ietekmei tradicionālajā tautas mākslā. Šī ietekme, bez šaubām, bija, jo kultūras izolācijā neveidojas. To pierāda daudzie Eiropas kultūrvēsturnieku un etnogrāfu pētījumi par rokdarbiem, tautas tērpiem u.c. Salīdzinot dažādos tekstilizstrādājumu darināšanas un rotāšanas paņēmienus Latvijā ar līdzīga tipa paņēmieniem citās zemēs, rašanās un izplatīšanās laika ziņā redzama samērā liela starpība.

Piemēram, Daugavas krastu apdzīvotāju izšuvumu analīze rāda, ka mākslas stiliem tuvās izšuvumu kompozīcijas Latvijā parādījušās 100–150 gadus pēc renesanses vai baroka stila rakstu albumu iznākšanas Vidus vai Vakareiropas zemēs. Minētā kavēšanās

izskaidrojama ar mūsu vēsturiskajiem apstākļiem, un jebkurā gadījumā ir vajadzīgs arī laiks, lai novitāte kļūtu par tradīciju.

Nokrāsu joslas (vienas krāsas tumšāko toņu pakāpeniska pāreja uz gaišākiem) jeb "šatieris" Eiropā parādās 16.gadsimta izšuvumos un audumos¹⁹. Latvijā to varam vērot Rīgas pilsoņu dāmu tērpos 18.gadsimtā²⁰, bet Daugavas labā krasta zemnieku segās un citos izstrādājumos tas ienāk 19.gadsimta II pusē. Tajā pašā laikā zemnieču rokdarbos ienāk arī renesanses stila pastāvēšanas laikā populārie ornamenta motīvi – tulpes, neļķes un lotosa zieds²¹ ģeometrīzētā veidā. Baroka mākslas stila ietekmē (sākot ar 17.gs.) apģērbā ienāk lentas²², kuras Latvijā 18.gadsimta beigās šuva arī zemnieces uz brunču apakšmalām (tas redzams arī jau minētajā Krūzes zīmējumā Aizkraukles latviešu tērpos).

18.gadsimta rokoko mākslas stils ienes apģērba audumos taisnas vertikālas līnijas²³. J.K.Broce Rīgā zemnieces zīmējis ar strīpainiem brunčiem. 19.gadsimtā visos Latvijas novados austi visdažādākie strīpainu brunču un villaiņu audumi.

19.gadsimta otrajā ceturksnī bīdermeijera mākslas stila ietekmē modē nāca lielrūtaini, daudzkrāsani rūtoti audumi²⁴. Savu izplatību Latvijā tie sāka no Rīgas, no Daugavas krastiem un 19.gadsimta II pusē aptvēra visu Latviju. Piemēram, Krustpīlī sarkanrūtotos auda ne vien brunčus un villaines, bet arī audumus vīriešu vestēm un dažkārt arī citiem apģērba gabaliem.

Minētie Eiropas mākslas stilu apģērbu rotāšanas paņēmieni bija plaši izplatīti daudzās zemēs. 19.gadsimtā mājas apstākļos darinātu audumu tērpus valkāja Baltijas, Skandināvijas, Viduseiropas tautu zemnieces, uzslāņojot jaunus rotāšanas paņēmienus jau agrāk zināmajiem un veidojot jaunas apvidu un novadu savdabības.

Tāpēc arī Austrumlatvijas latviešu tradicionālā tautas tērpa izveides procesi Daugavai piegulošajos novados risinājušies spilgtāk un daudzveidīgāk nekā no lielajiem satiksmes ceļiem attālākajās vietās.

1861.gadā atklāja Rīgas-Daugavpils dzelzceļu, un Daugavas kā satiksmes ceļa loma samazinājās. 19.gadsimta II pusē visa saimnieciskā dzīve mainījās, kas līdz ar to veicināja tradicionālā tautas tērpa izzušanu un pilsētu modes izplatīšanos visos tautas slāņos.

ATSAUCES

- ¹ *Pāvulāns V.* Satiksmes ceļi Latvijā XIII–XVII gs. – R., 1971. – 25.lpp.
- ² Turpat. – 26.lpp.
- ³ Indriķa hronika. – R., 1993. – 343.lpp.
- ⁴ Feodālā Rīga. – R., 1978. – 77.lpp.
- ⁵ *Pāvulāns V.* Satiksmes ceļi Latvijā XIII–XVII gs... – 208.–209.lpp.
- ⁶ *Taube M.* Greznības noliegums Rīgā XVI un XVII gadsimtā. // Latvijas PSR ZA Fundamentālās bibliotēkas raksti. – R., 1960. – 287.–301.lpp.
- ⁷ *Straubergs J.* Modes kari senajā Rīgā // Mana māja. – R., 1944. – Nr.13., 199.lpp.
- ⁸ *Turnau I.* Ubior narodowy w dawnej Rzeczypospolitej. – Warszawa, 1991., s.205.
- ⁹ *Broce J.K.* Zīmējumi un apraksti. – R., 1992., I sēj., 153.lpp.
- ¹⁰ *Spekke A.* Vecākie latvju tautas apģērba zīmējumi. – R., 1934. – 41.lpp.
- ¹¹ Zviedrijas zemnieku apģērba albums (albums bez nosaukuma franču valodā, zīmējis franču mākslinieks Carl Geossroy, 19.gs. 40.gados).
- ¹² *Semple.* The costume of the Netherlands... After drawings from nature. – London, Ackermann, 1817. – 30.p., 30 p. il.
- ¹³ *Hardig E.* Costume of the Russian empire. – London, J.Stockdale, 1810., 7, LXX p.–il.
- ¹⁴ *Turnau I.* Ubior narodowy w dawnej Rzeczypospolitej. – S.207.
- ¹⁵ *Lehikoinen L.L., Puhakka M.* Kansallispukuja Suomesta. – Helsinki. – 1994., p.202.
- ¹⁶ Novadu tērpi. – R., 1939., 270.–271.lpp.
- ¹⁷ Latviešu tautas māksla. – R., 1967., III sēj., 168.lpp.
- ¹⁸ *Zariņa A.* Lībiešu apģērbs 10.–13.gs. – R., 1988., 24.lpp.
- ¹⁹ *Де Моран А.* История декоративно–прикладного искусства. – Москва., 1982., 339 с.
- ²⁰ Rīgas vēstures un kuģniecības muzeja tekstiliju fondi – VRVM 52110.
- ²¹ Turpat. – 338.lpp.
- ²² Turpat. – 364.lpp.
- ²³ Turpat. – 397.lpp.
- ²⁴ *Kundziņš P.* Mākslas un stilu vēstures konspekts. – R., (b.g.). 53.lpp.

Anita Liepa

MEŽCIEMS

Latvijā šāds nosaukums ir vairākām vietām. Ir Mežciems Rīgas pievārtē, ir Jelgavas rajonā un arī Daugavpilī. Šis nosaukums skaistajam priežu silam gan radies tikai neatkarīgās Latvijas laikā, kad bijis izsludināts konkurss par piemērotāko nosaukumu krieviskā vārda Poguļanka nomaiņai. Krieviskais nosaukums radies septiņpadsmitajā gadsimtā, kad Krievijā ar 1685.gada likumu vecticībniekus izsludināja ārpus likuma un pret viņiem vērsās represīvo iestāžu bardzība. Vajātie bēga uz Latgali, kas tolaik ietilpa Polijas sastāvā. Viņi apmetās mežos, kur cēla mājokļus, veidojot sādžas. Vecticībnieku sādža tika uzcelta arī Daugavas labajā krastā, priežu silā septiņu kilometru attālumā no pašreizējā Daugavpils centra.

Kopš vairākiem gadsimtiem Latgalē un Sēlijā daudzi īpašumi piederēja grāfu Plāteru un Zībergu dzimtām. 1803.gadā, Mihailam Plāteram apprecot Izabellu Zībergu, abas dzimtas apvienojās un sāka sevi dēvēt par Plāteriem–Zībergiem. Līksnas grāfs Plāters–Zībergs minētās krievu sādžas tuvumā uzcēla krogu, kurp sādžinieki un arī tuvējās Dinaburgas (agrākais Daugavpils nosaukums) iedzīvotāji svētdienās devās papriecāties (krieviski – poguļak). Tā radies nosaukums Poguļanka. Sils, kurā atradās sādža un krogs, tolaik piederēja Līksnas pagastam. Deviņpadsmitā gadsimta vidū Poguļankā sāka celt pirmās vasarnīcas. Vasarnīcu zemi no Līksnas grāfa pagājušā gadsimta astoņdesmitajos gados rentēja vairāki turīgi Dinaburgas uzņēmēji, arī pilsētas arhitekts Neimanis.

Šie gadi ir Poguļankas, vēlākā Mežciema, uzplaukuma laiks.

Ievērojot pilsētnieku interesi par priežu silu, grāfs Ivans Plāters-Zībergs nolēma tur izveidot kūrortu. Mežu sadalīja gabalos, izcirta stigas, izveidoja alejas. Vienu no tām dēvēja par Grāfa aleju. Sākās intensīva celtniecība. Vienlaikus cēla arī kūrortu un 1883.gadā atklāja kumisa (dzēriens no raudzēta ķēves piena) un ūdens dziedniecības iestādi.

Bet, kā vēstī leģenda, turpat silā mitinājies vecs, tuvredzīgs velns, kam grāfa izdarības nav bijušas pa prātam. Viņš arī silā juties kā saimnieks un licis grāfam aizvākties. Grāfs, liels kāršu spēlmanis būdams, piedāvājis velnam uzspēlēt acīti. Ja grāfs paliks zaudētājos, velnam tiks uzceltās ēkas. Ja turpretim zaudētājs būs velns, grāfs dabūs visu velna bagātību. Velns bijis ar mieru, un nu apsēdušies abi Daugavas krastā un ķērušies pie lietas. Velns, pusakls būdams, pacēlis kārtis tuvu pie acīm. Grāfs kāršu atspīdumu ieraudzījis ūdenī un velnu viens divi apspēlējis. Velns pielēcis kājās un tricis kārtis zemē ar tādu spēku, ka tajās vietās, kur tās nokritušas, izveidojušies trīs mazi ezeri, no putna lidojuma skatoties, tik tiešām līdzīgi trim kārtīm. Nu grāfs ņēmies velnu turēt pie vārda – lai dodot savu bagātību šurp. Velns norādījis uz trim ezeriem – tur tā bagātība esot. Un tiešām! Ezeru dūņas, kūrorta vannām izmantotas, palīdzējušas grāfam kļūt stāvus bagātam. Velns kopš tās dienas silā neesot vairs manīts, bet ezeriņus līdz pat šim laikam dēvē par Trikartu ezeriem.

Dziedniecībai izmantoja arī kūrorta parka artēziskajās akās iegūto minerālūdeni. Kumisu gatavoja no deviņdesmit ķēvju piena šim nolūkam no Krievijas atvestais tatārs. Kūrorta nosaukums bija Poguļanka (vēlāk to iedēvēja par Lielo Poguļanku, atšķirībā no citas sādžas – Vidus Poguļankas).

Kūrortu plaši reklamēja Pēterpils laikrakstos, un par viesu trūkumu grāfam nebija jāraizējas. Kūrorta divstāvu pansionāta ēkā atradās piecdesmit atsevišķi numuri. Ģimeņu rīcībā bija piecdesmit vasarnīcas. Ūdens dziednīca bija atsevišķa ēka ar vannām un dušām. Daugavas krastā uzcēla arī lielu restorānu ar bufeti. Kūrorta celtniecība izmaksāja 300000 rubļu. Kūrortā ārstēja kuņģa, nervu, arī ginekoloģiskās slimības. Acu ārsts Noiševskis Poguļankā atvēra acu kliniku. Apbūvei plešoties plašumā, 1914.gadā Poguļankā jau bija uzceltas simt septiņpadsmit vasarnīcas. Kūrorta viesiem, kas brauca no Rīgas,

Mežciema sanatorija

Pēterpils, Maskavas, koncertus sniedza kori, orķestri, solisti no Krievijas, Vācijas, Itālijas. Līdz Pirmajam pasaules karam kūrorts gadā uzņēma tūkstoš atpūtniekus.

Pirmā pasaules kara laikā kūrortu daļēji nopostīja. Divdesmito gadu sākumā grāfs Plāters–Zībergs atgriezās Latvijā un uzsāka dziednīcas atjaunošanu. Taču klientu trūkuma dēļ dažus gadus vēlāk viņš nolēma kūrortu pārdot. Liksnas uzņēmēji un baņķieri nodibināja akciju sabiedrību *Likсна* ar mērķi kūrortu atjaunot. Par 160000 latu viņi nopirka zemi ar ēkām un 114 hektārus meža, bet grāfs aizbrauca uz ārzemēm.

Atjaunoto kūrortu atklāja 1928.gadā. Kūrorts darbojās tikai vasaras sezonā, un pirmajā gadā tur ārstējās simt trīsdesmit cilvēki. Trīsdesmitajos gados Poguļanku pārdēvē par Mežciemu. No Daugavpils uz turieni pa Daugavu (no 1886. līdz 1936.gadam) satiksmi nodrošināja Elbingas kuģubūvētavā Vācijā 1881.gadā uzbūvētais kuģītis *Progress*, kas piestāja arī pie cietokšņa.

1935.gadā kūrorts vēlreiz tika pārdots. To ieguva Latvijas kredītbanka, kas piepirka klāt vēl 246 hektārus meža. Elektrību Mežciemā ievilkā tikai 1935.gadā. Pirms Otrā pasaules kara kūrorta viesnīcā

Mežciema masu slepkavības vieta

bija divdesmit septiņas istabas. Mežciemā ārstēja reimatismu, ādas, sieviešu, nervu, kuņģa un citas slimības. Dažādām procedūrām joprojām izmantoja dūņu vannas.

Otrā pasaules kara laikā kūrorts nedarbojās, bet priēžu sils kļuva par masu slepkavību vietu, kur vācu nacisti nogalināja desmitiem tūkstošus ebreju. Vienā no masu slepkavības vietām 1960.gadā atklāja tēlnieka Harija Sprinča veidotu šūnakmens monumentu fašisma terora upuru piemiņai. Vēlāk tēlnieks Indulis Folkmanis šūnakmeni apdarināja ar lokšņu varu. 1992.gada novembrī vara plāksnes nozaga un šūnakmeni sadauzīja. 1991.gada novembrī citā Mežciema masu slepkavības vietā izveidots jauns ebreju tautas genocīda upuriem veltīts memoriālais ansamblis. Projekta autors un izpildītājs – mākslinieks Oļegs Marinoha.

Kara laikā gandrīz visas kūrorta ēkas, arī dūņu vannu telpas, bija sagrautas. Neskarts bija palicis vienīgi galvenais korpuss. Pēc kara Mežciema kūrortu sāka atjaunot Vissavienības sanatoriju un kūrortu pārvalde. 1947.gadā tur atklāja Vissavienības nozīmes sanatoriju tuberkulozes slimnieku ārstēšanai. No 1959.gada aprīļa līdz 1991.gada

maijam sanatorijā ārstēja sirds un asinsvadu slimības, taču maijā sanatoriju slēdza.

Sanatorijas *Mežciems* ēku komplekss ar tai piederošo parku ir valsts nozīmes arhitektūras piemineklis. 1996.gada pavasarī parkā organizēja sakopšanas talkas.

Savā vairāk nekā gadsimtu ilgajā mūžā kūrorts *Mežciems* jau vairākkārt atdzimis. Cerams, ka drīzumā tam vēlreiz būs lemts atjaunoties, jo 1996.gada 2.novembrī Rīgā notikušajā izsolē par sanatorijas īpašnieci kļuvusi firma *Guron*. Tā gatavojas uzsākt ēku atjaunošanu, lai tur iekārtotu sanatoriju vai atpūtas namu.

IZMANTOTĀ LITERATŪRA

Гирш лейб.хир. Кумиское и водолечебное заведение Погулянка // Нива.— 1889. — № 23.

Latvijas PSR Mazā enciklopēdija, II sējums. — Rīgā, 1968.

Steprāne I., Treijs R. Daugavpils. — Rīga, 1973.

Jakubs Z. Piemiņas diena // Avangards. — 1991. — 13.nov.

Smertjeva V. Palīdzēsim atdzimt Mežciemam // Latgales Laiks. 1996. — 27.apr.

Liepa Anita

RANDENE

Šodien vārds Randene Daugavpils rajona Kalkūnes pagasta iedzīvotāju vairumam saistās ar priekšstatu par ciematu, kas atrodas aptuveni puskilometru viņpus pilsētas robežas Kalkūnes augstienē Daugavas kreisajā – Sēlijas krastā. Tas ir kādreizējās kopsaimniecības *Udarņiks* centrs ar trim – Dārza, Zemnieku un Vārpas ielām, ar pamatskolu, kurā ir krievu mācību valoda, ar pagasta bibliotēku, sakaru nodaļu, sešiem vairākstāvu namiem, katlumāju un daudzām mazām, augļukoku ieskaitām privātām mājām.

Randenē nosaukumu kopsaimniecība un tās centrs iemantoja 1990.gadā, tautas trešās atmodas laikā, šo nosaukumu pārņemot no kādreizējās Kalkūnes muižai piederīgās pusmuižas nosaukuma. Pagājušā gadsimta vidū Randenes pusmuiža, tautā dēvēta arī par lopu muižu jeb folvarku, atradās ap triju ar pusi kilometru attālumā no Daugavpils, kreisajā Daugavas krastā vecā Daugavpils – Ilūkstes lielceļa malā. Kalkūnes muižas īpašnieks fon Etingens no 1869. līdz 1881.gadam Randeni iznomāja Krišjānim Pliekšānam, vēlākā dzejnieka Raiņa tēvam.

Pēc Otrā pasaules kara pusmuižas vietā saglabājušies vairs tikai dažu ēku pamati un agrāko apstādījumu paliekas. Sākotnēji, kā liecina vecie Daugavpils iedzīvotāji, J.Sermoņa un citu autoru fotouzņēmumi, pusmuižai piederējušajā zemes platībā atradušās vairākas ēku grupas. Pirmā, no Daugavpils puses raugoties, bijusi vasaras mītne, kas 1919. vai 1920.gadā sagrauta artilērijas apšaudes laikā. Bojā gājusi arī tās saimniece Naveņicka. Daugavas krastā pretim nopostītajam namam

atradusies no sarkaniem ķieģeļiem celta pirts, kas nopostīta Otrā pasaules kara laikā.

Randenē centrā atradusies mūra dzīvojamā ēka, kurā dzīvojuši nomnieka Pliekšāna ģimene, kā arī saimniecības ēkas: zem viena jumta kūts un ratnīca ar uzbrauktuvi (kūtsaugšā ļaudis patvērās plūdu laikā), kā arī klēts. Tur Jānis Pliekšāns, ģimenē dēvēts par Žaniņu, pavadīja trīs savas bērnības gadus. Daudz vēlāk, būdams slavens dzejnieks, viņš agrīnās bērnības atmiņas pauž 1925. gadā sarakstītajā liriskajā poēmā *Saules gadi*, kam devis žanra apzīmējumu "bērnības eps". Poēmā izmantoti autobiogrāfiski fakti no dzejnieka pirmajiem septiņiem Tadenavā un Randenē pavadītajiem gadiem. *Saules gadu* otrajā dziesmā *Daugavas klēpis* atainota Randene:

Randene – tā raksti saka,
Ļaudis Mihnovku to dēvē,
Nikauku vai Mikanauku,
Kā nu kuram mēle veļas.

Klusa, maiga vientulība,
Plaša tāle, līdzī lauki,
Kalni apkārt lokus lika,
Daugaviņa klēpī ņēma.

Arī poēmas ceturtajā dziesmā *Pašcelta pasaule* atviz Raiņa atmiņas par pagājušā gadsimta septiņdesmito gadu notikumiem – dzelzceļa būvdarbiem, badu, holēras epidēmiju.

Ir saglabājies uzņēmums, kurā redzama pļava aiz lielceļa, pļavā liela goba un rija, kas bijusi spoku stāstiem apvīta un bērnam iedvesusi drausmas. Pēc četrdesmit pieciem gadiem bērnībā dzirdētie nostāsti raduši atbalsi Raiņa lugā *Spēlēju, dancoju*. No Randenes Rainim palicis atmiņā arī mazs, garens ezeriņš, kas atradies ap pusversti no mājām. Starp ezeru un pļavu pleties jauktu koku mežs, bet otrā ezera pusē – egļu sils.

1871. gadā Krišjānis Pliekšāns sāka nomāt otru – Berkenhagenes muižu, tautā dēvētu par Berķeneli un ar vecāko meitu Elīzu pārcēlās uz turieni. Jānis kopā ar māti un Randenē piedzimušo māsiņu Doru vēl kādu laiku palika agrākajā vietā, taču gadu vēlāk tēvs Jāni paņēma pie sevis.

1881.gadā pēc visas Pliekšānu ģimenes pārcelšanās uz Berķeneli un Vasiļovu, Randeni sāka nomāt Siliņu ģimene, vēlāk to iepērkot par dzimtīpašumu.

Ar Siliņu dēlu Vili Raini saistīja draudzība un, būdams vīra gados, Rainis pie viņa viesojies. Ap simt piecdesmit metru no mājas, kur dzejnieks dzīvojis bērnībā, uz Apšu jeb Asinaukas pusi bijis dzīvojamais nams ar mazu jumtiņu virs lielā jumta kores, zem kura karājis zvans, ar to Viļa Siliņa saimniekošans laikā strādniekiem iezvanīts darba laiks. Šajā mājā Rainis ciemojies, atgriežoties no Slobodskas trimdas 1903.gadā. No turienes 1905.gada 31.decembra naktī Rainis un Aspazija nelegāli izceļoja uz ārzemēm.

1938.gadā, V.Siliņa meitas saimniekošanas laikā, šis nams nojaukts, atstājot divas istabas, kas pārbūvētas par vasaras mītni viesu uzņemšanai un dēvētas par "lapeni". Par dzīvojamo māju pārbūvēts blakus esošais šķūnis, kura galos uzcelti balkoni un bēniņos trīs istabas. Pirmā stāva vienā galā bijusi istaba, otrā galā – noliktava. 1944.gada 25.jūlijā, vācu karaspēkam atkāpjoties, Randenē tika nodzēdināts gan vecais nams, kur Rainis pavadījis bērnību, gan jaunais.

Randenē piemiņas akmens

Ceturta ēku grupa kādreiz atradusies lielceļa malā, bet no šīs grupas – dzīvojamās mājas un kūts vai šķūņa – divdesmito gadu vidū pēc vietējo iedzīvotāju sniegtajām ziņām, bijuši vairs tikai pamati. Nav zināms, kas šīs ēkas cēlis, kas tajās dzīvojis un kad tās nojauktas.

Pēc Otrā pasaules kara Randenes pļavās bija iekārtots DOSAAF lidlauks, ko izmantoja planieristi un izpletlēcēji. 1959.gada 22.jūnijā, Latgales Dziesmu svētku laikā, lielceļa malā netālu no vietas, kur atradusies Pliekšānu dzīvojamā ēka, uzstādīts Rainim veltīts piemiņas akmens.

1991.gada 10.septembrī Raiņa Dzejas dienu laikā vecās, nopostītās Randenes centrā atklāta dekoratīva kompozīcija, kuras autori ir arhitekte Ruta Dobičina un tēlnieks Igors Dobičins. Pelēkā granīta blukī iecirsti Raiņa dzejas vārdi, kas tobrīd sasaucās ar tautas atmodas noskaņām:

Mosties, celies, latvju tauta!

Lai tu celtos, topi jauna!

Ņem sev rokās jaunu spēku,

Ņem sev mutē jaunu mēli,

Ņem sev galvā jaunu garu,

Ņem sev krūtīs jaunu sirdi!

Tagad Randenes pļavās iekārtots Latvijas 34.zemessargu bataljona lidlauks.

IZMANTOTĀ LITERATŪRA

Birkerts A. J. Rainis. Dzīve un darbi. – R., 1925.

Birkerts A. Tikšanās ar Raini. – R., 1965.

Preiss K. Tāda tu biji, Randene... // Avangards. – 1973. – 4., 7.aug.

Bērziņš A. Raini atceroties // Padomju Daugava. – 1959. – 12.sept.

Ivanovs V. Dzejas dienas – Raiņa dienas // Avangards. – 1991. – 14.sept.

Rainis. Kopoti raksti. 4.sējums. – Rīga, 1979.

Māra Viksna

FOLKLORA UN TĀS VĀCĒJI DAUGAVAS KRASTOS

Par folkloras vākumiem Daugavas rastos jau rakstīts, palicis pats garākais, kādreiz skaistākais un bagātākais upes posms. Šoreiz dosimies pret straumi no Skrīveriem un Jaunjelgavas gandrīz līdz pašai Daugavpilij. Ir jau mēģināts ceļot pa pasaku un teiku apvītajiem krastiem: turp pa kreiso, bet atpakaļ pa labo. Šoreiz uzkavēsimies pakāpeniski abos krastos, jo bieži mūsu ceļā krāces, straumes, pārejas, nereti teiku stāstītāji dzīvojuši gan vienā, gan otrā pusē, arī Velns taču tikai centies abus krastus apvienot.

Apcerējuma pamatā Latviešu folkloras krātuvei (turpmāk LFK) iesūtītās teikas, Almas Ancelānes izveidotais teiku katalogs, arī plašāki vietējie vākumi. Katalogā apvienots visā Latvijā pierakstīto teiku īss atstāstījums. Rakstā kvadrātikavās pievienots LKF kolekcijas numurs vai kolekcijas un varianta numurs. Šoreiz atklāsim teiksmainākās Daugavas pagastu vietas, par kurām teikas pieraksta arī citos tālākos novados. Atgādināsim, ka Daugavas krasti te apdziedāti ilgi pirms ūdenskrātuvju būvēm, jaunākās paaudzes tos atpazīs tikai pēc teikām un nostāstiem, kas tomēr nav nogrimuši Daugavas dzelmē. Diemžēl jākonstatē, ka jo tālāk uz augšu no ietekas jūrā, jo teiku slānis kļūst plānāks. Vai šeit mazāk vēsturisku notikumu, vai cilvēki mazāk cietuši un cīnījušies? Vai vākšanas tradīcijas jaunākas? Grūti īsā rakstā atbildēt uz šiem jautājumiem. Katrs pagasts ir pelnījis plašāku pētījumu, dziļāku savu materiālu atspoguļojumu, bet tas jāveic kopā ar vietējiem cilvēkiem. Vairākās vietās jau šī interese uzplaukusi un devusi arī lieliskus rezultātus.

Runājot par savāktu folkloras materiālu Daugavas krastos, nedrīkst nepieminēt tā pierakstītājus. Iespējams, atzīmējot šos vārdus, varētu cerēt uz kādu zinātāju papildinājumiem un precizējumiem. Piemēram, pirmajos Daugavas rakstos rakstījām par pilnīgi nepazīstamo Doles pagasta Juri Simenovu, kam pat pilnu vārdu nezinājām. Šobrīd jau Ķekavas novadpētniece Velta Strazdiņa nodevusi LFK veselu materiālu krājumu, kas par šo Doles sabiedrības dvēseli iegūts no viņa pēcnācējiem. Juri Simenovu par garīgām aktivitātēm soda ekspedīcija nošāva 1906.gadā.

Latviešu folkloristikas celmlauzis Fricis Brīvzemnieks pirmajā ekspedīcijā 1869.gadā apceļojis arī Daugavas krastus, dodoties no Rēzeknes uz Krisburgu (Krustpili), kur pirmais sastaptais vācu tautības luterāņu mācītājs viņam nelaiņi paudis: "Es Jūsu nodomus nevaru kavēt." Pie Krustpils F.Brīvzemnieks cēlies pāri Daugavai un devies "Kurzemes Dignāju pagastā iekšā, kur atradu laipnu pajumti pie kāda turienes man ieteikta tautieša."¹

Jau gadu pirms F.Brīvzemnieka etnogrāfiskā ceļojuma stukmanietis Jānis Sproģis izdevis 1857 tautasdziesmu, 52 mīklu un 3 sakām-vārdu krājumu², kas iespiests Viļņā ar krievu burtiem un tulkojumu krievu valodā. Šis ir pirmais tautasdziesmu krājums, ko izdevis latvietis. (Visplašākie pētījumi par J.Sproģi atrodami Borisa Infantjeva darbos³). Jānis Sproģis (1833–1918) ir ļoti interesanta personība – skolots pareizticībā, kas bija nostiprinājusies vairākos Vidzemes pagastos, ilgus gadus Viļņas vēsturiskā arhīva vadītājs, leišu vietvārdu un latviešu apvidvārdu vācējs, etnogrāfijas pētnieks, dzimis Stukmaņos pašā Daugavas krastā un savā 76 gadu vecumā sarakstītajā autobiogrāfijā liecinājis: "Šī no neatminamiem laikiem latviešu tautas dziesmās tik augsti izslavētā lielā upe, vienmēr kā mīļa māte, vilcin vilka pie sevīm, tā sacīt, visus jaunekļa – puikas prātus un domas. Tās spēcīgi viļņi, viņas tuvainu straumju – Kākeļa šņākšana un Grūbas krākšana it kā kāda mūzika pēc laika patstāvības, kā pazeminādamās, tā paceldamās savās tonēs dien un nakti bez mitēšanās atskan visas apkārtnes iedzīvotāju ausīs. Mazā skatītāja priekšā Daugavā vienumēr stāvēja liela kustēšana un dzīves tecēšana."⁴

Melodijas vācot, Daugavas krastus apceļojis Jurjānu Andrejs, Krustpili strādājis Jāzeps Vītols, Emilis Melngailis pabijis gan sēļu

zemē, gan devies dziļāk Latgalē. No K.Barona *Latvju Dainu* (turpmāk LD) līdzstrādniekiem visvairāk (2582 tdz.) pie Daugavas savācis krustpilietis Pēteris Dreimanis (1859–1934). Viņa vācumā dziesmas arī no kādas citas vietas. Viņš beidzis Pleskavas mērniecības skolu un Tērbatas Universitātes Veterinārijas fakultāti, bijis cītīgs latviešu studentu literāro vakaru dalībnieks, labs sava novada dialekta pārzinātājs. Gaidot, kamēr Rīgā uzceļ lopkautuvi, kur bija iecerējis strādāt, pasniedzis mūziku Pleskavas Skolotāju seminārā. Mūža otrajā pusē veterinārārsts un mēnešraksta *Krustpilietis* atbildīgais redaktors.

Nākošais centīgākais (LD 1832 tdz.) ir sēlpilietis Pēteris Lodziņš (1874–1949), kurš vēlākos gados kā pagasta rakstvedis kļuvis par ievērojamu neretieti, garīgās dzīves sargātāju, vēstures pētnieku, kura savāktie materiāli glabājušies Neretas baznīcas tornī, bet padomju gados nežēlīgi iznīcināti.

No Seces Nagaišiem nākušais skolotājs Jānis Ozols pagājušā gadsimta 70. gados strādājis Secē un Saukā, astoņdesmitajos – Aizkrauklē, vēl mainījis darba vietas Dundagā un Liepājā, pavisam kopā savācis 1503 tdz, to skaitā Daugavas krastos – 1335 tdz. Kopā ar vairākiem F.Brīvzemnieka līdzstrādniekiem viņš uzņemts Maskavas Dabas zinātņu, antropoloģijas un etnogrāfijas draugu biedrībā. Pēdējā zināmā darba vieta – Saleniešu skolā pie Jēkabšates (Jēkabpils). Saglabājušās 10 viņa rakstītās vēstules F.Brīvzemniekam. Dzīves dati nav zināmi, atmiņas par viņu nav uzietas.

Vēl viens Maskavas zinātniskās biedrības goda biedrs Krišjānis Kalniņš (1857–1923) no Susējas Kudrašu ciema (LD 1407 tdz.) vācis abos Daugavas krastos, varbūt tikai nodevis kāda “laba izloknes zinātāja”, mums nezināma vācēja pierakstītās dziesmas Līksnā. Iespējams, ka viņa māju F.Brīvzemnieks iepazinis jau 1869. gadā, jo zināmas vairākas viesošanās pie K.Kalniņa, kurš bijis izcils dārzkopis un publicists. Vēstules viņš saņēmis caur Jozes grāmatu bodi Dinaburgā (Daugavpilī). Nav zināms, ko F.Brīvzemnieks atbildējis uz viņu, ka tām dziesmām, kuras “pārkāp dailes likumus un kaunību [viņš – M.V.] nodomājis tepat uz vietas nāves spriedumu taisīt.” No K.Kalniņa LD nerātno dziesmu sējumā tikai deviņas.

Sēlpilietis Kārlis Blaubergs (LD 1340 tdz.), jau būdams F.Brīvzemnieka līdzstrādnieks un Maskavas Ķeizarkais zinātniskās

biedrības goda biedrs 1882.gadā iepazīnīs ar Jurjānu Andreju, kam devis ap 70 melodiju, populārākās: *Es karā aiziedams, Kur tu skriesi, vanadziņi, Upe nesa ozoliņu, Aun, meitiņa, baltas kājas, Jūra krāca, jūra šņāca* u.c. LD ievadā ir K.Blauberģa apcerējums par latviešu dziedāšanas veidiem. Blauberģu dēļ Jurjānu Andrejs 1891.gadā cēlies pāri Daugavai uz Sēliju. Jaunākā brāļa Pētera teikto mūsu gadsimta 20.gados pierakstījis E.Melngailis, kura viesošanās Sēlpilī atcerējās vēl 80.gadu beigās. Redzams, ka visi lielākie Daugavmalas dziesmu vācēji sazinājušies ar Frici Brīvzemnieku, ir viņa rosināti, iedvesmoti un atbalstīti. Izņemot Pēteri Lodziņu, kurš kā jaunākais, cītīgi sarakstījis ar Krišjāni Baronu.

Vēl būtu minami daudzi folkloras vācēju vārdi, par kuriem gribētos vairāk ko uzzināt: skolotājs J.Alberts Jēkabstatē (Jēkabpilī), P.Ed.Pļavinskis Sēlpils Līkuma muižā, skolotājs Pēteris Akmens un saimnieks J.Ņidre Vecsērenē, Baumaņu Jānis, Zievalds Secē, Dzerbu Andrejs, Valdemaņu Zariņš Aizkrauklē, K.Jaunzems Bilstiņos, skolotāji Jānis Ramans un Jānis Steinberģs Stukmaņos u.c.

Par Kokneses skolotāju Mārtiņu Dambi zināms, ka viņš jau 1864.gadā vadījis kori, par krustpilieti Indriķi un laikam viņa māsu Edi rakstījis dēls Vilis Stukulis. Par Pilskalnes skolotāju Pēteri Skušķi, ko Barons ievietojis Ilūkstes apriņķī, no Lūcijas Ūzānes uzzināts, ka viņš ir Neretas puses cilvēks. Arī Dainu skapja lapiņās pie viņa vārda minēta Pilkalne, kā tautā sauca vienu no Neretas muižām.

No mūsu gadsimta folkloras vācējiem, kas vairāk strādājuši pie Daugavas, jāatzīmē: Konrads un Alfrēds Kvāļi, Velta Rezovska–Teikmane, Alberts Purens, Voldemārs Svikliņš (visi no Seces), Kārlis Corbiks un Lonija Zobena ar saviem skolniekiem, folkloristi Alma Medne, Mirdza Berzinska, Jāzeps Rudzītis, Ojārs Ambainis, Līvānu skolotāja Anna Kārkle u.c.

Ir ļoti daudz teiku motīvu, kas izplatīti visā Latvijā – tikšanās ar dzīvajiem miroņiem naktīs apgaismotās baznīcās, kad pamests lakats, cepure otrā rītā atrodas saplosīti smalkās driskās. Tas pats sagaidītu arī dzīvo vērotāju, ja viņu nebrīdinātu kāds no mirušajiem piederīgajiem. Tāpat gandrīz katrā pagastā ir vietas, kur it kā vērojamas dažādas pārdabiskas parādības, vadātāji, lietuvēni, burvības vai arī atskan maza bērna raudas. Vispopulārākās ir teikas par apslēpto naudu

un tās parādīšanos. Izsekojot teikās pieminētām konkrētām vietām, tās salīdzinot ar J.Endzelīna savāktajiem vietvārdiem, tomēr jākonstatē, ka ļoti daudzi māju vārdi vai nu nav fiksēti, vai arī tiek stāstīts par kādu citu pagastu, vai pierakstīti nav bijuši precīzi.

No Jaunjelgavas un Skrīveriem, no mūsu pirmā ceļojuma, pieņemamas teikas par Jaunjelgavas dzērāju saķeršanos ar pašu nelabo. Velns atriebībā būvējis dambi, lai apslīcinātu pilsētu, bet gaiļa dziesma pārtraukusi šo darbību, un tā radusies *Ozolu* sala Daugavā. Lielākais teiku avots Jaunjelgavas pilsētas komercskola [861], kas no 1929. līdz 1947. gadam 14 reizes iesūtījusi materiālus LFK savu skolotāju Dālmaņa un Dreimaņa vadībā. Šajā skolā bērni mācījušies no abiem Daugavas krastiem un tālākām vietām Vidzemē un Zemgalē.

Sērenes pagastā Jaunjelgavas pusē teikās atrodam vairākkārtīgas ziņas par nogrimušām pilīm un pilsētām. Arī Jaunjelgava tagadējā vietā pārnesta plūdu laikā no uzkalnītes iepretī Sērenes pagasta namam. Agrāk pilsēta bijusi 8 km no Jaunjelgavas *Skaru* kalnā, bet uznākusi zemestrīce un aprakusi pilsētu [861,909]. Citā variantā *Skaras* kalnā nogrimusi pils. *Pagrabkalnos* [pagrūba] nogrimusi pilsēta: Velns nesis smilšu maisu, lai aizbērtu Daugavu, pele pārgrauzusi maisu, smiltis pilsētu apbērušas. Rasumu māju robežās esošā pilskalna pils nogrimusi izprieču laikā. Senāk *Grēķēnu* kalnā pie Sērenes pagastnama bijusi reiz pils. *Pilskungkalnos* 7 km uz dienvidaustrumiem no Jaunjelgavas arī stāvējusi stalta pils, kuras pilskungs bijis kaislīgs mednieks. Pēc medībām viņa ļaudis iemiguši, un viņš iekāpis eglē sargāt. Tuvojies ienaidnieks, pilskungs taurējis, bet neviens no ļaudīm nav uzmodies. Egle nozāģēta, pilskungs nogrimis, tikai dzidrs avotiņš nu plūst no zemes, un ik pa 100 gadiem pilskungs nāk zemes virsū, atskanot ērnotām skaņām [861,1054].

Nogrimušas ir ne tikai pilis, bet arī baznīcas; kad uzminēs to vārdus, tad augšām celsies. Pie *Priedules* ir bīstama vieta plostniekiem, tur Velns gribējis pilnīgi aizdambēt Daugavu, bet akmeņi nokrituši *Pungas* mežā, kas esot stādīts 1856.gadā. Tur rādās visādi spoki. Konkrēti par apraktu mantu ziņas ir vienīgi par *Mellenu* priedi, zem kuras saknēm aprakts katliņš ar naudu [809,191]; naudas pods esot *Lāču* pirtiņā [1955,14944]; pie Daugavas *Metenu* māju lielā ozola arī esot nauda [1850,2583], bet pie Sērenes pagasta nama esot *Naudas* kalni.

Pie Jaunjelgavas pāri Daugavai no Skrīveru muižas līdz kādai stacijai būvēta apakšzemes eja. Pa to varēts braukt ar karieti. Mūrnieks, lai neizpaustu ejas esamību, nonāvēts. Viņa sievai maksāta atlīdzība [1393,4984].

Par **Skrīveru** vārda izcelsmi teikas stāsta, ka senāk Skrīveru pagasts piederējis Aizkraukles baronam. Barons nav varējis izmaksāt savam skrīverim algu, tāpēc atdevis zemes daļu, kas nosaukta par Skrīveriem [506,674]. K.Ezeriņš publicējis teiku, ka Skrīveru muižas bruņinieka skrīveri saukuši par Remeru, tādēļ vācieši lieto nosaukumu Remermuiža, bet latvieši – Skrīveri [*Balss* 1879. – Nr.92].

Skrīveru pusē vairāk spokojas; vecā skola uzcelta pārāk tuvu seniem kapiem. Parādības rādoties ceļā uz Aizkraukli pie *Pulksteņupītes*. Nauda ir aprakta *Mežvektēros* aiz pirtiņas, *Kaktiņu* māju robežās ir *Naudas grāvis*, tur zviedru kara kase noglabāta. Pie *Gaiļiem* ir *Darģas* tilts, tur nogrimusi kariete ar zeltu.

Viena no labākajām šīs puses teicējām, ko Jāzeps Rudzītis satīcis 1961. un 1970.gadā Sērenes *Lejas Gudzenos* – Ieva Bērziņa (1877–1972) dzimusi Aizkraukles Mācītāja muižā, bet ieprecējusies kreisajā Daugavas krastā. Lai arī viņas teiku repertuārs ir no ļoti plašas apkārtnes, tomēr visvairāk ir no dzimtās puses, par notikumiem *Mildīnās*, *Valgažos*, par Skrīveru mežsargu un garu izsaukšanas grāmatu, kas piederējusi dzelzceļa būvinženierim. Viņa stāstījusi, kā nauda rakta Skrīveru pļavās, kad visādi ķēmi traucējuši, bet racēji nedrīkstējuši smieties. Taču, kad nākusi cūka ar pīpi dibenā, tad neviens nav vairs izturējies, un nauda pazudusi [1995,2516]. Zivtiņa 10 gadus vecais dēlēns redzējis sapnī, kur nauda jāmeklē, izrakuši kopā ar vecu vecīti, un par šo naudu iegādātas ērģeles Aizkraukles baznīcai.[1955,14956] Teicējas stāsti vēsta par vietām no Jumpravas līdz Koknesei, Sērenes pusē tie aptver vēl Daudzevu, Mazzalvi, Sunāksti, Akļa ezeru, Daugavas straumi, kur pazūd gan strūgas, gan puika, kas dodas tās glābt. Pagātnē viņas atmiņas sniedzas līdz mēra laikiem, kad kādam no viņas senčiem – septiņgadīgam puikam no kaktiešiem bijušas 30 neizdodamās kapeikas un ar kādu mākslu varēja no tām tikt vaļā [1995,2523]. Ieva Bērziņa stāsta par tik seniem notikumiem kā leišu sirojumiem uz igauņiem, kad atceļā vāci un igauņi Daugavas līdzenumā pie Aizkraukles uzbrukuši un nocirtuši 9000 leišiem galvas,

un tās pārmetuši pāri Lietuvas robežai. "Aizkrauklē visi spoki bez galvām, jo te apraktas tikai leišu d..." [1955,14960]. Jāzeps Rudzītis norādījis uz Indriķa hronikas IX nodaļas 1.–5.paragrāfu, kur šis vēsturiskais notikums aprakstīts, upuru skaits tajā 1200.

Aizkraukle folkloras materiālos izceļas ar savām apslēptajām bagātībām un asiņainām cīņām pagātnē. Teicējs Kažociņš ir stāstījis, ka vārdu Aizkraukle ir devuši skrīverieši. Bijuši kari, *Kraukļu* upīte tecējusi uz Skrīveru un Aizkraukles robežas. Karā Aizkraukles pusē līķi krauti lielās grēdās. Kraukļi lidojuši bariem. Tā arī skrīverieši visus, kas nākuši no aizupes, nosaukuši par aizkraukliešiem [1850,260]. Aiz baznīcas pie Mācītāja muižas paceļas *Augstie* kalni, kas sanesti ar cepurēm. Senākajā teikas pierakstā to darījuši latvieši, lai būtu kur paslēpties [861,1248]. 1949.gadā pierakstīts, ka tas zviedru karavīru darbs [1850,152], bet 1976.gadā Zasā stāstīts, ka to darījuši franču karavīri [2011,1977]. Līdzenumā starp pili un Aizkraukles muižu atrodas *Krusta* kalniņš, tur bruņinieku kapi bijuši.

Aizkraukles pilī kādreiz bijis klosteris, vēl šodien rādoties jumpravas. *Kāriekstes* upītes krastā stāvējusi Aizkraukles pils. Īpašnieks nogalinājis cēlētus, lai neviens neatrastu mantu pagrabus. Pie pils aplaupīti garāmbraucošie ceļinieki, bet viņi atriekušies un nogalinājuši visus iedzīvotājus [861,131]. Daudzi sapnī redzējuši, ka pils pagrabos jāiet naudu meklēt. Teikas vēsta, ka zviedru laikā pie pils upītē nogremdēts zārks ar zelta naudu. Avotiņu pie pilsdrupām sauc par *Zelta* avotiņu, jo tur iemesta lāde, kad zviedri aplenkuši pili. Dīķī pie pilsdrupām varot redzēt nogrimušu karieti ar zirgiem. Pagrabos naudas lādi sargājot melns suns. Kāds nabadziņš pagrabā atradis naudas lādi, bet to viņam nolaupījis krodzinieks, kura ģimene pēc tam visa izmirusi [1651,5589 Vecsaulē]. Ir ziņas, ka drošminieki atraduši paslēptās bagātības un laivā pa Daugavu aizveduši prom. Kādam pārcēlājam kungs samaksājis ar naudu no Aizkraukles pilsdrupām [1055,340 Slokā]. Ogres skolotājs Teodors Spuriņš ir pierakstījis, ka, ja atrastu visu Aizkraukles pilsdrupās aprakto naudu, tad viss pagasts varētu dzert veselu nedēļu [904,375].

Aizkraukles pagastā nauda vēl meklējama zem ozola pie kapsētas, kur jau izmēģinājuši rakt trīs brāļi Circeņi [828,13420]; pie Aizkraukles tautas nama, kur agrāk bijusi muižas rija; pie Aizkraukles

skolas tiltiņa; pie baznīcas avotiņā; Daugavas krastā uz leju no pilsdrupām, kur audzis bērzs; bet starp *Dzirnavu* mājām un baznīcu esot zemē ierakta zviedru kara kase. Daudz stāstu Aizkrauklē ir par nežēlīgiem kungiem. Vienu uz kapiem varējuši aizvest tikai mēslu ratos. Aizkraukles lielmāti saukuši par *Suņu Annu*, jo viņai daudz suņu bijis. Anna bijusi Rembates barona fon Rautenfelda un kādas židietes meita.

Aizkrauklē valdījis arī Šulcs fon Ašerādens. Šulci bijuši ļoti lab-sirdīgi. Sirsnīgas atmiņas ir par Aizkraukles skolotāju Jāni Bankinu, kurš katru nedēļu gājis pie saviem radiem pa pasta ceļu uz Skrīveriem. Spieķa vietā viņam bijusi kārklu nūja. Reiz viņš to iedūris zemē. Iedurtā nūja sākusī zaļot un izaugusi par lielu vītolu uz *Pulksteņa* kalna [861,1246].

Teikas liecina par senām svētvietaīm. *Melķitāru* māju tuvumā bijis akmens ar bedri un pakāpieniem. Pie tā nesuši Dievam ēdienu un apstādījuši apkārt Dieva dārzu [1865,3046]. Varbūt tas bijis tas pats *Muldas* akmens mežā vai *Muldu* purvā, bet Velns to akmeni atņēmis [17,9955].

Ogrē, Skrīveros, Aizkrauklē, Koknesē 1949.gadā notika 3.folkloristu zinātniskā ekspedīcija. Aizkrauklē strādājušas studentes Ausma Briede un Ilga Grīna. Viņu pierakstos atrodam arī ziņas, ka no Aizkraukles pils zem Daugavas ejot eja, ka Aizkraukles bruņinieka meita iemīlējusi kalpu, tēvs liedzis precēties, un abi ielēkuši Daugavā [1850,598]. Aizkraukles pagastā mājas *Vēriņ-Samēni* ieguvuši savu vārdu, kad kādos plūdod rijā iepeldējis sams. Tālāk pa apakšzemes eju pārcelsimies uz pretējā krastā esošo *Seces* pagastu, kur Daugava atstājusi seno gultni un to sākuši apdzīvot cilvēki [1955,15985]. Seces pagasts var lepoties ar mīlzīgu teiku un to pierakstīja bagātību, arī ar to, ka šajā pagastā dzimusi mūsu gadsimta redzamākā teiku pētniece Alma Ancelāne. Par Seces nosaukumu teikts: "Senos laikos Daugava tecējusi gar Seces muižu. Agrāk neteikuši vis garām, bet secen. Kad nu muižām nosaukumi likti, tad tā muiža nosaukta par Seci." [984,12]. Visteiksmainākās vietas – *Altene*, *Aklis*, *Grebļa* kalns; te atrodam ļoti daudz precīzu māju vārdu.

Altene bijusi sena sēļu pils, kur valdījis virsaitis *Altens*. Kad nākuši bruņinieki, viņš nolēcis no pils vaļņa [984,29]. Pilsdrupās esot paslēpta

nauda. Dažus soļus uz rītu pusi kungs apracis grāmatiņu, kurā var uzzināt, kur bagātības paglabātas [302,3647]. Par to, ka šeit bijis arī zvēru dārzs, kur iemesti nepaklausīgie kalpi un gūstekņi, rakstījis A.Bīlenšteins, Censonis, V.Rezovska–Teikmane. Pati *Altenes* grava izveidojusies zemestrīcē.

Ezers *Aklis* cēlies no lietus mākoņa. Negaisa laikā tajā nogremdēta pils, jo bijis ļoti bargs kungs. Pils nogrimusi pēc leišu uzbrukuma; pēc tam, kad nabags lējis putru cepurē. Kad kāds uzminēs pils vārdu, tā augšām celsies. Skolai, kura ir *Kristapa* vai *Klistapa* raktā grāvja malā, arī jānogrimst. Racēji, kas gribējuši novadīt *Akli* pa grāvi uz Daugavu, palikuši akli. Tāpēc ezeram tāds nosaukums.

Agrāk *Grebļu* kalnu saukuši par *Skaisto* kalnu, uz kura sēļu virsaitis cēlis sev pili. Iejaucies Velns un prasījis sev vai nu virsaiša jaunāko meitu, vai pili. Viņš upurējis pili. Velns visu nojaucis un iemetis purvā, tur izveidojies *Aklis*. Kalnā palikusi izgrebta lēzena blodiņa. Vēl par *Grebļu* kalnu stāsta, ka zēns grebis karotes uz kalna un piemulķojis Velnu. Dievs Velnu aizbaidījis no kalna ar grabošām tāsīm, ko apkāris sev apkārt. Citā variantā Dievs ietinies tāsīs un sitis ar alkšņa nūjiņām, ka grabējis vien. *Naudizera* kalns cēlies no Velna sviesta klints bluķa [984,42].

Vairākas teikas vēsta par sadedzinātajiem franču karavīriem, kas nosaluši iegājuši pasildities *Bagu* muižas rijā. Zemnieki noslēguši durvis un pielaiduši uguni. Vēl tagad kauliņi apkārt mētājoties [302,1349]. Pie *Bagu* muižas atrodas *Velna* akmens, ar kuru gribēts aizkraut baznīcai durvis [1955,345]. Teikas stāsta par Rungu muižas stiprinieku Butku, kurš varējis pacelt viens pats lielgabalu. Par viņa spēku vēl daudz liecību plašajā Seces pamatskolas [302] skolēnu vākumā. Daugavas krastus arī uzmūrējis kāds milzis kopā ar zemniekiem. *Kukšu* purvs cēlies no tā, ka purvā katru dienu kūkojusi dzeguze. Pie *Šporniekiem* kāvušies divi brāļi, vagari Āzeni, tur radusies *Āža* dobe. *Sviesta* grāvis savu nosaukumu ieguvis, kad laupītāji tur noslēpuši Seces muižā zagto sviesta mucīņu. *Veģu* daļā teļš blāvis, kalniņu nosaukuši par *Teļa* kalnu. *Rungu* kalnā taisīts ceļš; tur mājas krāsns bijusi pilna ar rungām. Netālu stāv *Kunga* egle, kurā pakārts bargs kungs. Secē pie *Dūņu* kroga spranču taisīts *Maskavas* ceļš. *Židu* kalnā paunu žīds nosists. Mājas *Allažas* uzcēlis

no Vidzemes Allažiem kāds padzītais. Vēl ceļā no Seces stacijas uz *Kuces silu Mīzalkalns*, kur visi ceļinieki pieturējuši. Vēl *Māres ators* (atvars) u.c.

Nav jau Sece palikusi arī bez apraktās mantas. Nauda jāmeklē *Velna* un *Saltajā* grāvī *Pungas* mežā. Tā jāizrok vienas stundas laikā, jo to apsargā kungu dvēseles. *Zvirgzdu* grāvī nauda zārkā; pie *Čoču* mājām tā jāmeklē zem priedes; *Boķu* un *Baložu* māju zirgu dārzos; *Velna kubulā* Daugavā iebirusi *Velna* nauda, tur ierauts arī zēns. Pie *Gārseņiem* Lauces upes līkumā nauda paslēpta zem akmens. 1910. gadā tā meklēta, bet akmens iemūrēts *Bagu* muižas pamatos. No *Akļa* ik pa 100 gadiem nāk ārā meita ar suni. *Praulū* ataugā sudraba lietus list. Ceļā no Seces uz *Druvniekiem* aiz *Eķengrāves*–*Jaunjelgavas* ceļa kropls vītols, zem tā apglabāts poļu kņazs.

Kas tik vēl nav noticis un nenotiek Seces pagastā, kur bijuši sevišķi centīgi folkloras vācēji. 2 km no *Sileniem* ir laupītāju ala. Spoki rādotes pie *Miķelišiem*, *Staltānos*, *Baltā* krogū, *Bērnu* purvā un *Vilkastes* rijā. *Dēķinos* kāds pakāries, gars pavadot garāmbraucējus; *Kampānu* ciemā moca un žņaudz, jo pērkons iespēris rijā. *Lažgos* – kulšanā snaudējam kamols uzvēlies uz krūtīm. *Brāžu* saimnieks nositis pirmo mušu, kas uzlidojusi uz tikko ceptas maizes, otrā rītā nomiris *Libiešu* saimnieks. *Anduļu* rijā vadātājs mocot zemniekus. *Stūres* mājā bērns raud, bet *Brillīņkalnā* apglabāts nekristīts bērns. *Šūkās* un *Grigūlos* manīta burve un lietuvēns; *Libiešos* un *Lulišos* – pūķis; *Baložos* piens sarec; *Gailišu* kalnos nesaticīgi kaimiņi; *Pinkās* vecenīte, kam sakari ar gariem.

Viena no Seces ievērojamākām personām, kas iegājis folklorā, ir skolotājs un ķesteris *Frīdrihs Mālberģis* (1824–1907). Teika stāsta kā kopā ar skolotāju *Steinberģi* no *Stukmaņiem* (LD 863 tdz.) viņš naktī baznīcā redzējis miroņu sprediķi un bēdzis, pametot svārkus un cepuri utt. [1654, 7191]. Nostāsti liecina, ka *Mālberģis* ir bijis ļoti bargs un stingrs skolotājs. Viņš ar lineālu pārsitis *Jānim Lobergam* seju un rēta palikusi uz mūžu. Kad skolotājam viņa simtgadē atklājuši pieminekli *Secē*, *Lobergs* stāvējis blakām un teicis, te stāv *Mālberģa* upuris [1955, 16342].

Dziļākajā vietā starp **Koknesi** un *Plaviņām* pretī *Pastmuižai* *Daugavā* ir *Velna* atvars, te velk iekšā gan peldētājus, gan plostus.

Velns šo vietu gribējis aizsprostot, lai Daugavā vēl vairāk sliktu un viņam tiktu strūdzinieku un plostnieku dvēseles. Kā jau tas noticis vienmēr, savu nodomu realizēšanai nesis akmeni. Dziedājis gailis, akmens nokritis un vēl pāršķēlies uz pusēm, jo Dievs pašāvis apakšā izkapti. Šo teiku zina stāstīt gan Lielvārdē, gan Ērgļos, gan Valkā, tā ir vispopulārākā arī Kokneses pamatskolas skolēnu vājumā [1059].

Koknese visplašāk ir pazīstama ar savām pilsdrupām, ar pagrabiem – mantu glabātuvēm zem tām. Šeit daudz šaušalīguma un briesmu, daudz traģisku mīlestības stāstu. Kokneses pils celta dienu un nakti, lai Velns nejauktu. Kara ļaudis akmeņus tai nesuši ar rokām un cepurēm. Kaļķi maisīti ar pienu, lai ilgāk stāvētu. Pagrabos ir slepenas ejas, viena ved uz baznīcu, viena uz freilenes lapeni. Te atrodami arī moku kambari ar apslēptām alām, no kurām ieslodzītie izlauzušies pa kādu eju. Bruņinieki, bēgot no pils, iestādījuši 7 kokus, tie augot vēl šodien [17,9892]. Zviedri, iebrūkot Koknesē, ar zelta ķēdi uzpirkušu vienu pils kalpu, viņš atvēris vārtus, un pils ieņemta. Šo kaunu nav pārdzīvojis pilskungs un ielēcis Daugavā, tāpat kā pils freilenes kāda kara laikā [861,99; 302,1343].

Jaunzemju Kārlis no Bilstiņiem 1892.gadā pierakstījis nostāstus par zviedru gaitām Koknesē, par pils uzspridzināšanu, par lielajām bagātībām zem tās. *Pērse*, pie kuras ietekas Daugavā stāvējusi staltā pils, ir cēlusies no bārenes asarām. *Pērses* ūdenskritums cēlies, kad Velns skrējis pāri un viņa pēdās sabirušas smiltis. *Pērsē* pie *Ziles* kalna ir *Bābu* avots ar dziednieciskām spējām acu slimību ārstēšanai. To vairāk apmeklējušas sievietes, tādē] arī tāds nosaukums [1059,112]. *Pērsē* ir arī *Velna mutes* avotiņš, kas krastā atvēries, lai varētu ielēkt sieviete, kas bēgusi no slepkavām. Netālu no *Pērses* ūdenskrituma, labajā krastā no stāvas klints nolēcis bruņinieks, jo vecāki nav ļāvuši precēt iemīļoto [17,27560]. Virs *Pērses* ūdenskrituma bezdibenis, kurā noslīkusi viena freilene. Krastmalā pret to vietu bijis krusts uzcelts. Tagad gan tas nogāzies. Līci pret krītumu sauc par *Mīlestības* līci [1850,289]. Kokneses pilskunga meita mīlējusi pils parka sargu, ieslodzījuši meitu pils tornī, bet sargu veduši nogalēt uz *Rata* kalnu. Pilskunga meita izlūkusi pa torņa logu un nositusies [1059,227]. Pēc nāves šī pati meita gājusi līgot uz *Krievkalnu* kapiem.[1059,115]

1949.gadā 84 gadus vecā Made Peņģerote stāstījusi, ka *Pērses*

krastos varēts atrast daudz sudraba un zelta naudas, rotaslietas. Barons teicis viņas tēvam, ka jābūt pagrabam ar apsudrabortām zirg-
lietām. Dārziņš Štrāls visus bērnus izlaidis augstskolās, bet par
dārziņa algu jau to nevarēja izdarīt [1850,281]. Zemnieks uzaris
Pērses krastā naudas podu, tajā brīdī garām gājuši divi kungi, pods
pazudis, bet tomēr zemnieks vēlāk uzcēlis cepli. *Pērses* labajā krastā
ierakta zviedru nauda.

Vislielākās bagātības ir pilsdrupu pagrabos. Jau Jānis Sproģis un
Ķeviešu Andrejs Fricim Brīvzemniekam iesūtījuši savus variantus
par naudas sargiem – velniem. Ozoliņu Dāvis Jaunrozē vēstījis par
pelīti, kas izskrējusi no pagribiem un nesusi zelta gabalu mutē. Par
sargiem visbiežāk pieminēti melni suņi, čūskas (kā cērt čūskai, tā no
metāla), arī kaķis, liela pūce, sieviete, vīrietis, laupītāji, gari, kas
redzami kā uguntiņas. Visiem mantu meklētājiem notikusi kāda
nelaime: nezvērs saplosa, kāds tuvinieks mirst, lādei aizcērtoties, tiek
paņemti 4 pirksti, pats noslīcis. Nauda paslēpta sakšu kara laikā,
vācieši atstājuši pagrabos lielas naudas lādes, bet zviedri 7 lielgabalus.

Viena no teikām, kas pierakstīta vairākkārt gan Rīgā, gan Ļaudonā,
gan Rudbāržos par mantas meklētājiem *Kokneses* pilsdrupās vēsta,
ka Jumpravas pagasta *Tentēnu* mājās kāds nosapņojis vietu, kur
pilsdrupās jārok. Pusnaktī vairāki vīri piebraukuši ar laivām, izlauzuši
caurumu sienā, pēkšņi uzlēkusi saule, vīri devušies atpakaļ pie laivas,
bet atkal bijusi dziļa nakts. Šī teika laikā no 1930.–1941.gadam
piesūtīta LFK no kāda publicējuma.

Kokneses mācītāja kalpones vistas dējušas pilsdrupās, meklējot
olas, viņa uzgājusi lādi, pilnu ar zeltu. Lāde atdota Krievijas caram,
kalpone saņēmusi labu algu [828,13422]. Puikas atraduši *Kokneses*
pilsdrupās vīna mucu [904,374]. Vairākkārtīgi tiek stāstīts, ka, ieejot
pils pagrabos un pēc laika izklūstot ārā, cilvēks top sirms, akls un
mēms.

Kādam nabagam no pilsdrupām iznākusi pretī meita un iedevusi
naudas maciņu. Kāda sieviete nožņaugusi savu bērnu un aprakusi
Kokneses pilsdrupās. Pēc kādiem desmit gadiem no pilsdrupām
iznācis jauns kungs un iedēvis garāmbraucējiem paķelīti (prievīti) ar
lūgumu to nodot viņa mātei. Sieviete šajā paķelītē pakārusies [984,2].
Pie pils redzēta arī jaunava baltā tērpā, kas teikusi: “Simts gadus

gulēju, vēl simts jāguļ,” jo nevienam nav bijusi drosme viņai pieskarties. Pie *Kaķu* kalna viena ganu meitene uzsitusi ar rīkstīti baltam kamolītim, un viņai sabirusi vesela kaudze naudas. *Birzniekos* zem ozola naudas pods.

Koknesē vēl stāv *Mūku* kalns, kur kādreiz bijusi lībiešu pils. Poļi tur nopostījuši garīdznieku mitekļus. Netālu no *Mūku* kalna *Velna* grava, ko *Velns* izracis. *Krievkalnu* kapos zeme kustējusies un *Velns* rādījies. *Velna* darbs ir arī *Degumplava*. *Lejiņu* mājās ir pirts *Imanta gals*, kur galu ņēmis no kara lauka pārnākušais saimnieka dēls *Imants*, jo, nevarēdams sagaidīt pirtij malku, izkūris to ar tuvējā kapsētā salauztiem krustiem [1059,114]. *Sloku* ala ir *spoku* ala. *Spoku* ala ir arī pie *Ratnicēniem*, tajā dejojot trīs jaunavas. Šķūnī pie ceļa, ejot no stacijas uz muižu, blaunot cūkas, teļi. Pie *Urgas* dzirdamas bērnu raudas. *Garā* purvā atdzīvojas galvaskauss un dzenas pakaļ ogotājai. Citi šajā purvā redzējuši bālus, garus stabus. Tur laikam karavīru dvēseles aiztiek garāmgājējus [1059,65].

Pie *Lustūža* ir bruņinieku kapi. Vienreiz vasarā dienas vidū bruņinieki ceļoties augšā un staigājot gar *Pērses* krastu [17,9892]. Līdzīgi kā citur Latvijā, Kokneses luterāņu baznīcā miroņi notur nakts dievkalpojumus, un kāds drošminieks, atliekot kapsētā atpakaļ krustu, iespīež savu mēteļa stūri un no bailēm nomirst.

Jau pieminētās 3.zinātniskās ekspedīcijas dalībniekiem laimējies satikt vienu no interesantākajām Kokneses personībām – muižas klētnieka meitu *Madi Peņģeroti* (dzim. *Svile*, 1864–1953). Viņa 1949.gadā dzīvojusi *Atcerēs* (*J.Endzelīns* tādas mājas neuzrāda, bet kartēs atzīmētas *Atmines*) un folkloristiem teikusi: “Es jau te esmu tas vecākais inventārs.” Bērnībā viņa ar pārējiem bērniem lūdusi pilsdrupu pagrabu ejās, pušķojusi dārznieka meitas *Jetiņas* un 7 bruņinieku krustus *Jonutiešu* kapos, visu mūžu saglabājusi zilu krūzīti no ķeizara *Aleksandra II* galda, kad viņš 1862.gadā viesojies Koknesē, un no tā laika parkā ir *Ķeizara* kalniņš. Jaunībā viņa atraidījusi muižas rakstveža *Rūdolfā Blaumaņa* bildinājumu, kaut *Madei* viņš gauži paticis, bet bijis jau dots solījums labam dārzkopim *Peņģerotam*. *Blaumanis* viņā saskatījis savas *Kristīnes* rakstura un dvēseles īpašības. Teicēja parādījusi *Maskavas* krogu – *Saules* māju, kurā apdzēries *Edgara* prototips muižas staļļu puisis *Pēteris Girgensons*. [Viņš

apprecējis kādu citu Madi no muižas ļaudīm, abi miruši jaunībā no tuberkulozes. – M.V.] Iepriekšējā gadā (1948) Made Svile Peņģerote ieradusies Rīgā Drāmas teātrī uz izrādi “Ugunī”. “Labāk nebūtu skatījusies. Toreiz mēs dzīvojām citādi. Akmentiņš...”

Folkloras materiālus ilgu gadus LFK rūpīgi reģistrējusi Zenta Veilande. Šis reģistra numurs pie vienībām ir ar maģisku nozīmi. Ja to nostrīpo, tad pierakstītais neskaitās un to nedrīkst publicēt. Domājams, ka ekspedīcijas vadītājs Jānis Niedre, pārļausot Kokneses materiālus, izsvītrojis cipariņu pie Mades Peņģerotes atmiņām par Rūdolfu Blaumani un arī pie stāstiņa par vecīti, kurš pirms nāves lūdzis, lai viņu izslēdz no kolhoza, jo negribējis debesīs arī būt kolhozā. Viņš gan nomiris pirms pilnsapulces.

Kokneses valdnieks mīlējis meiteni no *Stabu* (vēlāk *Vīgantes*) muižas. Šis nelaimīgās mīlestības rezultātā radies **Staburags**. Jau izsenis Staburags dēvēts par “brīvās Latvijas simbolu”, Staburadze – “sentēvu raudošā māte.” Jau pagājušā gadsimta vidū iznākušas grāmatas par šo klinti; F.Mālberģis veltījis tai eposu *Staburags un Liesma* (1869); Zariņu Kārlis apcerējis Staburagu, lai stiprinātu tautas garu, lai mācītu savu tautu mīlēt un godāt, lai “raksti, kas uz teiksmu stāstiem, sentēvu vēsturi, tautas dziesmām u.t.j.pr. zīmējas, cik iespējams tiktu krāti un tautā laisti.”⁵ Visplašāk par Staburagu literatūrā un folklorā rakstījis Jāzeps Rudzītis eposa *Lāčplēsis* komentāros.⁶

Teiku katalogā LFK par Staburagu ir 82 varianti. No Seces un Sēlpils pagasta, uz kuru robežas Staburags atrodas, tikai 7 un vēl 3 citur Sēlijā. Toties no Vidzemes 25, no Zemgales 21, no Kurzemes 14, no Latgales 2 un 10 publicētie varianti no Zariņu Kārļa un A.Lerha–Puškaiša. Kāpēc tāda popularitāte, kāpēc šo teiku tālumā pieraksta vairāk kā pie paša objekta? Tāpēc, ka ļoti plašie skolēnu vākumi LFK tika organizēti pēc noteiktām aptaujas lapām: vispirms tautasdziesmas, pasakas, teikas, ticējumi utt. un pats pēdējais jautājums – vietējie stiprinieki un notikumi. Pie teikām un pasakām galvenais bijis žanra izpratne. Bērni atsūtījuši simtiem teiku par Babītes, Lubānas, Burtnieku ezeru, arī Staburagu, bet nav pierakstījuši to, ko stāsta par tuvāko apkārtni. Senākos variantus, kurus Zariņu Kārlis pārņēmis no pirmajām grāmatām, ko izmantojis Andrejs Pumpurs eposā *Lāčplēsis*, atkārtoti ļoti maz. Vienīgi Liepupes skolēni tā kā būtu

turējuši priekšā *Baltijas Vēstnesi* un norakstījuši par svētajām meitām, par vērpējām, kas dzīvo klintī. Arī par sirmgalvi, kas naktīs, pie lampas sēdēdams, lūdzējiem savas mantas izdalot, kas tikai labos darbos augļus nes. Pie radzes rītos un vakaros jaunekle dzidrā ūdenī mazgā savus matus, "mellā mētelī ģērbies mūks pie spīdošas lampas sēdējis un, grāmatu kaudzēm aprkāvies, čakli študierējis." Tautā šiem, acimredzami aizgūtajiem, motīviem nav bijusi piekrišana. Pa vienam variantam ir arī šādām teikām. Pie Staburaga atvars, kurā ierauti garāmbraucošie laivinieki, kas pievērsuši uzmanību klintij. Atvars gan vēlāk zudis, kad tajā iekritusi Staburaga atlūza [1955,14860 Sēlpils]. Poļi, braukdami uz Rīgu, metuši maizes atliekas Daugavā, tā cēlies Staburags, tur raudot kāda meitene vēl šodien [302,1360 Sece]. Staburags ir aizmūrēts krievu cietoksnis, krievi iekšā raud [1236,10 Ērgeme]. Radzes upīte aizaugusi, un tā veidojies Staburags [1750,3029 Ēvele]. Vidzemē ap Aloju un Umurgu izplatīts stāsts, ka milzis nesis akmeņus, lai būvētu tiltu pāri Daugavai; Kurzemē, sevišķi ap Skrundu, stāstīts, ka cilvēki raud par nodarīto postu zemei, jo, kur velti akmeņi, tur nekas vairs neaudzis.

Tomēr pāri visiem šiem variantiem – visbiežāk Staburadze raud par savu bojā gājušo iemiļoto (līgavaini) – vai tas ir princis, vai zemnieku dēls, kurš nevar stāvēt blakus bagātam preciniekam, vai zvejnieks, kurš noslīkst meitenes acu priekšā. Gandrīz vienmēr viņš ir no Vidzemes, viņa no Sēlijas krasta. Staburags ir pieminēklis lielai nepiepildītai mīlestībai. Staburags kā morāla vērtība, kā simbols, kas atņemts Latvijai, dzīvo teikās, nostāstos un tautas ilgās.

Nesaticība kaimiņu starpā, it sevišķi latviešu, ir ļoti pazīstama, ja vēl jādala tāda vērtība kā Staburags. **Sēlpilī** bijis dzirdams teiciens: "Tie secieši uzkundējušies Staburagam." [1955,14857]. Pēc kāda notikuma secieši tiek arī apsaukti par rotīņ topiņ rāvējiem un koklačiekstinātājiem.

Par Sēlpils apkārtnes skaistumu varētu vēstīt teika: "Dievs gar Daugavas vienu krastu Sēlpilī izveidojis lielus, līdzenus tūrumus, lai augtu laba labība. Velnam tai laikā piedzimis velnēns... Velns aizņemts pie Pļaviņu krāču taisīšanas, aizmirsis pieskatīt savu mazo. Šis pa to laiku rotaļādamies sarausis dažnedažādus paugurus. Laikam šinī apvidū viņam paticis vislabāk" [1955,14314].

Viens no skaistākajiem un īpatnējākiem kalniem ir *Sudrabkalns*. Tajā nogrimusi pils, lai iedzīvotāji paglābtos no leišu sirojumiem. Kad atminēs tās vārdu – pils augšām celsies. Citā variantā – nogrimusi baznīca. Vēl tagad varot dzirdēt iekšā dziedāšanu, ērģeļu spēli un zvanus skanam. Kalns sanests ar cepurēm. Visprecīzāk kalna izskatu raksturo teika: “Velns vārījis katlā burvju zāles, sācis līt lietus, un Velns paslēpies zem katla un domājis, ka vēl līst un līst. Katls sen apaudzis ar kokiem un zāli.” [1664,375].

Teiku apvīts ir arī *Āžu kalns*, kur apmaldījušos meitu no meža izvedusi kaza. *Jāņa kalns* pie *Bramaņiem*, kur zelta nauda un dzīva zeltmataina bruņinieka meita aprakta par to, ka mīlējusi zemnieku no *Spietiņiem*. Kāds Jānis nākot sargāt viņas mieru. *Grūbuļa kalnā* arī nauda, par šo noburto naudu kāds uzcēlis baznīcu, kas nogrimusi, jo Velnam nav paticis, ka svētdienu rītos tā zvanījusi. Vilciņu kalnā zem lielā bērza naudas lāde, ko apsargā karavīru gari. *Mucas kalnā* sanāk pieguļnieki, *Pinkulkalnā* Pinkulis maldijies. Pie baznīcas ir *Karātavu kalns*. *Bendes kalniņš* ir netālu no *Kalna Kalējiem*, kur senāk muīza bijusi, tur soda vieta, un vēl tagad vaidi skanot. Uz *Pļaviņu pusi* – *Raganu kalns*. Mitrais kalns noderējis par vietējo barometru. *Ķēniņkalnā* Napoleona kara kapi.

Piģēnu grūba, šņācošs ūdenskritums, jo tās tuvumā mituši vilkači. Sēlpilī daudz arī īsto vilku, no kuriem lācis izglābies tikai ielēcot garāmbraucoša zemnieka ragavās. *Krusta likumā*, kura vārds radies no tā, ka plostnieki te vienmēr metuši krustu, Daugava pieiet pie paša ceļa. Te naktī vilks uzvedis braucēju uz pareizā ceļa, citādi viņš būtu iebraucis Daugavā [302,1350]. Bērni te likuši makšķeres, dzīti lopi, viens bullis kritis un nositis bērnus. *Krusta likumā* spokojas. [1955,14816]

Lielākais burvis Sēlpilī bijis Dutka. Dīvainas lietas notikušas ar naudas atradējiem. Kāda sēņotāja purvā pie *Ilenēnu* mājām uzgājusi naudas podu, vienu gabalu nodzērusi un palikusi mēma, kad naudu atlikusi traukā, tad valodu atguvusi [914,1739]. Kādai meitai, kas atradusi naudu, kaltusi labā roka. Viņa arī jauna mirusi [1955,14836]. Kārlis Blauberģs pierakstījis teiku par sīkstuli, kas krūzē apracis 999 dālderus, 9 ortes, 9 pimberus, 9 zeserus, 9 markas, 9 vērdiņus, 9 grašus; puisim, kurš gribējis krūzi paņemt bez novēlējuma izpildīšanas, galva

griezusies otrādi [P.Š.XIV,490(2)]. *Robežkroga* kapos vienā priedē zobena gals iecirsts, tas nozīmējot, ka tur kara laikā nauda aprakta [1955,14618]. Visklasiskāko teiku mums izdevies pierakstīt 1989.gadā no teicējas Elzas Zilberes, kura bērnībā Sēlpils pamatskolā bijusi folkloras vācēja. "Napoleons gājis pāri Sēlpilij. Pie Īlenāniem atstājis naudas lādi, kuru iesviedis dīķī. Ulmanis savā laikā meklēja, bet nevarēja atrast." [2055,5].

Laikam pazīstamākās ir teikas par *Sēlpils* (senāk *Sērpils*) pili, jo ne jau bez iemesla pils vārds ir vietas nosaukumā. Kā Pēteris Lodziņš rakstījis 1894.gadā *Atbalss kalendārā*: "Sērpils ir celta uz augsta Daugavas krasta un ūdens no apakšas to vienmēr izskalo. Vecā pils senāk bijusi uz Daugavas salas. Vecos laikos Daugava esot tecējusi pa Dūņu leju, un kur tagad Daugava tek, tur toreiz varējuši pa laipām iet pāri. Pils mūriem visapkārt varējuši braukšus braukt, turpretī tagad uz Daugavas krasta vairs nevar ne kājām iet gar mūra ārpusi, un dažās vietās krasts jau ar visu mūri iekritis Daugavā. Zem mūriem iet ar velvēm izmūrēti gaņģi. Apakš zemes esot liela grezna istaba jeb pagrabs. Tanī atrodoties melna dzelzs lāde, pilna ar zelta naudu, un uz šīs lādes guļot melns sunītis, kas lādi apsargājis. Tas sunītis esot Velns. Ja kāds tuvojoties ar uguni, tad sunītis pūšot uguni nost, un tā neviens nevarot pie lādes tikt." [P.Š.XV,333(4)].

Sērpils negaisā sagrauta un apbēta ar smiltīm trakas uzdzīves laikā. Apakšā lielas bagātības [861,94]. Skolēnu vidū ļoti populārs bijis kāds senāks variants, ko Zeminskis 1883.gadā publicējis *Latviešu Avīzēs* (Nr.16). Pagrabs skaista zāle, klāts galds, uz galda zelta pulkstenis, kad grib to ņemt, viss paliek tumšs [1400,9493]. Vēlākos skolēnu vākumos Viļķenē, Alojā, Sesavā, Džūkstē, Medzē u.c. zelta pulkstenis pārvērties par zelta zvanu. Šo variantu pamatā Roberta Bērziņa pieraksts ap 1890.gadu. Par ejām stāstīts, ka viens, pēc divu dienu maldīšanās, nonācis Kokneses baznīcā, bet jau bijis muļķis [914,1740].

Mūsu gadsimtā šis pagasts ieguvis vārdu sarkanā Sēlpils, kur Ulmanis nemaz nedrīkstējis parādīties. 1961.gada ekspedīcijā teicēju vidū bijis Andreja Upīša *Zaļās zemes* Mārtiņa prototipa dēls Mārtiņš Apsītis un vairāki revolucionāri. Daža stāstus par 1905.gadu, strēlnieku gaitām un Ļeņinu Zenta Veilande nav nemaz reģistrējusi. Tāds

ir arī Pētera Skudrītes stāsts par zaļumiem pie Kūguļiem Piksteres upītes malā, kur policija daudzus arestējusi. Skudrīte tur bijis ieradies kopā ar nākamo komponistu Pēteri Barisonu, kurš tolaik bijis pavisam mazs.

Ievērojama persona – gan teicējs, gan nostāstu galvenais varonis – bijis Pēteris Rizga (1883–1955). Viņa stāstīto pierakstījusi māsas meita Ilga Ezera 30.gadu beigās. Tās ir teikas par akmeņiem pie Baltiņu ezera un Sēlpils baznīcas, kur Velns naudu kaltējis. Pusnaktī Velns karietē ar sešiem zirgiem pabraucis zem akmens pie baznīcas [914,2594]. Pēteri Rizgu vietējie atceras tikai kā revolucionāru un skolotāju. Neviens nepiemin, ka viņš ir izcils zinātnieks. Viņa māsa Alma Ezera ir lieliska dziesmu zinātāja, kuras biogrāfiskās ziņas apraujas 1948.gadā, kad viņa nodevusi kolhozam savas 14 govīs. Ko viņa darījusi nākošos 10–12 gadus, materiālos neatrast. Arī Jāzepa Rudzīša pierakstos par teicēju Ievu Bērziņu kāds dzīves periods nav pieminēts, vienīgi pie anekdotēm par Jelgavas mācītāju Konrādiņu (Konrādiņu) atrodama piezīme – dzirdēts Sibīrijā.

Pēdējās folkloristu 1989.gada ekspedīcijas atsaucīgākie palīgi ir vēsturnieks un novadpētnieks Albīns Jēgermanis, saimniece Elfrīda Maskava, kura domā, ka “*Naudīdzēnu* kalna nosaukums varētu būt radies no tā, ka atspīdums no Daugavas radījis iespaidu, it kā tur nauda žāvētos” [2055,729] un teicēja Alvīnē Ņipere, kura zināja 23 krogu vārdus vienā Sēlpils pagastā vien.

Pa *Bradū* jeb *Sīrotāju* pāreju (te leiši savos sirojamos brīduši pāri Daugavai) vai ar *Dūņlejas* pārcēlāja palīdzību atgriezīsimes Vidzemē. Šeit stāsti par *Loksteni* – “Lukstiņas pilī pie **Stukmaņiem** senāk valdījis viens kungs, ko ienaidnieki reiz izmānījuši laukā un nogalinājuši. Pēc tam pils jaunavas pašas lēkušas no augšas Daugavā, gribēdamas peldus izglābties.” (Censonis//Balss. – 1893. – Nr.37) Pie Stukmaņu muižas *Vīna* kalnā, kur muižnieku kapi, kas izpostīti Pirmā pasaules kara laikā, laidusies ugunīga jumprava, kas to redzējis, tas miris [1850,1602]. *Budu* silā pie Piešu upītes raud bērns, viņš te noslīcis. *Broda* kalnā skan mūzika, ja atminētu melodiju, tad celtos augšā fabrika. 3 km no **Pļaviņu** (vēlākais pagasta nosaukums) stacijas *Siljuču* tuvumā nogrimusi fabrika. *Sveču* kalnā spokojas. Pie Pļaviņām ir *Dziļlais* atvars, ko Velns izplēsis. Pie Oliņkalna ir *Andreja* klints, no

kuras Andrejs Jāņu naktī ielēcis Daugavā, līdzī raujot savu neuzticīgo iemīļoto. Kāds cits puisis atradis papardes ziedu, to norāvis, kāds viņam dzinies pakal, viņš bēgot nokritis no Daugavas krasta un nosities [935,25430].

Ļaviņu pusē ir bijis ļoti daudz čūsku. Kāds vīrs tās salasījis maisā un ielaidis Daugavā, tās pārpeldējušas uz Sēliju, bet pēc 100 gadiem tās nākšot atpakaļ [1955,6068]. Aiviekstē zivis esot rūgtākas kā citur, jo pa Lubānas ezeru braukuši tirgotāji ar tabakas kravu, apmaldījušies un ielūzuši, viss tabakas vezums nogrimis [1021,225].

Kādos briesmīgos Daugavas plūdus uz kalniņa iepretī Ļaviņām atnesta koka baznīciņa, tur katru svētdienu nabadzīgie un bāra bērni gājuši Dievu lūgt, tā radies nosaukums *Bāru kalns*. Tagad tur ir kapsēta, kas izpostījusi sena letgaļu pilskalna kultūras slāni [1995,2028]. Šādas ziņas folkloristam Ojāram Ambainim sniedzis Klintaines dziedāšanas skolotājs, komponists Jānis Zvaigzne. Viņš vācis folkloru, vietējās teikas un nostāstus literāri apstrādājis. Tie publicēti rajona laikrakstā *Komunisma Uzvara*. Viņa pierakstīta arī teika par *Kākeļu* krāci, kurai pārbraukt pāri bijusi liela māksla. Reiz apgāzusies svešzemnieka laiva, vadonis kliedzis: "Kā-kell, kā-kell." Ko tas nozīmējis, neviens nezina. Vadonis vienīgais izpeldējis un izglābies, vēlāk viņš iestājies Kokneses polovciešu kara draudzē, bet krāci tā arī saukuši par Kākeli [1995,2035]. J.Zvaigzne zinājis par Kraukļu krogu, kas nopostīts 1905.gadā, u.c. plostnieku pulcēšanās vietām.

Pēc franču kara *Ķūģos* ieklīdis kāds neticīgs puisis, rāvis kapos krustus ārā, sacēlies briesmīgs negaiss, puisis atrasts no rīta kapos miris un pilnīgi nosirmojis [636,231]. Ap to pašu laiku vai vēl senāk – 1928.gadā teikts, ka pirms 130 gadiem, *Ķūģu Mālniekos* dzīvojis burvis Bize, kurš darījis visādus sliktus darbus – būris lopus, laukus, nēsājis pastalas otrādi apautas. Bērni, kas satikuši Bizi, aplipuši ar kašķi. Citam burvim, kura vārds Īstais, vajadzējis sūtīt palīdzību, lai viņš varētu nomirt. Bizi pērkons nospēris [636,178-183].

Blakus Ļaviņām ir maza pilsētiņa *Gostiņi* ar vairākiem nosaukumiem (*Glazmanka, Trentelbergis, Dankeri, Zarnu miests*). Kādreiz šajā vietā bijis purvs, tur dzīvojuši brāļi žīdi – Bergs, Niskis un Jankels. Visi trīs nolēmuši celt lielu pilsētu. Uzcēluši piecas mājas un aicinājuši

žīdus uz savu pilsētu, kurai katrs tad nu devis citu vārdu. Vēlāk Bergs atvēris reibinošu dzērienu tirgotavu, Niskis un Jankels abi kopā braukājuši apkārt ar paunām [1021,121]. Pa Gostiņu galveno ielu iet Vidzemes un Latgales robeža. Cara laikos bijis aizliegts ebrejiem apmesties Vidzemē, tikai vasarās viņi varējuši uz turieni doties peļņā, bet rudenī (ap Miķeļiem) jāatgriežas ielas otrā pusē. Tā radies teiciens "Pazūd kā žīds pa Miķeļiem." [1995,2086].

Starp Pļaviņām un Gosteniekiem atrodas māja, ko sauc par *Velna* māju, tajā mirgo uguntiņas [1955,2052]. Netālu no Gostiņiem Daugavā *Trakais* ators (atvars) [90,855]. Te arī garākā Daugavas krāce *Pagara*, pie Pļaviņām – *Grūbes* krāce.

Grīvas baznīca Aiviekstes pagastā uzcelta tajā vietā, kur plūdos piepeldējis krusts pie krasta. Tās pagrabā iemūrēti cilvēki [1021,82]. Koka baznīca nodedzināta Pirmā pasaules kara laikā [1705,3159]. Pie Aiviekstes ietekas Daugavā spokojies nomirušais Skaneniēks un vadājis garāmgājējus līdz gaismai.

Ābeļu (agrākajā Salas) pagastā skolēni ļoti rūpīgi ilustrējuši savus folkloras vākus, te arī vairāk teikas par Babītes, Rāznas, Peipas ezeru u.c. Netālu no skolas ir *Migas* kalns, jo tur dzīvojuši lāči. Ābeļu pusē ļoti daudz spoku, uz kapiem uzceļ māju, tajā spokojas, pie *Naglišu* kapiem divas sievas verot audeklu šķietā, kad pagriež galvu, sievas pazūd. Fogtu muižas rijā balts garš cilvēks rādījies, redzētājs palicis dumjš [1955,16022]. Spokiem jau bieži ir reāls izskaidrojums. Pie *Krogāju* kapiem kāds prasījis uzsmēķēt. Garāmgājējs nobijies, saslimis un nomiris, bet prasītājs bijis kāds vietējais pļāvējs [1955,16719]. Kāds nesis zābakus, kāds tos izrāvis no rokām. Uzraujot sērkokociņu, izrādījies – tas mežrožu zars. Balts zirgs ieklidis kapos, nu zvaniņš tur skanot. *Brēķu* valkā nošāviens mežsargs, tāpēc spokojoties. *Velna* grāvis radies, kad kalējs Velnam ielējis acis karstu dzelzi – viņš sāpēs izrāvis dziļu bedri [2012,726]. *Sakas* upe cēlusies no slinka arāja zemē nomestām sakām. Upē zirgs noslīcis [1955,16920].

Iespējams, ka Ābeļu pagastā dzīvo kādi radi brāļiem Blauberģiem, jo 1939.gadā te satikta liela dziedātāja Dārta Blauberģa, kas no Sēlpils *Ģercāniem* uz Ābeļu pagasta *Ļālāniem* pārnākusi pirms 53 gadiem. 1961.gada ekspedīcijā Salas ciema *Meža Gustiņos* saimniece Minna Balode (1884) folkloras vācējiem neatver savu bagāto pasaku pūru,

jo uzskatījusi tās par blēņām, bet centusies pateikt pēc iespējas vairāk nerātno folkloru, jo baidījiesies par tās pazušanu pēc viņas nāves.

Ābeļu pagastā, kas nav sevišķi bagāts ar teikām, atrodas **Jēkabpils**. Tās pirmais iedzīvotājs bijis plostnieks, kam izjucis plosts. Viņš gājis uz priekšu un zvejojis ārā baļkus. Gulēt ejot vienmēr nolīcis kurpes ar purniem uz priekšu, lai zinātu, kur jāiet. Vienu vakaru izvilcis vairākus baļkus, apgūlies, bet kurpes pagriezušās pret baļķiem, un tad nu viņš palīcis tur un uzcēlis no baļķiem būdu [1955,15984]. 1659.gadā hercogs Jēkabs ieradies uz medībām pie šī miesta. Apmēram viena kilometra attālumā no "cūku priedes" hercogs apšāvis Jēkabpils robežas [1472,2246]. Šajā apgabalā viņam izdevies nošaut melnu lapsu.

Te divās pilis dzīvojuši divi brāļi, bet viņu nesaticība bijusi tik liela, ka zeme to nav varējusi panests. Viņu pilis nogrimušas un nu tās sargājot divi pūķi [69,1448]. 10 km no Jēkabpils ir *Naudas* grāvis, tur spokojoties un piesitoties vadātājs, jo laupītāji te aplaupījuši garāmbraucējus [929,25295]. Pie Jēkabpils franči cēlušies pāri Daugavai, *Ormaņkalnā* aprakdami naudas lādi [1606,327].

Jēkabpils ģimnāzisti vākuši folkloru sava skolotāja Mārtiņa Bruņenieka vadībā. Šajā krājumā [549] teicēju vidū ir Ieva Jaunsudrabiņa (1850–1943), kura satikta Pļaviņās. Pie materiāliem glīti noformēts manuskripts *Jēkabpils apkārtnes teikas*, ko savākuši un sakārtojuši Dzimtenes Senatnes pētīšanas pulciņa biedri, viņu vidū arī Olga Ancelāne (vēlāk Neretas skolotāja O.Kundrate), ilustrējis M.Perevozčkovs, rediģējis V.Bičolis. Skolnieka Joseļa Grundmaņa pierakstītie buramvārdi pret ausu sāpēm: "Dūru, metu Daugaviņā, Daugaviņas maliņā, Švipst, Švapst, veca vīze, veca kurpe; Švipst, švapst." [549,812].

Lielās piektdienas rītā **Krustpils** *Zelķu* burvis gājis sacensties ar Kurzemes puses burvi, kurā pusē vilki, lāči gulēs un kurā ēdīs, uzvarējis Krustpils puses burvis. Lāči un vilki peldējuši pāri Daugavai uz *Zelķiem* gulēt, bet Jēkabpils pusē pa naktīm gājuši jērus zagti [1021,524].

No Prūšiem iebraucis barons, gribējis uzcelt pili uz veciem kapiem, jaucis nost kapsētas mūri, pats nomiris, bet palīgi palikuši mēmi [636,104]. Par grūtībām Krustpils pils celšanā stāsta vairākas teikas,

vienīgais glābiņš – iemūrēt kādu dzīvu cilvēku. Tas izdarīts mazajā pils tornītī. Vēl tagad Velns to uzskata par savu un nāk tajā ālēties. Līdzīgi gājis ar baznīcas celšanu, jo tā celta uz sena liķkambara. Baznīcai nav zvanījis zvans. Mēģināts iemūrēt sienā aunu un gaili, bet tas nav līdzējis, kamēr labprātīgi pieteikušies divi nabadziņi Pēteris un Līze [91,314]. Ir varianti, ka apdzirdīts kāds puisis, kāds ubags.

Krustpils pusē laikam vairāki kalni sanesti ar cepurēm: *Krustpils* pilskalns, lai aizsargātos no uzbrucējiem no Daugavas puses; *Kapu* kalns; arī *Franču* pilskalns, kur apakšā aprakts nežēlīgs virsnieks [929,25294]. Citā teikā kalns ir karavadoņa kaps, kalnā glabājoties gan munīcija, gan salaupītā manta. Iespējams, ka tas ir viens un tas pats kalns. Toties netālu no *Ķikuriem Kursiešu* silā atrodas *Baškīru* kalns, kur karā turki apkāvuši visus baškīrus [218,963]. *Baškīru* kalns radies zviedru kara laikā, kad nogalināti visi tatāri [1341,19854].

Vienāds liktenis pēc nāves bijis Krustpils muižkungam un burvim Krustpils *Deksnī*. Viņi abi mocījuši cilvēkus, piesitušies par vadātājiem. Miers iestājies tikai tad, kad abiem nocirstas galvas un ieliktas starp kājām, un uz kapa uzvelts liels akmens, un mācītājs tajā iekalis krustu [971,4;549,278;929,3542]. Krustpilī pakāries kāds Ļūļāks un pēc tam rēgojies. Pie *Dreimaņu* kapiem iesilušiem braucējiem apgāzušās kamanas; kāda sieviete bija iesēdusies kamanās, skaļi smējusies un pazudusi [828,14002].

Nauda Krustpilī aprakta avotā pie *Dzirkaļiem* un *Priedniekiem*. Lai to iegūtu, vajag tikai trīs reizes apkārt apvest pilnīgi baltu vērsi. Vieni jau to darījuši: pirmo reizi – nekā, otrajā – uzbrūk vilki, trešajā – ņēmuši nost vērsi, bet nedrīkstējuši jau atdot, jo vērsis aizlienēts no *Ķunčiem*.

1930.gadā Jānis Kalnmalis pierakstījis, ka pirms simts gadiem vietā, kur tagad **Līvāni**, dzīvojuši tikai kādi trīs iedzīvotāji. Šis apvidus piederējis Krustpils baronam. Kādā reizē viņš braucis aplūkot savu novadu un satīcis tirgotāju žīdu Levinu, kas uzpircis no zemniekiem produkciju. Viņš pajautājis žīda vārdu un vēlāk visiem stāstījis par to vietu, kur Levinš. Vārds gājis no mutes mutē un pārveidojies par Līvāniem [918,431].

Līvānos nauda noslēpta vairāk vietās nekā Krustpils pagastā. Pie Līvānu stacijas bijusi ierakta nauda. Puiši rakuši, sabijušies, ielaiduši

atpakaļ, bet muižnieka zellis Treilons izracis un par naudu nopircis sudmalas [1330,42]. *Lauvu* sādžas zemē māla uzkalniņš, tur Jāņos spīd uguntiņa un zemē lieli dārgumi. Pie *Jaunmuižas* nauda aprakta, žīds racis, bet arī sabaidīts; pie *Lāčarauža* franču nauda noglabāta; pie *Greizā* kroga vecenīte kādam lūgusi noslaucīt sev degunu, bet viņš to nav darījis un tikai dzirdējis naudu nožvadzam [215,1635]. *Daga* kalnā aprakta sile ar naudu.

Ziemassvētku naktī *Grāveru* krogū dejujuši. Kāds vecītis (Dievs) lūdzis to nedarīt, neklausījuši. Vēl šodien tur Ziemassvētku naktī varot redzēt ēnas [935,14702]. *Jedušu* mājā kāds linu kulstītājs dzirdējis kaķi žēli ņaudam. Saimnieks pastāstījis, ka zem šķūņa aprakts kaķis, kurš apēdis savam kungam dārgu akmeni [1658,985]. Jo dziļāk Latgalē, jo vairāk pasaku un mazāk teiku. Arī Līvānos stāstītajām jau sastopam piejauktus pasaku elementus.

Teiksmainākais objekts Līvānos – *Jersikas* pilskalns ar valdnieku Visvaldi, kura pārziņā bijuši tūkstošiem cilvēku. Bēgot no vāciešiem, viņš noglabājis avotā krūzi ar zelta naudu. Strādnieki atraduši, bet nedrīkstējuši tērēt. Ja neatlikuši naudu atpakaļ, tad ģimīs savilcīs greizs un acis palikušas sarkanas. Šis pazīmes pārgājušas no paaudzes uz paaudzi [918,427]. *Jersikas* pilskalns sanests ar cepurēm un ap to dzīvojusi brīva tauta. Daugavā pretī *Jersikai* atrodas *Šimaņa* akmens, no kura noslīdējis plostu gaidītājs *Sīmanis* un noslīcis [918,430]. Pretī *Dignājai* Daugavā ietek 15 km garais *Vaimes* grāvis ar ļoti tīru ūdeni. Tur plūdu laikā iebrācis mācītājs un noslīcis, tāpēc tāds nosaukums [918,428].

Mūsdienās Līvānos vēl aktīvi folkloru vāc ansamblis *Ceiruleits* skolotājas *Annas Kārkles* vadībā. Tikai diemžēl viņu pierakstītais teiku krājums nodots LU Etniskās kultūras centram un jau vairākus gadus nav pieejams LFK, nav ienācis folkloras aprītē.

Pretējā krastā – **Dignājā** arī skolēni pierakstījuši bagātu teiku krājumu, to dublējusi folkloriste *Mirdza Berzinska*. Pagājušā gadsimta beigās *Dignājā* par skolotāju strādājis valodnieks *Juris Plāķis*, liepas ap skolu vēl no viņa laikiem. *Dignājā* bijis liels savādnieks – *Mārtiņš Navenickis*. Daži apgalvojuši, ka viņam pat drusku trūcis prāta, jo vācis valodas un folkloras materiālus. Pētījis *Dignājas*, *Zasas*, *Biržu* un *Slates* izloknes... Endzelīns atsūtījis tikai 100 latu, bet viņš saviem

teicējiem maksājis honorāru. Šodienas folkloristu atlīdzība teicējam var būt vienīgi uzmanība un iejūtība.

Dignājas *Veirīku* muižā bijis kauna stabs, tāpēc tur pusnaktīs lokoties balti tēli un vaidot [1663,611]. *Lāču* mājās kaimiņa bērū laikā kāds dauzījies. *Staģu* kapos Dignājas pagasta vecākais saticis sen pakārušos sievieti [1655,546]. Pie Dignājas muižas noslīkusi meitene. Katru nakti varot redzēt baltu cilvēku velkam kreklu nost [1995,15455]. Dignājas skolā spokojas, pa beņķiem kāds tā kā brauktu [1663,651]. *Šķieznu* māju *Darvas* kalniņā katru nakti uzskrien balts zirgs ar uguni mutē.

Slates silā esot franču kapi [2020,3676]. *Sila* ezeru Slates silā krievu-japāņu kara laikā lielā sausumā izdzēruši gandrīz sausu. Tajā ielaistas vara trepes, lai varētu nokāpt pie ūdens, trepes salūzušas un iekritušas ezerā. Vēl ilgi tās redzētas mēness gaismā spīdam [1611,3992]. To pašu stāsta arī par franču–krievu karu. Mājas *Ašņuvēres* Dignājas muižas ganībās radušās pēc zviedru kara. Pēc sīvām cīņām pa leju pie mājām tecējusi ašņu (asiņu) upe. Dignājas baznīcu cēlis meistars no Sāmsalas ar diviem dēliem. Viens no dēliem aizbēdzis ar meitu Ilzi, otram bijis jāpaliek nozagtā dzimtcilvēka vietā. Viņa pēcteči vēl šodien dzīvo *Silavniekos* [2012,935]. Velns Daugavas vidū pret Jersiku iemetis zemes klēpi, ko nesis no Kurzemes uz Latgali. Tur izveidojusies *Plāņu* sala, kas uzdāvināta zemniekam Plānam, jo viņš medībās uzņēmies barona negodu (pirdienu) uz sevi [2012,824–825]. Tomēr pats lielākais atradums šajā pusē 1978.gadā M.Berzinskas atklātās *Dignājas sievas*: māsas Milda Bružuka, Ieva Kalniņa un viņu radniece Milda Kusiņa. Viņu dziedājums 30. zinātniskās ekspedīcijas noslēguma sesijā Vecajā Dailē bija neaprstāms notikums, brīnums un viens no folkloras kustības ierosinātajiem.

Līdz Daugavpilij pavisam mazs ceļa gabaliņš, bet mēs tikai īsu brīdi piestāsim vēl Dvietē un Liksnā. Šīs abas vietas mūsu skatījumā vieno Jāzeps Rudzītis. Sēlijas pusē ir viņa dzimtene, Latgales krastā folkloras vākšanas vieta. **Dvietē** daudz dažādu parādību. Visbiežāk pieminēti kungi Zeiberģi, kas traucējuši dzīvajiem vēl pat pēc 100 gadiem. Gan kungam, gan grāfienei, kas rādījusies pie *Munču* kapiem, bijis jānocērt galva un jāieliek tā starp kājām [1800,3323 un 3515–6]. Timšāni Dvietē atrakuši zārku ar naudu un palikuši bagāti [1800,423].

Dvietes muižas rijniekam pēc nāves konstatēts, ka zarnas kā veprim. *Palazdiņu* sauc arī par *Valpetra* kalnu, to zviedri sanesuši ar cepurēm un apbēruši baznīcu, lai nebūtu jāatdod krieviem. Tur princese parādoties ar melnu suni [1600,3929]. *Randaukas* muižas pils pagrabā rādās ķēmi, cūkas grauz kartupeļus, staigā kundziņš ar smailiem zābakiem [1800,3421]. 30.gadu beigās, kad folkloru vākuši Dvietes skolēni, 15 gadus vecais pagasta rakstveža dēls Sigismunds Guģis norakstījis no pagasta valdes papīriem nostāstus par Dvieti, par mežsargu Dvietiņu, par nežēlīgo pēršanu 1863.gadā pēc zemnieku nemieriem, par Pirmā pasaules kara notikumiem Sēlijā. Vēsturnieks Heinrihs Strods ieguvis 1947.gadā pierakstītu folkloras materiālu krājumu, ko uzdāvinājis valodniecei Dainai Zemzarei, kas to nodevusi LFK 1970.gadā.

Līksnā visievērojamākais ir lielais *Nīcgales* akmens, ko Velns stiepis Daugavas, citviet Dubnas aizdambēšanai. Gailis viņu pārsteidzis Nīcgales mežā. Akmens bijis istabas lielumā, kungi rīkojuši dejas un dzēruši kafiju uz tā. Speciāli savesti galdiņi no muižas [1945,6539]. Līksnā sastopami gan vilkači, gan burvji, gan spoki pirtīs, rijās u.c. vietās. Baznīkungam kāds gars regulāri pirms peldes palīdzējis noģērbties. Kad viņam noturēta mise, vairs nav rādījies. *Vārkaviešu* sādžā manīts vadātājs. Saimnieks, kurš gājis uz aku, atradies Daugavmalas kapos.[508,2829] *Biedrenica* pie Vēveru mājām netālu no *Ķives* purva, tur naktīs gājējiem vienmēr kāds pievienojies [1129,5]. Klaušu laikos bērzā karājies katliņš ar zelta naudu, Velns traucējis to iegūt [929,32319]. Pagastā vēl ir *Naudas* kalns, kur skaudīgi ļaudis slēpuši naudu no saviem dēliem. *Rasnaču* un *Vārkaviešu* sādžu robežās savs *Zelta* kalns [508,2822].

Jāzēpa Rudzīša teicējs Ludvigs Skuķis stāstījis, ka Līksnā grāfam Zīveram bijusi adatu fabrika. Tur bija daudz vieglāks darbs kā pie saimnieka. Vēl teicēju vidū lielisku pasaku stāstītāju dēli Voicehs Jukšinskis, Antons Roķāns un Kazimirs Jukšs, kurš stāstījis: “No tāva dzierdeju, ka Katerina juoja iz bolta zyrga i taisē ceļi nu Reigys da Daugavpiļej. Tagad tī šoseja” [1945,10385a].

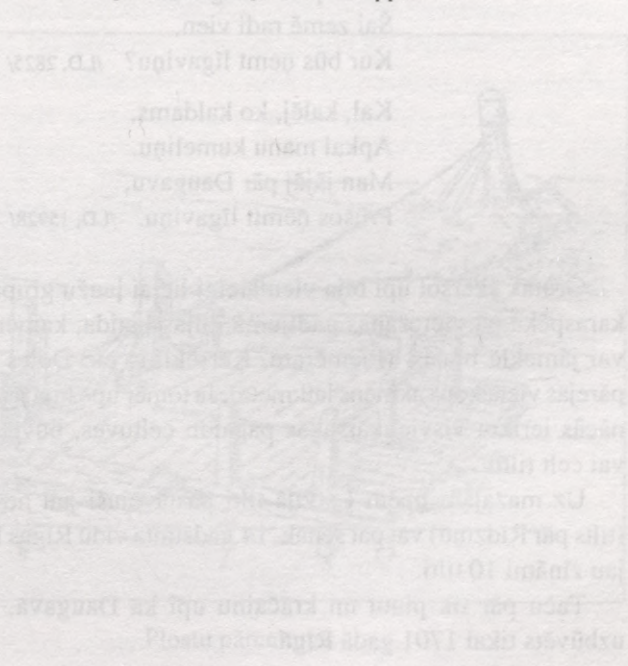
Pie *Košu* ezera ir *Borsku* kalns, ko sauc arī par *Dziesmu* kalnu, jo tajā dzīvojušas lieliskas dziedātājas Vera Kokina un Broņislava Ignotāne, no kuras E.Melngailis guvis melodijas. Beidzot stāstījumu,

no šīs teicējas 1959.gadā Ritas Bebres pierakstītā teika: “Daugava, Dņepra, i Volga tī golā guļēja. Nūsarunoja, kura pirmā nūskris da jurai. Daugava skrīn pa priķšu ļeikumu ļeikumiem, jī izmekļēja lobys vītis, a tī nū pokoļas skrīn. Pa pūriem, pa kolniem Dņepras upe tecieja” [1945,6570].

Gaidām papildinājumus un precizējumus no vietējiem daugavmaliešiem.

ATSAUCES

- ¹ *Brīvzemnieks F.* Autobiogrāfiskas skices, – R., 1991. – 55.lpp.
- ² Памятники латышского народного творчества. – Вильна, 1868
- ³ *Infantjevs B.* Pirmais latviešu sastādītais tautas dziesmu krājums un tā autors Jānis Sproģis // Latvijas ZA Vēstis 10/93. – 11.–14.lpp.
- ⁴ Sproģis Jānis. Laikraksts *Jūrnieks*. – R., 1911. – 7.lpp.
- ⁵ *Zariņu Kārlis.* Staburadze (Staburags) Kurzemē // Baltijas Vēstnesis – 1871. – Nr.41.
- ⁶ *Pumpurs Andrejs.* Lāčplēsis. – R.,1988. Jāzepa Rudziša ievads un komentāri: 163. un tālāk [Staburadzīte] 273.–279.lpp.

Gundega Dreiblate

DAUGAVAS PĀRCELTUVES

Senajām ciltīm laivu un kuģu būve bija pazīstama tālā pagātnē – upe cilvēkam nebija nepārvarams šķērslis. Latviešu folklorā visbiežāk pāri Daugavai *gāja, jāja* vai *brauca*, lai mājās pārvestu līgavu.

Cep, māmiņa, kviešu maizi,
Iesim pāri Daugavai.
Šai zemē radi vien,
Kur būs ņemt līgaviņu? /LD, 2825/

Kal, kalēj, ko kaldams,
Apkal manu kumeliņu,
Man jājāj pār Daugavu,
Prūšos ņemti līgaviņu. /LD, 15928/

Grūtāk šķērsot upi bija vienlaicīgi lielai ļaužu grupai. Tad, īpaši karaspēka pārvietošanās gadījumā, bija jāgaida, kamēr upe aizsalst vai jāmeklē brasls. (Piemēram, Ķērsēklītis pie Doles noderējis kā pārejas vieta kopš akmens laikmeta). Ja tomēr upe bija jāšķērso vasarā, nācās ierīkot visvienkāršākās pagaidu celtuves, būvēt daudz laivu vai celt tiltu.

Uz mazajām upēm Latvijā tilti pastāvējuši jau no 13.gadsimta (tilts pār Rīdziņu) vai pat senāk. 14.gadsimta vidū Rīgas lauku novadā jau zināmi 10 tilti.

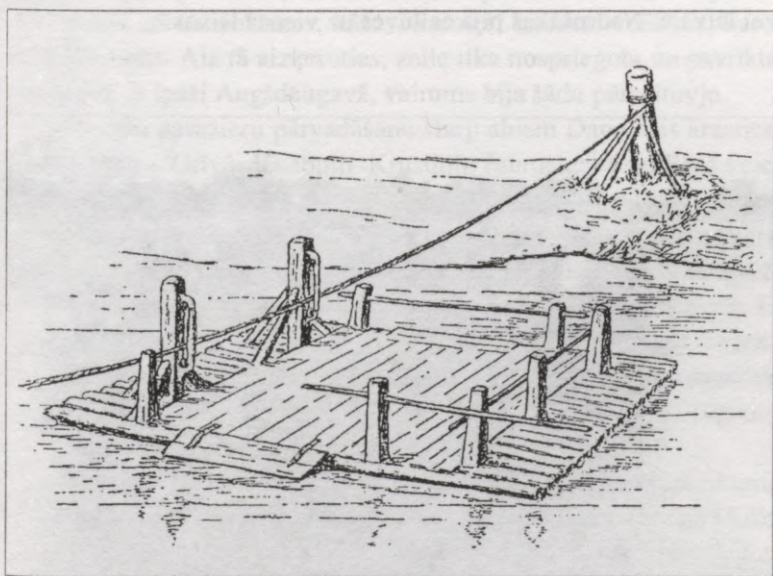
Taču pār tik platu un krācainu upi kā Daugava, pirmais tilts uzbūvēts tikai 1701.gadā Rīgā.

Senākās pārceltuves. Pāri celšanas ārkārtējo nozīmi un pārcēlāja mītisko dabu latviešu folklorā iemieso Milzis Kristaps, kas pārnes cilvēkus pāri Daugavai. Milzis ir apveltīts ar dižu spēku un cēlu dvēseli, gatavs nakts vidū steigties palīgā raudošam bērnam viņā Daugavas krastā. Bet pārcelšana nav par velti, Kristaps tiek bagātīgi atalgots.

Rakstītos avotos pirmās pārceltuves Latvijā minētas, sākot ar 14.gadsimta vidu – pār Gauju (pie Raiskuma) un 15.gadsimtā arī pār Daugavu. Latvijā, arī Baltijā, pārceltuves pierasts saukt par *prāmjiem*. Visā Latvijā lietots arī nosaukums *plostas*.

Rīgā pārcēlāja amats izveidojās 17.gadsimta pirmajā pusē no Daugavas laiviniekiem, kas cēla pāri upei pasažierus un kravas. Rīgas pārceltuves uzraudzīja īpašs pārzinis (*Fahr-Herr*), kurš rūpējās, lai pārceltuvju skaits un drošība būtu pietiekama. Šajā gadsimtā Rīgā pāri Daugavai bija 3 pārceltuves: Torņakalnā, Āgenskalnā un iepretī Dzegužkalnam.

Pārceltuvju veidi bija dažādi. Vissenākās un visvienkāršākās acīmredzot bija 17.–19.gadsimta zīmējumos redzamās un ievērojamā

Plostu pārceltuve

etnogrāfijas pētnieka mācītāja A. Bīlenšteina acīm skatītās plotu pārceltuves, kuras veidoja kopā sasieti apaļi baļķi. Šādas celtuves pāri upei virzīja ar aira vai kārts palīdzību. Lai ar pajūgu uzbrauktu uz šāda plotu, dažus soļus zirgam nācās iet pa ūdeni. Pēc tam pa slīpi piestiprinātu dēli rati uzbrauca uz plotu. Ūdens starp baļķiem nepārtraukti šļakstījās un kājāmgājējam bija gandrīz neiespējami atrast kādu sausāku vietu. No divām malām plotu apjoza primitīvs treliņš, priekšā un aizmugurē (uzbraukšanai un nobraukšanai) kā barjera tika pārlikta kārts.

Mazliet modernākām plotu pārceltuvēm baļķu klājumu sedza dēļu grīda.

18.–19. gadsimtā daudzas celtuves darbojās ar tauvas palīdzību. Pāri upei nostiepa tauvu. Tās viens gals aptīts ap stipru stabu vienā krastā, bet otrs uztīts uz griežama veltņa otrā krastā (lai regulētu tauvas garumu pie dažādiem ūdens līmeņiem). Uz celtuves savukārt bija 1 vai 2 statņi ar izgrieztu spraugu, pa kuru slidēja pārcēlāja vilktā tauva. Šo darbu veica vairāki cilvēki.

Jau 19. gadsimtā celtuves parasti ierīkoja uz 2 koka pontoniem vai laivām. Nedrošākas bija celtuves uz vienas laivas.

Celtve uz divām laivām

20.gadsimta pirmās puses celtuves Daugavā

Celtuvju veidi. Tur, kur straume bija ātrāka un krasti augstāki, varēja ierīkot celtuves ar gaisa trosi – vismaz 10 m augstumā. Tas bija obligāts noteikums, lai netraucētu liellaivu, plostu un velkoņu kustību. Tērauda stieple savienoja prāmi ar lielo gaisa trosi, pa kuru slīdēja trīsis no viena upes krasta uz otru. Tā kā celtuvei bija arī 1,5–2 m gara stūre, tad, to pagriežot vajadzīgajā virzienā, varēja viegli šķērsot upi.

Šādu pārceļtūvi parasti vadīja viens cilvēks un tikai liela ļaužu pieplūduma gadījumos bija nepieciešams palīgs. Sēlijas novadā šādi darbojās Trepes, Sēlpils, Staburaga, Seces un Pungas pārceļtūve pie Jaunjelgavas.

Grūtāk bija tur, kur straume bija lēna un celtuvi ar vilkšanu vilka no viena krasta uz otru. Tērauda trose (zeile, rīcāgs), kas savienoja abus Daugavas krastus, gāja pa ūdens apakšu. Prāmja sānos trose bija savienota ar 2 ripām, pa kurām tintoties un pārcēlāju vilkta, celtuve lēni šķērsoja upi. Šādu celtuvi vilka 2 vai pat 3 vīri. Vilkšanai parasti izmantoja arī t.s. rokturus, kāšus, karotes, kausus – dēlišus, kuros iezāģēts robs. Aiz tā aizķeroties, zeile tika nospriegota un pavilkta. Daugavā, it īpaši Augšdaugavā, vairums bija šādu pārceļtūvju.

Bez tam pasažieru pārvadāšanu starp abiem Daugavas krastiem Daugavpilī – Grīvā, Jēkabpilī–Krustpilī, Jaunjelgavā un Rīgā veica arī velkoņi.

Celtuvju īpašnieki. Pārceļtūves varēja piederēt kādai privātai personai, pagastam, vairākiem pagastiem kopā, pilsētai un Valsts ceļu departamentam. Rentes tiesības uz pārceļtūvi tika iegūtas izsolē, ko izziņoja pagasta vai pilsētas valde. Solīja uz zināmu laiku – vienu vai trim gadiem. Nosolītājam bija jāiemaksā t.s. zalogs jeb drošības nauda. Šī summa bija ievērojama; piemēram, Koknesē 30.gados zalogs bija Ls 1000.

Pārcēlāja pienākumi. Pārcēlājam bija jāievēro stingri noteikumi: jāceļ pāri cilvēki vai nu visu diennakti vai noteiktās stundās (Koknesē – no plkst.5 līdz plkst.22). Braucot naktī, obligāti pie celtuves treliņiem bija jāpiekar lukturis, lai tai neuzskrietu kāds plosts vai laiva. Uz lielajām celtuvēm bija jābūt arī miglas taurei. Tās dobajā

Gulbis velk prāmi

balss skanēja kā brīdinājums miglainos rītos un vakaros. Pie pārceļtaves inventāra vēl piederēja glābšanas riņķi un arī laiviņa – nelaiemes gadījumiem. Laiviņu izmantoja arī pāri celšanai, ja bija pāris pasažieru, kā arī plūdu un vižņu laikā. Katram pārceļlājam bija arī vairāki dzelzs ķekši un bostes (dzelzs uzgalis ar noapaļotu galu) koka kātos, ar ko atgrūsties, ja zems ūdens līmenis.

Celtnes sezona sākās aprīlī – tūlīt pēc ledus iziešanas un beidzās vēlā rudenī, upei aizsalstot (parasti novembrī). Ziemā pārceļtave bija jāizvelk krastā, jāuztur kārtībā, jādarbo laivas, jāremontē inventārs.

Samaksa. Maksa uz celtnēm dažādās vietās un dažādos gadu desmitos bija atšķirīga. Visbiežāk 20.–30.gados pasažieriem nācās maksāt 5 santīmus, par pajūgu 10–15 santīmus, par vezumu 15–20 santīmus.

Vācu okupācijas laikā un tūlīt pēc kara pasažieri parasti maksāja attiecīgi 5 feniņus vai 5 kapeikas. Kad pāri sāka celt arī autobusus, vieglās un smagās automašīnas, cenas pieauga. 60.gados Jaunjelgavas pārceļtavē pasažieriem joprojām bija jāmaksā 5 kapeikas, par velosipēdu – 15 kap., motociklu – 20 kap., vieglo automašīnu – 45 kap., smago automašīnu – 75 kap., autobusu – 1,50 rbļ. (un katram pasažierim vēl jāpērk biļete par 5 kapeikām).

Turpmāk pakavēsīmies pie Daugavas prāmjiem, kas 20.–30.gados saistīja Daugavas kreiso krastu ar labo.

Ņemot par pamatu Daugavas muzeja fondos savāktos piekrastes iedzīvotāju stāstījuma, kuros iespējamās neprecizitātes, aicinu lasītāju doties iedomātā braucienā pagātnē lejup no Krāslavas līdz Jaunjelgavai.

Priedaine – Augšzemes krastā iepretim Krāslavai ir iecienīts vasarnīcu rajons, kur priežu meža gaisā atpūšas un plaušas ārstē pilsētnieki no visas Latvijas un kaimiņvalstīm. Šeit ir aptuveni 40 vasarnīcu un sezonā sabrauc ap pusotra simta zaļumnieku. Bet pretējā – labā krastā ir saimnieciski rosīgā Krāslava – baznīcas, tirgus, dzelzceļš utt. Visus sakarus ar Krāslavu uztur Timahoviča celtuve jeb, kā šeit pierasts teikt – prāmis. Nogriežoties no Dārzu ielas, pa akmeņiem bruģētu ceļu pasažieri, neizkāpjot no pajūga, var tieši uzbraukt uz koka tiltiņa un tālāk uz celtuves. Tas ir samērā jauns prāmis uz 2 baržām, uzbūvēts tikai 1925.gadā. Uz tā strādā un kanatu (trosi) velk Timahoviču ģimenes vīrieši – tēvs ar dēliem. Šeit viss ir viņu pašu pagatavots, bet celtuve pati pieder pilsētas valdei. Priedainē un Krāslavā visiem vēl labā atmiņā ir pirms pāris gadiem notikusī traģēdija, kad apgāzās grāfa Plātera celtuve. Toreiz tā bija ierīkota

Krāslavas pārceltuve 30. gados

uz vienas laivas, pa virsu dēļu grīda un apkārt treliņi. Daugavas vidū uz celtuves satrakojās kāds zirgs un apgāza laivu. Neviens toreiz neizglābās. Kopš tā laika pilsētas valde izdevusi pavēli, ka pārceltuvei jābūt uz divām laivām.

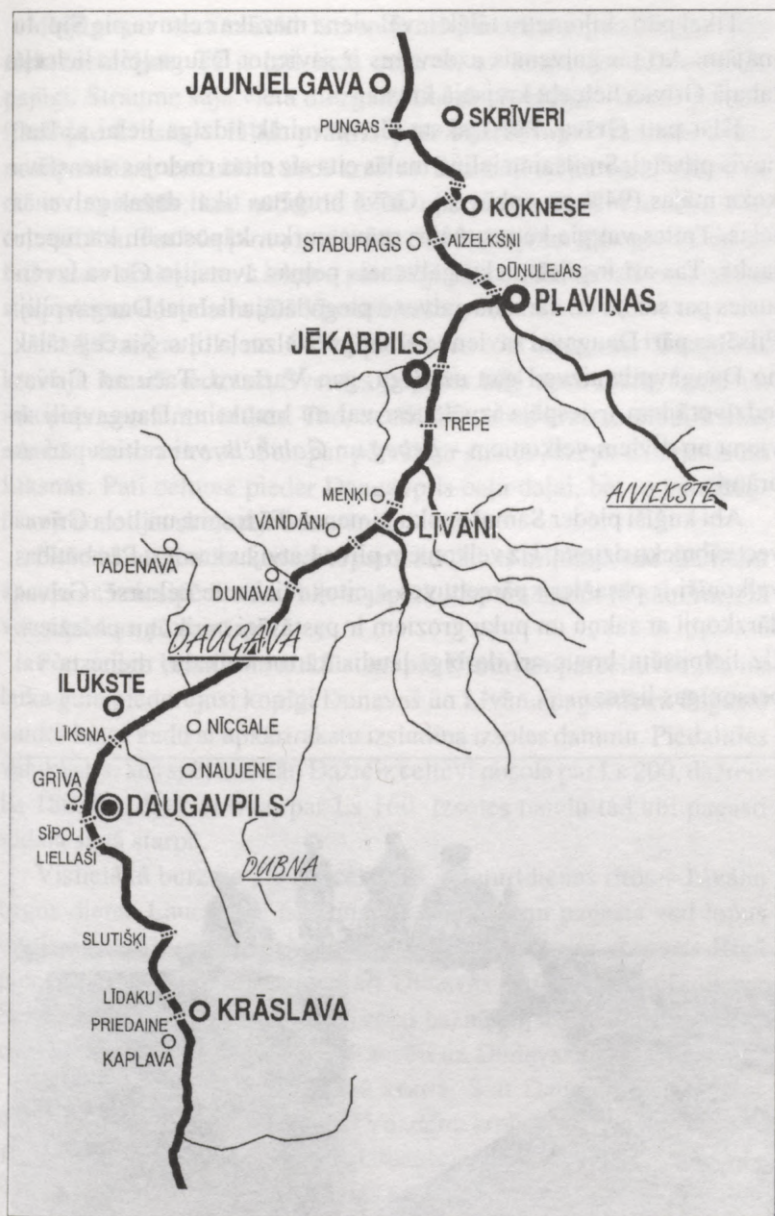
Timahoviči, kā visi apkārtnes pārcēlāji, celtuvi velk trijātā aiz rokturiem. Vēl neviens nenojauš, ka pēc gadiem 20 Priedaines pārceltuvi darbinās elektromotors.

Kad esam izbraukuši vienu no lielajiem Daugavas lokiem, klāt **Līdaku** pārceltuve. Tā pieder Līdaku māju saimniekam Akulovam. Rīta stundās šo ceļu uz Līdaku prāmi mēro zemnieki ar graudu maisiem vezumā, lai agrāk nokļūtu Tartaka dzirnavās labajā krastā. Rudens rītos krastmalā veidojas pajūgu rinda, jo celtuve spēj uzņemt tikai 4 vezumus.

Cilvēki svētdienas drēbēs dodas uz Krāslavu. Pārceltuve ir arī īsākais ceļš uz Krāslavas tirgu (pa kreiso krastu braucot – 18 km, pa labo – tikai 12 km). Vakaros šie paši ceļinieki – piekusuši un bieži arī iereibuši – atgriežas mājās. Tad ar spalgāku saucieni jāpasauc pārcēlājs no viņa Daugavas krasta, un visas pārējās raizes paliek pārcēlāju – paromščiķu ziņā.

Pusceļā līdz Daugavpilij, iepretī Slutišķu sādžai, Daugavas krastus savieno vēl viena pārceltuve. Paši Slutišķi ir neliela sādžiņa Daugavas labajā krastā, kur 20.gados saskaitāmas 27 mājas. Kreisajā krastā ir krietni turīgākas lielsaimniecības, labākas ganības un pļavas. Tādēļ pārcēlāji brāļi Urbāni vasaras rītos uz kreiso krastu ceļ pāri ne vien laukstrādniekus, bet arī Slutišķu lopus. Par lopu pārvadāšanu jāmaksā. Celtuve šeit pavisam maza, vienā braucienā pārved tikai vienu vezumu un dažus lopus. Tālāki braucēji mēro šo ceļu, lai nokļūtu Tartakā (Augšzemes Tartaks), Skrudalienā un Černovkā.

Tas arī saprotams, jo nākamā celtuve ir jau pavisam tuvu Grīvai – **Liellašos** (pie Taboras). Nav šaubu, ka šeit izmanīgs zvejnieks tiek pie laba lašu loma, bet steidzīgs ceļinieks bez bēdu nokļūst otrā krastā, lai pie lielceļa veiktu vēl atlikušos kilometrus līdz aprīņu pilsētām Daugavpilij vai Grīvai. Šis ir krietni liels prāmis, kas darbojas ar tērauda troses un vinčas palīdzību. Te strādā 2 vīri, viens no tiem ir Ignats Prudāns no Skrudalienas pagasta. Viņi vienlaikus var pārcelt uz otru krastu 6 zirgu pajūgus.

Daugavas pārceltuves no Krāslavas līdz Jaunjelgavai

Tikai pāris kilometru tālāk ir vēl viena mazāka celtuve pie **Sipolu** mājām. Arī tās galvenais uzdevums ir savienot Daugavpils lielceļu labajā Grīvas lielceļu kreisajā krastā.

Klāt pati **Grīva**. Pēc izskata Grīva vairāk līdzīga lielai sādžai, nevis pilsētai. Smilšaino ieliņu malās cita aiz citas rindojas vienstāva koka mājas (94% no apbūves). Grīvā bruģētas tikai dažas galvenās ielas. Toties vai pie katras mājas prāvs gurķu, kāpostu un kartupeļu lauks. Tas arī ir pilsētnieku galvenais peļņas avots, jo Grīva izvērtusies par sakņu un dārzeņu galveno piegādātāju lielajai Daugavpilij. Pilsētas pāri Daugavai savieno pamatīgs dzelzceļa tilts. Šis ceļš tālāk no Daugavpils aizved gan uz Rīgu, gan Varšavu. Taču arī Grīvas iedzīvotājiem ir iespēja izvēlēties: vai nu braukt uz Daugavpili ar vienu no diviem velkoņiem – *Lebeģ* un *Golubčik*, vai celties pāri ar prāmi.

Abi kuģīši pieder Samušonoku ģimenei. Tā ir sena un liela Grīvas vecticībnieku dzimta. Uz velkoņiem plīvo Latvijas karogs. Pēc būtības velkonīši ir pasažieru pārceltuves – citos reisos tie nekursē. Grīvas dārzkopji ar sakņu un puķu groziem ir pastāvīgi tvaikoņu pasažieri. Uz lielpilsētu brauc arī darbīgi ļaudis kārtot veikalu, dienesta vai personīgas lietas.

Līvānu pārcēlājs Zinkēvičs būvē laivu

Pajūgi un vezumnieki izmanto arī pārceltuvi pie **Daugavpils elektrostacijas**. Tā ir ļoti liela celtuve, uz kuras var uzbraukt 10 pajūgi. Straume šajā vietā diezgan ātra, tā pārcēlājam nākas pavilkt tikai pie krasta – tālāk prāmis pats šķērso upi. Tērauda trose nostiprināta ar enkuriem abos krastos. Braucēji un pārcēlāji dienu no dienas noskatās, kur nedaudz lejāk upē jau uzsākta Vienības tilta celtniecība. Tas būs pirmais tērauda tilts Latvijā un kļūs par vienu no brīvvalsts simboliem. Liekas – pārcēlāji jau paredz, ka tad viņu misija starp abiem novadiem būs kļuvusi lieka.

Kad Daugavpils un Grīva palikušas aiz muguras, Daugavas kreisajā krastā redzami Sventes pagasta labi apstrādātie lauki un iekoptās vecsaimniecības. Tad, necik tālu, abus krastus pie **Līksnas** atkal savieno celtuve. Šeit par pārcēlāju strādā Jāzeps Cibulskis no Līksnas. Pati celtuve pieder Daugavpils ceļu daļai, bet to vairāksoļīšanā nosolījis skolotājs Montāns.

Nereti Latvijas laukos sastopami arī dabas mīļotāji, kas dzimteni apceļo ar velosipēdu. Tad biļete jāpērk kā pasažierim (5 santīmi), tā velosipēdam (2 santīmi).

Pēc neilga brauciena nokļūstam pie **Dunavas** pārceltnes. Tā no laika gala piederējusi kopīgi Dunavas un Līvānu pagastiem. Pagastu valdes katru gadu ar apkārtrakstu izsludina izsoles datumu. Piedalīties var ikkatrs, kas spēj maksāt. Dažreiz celtuvi nosola par Ls 200, dažreiz Ls 180, bet dažkārt tikai par Ls 160. Izsoles naudu tad abi pagasti sadala savā starpā.

Vislielākā burzma pie šīs celtuves ir ceturtdienas rītos – Līvānu tirgus dienā. Laucinieki no Dunavas un Rubeņu pagasta ved lopus uz tirgu, kur tos uzpērk žīdiņi. Piektdienās *Bekona eksports* Rīgā pieņem cūkas – uz turieni tad arī Dunavas lopiem ceļš mērojams. Svētdienās un svētku dienās pāri ceļas baznīcēni uz Madaliņas baznīcu. No labā krasta ir pastāvīgi braucēji uz Dunavas dzirnavām.

Klāt **Līvāni** Daugavas labajā krastā. Šeit Daugavu var šķērsot trīs dažādās vietās. Pie Vandāna (Vandānu krogs) ir Greja pārceltuve. Te *ričāgu ar kausiem* velk Ignāts Ušackis un brāļi Olutiņi. Pie Eduarda Švirka mājam pāri ceļ Zinkevičs ar palīgiem. Viņš pats ir arī laivu meistars. Pārceltnes koka laivas ir viņa darinātas. Pie katoļu baznīcas upi šķērso Meņķa pārceltuve. Dzīva kustība ir pie visām 3 celtuvēm.

Visās šajās pārceltuvēs vienlaicīgi nākas strādāt vairākiem vīriem, lai pārvilktu celtuves no viena krasta uz otru.

Daudz vieglāk vadīt celtuvi pie **Trepes**, tieši aiz krāces Klaukovas vāls. Daugavai pāri apmēram 10 m augstumā pārstiepta tērauda trose. Abos krastos to tur 4 augsti stabi, kas ierakti zemē kā slietenis. Celtuve, ko stieple savieno ar augsto trosi, ātri un viegli mēro ceļu no viena krasta uz otru. Kaut arī straume šeit ātra, pie zema ūdens pārcēlājam nākas stumt prāmi kādu gabalu ar koku vai ķeksi. Šī ir jauna celtuve un, kā nākotne rādīs, nepastāvēs ilgi – līdz kara beigām. Pārcēlājs Celmiņš gan arī pēc kara vedīs cilvēkus uz viņu krastu ar savu laiviņu.

Esam nonākuši **Jēkabpili**.

Vislabprātāk pasažieri uz Krustpili ceļo ērtajā un elegantajā velkonī *Gulbis*. Kuģītis būvēts 1911.gadā un to kurina ar malku un oglēm. *Gulbis* kursē regulāri pēc saraksta un katrā braucienā spēj uzņemt 60 pasažierus.

Pajūgi izmanto Jēkabpils–Krustpils prāmi. Šīs celtuves trose ir noenkurota un iet pa ūdens apakšu. Prāmis ir samērā liels un spēj uzņemt 6 pajūgus. Dažkārt, īpaši, kad augsts ūdens līmenis Daugavā, prāmi piesien pie *Gulbja* un velkonis veic pārcēlāja darbu. Šis vēl ir *Gulbja* jaunības laiks. Pēc gadiem 30 (1962.gadā) velkonis darbu

Kuģītis *Gulbis* savieno Krustpili ar Jēkabpili

turpina Jaunjelgavā, bet vecumdienas, izdemolēts un vientulīgs, sagaida Cūku Daugavā (Daugavas atteka) pie Jaunjelgavas.

Nākamā pārceltuve mūs sagaida lejpus Aiviekstes ietekai – pašā **Pļaviņu** centrā. Pie augstiem koka torņiem abos Daugavas krastos piestiprināta celtuves trose. Tā kā straume šeit spēcīga, pārceltuve ātri aizslīd līdz Sēlpilij kreisajā Daugavas krastā. Galvenie braucēji ir sēlpilieši, jo Pļaviņās ir dzelzceļa stacija un ceturtdienās – tirgus. Pamazām Pļaviņas veidojas par tūrisma centru, no kurienes sākas ekskursiju maršruti kājāmgājējiem un laivu braucējiem garām Staburagam līdz Koknesei (25 km). Tādēļ ekskursanti no Kurzemes krasta kuplā skaitā ik vasaru izmanto šo celtuvi.

5 km lejpus Pļaviņām ir **Dūņu lejas** pārceltuve. Labajā krastā blakus vecām liepām un ozoliem apaugušajai Dūņu lejai, slejas Oliņkalns un Andreja klints. Kreisajā krastā – Sēlpils pilskalns un pilsdrupas. Šī celtuve ir visērtākā, braucot no Sēlpils uz Stukmaņu muižu. Tā kā krasti šeit ļoti stāvi, zeile pacelta augstu, augstu pāri upei. Uz Dūņu lejas pārceltuves var uzbraukt tikai 2 pajūgi, bet krastā to parasti gaida prāvs pulks dabas mīlotāju.

Turpinot ceļu garām Krusta līcim un Kraukļu klintīm Vidzemes krastā, Piksteres gravai Sēlijas pusē, nonākam Vīgantē. Šeit pāri upei kursē **Staburaga** pārceltuve. Šī pārceltuve pieder Zvejnieku māju saimniekam Andersonam. Ceļ viņš parasti divatā ar savu puisi. Tā kā Andersonam ir arī zeme kopjama, celtuve strādā tikai ik pārdienas. No Vīgantes puses saimnieki regulāri ved pienu un krējumu uz pienotavu. Jo sevišķi šī celtuve vajadzīga tūristiem, kas vasaras dienās kā svētceļojumā dodas uz Staburagu. Vīgantes parka estrādē vai ik vasaru notiek dziesmu svētki. Tad celtuve ir dziedātāju pārpilna un dziesmas līgo līdzī no viena krasta uz otru.

Mazliet tālāk ir pavisam neparasta pārceltuve. Augstu pāri upei pa metāla stiepli slīd vagonete – liels koka grozs, kura korpusu veido metāla karkass. Tā pieder **Aizelkšņu dzirnavu** saimniekam Cipstem. Aizelkšņu dzirnavas Vidzemes pusē ir it kā pielipušas stāvam krastam. Dzirnavas darbina 4 mazi piekrastes avotiņi, bet aiz aizsprosta Dzirnavu upīte Daugavā iegāžas jau no 23 m augstuma.

Ar grozu no Kurzemes krasta tiek vesta labība uz dzirnavām. Vienā braucienā pārved 4–5 guļus noliktus maisus un tiem līdzī pašu

Jaunjelgavas celtuve

pārcēlāju. Līdz Daugavas vidum grozs aizslīd pats, tad jāsāk vilkt. Daudz darba dzirnavu pārcēlājam rudenī, tad Daugava grozā jāšķērso neskaitāmas reizes. Stipru pārdzīvojumu cienītājiem ir iespēja par samaksu pavizināties šajā trulī.

Esam nonākuši pie **Kokneses**. Šeit jāizvēlas – vai nu braukt ar privāto pārceltuvi pie Ātru mājām (Seces pusē), vai tālāk – pie Putras kroga ar valsts pārceltuvi tieši pretī Kokneses pilsdrupām. Braucēju pietiek kā vienai, tā otrai. Valsts pārceltuve ir lielāka (laivu garums 12 m, platums 4 m), Ātru celtuvei laivas 8 m garas. Abas pārceltnes šķērso Daugavu ar gaisa trosi. Putras kroga celtuve strādā ilgāk rudenos un agrāk pavasaros, kad ūdens līmenis augsts.

Nepiebraucot Jaunjelgavai, pie Kalvīšu straumes Daugavas krastus savieno **Pungu** pārceltuve pie Pungu mājām. Šeit 15 m augstas stabu sastatnes tur trosi, kas savienota ar celtuvi. Pārceltuve ir samērā maza, abu laivu garums 5 m, platums 4 m. Katrā krastā ierakts stabs, kurā iekārts lemesis. Kad salasās braucēji, uzsitot ar koka āmurīti, kas pakārts līdzās, tiek padota ziņa cēlājam. Šī skaņa ir dobja un spēcīga – tā spēj uzmodināt iesnaukušos pārcēlāju Daugavas viņā krastā.

Pungu pārceltuve ir nepieciešama sēreniešiem un daudziesiešiem, kas dodas uz Skrīveru dzelzceļa staciju.

Pēc dažiem kilometriem jau **Jaunjelgava**, kur satiksmi ar Skrīveriem uztur 2 velkoņi un prāmis, tālāk līdz Rīgai vēl turpat 10 celtuves. Bet mūsu ceļojums gar kādreizējām pārceļotuvēm beidzas pie Jaunjelgavas.

IZMANTOTĀ LITERATŪRA

Mugurēvičs Ē. Svarīgākie ceļi lībiešu un latgaļu teritorijā // Arheoloģija un etnogrāfija. III. – R., 1961., 70.lpp.

Pāvulāns V. Senie tilti un celtuves // Dabas un vēstures kalendārs 1989.–R., 1988., 210.lpp.

Pāvulāns V. Satiksmes ceļi Latvijā XIII–XVII. – R., 1971., 176.lpp.

Bielenstein A. Die Holzbauten und Holzgerate der Letten. II. – Petrograd, 1918., S.628.

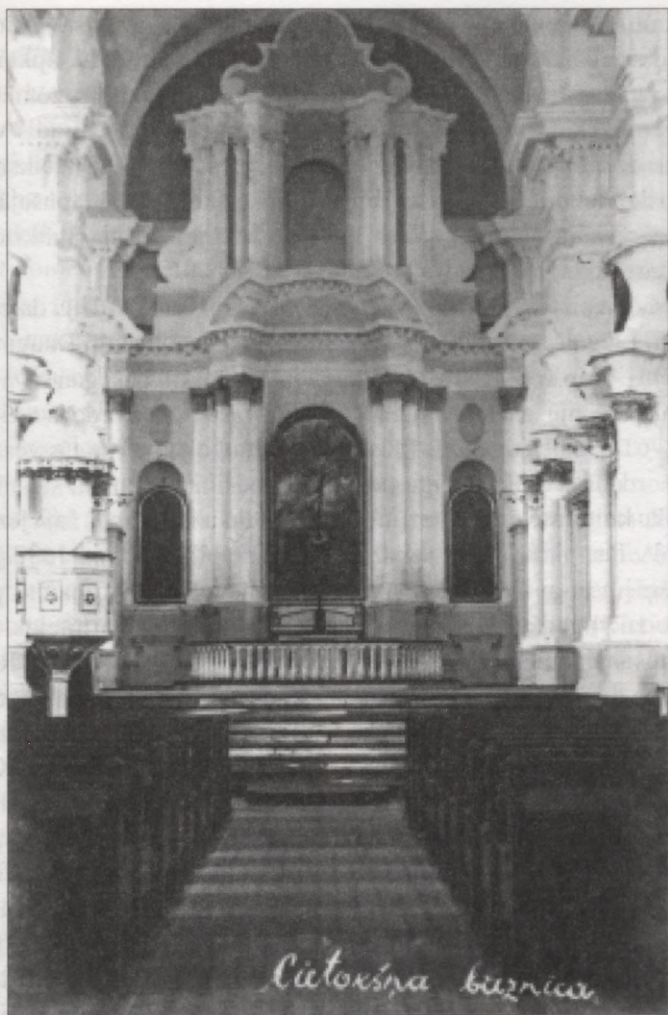
Daugavas muzeja materiāli.

Rūta Kaminska

LATGALES BAROKA SIMBOLS – DAUGAVPILS JEZUĪTU BAZNĪCA

Daugavas krastos Latvijas vēstures likteņgaitas iezīmē ne tikai ļaužu apmešanās vietas. Sava loma te pieder dievnamiem, kuri pie Daugavas celti kopš kristietības ienākšanas Baltijā un var liecināt gan par konfesiju sāncensību kaislībām, gan par abpus upei esošo Latvijas novadu dzīves uzplaukuma un posta mainīgajiem laikmetiem. Baznīcas celtas un dedzinātas, pārbūvētas un sagrautas, paplašinātas un pielāgotas laikmetu un dažādu ritu prasībām. Tās atspoguļo ne tikai cēlēju rocību un vērienu, bet arī vēsturisko stilu un dažādu māksliniecisko ietekmju līkloču ceļus, kas atstājuši ietekmi uz Latvijas kultūrvēstures mantojuma veidošanos. Tiem izsekojot, saprotamākas kļūst vietējo tradīciju eiropejiskā konteksta aprīses, tās iegūst citu mērogu un nozīmīgumu.

Šo Daugavas krastu dievnamu starpā atrodamas ne tikai ikdienišķas, vietējo vidi tradicionāli raksturojošas būves, bet arī tādi paraugi, kas nozīmīgi plašākas apkāmes un ilgāka laikposma mākslas un arhitektūras vēsturei. Tāds arhitektūras piemineklis ir bijusi Daugavpils jezuītu baznīca. No Latvijas arhitektūras pieminekļu reģistriem to izsvītrojās Otrais pasaules karš, taču šī izcilā baroka laika celtnē nevar pazust no Latvijas mākslas vēstures, lai arī šobrīd tā pazīstama galvenokārt speciālistiem, kuru redzeslokā tā laiku pa laikam parādās arī jaunu un intriģējošu hipotēžu sakarā. Kopš pirmajā profesionālajā Baltijas mākslas izvērtējumā V. Neimanis¹ to ierindojis starp nozīmīgākajiem reģiona arhitektūras vēstures lieciniekiem, Daugavpils jezuītu baznīca ir bijusi sava veida simbols celtniecības tradīcijām Latgalē 18. gadsimtā.

Daugavpils Jeziūtu baznīcas centrālais altāris
20.gs. 30.gados

Šobrīd šai celtnei piesaista ne tikai poļu mākslas zinātnieku aizsāktā diskusija par tās arhitekta personību. Svarīgi ir tas, ka tieši šeit, Daugavpilī, savulaik tapis tāds vēlā baroka sakrālās arhitektūras un mākslas paraugs, kura risinājums, īpaši iekštelpu apdarē, devis

ierosmi virknei vēlāk celtu Latgales dievnamu iekārtu, savukārt tās arhitektoniskais veidols uzrāda analogijas ar plašākas apkaimes arhitektūras tradīcijām tuvējās Lietuvas lielkņazistes zemēs un Kurzemē. Daugavpils jezuītu baznīca, kuras autors ir atradis veiksmīgu divtorņu fasādes apvienojumu ar piesātinātu un izteiksmīgu plastisko dekoru, ir tuva t.s. Viļņas baroka skolas lokā tapušajām šī tipa dievnamu celtnēm, kuras īpaši aktīvi Lietuvā un Baltkrievijā būvētas, sākot ar 18.gadsimta vidu.

Daugavpils jezuītu dievnams ir cieši saistīts ar šī ordeņa darbības vēsturi Latgalē, tobrīd Polijas Inflanrijas kņazistē. Jezuīti Daugavpilī apmetušies ap 1630.gadu² un laika ritumā paplašinājuši gan sava darbalaika apjomu, gan nozīmi. Par to liecina fakts, ka no ordeņa rezidences 1761.gadā Daugavpils kļūst par jezuītu kolēģiju³ un tās vēsture, īpaši ordeņa darbības beigu posmā 19.gadsimta sākumā, saistīta ar vairāku kultūras vēsturē nozīmīgu personību uzturēšanos šajā jezuītu centrā⁴. Par pirmo jezuītu baznīcu Daugavpilī kalpojās 1630.gadā luterāņiem atsavināts un pārvests koka dievnams, bet jezuītu pašu 1670.-1674.gadā celto ēku projektējis kāds Viļņas arhitekts. Tās iekārtošanai izmantoti no slēgtajiem jezuītu Tērbatas (Tartu), Rīgas un Cēsu dievnamiem pārvestie priekšmeti. 1746.gadā šī koka celtnē pārvesta uz Dubnu⁵, jo šajā laikā jau ir realizēts grandiozais jezuītu tēvu iecerētais projekts – ir uzcelta plaša mūra dievnama ēka. Koka būves vietā tādu bijis nolemts izveidot jau 18.gadsimta 30.gados. Lai to paveiktu, notiek plaši un pārdomāti organizēti sagatavošanās darbi (jau vairākus gadus pirms būvdarbu sākuma uz vietas ražo ķieģeļus, pieaicināti lietpratīgi amatnieki utt.) Līdzekļus piesaista gan no ordeņa, gan laicīgo atbalstītāju puses, kuru vidū sevišķi aktīvs ir Latgales vēsturē nozīmīgās Borhu dzimtas pārstāvis Jans Ādams Borhs. Izstrādā jauncelāmās ēkas projektu, kuru, ievērojot pastāvošo kārtību, 1736.gadā nosūta apstiprināšanai uz ordeņa centru Romā⁶. Kaut arī ordeņa locekļu vidū netrūkst arhitektūras un mākslas speciālistu⁷, plaši tiek praktizēta arī laicīgo meistarību piesaistīšana jezuītu celtnu projektēšanā un apdarē. Par Daugavpils baznīcas būvi notiek apspriedes, kuras atspoguļotas jezuītu dokumentos. Viļņas universitātes bibliotēkā ir saglabājies šāds viena perioda apspriežu dokumentējums⁸, kur 1737.gada 25.maija ierakstā ir runa par jaun-

būves arhitektu, apzīmējot to par *Architecti Rondalensis, Itali*. Tieši šīs frāzes tulkojums ir kalpojis par pamatu 80.gadu hipotēzēm par arhitekta personību. Mākslas vēsturnieks K.Glovackis, kurš ar šī dievnama materiāliem tuvāk iepazīnie strādādams poļu restauratoru grupā Rīgā, oponentējot iepriekšējam viedoklim, ka Daugavpilī darbojies Viļņas lokā pazīstamais itāļu cilmes meistars Karlo Frančesko Rondelli⁹, izvirza hipotēzi par cita plaši pazīstama itāļa Frančesko Bartolomeo Rastrelli saistību ar šo projektu. Pētnieks to pamato ne tikai ar formālu arhīva teksta tulkojumu un faktu, ka arhitekts šai laikā uzturas netālajā Kurzemē, strādājot pie hercoga E.J.Birona rezidenču celtniecības, bet arī mēģinot salīdzināt citu šī meistara būvju un Daugavpils baznīcas ēkas stilistiku.

Cits pieņēmums par šīs baznīcas autoru parādījies vēlāk – poļu mākslas vēsturnieks S.Lorencs¹⁰ saskata, ka ēkas fasāde būtu saistāma ar izcilākā t.s. Viļņas baroka arhitektūras skolas arhitekta Johana Kristofa Glaubica vārdu¹¹. Tomēr jāatzīst, ka līdz šim nevienam no minējumiem nav pietiekami izvērsta dokumentāla pamatojuma, lai kādu no tiem apstiprinātu. Nav arī pašas ēkas, kas ļautu pietiekami pārliecinoši argumentēt meistara rokraksta analīzi. Tāpēc liekas, ka iepriekšminētie pieņēmumi ne vienmēr viens otru izslēdz – pastāv iespēja, ka pie šāda liela projekta var būt darbojušies vairāki meistari, kā tas nereti praktizēts, darba gaitā mainot iecerī, to pabeidz cits arhitekts. Ir zināms, ka Daugavpils būves gadījumā, arhitektam neuzturoties uz vietas, šādi precizējumi bijuši nepieciešami darba gaitā atklājušos tehnisko problēmu dēļ (grunts struktūras nestabilitāte, uzbūvēto sienu līniju neatbilstība projektam utt.). Šie sarežģījumi likuši meklēt arī vietējā neprofesionāla – lietpratēja, baznīcas pārstāvja J.Ā.Borha padomu, jo vairāk tāpēc, ka būvdarbus ir pārraudzījis būves prefekts, kuram nebija jābūt profesionālam arhitektam. Daugavpilī šis pienākums uzticēts no Prūsijas nākušajam Mihaelam Lingnaum, kurš darbojies arī kā retorikas un poētikas pasniedzējs un Daugavpils jezuītu pārziņā esošo skolu prefekts¹². Jautājums par Daugavpils baznīcas arhitektu joprojām paliek atklāts, taču ir skaidrs, ka šis projekts pieder izcila un pieredzējuša meistara rokai, kurš spējis atrast radošu risinājumu Ziemeļitālijas un Vidus-eiropas paraugos pazīstamajam sakrālo būvju prototipam. Daugavpilī

Крѣпостной Соборъ

Daugavpils cietokšņa baznīca 20.gs. sākumā

ir tapusi plastiski iespaidīga, monumentāla celtnē, kuras paraugs varēja noderēt vēlākām būvēm.

Daugavpils jezuītu baznīcas būvniecība norisinās no 1737.gada maija līdz 1746.gadam, kad Vasarsvētkos dievnama ēka iesvētīta, veltot to apustulim Sv.Tadejam Jūdam. Dievkalpojumi te notikuši poļu, bet svētkos arī lietuviešu valodā. Pie šīs lielās celtnes apdares darbiem, kuri turpinājušies labu laiku pēc ēkas pabeigšanas, strādājuši daudzi mākslinieki un amatnieki, taču tikai dažu vārdi ir zināmi. No 1744. līdz 1747.gadam te uzturējies jezuītu gleznotājs Juhans Gundlfingers¹³, ilgāk šai vietā darbojies galdnieks un kokgriezējs Mihaels Šulcs¹⁴, kurš vadījis galdniecības darbus no 1740.gada līdz savai nāvei 1771.gadā. Viņš darinājis laikabiedru augsti novērtēto ērģeļu prospektu (1744), rotājis ar kokgriezumiem gan baznīcēnu solus (1748), gan biktssolus (1757–1758, 1768) un kokā griezis gleznu rāmjus (1763). No 1758. līdz 1762.gadam šim meistaram palīdzējis jezuītu galdnieks Johans Švills¹⁵. Vēlāk, no 1781. līdz 1784.gadam, Daugavpils baznīcā darbojies arī gleznotājs Vasiļevskis¹⁶.

Pēc 1749.gada ugunsgrēka, kas noposta baznīcas jumtu, pakāpeniski tiek novērsti ēkas bojājumi un turpinās celtnes iekštelpu apdares darbi. Tiek būvēti jauni altāri, kuru izveidē palīdz gan privātpersonas, vietējie muižnieki, gan sabiedriskās organizācijas: par centrālā altāra zeltīšanu samaksā Inflatijas vicegaldzinis M.Riks, savus altārus veido Literātu biedrība un Muižnieku brālība. Tā top vesels altāru ansamblis – līdzās plastiski izteismīgajam centrālajam altārim (1744) ierīkoti lieli altāri sājumu noslēgumos un liels skaits mazāku altāru, iepludinot tos starpjomu pilāru kompozīcijās. Šo balstu plastiskā forma izcēlusies ar īpaši sarežģītu profilējumu un daudzveidīgu dekorējumu – līdzās arhitektoniskajiem elementiem, dzegu, profilētu rāmju un brīvstāvošu kolonnu barokāli dinamiskajai valodai, tos bagātinājušas arī nišās novietotas smilšakmens skulptūras – katoļu svēto atveidojumi. Šāda akmens tēlniecības izmantošana ir izņēmums Latgales baznīcu plastiskajā apdarē, kuras iespējas parasti ierobežo pieticīgie resursi.

Svarīgi, ka, neraugoties uz darbu pakāpeniskumu, iekštelpu apdarē ir panākta vienotība. Tās pamatu veido vērienīgā telpas arhitektonika, ko papildina plastiskais dekors. Jau sākot ar centrālo altāri, kas iecerēts

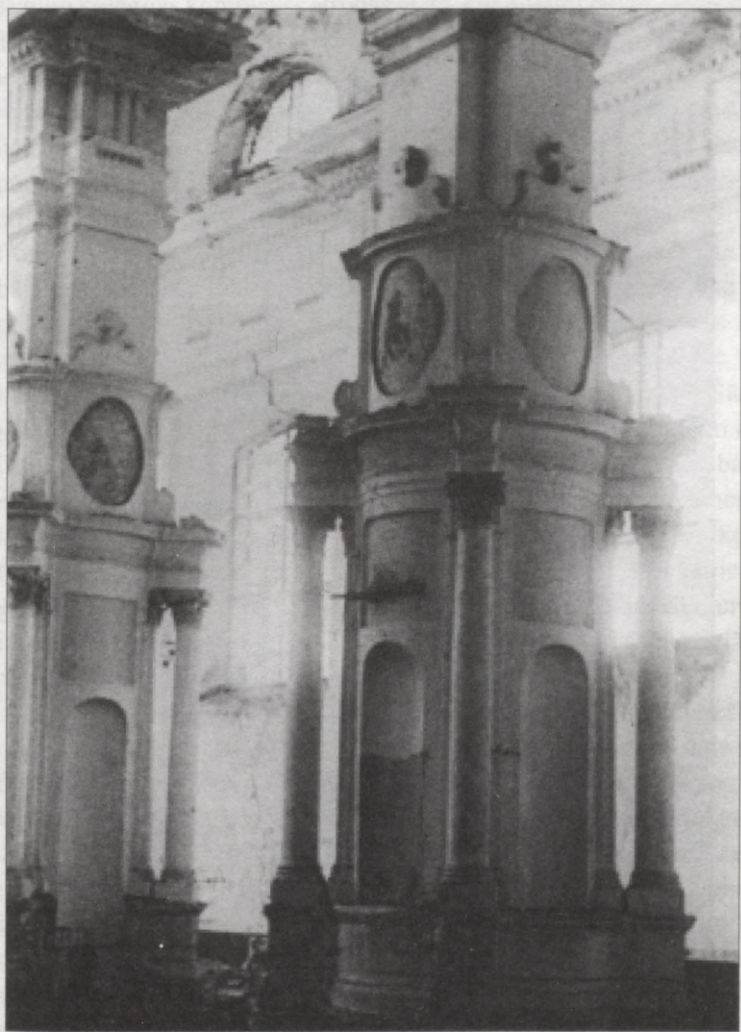

Baznīcas drupas ap 1949.gadu

kā arhitektoniska prezbitērija (galvenā altāra) sastāvdaļa, telpiski izvēršot bagātīgi profilēto retabla konstrukciju un izmantojot daudzveidīgus apdares efektus – zeltījumu, stuka veidojumu, mākslīgo marmoru – šajā baznīcā piesakot jaunu, līdz šim Latgales novadā nepazīstama altāra veidojuma koncepciju. Altāris te vairs nav atsevišķi stāvoša, statiska būve, bet būtiska, arhitektoniski veidota iekštelpas sastāvdaļa. Turklāt atsevišķi altāri, virknējoties viens aiz otra, veido savdabīgas formu pārejas un piešķir telpas arhitektonikai nebijušu dinamismu. Šis princips, kas plašāku pielietojumu iegūst, pateicoties itāļu baroka meistarū izstrādātajiem paraugiem un traktātiem (tālākiem Eiropas nostūriem īpaši nozīmīgas ir jezuīta A.Poco popularizētās idejas), izmantots ne tikai Viduseiropā, bet arī Viļņas baroka skolas meistarū vidē, kuri tam atrod savu versiju. Šī laika prakse ir tāda, ka kopā ar arhitektu strādā tēlnieku dekoratoru komanda, kuri vajadzības gadījumā var veikt arī patstāvīgus uzdevumus. Daugavpils baznīcā neviens no meistariem, kas izpildījuši mākslīgā marmora veidošanas, akmens vai stuka tēlniecības darbus, nav zināms, kaut viņu darbība minēta jau no paša celtnes apdares sākuma. Jau 1743.gadā baznīcas velves bijušas rotātas ne tikai ar polihromu gleznojumu, bet arī ar zeltītu stuka veidojumu¹⁹. Šis krāšņais iekštelpu dekora ansamblis ir kalpojis par paraugu virknei vēlāku Latgales mūra dievnamu – galvenokārt to altāru tēlnieciskai apdarei.

Ietekmīgākais un profesionāli augstvērtīgākais šāda tipa interjeru apdares paraugs ir saglabājies dominikāņu celtajā Pasiēnes baznīcā (1761–1770). Tās centrālais, divos līmeņos veidotais altāris līdz ar trijiem sānu altāriem, kanceļi un kristāmnīšu, kur bagātīgi izmantota stuka tēlnieciskā apdare, veido vienotu ansamblī. Te saskatāms, kā tālāk izvēršas Daugavpils baznīcā pieteikta arhitektoniskā tipa mūrētā altāra koncepcija. Tiešas paralēles šo Pasiēnes ansamblī saista ar Viļņas vēlā baroka mantojumu, kur šim stilam raksturīgo telpiski risināto altāru būves pamatu papildina rokoko atribūtika (ornaments, figurālo skulptūru stilizācijas raksturs utt.). Ar Pasiēnes dominikāņu baznīcu jaunākajā poļu mākslas vēstures literatūrā saistīta jau pieminētā Viļņas arhitekta J.K.Glaubica vārds²⁰. Līdzīgi altāri atrodami arī citā, domājams, Latgalē pazīstamā Viļņas skolas meistara A.Parako projektētajā katoļu draudzes dievnamā Piedrujā (1759–1774)²¹. Tālāk

šo ideju izmanto šobrīd nezināmais Dagdas baznīcas (pabeigta 1768.g.)²² altāru autors, kura rokrakstā saskatāma pieticīgāka plastisko līdzekļu izmantošanas prasme. Noslēgumu šādu mūrētu un ar stuka apdari dekorētu altāru veidojumam Latgalē iezīmē dominikāņu būvētās Aglonas katoļu baznīcas (1768–1780) centrālais altāris

Jezuītu baznīcas iekštelpas ap 1949.gadu

(1799)²³. Tādējādi vairāk kā pusgadsimtu Daugavpils baznīcas cēlāju ieviestais risinājums ir noteicis Latgales lielo un nozīmīgo mūra dievnamu plastisko apdari. Šobrīd šo saglabājušos baznīcu interjeri netieši apliecina Daugavpils jezuītu dievnama izcilo vietu Latvijas mākslas vēsturē.

Daugavpils Jezuītu baznīcas altāris ap 1935.gadu

Daugavpils jezuītu baznīcas liktenis 18.gadsimta otrajā pusē un vēlāk ir veidojies ciešā sakarā ar novada politiskās vēstures notikumiem. Pēc Polijas pirmās dalīšanas 1772.gadā Latgale nonāk cariskās Krievijas pierobežas reģiona statusā. Tas nosaka skarbas izmaiņas līdzšinējā baznīcas dzīvē, kas skar arī tās arhitektonisko veidolu. Jesuītu kolēģijas komplekss atrodas vietā, kur nolemj būvēt cietoksni. 1811.gadā jezuītiem šī vieta jāatstāj. Dievnama ēka gan tiek saglabāta, iekļaujot to nocietinājumu norobežotajā laukumā, taču tā nonāk pareizticīgo draudzes rokās. Pielāgojot to atšķirīgās liturģijas vajadzībām, daļa iekārtas (altāri pie pilāriem, biktssoli) iznīcināta²⁴. Tālākas pārmaiņas ienes 1870.gada kapitālais remonts. Tas izmaina celtnes ārpusi (pārveidota jumta forma, prezbitērija gala zelminis, fasādes frontons, torņu noslēgums). Būtiski pārveidojumi notiek arī vēl saglabājušajās interjera daļās: no velvēm noka stuka apdari, aizkrāso to polihromo apgleznojumu, atstātajiem altāriem nomontē detaļas un rotājumu. Cieš arī augstvērtīgais skulptūru ansamblis – aizvāc un likvidē pilastru nišās iekomponētās smilšakmens skulptūras²⁵. Šādā jau stipri pārveidotā ēkā starpkaru posmā kādu laiku saimnieko arī Daugavpils garnizona luterāņu draudze. Iespēju robežās veikta baznīcas sakopšana un iekārtas papildināšana – saglabājušies dokumenti liecina, ka 1937.gadā ar Pieminekļu valdi saskaņota lielu E.F.Valkera firmas ērģeļu uzstādīšana, par ko rūpējas draudzes priekšnieks generālis N.Dūze²⁶. Jau 1929.gadā ēka ar Pieminekļu valdes rīkojumu ir iekļauta valsts aizsargājamo pieminekļu sarakstā²⁷. Tas nepaglābj dievnamu no kara postījumiem – 1944.gadā to sagrauj.

Pēc kara varenās drupas joprojām liecina par celtnes neikdienišķo raksturu un būves pamatīgumu – ir sabrukusi baznīcas ieejas daļa un fasāde, taču saglabājusies lielākā telpas daļa ar velvju pārsegumu, kas pasargājis arī altārus un to stuka veidojumus. 1951. un 1952.gadā celtnes drupas inventarizē arhitekti B.Artmanis un A.Mednis²⁸, taču jau 1951.gada 16.maijā baznīcai ir ticis parakstīts galīgais iznīcināšanas spriedums. Ēkas drupas atrodas slēgtās kara pilsētiņas teritorijā un Daugavpils pilsētas galvenā arhitekta Kņiševa vadītā militāro speciālistu komisija secina, ka tās nepieciešams nojaukt “tā kā ēku nav iespējams atjaunot un tai nav saimnieciskas un arhitektoniskas vērtības”²⁹. Šo lēmumu apstiprina arī Daugavpils garnizona

priekšnieks ģenerālmajors Sipačovs un drupas tiek nolīdzinātas. Daugavpils zaudē pieminekli, kura siluets divus gadsimtus ir bijis pilsētas panorāmas iespaidīgākais akcents. Daugavpilij tas nozīmē to pašu, ko Rīgai Melngalvju nama un Rātsnama zaudēšana – ir iznīcināts pilsētas arhitektoniskā tēla savdabības simbols.

Pēdējās atskaņas par šo pieminekli Latvijā parādās pieminekļu aizsardzības iestāžu dokumentos – arhitekts L.Plaučiņš 1962.gadā uzmēra dažus cietokšņa teritorijā uzietos baznīcas mūru ķieģeļus³⁰. Tālāk šī baroka laikmeta celtnie par sevi atgādina tikai speciālistu apcerējumos. Cerams, ka arhīvu studijas reiz ļaus nosaukt šīs būves arhitekta vai arhitektu vārdus un tuvāk uzzināt par viņu sadarbību ar tēlniekiem, kuru ieguldījums šī dievnama izveidē ir devis tik nozīmīgu ierosmi citu Latgales baznīcu dekorētājiem. Novada likteņgaitas 20.gadsimtā nosaka, ka šobrīd apskatāmie 18.gadsimta mūra arhitektūras un stuka tēlniecības darbi pieder savulaik nozīmīgākajiem Latgales dominikāņu dievnamiem, jo abi pasaules kari ir bijuši īpaši nežēlīgi pret jezuītu atstāto mantojumu. Ir sagrautas tieši viņu celtās baznīcas – izcilie vēlā baroka arhitektūras pieminekļi Daugavpilī un netāļajā Kurzemes krastā – Ilūkstē. Taču ir skaidrs, ka novadi ap Daugavu savā kultūras vēsturē nedrīkst piemirst to krāsaino un ietekmīgo lapaspusi, ko tajā ierakstījuši 18.gadsimta baznīcu cēlēji, un tāpēc jezuītu ordeņa atstātais mantojums Latvijas arhitektūras un mākslas vēsturē vēl gaida dziļāku un pamatīgāku izvērtējumu.

ATSAUCES

¹ *Neumann W.* Grundriss einer Geschichte der Bildenden Kunste und der Kunstgewerbes in Liv-Est- und Kurland von Ende des XII bis zum Ausgang des XVIII Jahrhunderts. – Reval, 1887. – S.129–130.

² Ordeņa brāļi reizēm te parādās jau no 16.gadsimta beigām, līdz ar Smolenskas vaivada Gonsevska palīdzību 1629.gadā te dibināta pastāvīga rezidence, nodrošinot to ar Aulejas īpašumu: *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy. 1564–1995.* – Krakow, 1996. – S.139.

³ *Klejntjens J.* Latvijas vēstures avoti jezuītu ordeņa arhīvos//Latvijas vēstures avoti. – 3.sēj.I.d. – Rīga, 1940. – 255.lpp.

⁴ Pēc jezuītu ordeņu slēgšanas Eiropā 1773.gadā, cariskās Krievijas teritorijā to darbību nepārtrauc. Līdz ar to Daugavpils kļūst par mājvietu virknei jezuītu

tēvu no citām ordeņu darbības vietām. Viņu vidū bija arī vēlākais ordeņa ģenerālis Jans Roothans un eksjezuīts, astronoms un ilggadējais Viļņas Akadēmijas rektors M. Počovuts. Vaivods J. Katoļu baznīcas vēsture Latvijā. – R., 1994. – 435.lpp.

⁵ Encyklopedia wiedzy o jezuitach.. S.139.

⁶ *Glovackis K.* Jezuītu baznīca Daugavpilī un kāda hipotēze par to // Materiāli feodālisma posma Latvijas mākslas vēsturei. – IV – R., 1989. – 233.lpp.

⁷ Arī Daugavpils tuvākajā apkārtnē par to var liecināt netālās Ilūkstes jezuītu baznīcas celtniecība, kuras autors ir 18.gadsimta pazīstamais jezuītu arhitekts Tomass Žebrovskis (Žebrauskis).

⁸ *Liber Consultationum Residentiae Dunaburgensis Societatis Jesu.* 1713–1745.: Viļņas universitātes bibliotēka, Rokrakstu nodaļa, Nr. F.4, sign. A4413, p.36a.

⁹ Šī arhitekta vārdu saistībā ar Daugavpils jezuītu baznīcu mākslas vēstures literatūrā ienes poļu baroka pētnieks M. Morelovskis, balstoties uz cita zinātnieka – E. Lopaciņska savāktajiem arhīvu materiālu pierakstiem: *Glovackis K.* Op.cit., 323.lpp.

¹⁰ *Lorentz S.* O architekturze wilenskiej // *Biuletyn Historii Sztuki.* – Warszawa, 1993. – 2/3 – S.159.

¹¹ J.K. Glaubics (ap 1700–1767) ir nācis no Viduseiropas – Silēzijas. Luterānis būdams, viņš Viļņā ierodas tieši pēc jezuītu aicinājuma, lai izpildītu ordeņa pasūtījumus. Lietuvas lielkņazistē aizrit viss viņa darba mūžs. Meistars pārbūvējis esošos dievnamus, cēlis jaunus un projektējis tiem iekārtas.

¹² M. Lingnau's (1704–1751) miris Jelgavā, kur bijis vietējais jezuītu rezidences priekšnieks (superiors): *Encyklopedia wiedzy o jezuitach..* S.363.

¹³ Johans (Jans) Gundlfingers (1703 – pēc 1750); *Poplatek K., Paszenda J.* *Slownik jezuitow artystow.* – Krakow, 1972. – S.122.

¹⁴ Mihaels Šulcs (1704–1771), miris Daugavpilī; *Poplatek K., Paszenda J.* Op.cit., S.194–195.

¹⁵ Johans (Jans) Švills (1711–1762), miris Daugavpilī; *Poplatek K., Paszenda J.* Op.cit., S.195.

¹⁶ *Encyklopedia wiedzy o jezuitach..* S.139.

¹⁷ Ugunsgrēkā, kurā nodeg rezidences ēka, bojā aiziet arī jezuītu arhīvs un Inflantijas zemes arhīva dokumenti.: *Encyklopedia wiedzy o jezuitach..* S.139.

¹⁸ *Glovackis K.* Op.cit., 235.lpp.

¹⁹ *Glovackis K.* Op.cit., 235.lpp.

²⁰ *Lorentz S.* Op.cit. 160.lpp.

²¹ Šis arhitekts cēlis arī dominikāņu baznīcu Drujā (1765–1773), katoļu baznīcu Osvejā (1783), bet viņa vērienīgākais darbs Latgalē ir Livonijas (Inflantijas) bīskapa katedrāle Krāslavā, vēlākā Sv.Ludviga katoļu baznīca (1755–1767).

²² *Krūmiņš A.* Latgales koka celtniecība Romas katoļu draudzēs 18.gadsimtā – Disertācija. Latvijas Universitāte. – R., 1939, 28.–29.lpp.: Latvijas Nacionālās bibliotēkas Reto grāmatu un rokrakstu nodaļa R,x,16,8,5; 1855.g. vizitācijas protokols: Krievijas Valsts vēstures arhīvs Sanktpēterburgā, 822.f, 12.apr., 2911.l., 739.lp.

²³ Aglonas Bazilikas arhīvā atrastā altāra projekta skice liecina, ka tas tapis 18.gs. III ceturksnī, taču tā izbūve notikusi tikai pirms baznīcas iesvētīšanas 1800.gadā, par ko vēsta 1799.gada ziņojums: Valsts Kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcijas Pieminekļu dokumentācijas centra (VKPAI PDC) arhīvs, Aglonas Bazilikas lieta.

²⁴ *Glovackis K.* Op.cit., 238.lpp.

²⁵ *Glovackis K.* Op.cit., 239.lpp.

²⁶ VKPAI PDC arhīvs, Daugavpils cietokšņa baznīcas lieta.

²⁷ Pieminekļu valdes 1929.gada 29.novembra lēmums iekļauj sarakstā Garnizona baznīcu līdz ar altāri un kanceli, reizē lūdzot veco skulptūru fragmentus nodot Pieminekļu valdei: VKPAI PDC arhīvs, Daugavpils cietokšņa baznīcas lieta.

²⁸ Turpat saglabājies šis inventarizācijas uzmērījumu materiāls.

²⁹ VKPAI PDC arhīvs, Daugavpils cietokšņa baznīcas lieta.

³⁰ VKPAI PDC arhīvs, Daugavpils cietokšņa baznīcas lieta.

Lūcija Kuzāne

JĀŅA JAUNSDRABIŅA POĒMA PAR DAUGAVU

Ir 1912.gada rudens. Iecerējis sev uzcelt māju, Jānis Jaunsudrabiņš kopā ar Aleksandru Štrālu ierodas Stukmaņu pagastā. Gribētos atrast vietu, kur tuvu dzelzceļš un lielāki ūdeņi. Tāpēc viņi stāv Daugavas senkrastā iepretim stacijai, kas nosaukta Pļaviņu māju vārdā. Te vēl nav ne pilsētiņas, ne miesta, tikai nedaudzas ēkas un ar mietiņiem nospraudītas zemes pūrvietas, ko Stukmaņmuižas kungs Mēdems nolēmis pārvērst naudā. Plostnieki, amatnieki un citi rokpeļņi par sūri grūti krātiem rubļiem izpērk šos zemes gabaliņus. Viņpus Daugavas Sēlijas meži, pauguri un Dābarkalna virsotne. Skaista vieta! “Te un ne citur!” saka Aleksandrs Štrāls, jo dažas pūrvietas vēl brīvas. Viņi izvēlas īsto un tūdaļ iet uz Stukmaņmuižu pie pārvaldnieka – noslēgt pirkšanas līgumu.

Būvei nepieciešamie materiāli no Vecmīlgrāvja kokzāģētavas, jau pilnīgi sagatavoti, pa dzelzceļu tiek atvesti uz Pļaviņām. No Bebrulejas radžu lauzēji saved akmeņus pamatiem. Māja ceļas ātri, un 1913.gada pavasarī Jaunsudrabiņu ģimene te atnāk dzīvot. Tūlīt tiek veidots arī dārzs, jo kalpa dēls ilgi salcis, svešās sētās uz bagātiem augļu kokiem tikai noskatīdamies, bet nedrīkstēdams ne nokritušu ābolu pacelt. Pirmais literārais darbs, ko viņš uzraksta jaunajā vietā – augstāva istabā ar skatu pret dienvidiem – ir poēma *Daugava*. Tēlo ne tikai upes tecējumu no Krievzemes līdz jūrai, bet arī radoša cilvēka un sevis paša dzīves ritmu.

Redzu Daugaviņu žiglu,
Kad tā steidz uz Latvju zemi
Cauri lielas tautas miegam...

Varbūt šajās rindās ietverta tāla atmiņa, kad Saknīšu Līze ar astoņgadīgo mazdēlu pie rokas uzņēmās ceļu no Neretas uz Dinaburgu, lai apciemotu divas turp aizprecētās māsas. Mazais Jancis tad pirmoreiz devās pasaulē, kas pilna brīnumu: milzīgi plata upe, varens dzelzs tilts un akmeņogles, kas aizdedzinātas dzen uz priekšu mazas istabiņas uz riteņiem...

Otrreizējā tikšanās ar Daugavu nāca pēc astoņiem gadiem. Ganu vasaras beigās Liepiņu saimnieks, vedot labību uz Mazo Jelgaviņu, paņēma Janci līdz. Dinaburgu redzējušam, Jaunjelgava likās nenozīmīgi sīka. Bet atkal izbrīnīja Daugava: ar straumi cīnījās kuģītis, vilkdams pāri celtuvi, kam astoņi pajūgi virsū.

Daugava ir mana māte.

Viņas mīlām rokām ļaujos.

Ļāvies kļūstu viņai līdzīgs:

Tālam ceļam kājas aujos.

Astoņpadsmitajā dzīves gadā jauneklis steidzās iegūt ko vairāk, nekā tikai kalpa likteni visam mūžam. Brauca uz Vecsātu zemkopības skolu. Martā trīsreiz gāja pāri aizsalušai Daugavai – nolikt eksāmenus. Ar veiksmes vēsti atpakaļ un lai sapostos mācībām. Un atkal turp, jo aprīļa sākumā uzņemtajiem audzēkņiem vajadzēja būt klasē un uz lauka. Kopš tā pavasara ceļa posms starp Skrīveru staciju un Jaunjelgavu kļuva par viņa dzīves daļu, jo nez cik reizes iets ledū pāri vai braukts ar celtuvi. Bija ļoti laimīgi brīži – kā toreiz, kad laidās kā spārnos uz Neretu ar muižkunga diplomu kabatā. Un arī tā liktenīgā reize, kad atgriezās dzimtenē bez kapeikas naudas, bez vietas, tikai ar traku iedomu, ka grib kļūt gleznotājs. Taču nabadzībā rūdījies, gara dāvanām apveltīts jauns cilvēks ir līdzīgs Daugavas straumei – pat klintīm izlaužas cauri.

Tajā gadā, ko rakstīja ar divām nullēm, Jaunsudrabiņš jau mācījās Blūma zīmēšanas skolā un pa Lieldienām brauca līdzi Štrālu Sašam. Štrāli dzīvoja kādu pusotru versti aiz Pļaviņu stacijas Juču mājēlē kā vaļinieki. Tēvs strādāja par Daugavas pārcēlāju. Būdams invalīds ar koka kāju, grūtākos brīžos palīgā ņēma dēlus. Tāpēc plūdu laikā cauri ledus putrai laivu uz otru krastu un atpakaļ vadīja Kārlis un Aleksandrs. Arī ciemiņu lika pie airēšanas – un Jānim tā bija īstenā

iepazīšanās ar Daugavu. Naktis jaunēķi gulēja pārcēlāja būdā, brūnai palu straumei ap sliexsni skalojoties. Kad daudzas citas Lieldienas būs no atmiņas pagaisušas, šīs, pie Pļaviņu pārceltuves vadītās, atmirdzēs skaistumā, rakstniekam esot vecam un svešumā.

Tagad mīļie, jautrie zēni,
Sevim oša laivu dariet!

Jā, zēni sabrieda par vīriem. Aleksandrs Štrāls kļuva izcils Daugavas ainavu gleznotājs. Jaunsudrabiņš iemantoja tautas mīlestību, ar vārdiem tēlodams zemes, debesu, ūdeņu un cilvēku dvēseles krāsas. Kopš 1913.gada viņi Pļaviņās dzīvoja kaimiņos. Arī Štrāli iepirka gabaliņu zemes, pārbūvēja māju un nosauca to vietu par Skaldulejām. Jaunsudrabiņš savā "pili" nodzīvoja kādus 18 gadus, istabā ar skatu pret Daugavu uzrakstīdams izcili labus tēlojumus, stāstus, romānus. Darbīgajā ikdienā robu ierāva karš...

Jau 1914.gada rudenī cauri Pļaviņām, ko nu jau sauca par miestiņu, ripoja kara vilcieni. Piestāj ievainoto transports – tiek izveidota lazarete. Mirušo karavīru apbedīšanai valdība nopērk Sturtu kalnu. Visaugstākajā paugurā rok pirmos kapus. Uzliek pamatīgus krustus, sametinātus no dzelzceļsliežu tērauda. Mazā celtuvīte vairs nespēj ļaužu drūzmu nest. Armijas sapieri ceļ tiltu. Otrajā kara vasarā tur pāri plūst Augškurzemes bēgļu straume. Lai vāciešus aizturētu, Sēlpils pagasta Plaušu kalnos un pie Mucas kroga veido ierakumu līnijas. Jau ienaidnieka lielgabala šāviņi lido pāri Daugavai un krīt Bebrulejā. Sturtu kalnā apglabājamo ir tik daudz, ka lepnus krustus vairs netaisa – pietiek, ja šķērsām sanaglo divus neaptēstus bērza stumburiņus. Pļaviņu iedzīvotāji vairākumā atstāj savas mītnes. Ko darīt Jaunsudrabiņiem? Podnieks Rozenblats apņemas uzraudzīt viņu māju un gādāt par rakstnieka māti, kas vecumā negrib pa pasauli apkārt mētāties. Lai glābjas jaunie, kam ilgāk jādzīvo! Nu Jānis – viņam tolaik 38 gadi – Līziņa un trīspadsmitgadīgā Liliņa aiziet bēgļu ceļā. Uzkalnā apstājušies, vēl atskatās un pamāj ardievas Daugavai.

Kaukāzā un Kaspijas jūras piekrastē skatīti gan sniegi kalnu galotnēs, gan pieredzēta nāves deļa. Viņi atgriežas pēc trim gadiem, kad ir vāciešu valdīšanas laiks. 1918.gada vasaras beigās Jaunsudrabiņš atkal uzkāpj savas sašaudītās mājas augšistabā, skatās uz Sēlijas

krastu un domā: "Daļu no sava dzīvesprieka esmu atstājis svešos ļaudīs." Tajā pusē neredz nevienas veselās zemnieku sētas, tikai apzāģētus augļu dārza stumbeņus un mūru drupas. Pārnācēji bēgļi, no vācu iestādēm saņēmuši atļaujas, ka drīkst celties pāri Daugavai, tomēr dodas mājup, lai, salīduši blindāžās vai pagrabos, sāktu dzīvi pilnīgi plikā vietā. Pļaviņu pusē Sturtu kalna kapsēta jau aizņēmusi visus paugurus un strauji plešas ielejā. Draudzīgi blakus guļ krievu un vācu zaldāti, tāpat bēgļi, kas pārcietuši Krievzemes grūtumus un pakrituši tepat pie māju sliekšņa. Pļauj bads un gripas sērga. Katru dienu kādu apbērējamo pavirši sasistā koka kastē ved Jaunsudrabiņu mājai garām.

No Rīgas Pļaviņās atbrauc grāmatizdevējs Rapa. Abi Jāņi runādamies gar Daugavas krastu aiziet līdz Oliņkalnam. Re, zeme kara rētās no vienas vietas. Ne jau mūžīgi tā var palikt. Kaut arī grūti laiki, cilvēki nāks dobes aizbērt un velēnu urināt. Jādzīvo! Rapa nolēmis atsākt grāmatizdošanu ar Jaunsudrabiņa *Baltās grāmatas* otro laidieni. Viņš iedod rakstniekam arī drusku naudas. Bet vāciešu markas ir tik bezvērtīgas, ka Līziņa velti staigā pa zemnieku mājām lūgdamās, lai kaut ko pārdod. Četri cilvēki var izdzīvot tikai tāpēc, ka ģimenes galva prot izmānīt no Daugavas ūdeņiem kādu zivi.

Jaunais gads iesākas pie lielinieku varas. Kā jau rakstnieku, tautas sapulcē Jaunsudrabiņu ievēl par protokolistu. Kā izslavētu godīgu cilvēku ieceļ par Pārtikas nodaļas vadītāju. Pamēģini neklausīt! Par laimi tajā amatā viņš ir īsu laiku: izglābj pazīstami sēlpilieši, iebīdīdami par skolotāju tikko nodibinātajā ģimnāzijā. Atcerēdamies sacis, ka tik daudz zemiskuma, naida, skaudības un nodevības kā toreiz viņš pļaviņiešu vidū nebija domājis.

Pļaviņās darbojās revolucionārais tribunāls. Notiesāto nošaušana notiek Sturtu kalnā, lai liķu ierakšana turpat uz vietas. Jaunsudrabiņu mājas iemītnieki pēc tribunālu sēdēm ir augšā līdz pusnaktij, kad parasti atskan liktenīgie plīkšķi.

Saulīt, aiznes labvakaru
Tiem, kas dzīvē strauji bij.

Rudenī Lilijai vajadzīga skola. Rakstnieks pats grib būt tuvāk kultūras avotiem. Viņi pārceļas uz Rīgu. Pieredz Bermonta uzbrukumu.

Ir projām no Pļaviņām pustreša gada. Pa to laiku daudz kas pārmainās. Pēc ilgas slimības četordesmit gadu vecumā nomirst Līziņa. Meita pieaug un vēlas kļūt aktrise. Jāni apreibina jauna mīlestība. Un 1922.gada pavasarī viņš savā Pļaviņu mājā ievēd Elizabeti Ābeli. Bet nākošie trīspadsmit šeit vadāmie gadi ir strauji kā diena un nakts. Jaunradē visražīgākais laiks. Anša Gulbja apgāds izdod Jaunsudrabiņa kopotos rakstus 8 sējumos. Rodas milzum daudz jaunu stāstu, starp tiem izcili spožie – *Tubjana, Ubagu kalns, Uršulīte*. Arī tie sirsnīgi jaukie, kuros darbojas bērni Daugavas krastos (*Ar plostu pa Daugavu, Pankškinu cilātāji*). Top vislabākā no viņa lugām – *Invalīds un Ralla*. Ar *Aijas* sižeta 3.daļu *Ziema* viņš pabeidz traģisko mīlestības tēmu – un latviešu literatūra iegūst vienu no izcilākajiem romāniem. Bet laikmetīgajā darbā *Jaunsaimnieks un velns* ainava zīmēta, skatoties pa Pļaviņu mājas augšstāva logu uz Sēlpils krastu, kur paceļas jauncelāmo ēku baltie skaidu jumti.

Tiklīdz stāsts vai romāns uzrakstīts, senu tradīciju ievērojot, tiek izvārīta miežu biežputra. Nāk pļaviņieši – kaimiņi un draugi – uzkāpj augšstāvā, apsēstas uz izklātām segām, nogaršo pa karotei biežputras un klausās lasījumu: re, ko rakstnieks atkal izbūris no zila gaisa. Arī gleznošana nav pamesta novārtā. Rodas vietējo ļaužu portreti, sižeti, ainavas. Ir divi izbraucieni pa Vakareiropu, kad netrūkst naudas, lai baudītu mākslas un dabas jaukumus un beigās atzītu: nekur nav tik skaisti kā Latvijā. Starp abiem ārzemju ceļojumiem īpaši pieminams kāds tepat pa Daugavu. 1926.gada jūlijā Augšzemē – Kaplavas pagasta Braģiskos – ierodas pulciņš ciemiņu. Bez Jaunsudrabiņa ģimenes vēl aktieris Jānis Šāberts, ar kuru Lilija sev cerēja kopīgu nākotni, un dzejnieks Jānis Sudrabkalns. Visi piedalās sarīkojumā Vecbornes skolā, kur izrāda Jaunsudrabiņa lugu *Jo plīks, jo traks*. Tad Bandarišku sādžā pie laba meistara Jaunsudrabiņš nopērk pamatīgi būvētu laivu. Tā jādabū Pļaviņās. No Krāslavas līdz Daugavpīlij kuģo visi kopā, bet Šābertam un Sudrabkalnam tālākais ceļš šķīst par grūtu un viņi iekāpj vilcienā. Laivā paliek Jaunsudrabiņš ar sievu un meitu. Aiz Līvāniem braucējus sāk mētāt krāces. Bet tas vēl ūrais nieks, salīdzinot ar Pirkazām pie Jēkabpils, kur putaina straume griež laivu šķērsām un lielā ātrumā rauj uz leju. Jāprot izlocīties caur virpuļiem un žviras sēkļiem (grants, oļu, šķembu sanesums). Un kur vēl Priedulājs – īsi

pirms Pļaviņām, kad ūdens virs klintssliekšņiem veļas lejup kā pa trepēm. Bez lielākām ķibelēm viņi nokļūst galā, jo Jaunsudrabiņš izrādās labs stūrmanis. Slavēdams savas sievietes, ka klusējot pratušas pārciest bailes, viņš saka: “Ar jums var kaut vai ellē braukt.”

Piecdesmitā dzimšanas dienā slava pār rakstnieku list kā ražens lietus. Ir cildinoši raksti visās avīzēs. Pļaviņās ierodas fotogrāfi un pat filmētāji. Jaunsudrabiņš – bārdains, omulīgs – tika iemūžināts Daugavas radžu krastos. Dārzā, zem augļu pilnas ābeles, viņam blakus kundze Elizabete modernā bubifrizūrā – abiem smaidi sejās. Viņš stāv dzīves virsotnē – pārticis, plaši pazīstams, tautā ļoti mīlēts. Apskaužami laimīgs? Un tomēr ne! Vēlāk viņš rakstīs, ka tajos spožajos gados bieži juties kā zvērs būrī. Bijis tik daudz svešām acīm noslēptu sāpju, ka reizēm gribējies pieņemt lēmumu, ko sev izvēlējis Jānis Balodis *Ziemas* nobeigumā. Pasaules skatījums viņam un Elizabetei tik atšķirīgs, ka šai plaisai neizdodas pāri tikt. Labi, ka var pabēgt ārā no mājas un veselīgiem cēlieniem kļaiņot Daugavas krastos ar makšķeri vai spinningu rokās.

Daugava, tu rotaļājies
Kā ar vēja rautu lapu
Tā ar mani, kā ar citiem...

Vadzis ir pārpilns un lūst 1935.gada 14.martā. Jaunsudrabiņš bēgšus aizbēg no Elizabetes un Pļaviņu mājas, kur vairs nekad nebūs saimnieks. Vispirms paslēpjas Rudziņu pansionātā Sabilē, tad apmetas dzīvot pie mātes māsīcas Minnas Prauliņas Kaplavas pagastā. Te atkal satiekas ar Daugavu tajās reizēs, kad, ar vilcienu atbraucis no Rīgas, Krāslavā ceļas pāri uz otru krastu, kur Priedainē jau gaida Braģisku saimnieka pajūgs.

1937. atkal ir jubilejas gads – rudenī Jaunsudrabiņam 60. Pēc tiesas lēmuma Elizabetei jāatstāj Pļaviņu māja, ko viņa dara gaužām negribīgi. Šo īpašumu, kā tēva un mātes gādātu, nu manto Lilija, kas apprecējusies ar vācu žurnālistu Vili Štepleru. Jaunie saimnieki auklē lielas idejas: nolēmuši paplašināt dārzu, padziļināt upīti un dīķi, bet uz saliņu vedīs gaisa tilts, kam margas ar mežvīteniem apvijušās. Ak, to neviens nevarēja paredzēt, ka šai iecerei nebūs laika piepildīties!

Līgo vakarā sabrauc viesi. Ieradušies Viļa vecāki no Bīlefeldes Vācijā. Jaunsudrabiņš aicinājis skolotāju Mildu Ozolu, ar ko viņam veidojas draudzība. Pēc saulrieta visi iet uz Daugavas krastu. Līgošanu pavada Priedulāja krāces šalkoņa. Un Sēlpils pakalnos aizdedzināto uguņu atblāzma mirdz ūdenī kā zelta skaidas – tāpat kā pirms gadu simteņiem!

Jāņu rītā Jaunsudrabiņš lūdz talkā Kārli Štrālu. Pirms desmit gadiem Bandariškos pirkto laivu, kas tik labi uzturēta, ka skan, no Pļaviņām vajag aizgādāt līdz Ķīšezeram, lai būtu tuvu Mežaparkā noīrētajam dzīvoklim. Aicina trešo ceļabiedru – Mildu Ozolu, jo krastu skaistumu, ko var vērot no Daugavas vidus, sauszemes ceļotājam nekad neiegūt. Bet Milda atsakās: esot bail no lieliem ūdeņiem. Priekšā taču daudzas bīstamas vietas – krāces, straumes, sēkļi un pat Ķeguma dambis! Nē, nē! Jaunsudrabiņš saīgst – un tas viens no tiem zemūdens akmeņiem, kas draudzību iedragā. Abus jauneklīgos “zēnus” straume līdz Rīgai nes divas dienas. Vērojot seno piļu drupas un pēdējā kara pēdas, acu priekšā visa Latvijas vēsture.

Bet pa brīžam vaidi
Kā no zemes nāk.
Laidies oša laiva,
Lai tie nepanāk!

Izlocījušies gar Lakstīgalu, Gulbju un Rutku salām, trešajā dienā cauri Mīlgrāvim ieairē Ķīšezerā. Milda Mežaparka dzīvoklī ir pretī un ceļotājiem gādā pusdienas. Abi nebeidz jūsmot par brīnišķo braucieni. Ak, to vajadzētu atkārtot otrreiz! Kāpēc gan ne! Vai tad pēdējo vasaru pasaulē dzīvojam! Norunā, ka citvasar nosūtu laivu uz Pļaviņām ar vilcienu, aun tad vēlreiz peldēs pa straumi uz Rīgu. Varbūt arī Milda iedrošināsies...

Taču nekā tāda vairs nebūs. Jaunsudrabiņa mūžam pietiks ar diviem garajiem braucieniem, kad Daugava skatīta no Baltkrievu zemes gandrīz līdz jūrai. Nākošie septiņi Latvijā vadāmie gadi attālina no Daugavas. Viņš aiziet dzīvot uz Ropažiem un iedraudzējas ar Gauju. Līlijai jābrauc vīram līdz uz Vāciju. Pļaviņu māju pārdod. Labi vismaz, ka pircējs ir Aleksandrs Štrāls. Mirst Jaunsudrabiņa trešā sieva Frīda. Sākas karš. Dzīvē ir ļoti daudz bēdu un maz prieka.

1944.gada 3.oktobrī bēgļu kuģis, uz kura atrodas arī Jānis Jaunsudrabiņš ar dzīvesbiedri Natāliju, atstāj Rīgas ostu. Krēslo, jo saule nogrimusi aiz krasta priedēm. Pirms iepeldēt jūras mutē, viņš uzkāpj uz klāja tikai tāpēc, lai vēlreiz redzētu Daugavu. Par šo brīdi būs rakstīts:

“Ak! Kāda nežēlīga, necilvēcīga vara bij man sirdi izrāvusi no krūtīm un tās vietā iespiedusi akmeni.”

Un tad vēl viena tikšanās – 53 gadus vēlāk. Ir nomākusies rudenīga diena. Lietus nevis list, bet asaro. Pārnācējus – Jāni Jaunsudrabiņu un viņa sievietes, sievu Natāliju un meitu Liliju, divos zārkos un vienā pelnu urnā ved pāri Daugavai. Vispirms uz Doma baznīcu. Tad uz Neretu pa Daugavas kreiso krastu. Nē vairs tie tilti, ne tā Rīga, ne senās zemnieku sētas skatāmas ceļmalās. Labi, ka atgriešanās notiek citā dimensijā, kad, izgājusi cauri trūdiem, dvēsele vairs nejut sāpes. Un tomēr... Ja vien varētu no Aizsaules mūs sasaukt, tajā 1997.gada 13.septembra dienā Jaunsudrabiņš vaicātu: “Kāpēc, kāpēc tādu pārestību esat nodarījuši Daugavai?”

Māra Urtāne

DAUGAVAS IELEJAS AINAVA AUSTRUMLATVIJAS ZEMIENĒ

(Upe un ceļi)

Austrumlatvijas līdzenumā Daugavas ieleja iezīmējas vāji. Tās pamatkrasti tikai nedaudz saskatāmi apkārtnes virsmas pacēluma vietās, piemēram, starp Aiviekstes ieteku un Trepī. No Naujenes līdz Pļaviņām Daugavas ielejā 120 km garā posmā ir taisna, 0,5 līdz 4,0 km plata, vietām asimetriska un sekla (10–15 m). Tur ir tikai viena, vietām diezgan plaša (līdz 2 km) terase, kas augstu palu laikā applūst. Upes gultne smilšaina, vietām izveidojušies smilšu sēkļi un salas. Tālākajā tecējumā no Jersikas Daugavas smilšainos krastus nomaina dolomītu atsegumi, arī gultni veido dolomīti, vietumis redzamas krāces (*Latvijas daba*. 1994.). Vairums salu ir nelielas 100 m platas un ap 300 m garas, neapdzīvotas. Lielākās salas sastopamas Jēkabpils tuvumā un tās ir apdzīvotas. Austrumlatvijas zemienē Daugavai no ziemeļiem pietek Liksna, Jāņupīte, Dubna, Nereta, Aiviekste, no dienvidiem – Laucese, Ilūkste ar Dvieti, Eglaine un Mazā Suseja. Pieteku ielejas, līdzīgi Daugavai, ir seklas, samērā šauras, paretam ar terasēm.

Šo posmu no visiem viedokļiem daži autori uzskata par visinteresantāko visā upes tecējuma garumā Latvijas robežās (Vilciņš J. 1991, *Latvijas daba*. 1994). Tomēr raksturo to ar vizuālo struktūru viengabalainību, kas izpaužas tālās monumentālās perspektīvās, kuras pie apvāršņa beidzas ar sabiezinātu apauguma joslu. Šāda ainava nezaudē savas kvalitātes gadalaiku maiņās.

Ainavu telpu struktūru aprakstam izraudzīti trīs Daugavas ielejā dominējošie lineārie koridori, pa kuriem notiek visintensīvākā cilvēku

pārvietošanās un Daugavas ainavas uztvere. Ainavu telpu vērtējumā prioritāte piešķirta Daugavas ainavas telpas kvalitātēm.

Austrumlatvijas zemienē Daugavas ielejas ainavu telpu struktūru raksturojumā ietverti skatu telpu izmēri, to savstarpējais ritms un akcentu izvietojums katrā no telpām, kā arī sakoptības līmenis, telpu un akcentu izvietojuma atbilstība reljefa raksturam un attiecīgās ainavu telpas funkcionālajām, dabas un kultūrvērtību saglabāšanas prasībām.

Daugavas ielejā eksistē trīs paralēlu ainavu telpu nepārtraukta sistēma: Daugavas ūdens akvatorija skatu telpa, labā krasta autoceļa skatu telpa, kreisā krasta autoceļa skatu telpa.

Šo atsevišķo ainavu telpu sistēmu jeb koridoru atsevišķās telpas savstarpēji saplūst, pārklājas, pieskaras viena otrai vai arī eksistē katra

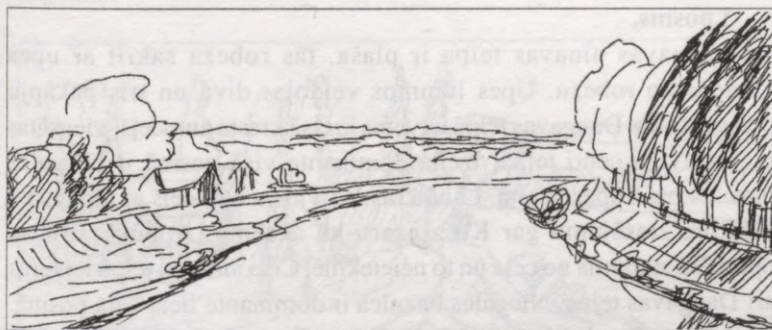

Daugavas ielejas ainavu sistēma

atsevišķi. Bez tam katra no šīm atsevišķajām koridoru ainavu telpām ir arī Daugavas ielejas un ceļus šķēršļojošo ainavu telpu (apdzīvoto vietu, lauksaimniecības, mežu, kultūrvēstures pieminekļu) sastāvdaļa. Lai sniegtu priekšstatu par Daugavas ielejas galveno ainavu telpu raksturu, lielumu, sakoptības līmeni un dotu priekšlikumus ainavas vizuālās kvalitātes paaugstināšanai, 1991. un 1996.gadā veikts Daugavas ielejas apsekojums dabā un doti ainavu telpu novērtējumi sekojošos 10–15 km garos posmos no Daugavpils līdz Pļaviņām.

1.posms.

Daugavas ainavas telpa cauri Daugavpilij ir šaura, lielā lokā ieskauda dambjos ar vairāku tiltu dominantēm. No autoceļiem vietās, kur tie ierīkoti pa dambju virspusi, paveras skaisti skati uz upi un tiltiem.

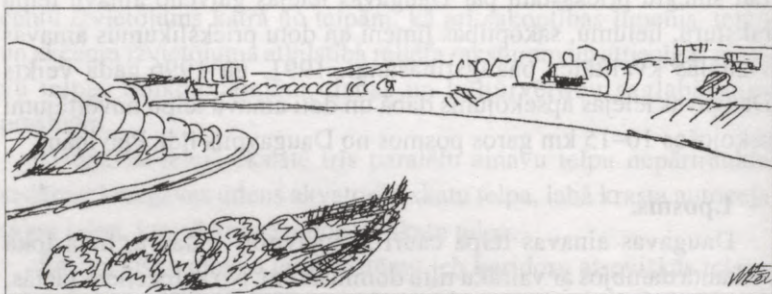

Daugava pie Daugavpils

2.posms.

Aiz Daugavpils upes ainavas telpa ir šaura, upes līkumos veidojas noslēgtas skatu telpas. Ainavā dominē krastu apaugums un pļavas, kā pozitīvi akcenti uztveramas viensētas un koku puduri upes krastos. Ainavas telpa uzskatāma par sabalansētu un optimālu. Ieteicams būtu šādu telpas struktūru un mērogu saglabāt. Labā krasta autoceļš lejpus Daugavpils ir slēgta meža ainavu telpa, aiz kuras sākas 70.gadu beigās projektētais divjoslu ceļa posms ar ainavisku trasējumu. Ceļa ainavas telpa ir ļoti plaša, ietver arī Daugavas telpu. Izcila dominante šai posmā ir Liksnas baznīca, ciemats, kā akcenti darbojas atsevišķās

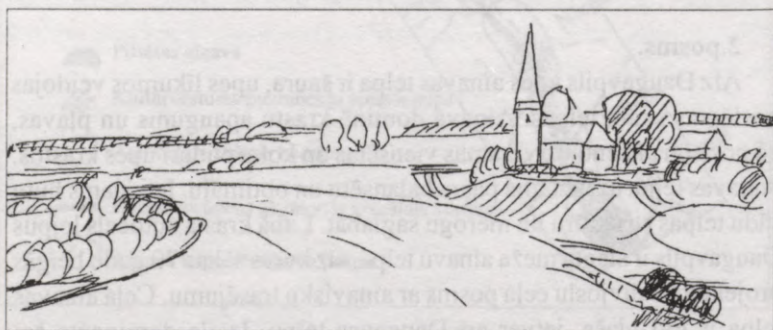
viensētas ceļa malā. Kreisā krasta autoceļa ainavas telpa pilnībā sakrīt ar Daugavas telpu, akcenti ir viensētas abos upes krastos, kā arī koku puduri. Telpa ir atklāta, plaša, līdzena un to vienmērīgi sadala akcenti.

Daugava uz leju no Liksnas

3.posms.

Daugavas ainavas telpa ir plaša, tās robeža sakrīt ar upes ģeoloģisko robežu. Upes līkumos veidojas divu un trīs pakāpju perspektīvas. Daugavas telpā ietveras kreisā krasta autoceļš, viensētas ir pozitīvi akcenti telpā. Izcila dominante visā posmā ir Nīcgales baznīca pašā upes krastā. Labā krasta divjoslu autoceļš ar ainavisku plūstošu trasējumu gar Koša ezeru kā akcentu. Apbūve atrodas optimālā attālumā no ceļa un to neietekmē. Ceļa ainavas telpā ietveras arī Daugavas telpa, Nīcgales baznīca ir dominante lielā ceļa posmā. Kreisā krasta ceļa ainavas telpa sakrīt ar Daugavas telpu. To sadala

Daugava pie Nīcgales

sīki akcenti – koku puduri, viensētas. Posma ainava vērtējama kā optimāla, bet tai nepieciešama rūpīga kopšana perspektīvā.

4.posms.

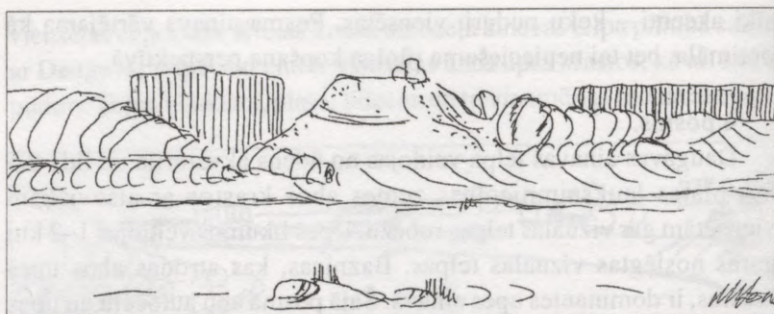
Daugavas ainavas telpa veidojas no ūdens akvatorija un līdz 0,5 km platas lauksaimniecības zemes abos krastos ar atsevišķām viensētām gar vizuālās telpas robežu. Upes likumos veidojas 1–2 km garas noslēgtas vizuālas telpas. Baznīcas, kas atrodas abos upes krastos, ir dominantes upes ainavā. Šajā posmā abu autoceļu un upes ainavu telpas sakrīt. Labā krasta autoceļa telpa ir plaša, atklāta. To vietām pārdala šauras meža telpas posmi. Viensētas telpā izvietojas ritmiski un ir uztveramas kā optimāli telpas akcenti. Kreisā krasta ceļa telpa arī sakrīt ar Daugavas telpu. No ceļa paveras skaisti skati uz upi un baznīcām. Ainava kopumā ir optimāla, bet prasa regulāru kopšanu.

Daugava pie Ružiem

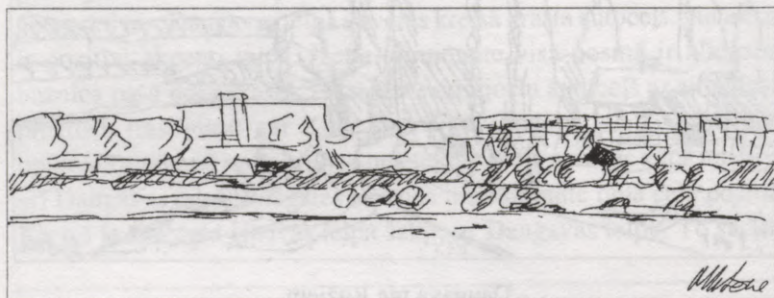
5.posms.

Daugavas ainavas telpa ir 1,0 līdz 1,5 km plata telpa un tās robežas sakrīt ar upes ģeoloģisko robežu. Līvānu panorāmu nepieciešams veidot no upes puses, savukārt Jersikas līkumā un salā ir īpaši interesanti un gleznaini skatu punkti ar arheoloģijas pieminekļiem – pilskalniem, apmetnēm tajos. Abu ceļu telpas vietumis ietveras upes ainavas telpā. Labā krasta autoceļa ainavas telpa veidojas no nelielu optimāla izmēra atklātu un slēgtu telpu mijas, aptverot vietām arī upes pretējo krastu. Posma dominante ir skatu panorāma uz Daugavu

Dignājas pilskalns no Daugavas pretējā krasta

ap Jersiku un Līvānu pilsētas vairāku kilometru garais posms. Kreisā krasta ceļa telpa sakrīt ar Daugavas telpu, tā ir plaša, bet to sadala sīki akcenti un mazi slēgtas telpas ceļa posmi. Akcenti izvietojas abos upes krastos. Posmā gleznainu, optimālu telpu maiņu rada ceļa klātnes trasējums un Daugavas krastu apaugums. Šajā posmā ainavas kopšana varētu ne vien nodrošināt ainavas kvalitāti, bet arī to uzlabot.

Līvāni no Daugavas pretējā krasta

6. posms.

Daugavas ainavas telpas posms ir šaurs, ar krūmiem apaudzis koridors un otrā un trešā plāna telpām, kas paveras upes līkumos. Šajā posmā viensētas vairāk ieaugušas zaļumos un īpaši neizceļas kā akcenti. Interesantas skatu vietas atrodas stāvkrastā. Nepārtraukta nelielu telpu maiņa gar upi, ietverot arī tuvākās pļavas un abu krastu autoceļu telpas. Lejpus Līvāniem krastu apaugums samazinās un

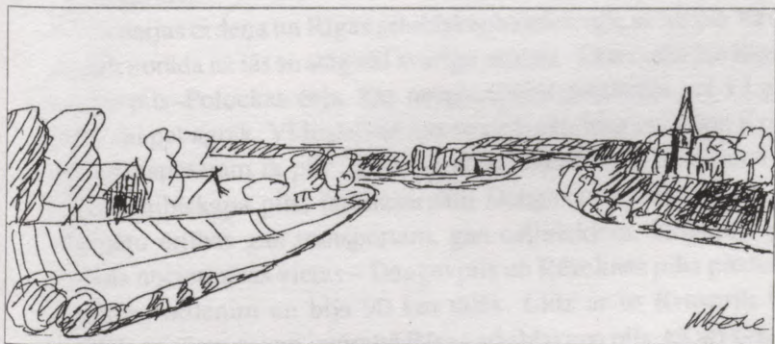
viensētas akcentējas vairāk. Labā krasta autoceļa telpa ir plaša, atklāta, to ritmiski sadala akcenti – viensētas, meža puduri pie ceļa un likumotais ceļa trasējums. Daugavas telpa iekļaujas ceļa ainavas telpā. Interesantas skatu panorāmas uz pretējo krastu un upes līkumiem. Augšpus Jēkabpils ceļa telpa ir atklāta ar pilsētas panorāmu un skatu uz Daugavu. Kreisā krasta ceļa telpa atklātu ainavu telpu, kas ietver arī Daugavas telpu, ritmiskas maiņas ar slēgtām meža telpām, kurās ir sīki akcenti – pļavas, viensētas. Posma ainava sadrumstalota, bet vizuāli ļoti bagāta, nepieciešama ainavas sakārtošana.

Daugavas ainava ap Trepī

7.posms.

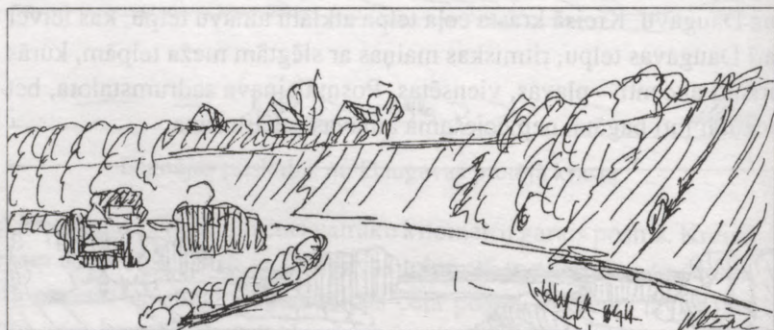
Jēkabpils pilsēta abos upes krastos. Autoceļi pa pilsētas vēsturisko centru abos upes krastos vai apvedceļiem.

Daugava uz leju no Jēkabpils

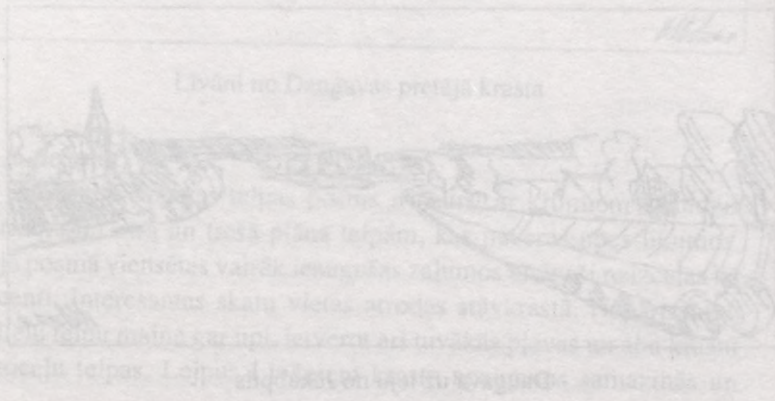
8.posms.

Daugavas ainavas telpa no labā, augstā krasta ietver visu Salu. Ainavā daudz skatu punktu, viensētu kā akcentu. Skatos no Salas puses nelielas noslēgtas skatu telpas ar upi. Labā krasta autoceļa telpa

Daugava pie Salas lejpus Jēkabpils

lejpus Jēkabpils ir plaša ar viensētu akcentiem un Daugavas ielejas telpu. Vietām ceļam piekļaujas meža puduri. Kreisā krasta ceļa telpa ir nelielas optimāla izmēra telpas un Salas ciemata telpa ar daudziem haotiskiem akcentiem. Sakas upes telpa iekļaujas ceļa telpā lejpus Jēkabpils. Posma ainavā pašreiz notiek straujas pārmaiņas, parādās jauni elementi, apbūve kļūst blīvāka.

Līdāni no Daugavas pretējais krasts

Inese Berķe

KRUSTPILS PILS

Iebraucot Jēkabpilī, viena no pirmajām celtnēm, kas sagaida pilsētas viesus, ir Krustpils viduslaiku pils.

Kopš 1994.gada tā ir Jēkabpils Vēstures muzeja rīcībā un ir aplūkojama visai sabiedrībai. Pirms tam, vairākus gadsimtus, pils ir bijusi baronu Korfu dzimtas īpašums, pēc tam – Latvijas Republikas laikā – Krustpils muižas centru piešķir Latgales Artilērijas pulkam, bet pēc Otrā pasaules kara tā nonāca Padomju Savienības armijas rīcībā.

Kaut gan dažādos vēstures avotos minēti vairāki konkrēti Krustpils celšanas gadskaitļi, tomēr par pils uzcelšanas gadu uzskata visbiežāk minēto – 1237.gadu.¹

Pils un visa muižas apbūve atrodas augstā Daugavas labajā krastā. Jādūmā, ka senatnē te ir bijusi lieliska vieta apmetnei un arī satiksmes ceļu kontrolei.

Livonijas ordeņa un Rīgas arhibīskapa ilglaicīgie strīdi par Krustpils pili norāda uz tās stratēģiski svarīgo nozīmi. Tā atradās pie Rīgas–Daugavpils–Polockas ceļa, kas neapšaubāmi pastāvēja jau 13.gadsimtā vai pat agrāk. Viduslaikos gar šo tirdzniecības ceļu līdz Krustpils pilij apmēram ik pēc 20 km atradās kāda Livonijas ordeņa vai Rīgas arhibīskapa pils, lai aizsargātu Daugavas ūdensceļu un nodrošinātu ērtības gan transportam, gan ceļiniekiem. Krustpils pilij tuvākās nocietinātās vietas – Daugavpils un Rēzeknes pilis piederēja Livonijas ordenim un bija 90 km tālāk. Līdz ar to Krustpils bija vistālāk uz austrumiem izvirzītā Rīgas arhibīskapa pils, kā arī svarīga nakšņošanas un pārtikas sagādes vieta ceļā uz Latgales novadu.

Arī šodien varam uzskatīt Krustpils pili kā savdabīgus “Latgales vārtus”, – neviens ceļotājs, kurš dodas no Rīgas uz Latgali, nevar pabraukt garām Krustpils pilij, tā majestātiski sagaida visus Latgales viesus.

1237.gadā Rīgas bīskaps Nikolajs Magdeburgs uzcēlis pili, kuru nosauca par Krustpili (*Kreuzburg*). Šī bija pirmā pils, ko vācieši uzcēla Latgalē. Ar to sākās pakāpeniska novada iekarošana.

Krustpils piederēja virsbīskapam. Ir pamats domāt, ka pili uz laiku ieņēmis ordenis, bet 1318.gadā bijis spiests atdot atpakaļ virsbīskapam. Strīdi pils dēļ ar ordeni sākušies jau 1297.gadā.

Savu nosaukumu pils, iespējams, guvusi no tās fasādē virs ieejas iekaltā krusta, kuram viduslaiku arhitektūrā bija arī maģiska nozīme. Literatūrā sastopami arī citi Krustpils nosaukuma izcelšanās skaidrojumi – gan no krustveidā uzbūvētajām ēkām, gan no novietojuma svarīgu ceļu krustojumā².

Laika gaitā dažādos avotos sastopami atšķirīgi pils nosaukumi: *Kristzeimes pils*, *Kristpils*, *Kruceborha*, *Kreizberga*, *Križborga*, *Krystzeimes pils*, *Krystpils*, *Cruceborch*, *Kreutzburg*, *Kryžbork*, *Kreichburg*.³

No Krustpils sākotnējās pils līdz mūsdienām acīmredzot saglabājušies tikai atsevišķi mūru fragmenti. No viduslaiku perioda pagaidām nav atrasti nekādi plāni vai zīmējumi, līdz ar to visi izteiktie minējumi par pils uzbūvi ir palikuši tikai hipotēžu līmenī. Senākais avotos sastopamais Krustpils pils attēls, kas turklāt kā hroniku ilustrējošs miniatūrzīmējums (3,0 x 3,5 cm) ir diezgan shematisks, redzams J.Helmsa hronikā, kur tas pārzīmēts no kādas senākas Livonijas un Prūsijas hronikas.⁴

J.K.Broce atstājis divus Krustpils pils un tās apkārtnes zīmējumus, no kuriem viens nav datēts, bet otrs attiecināms uz 1792.gadu.

Šajā J.K.Broces zīmējumā redzams, ka galvenajai pils daļai ir augsts mansarda jumts. 1994.gadā veiktās pils apsekošanas rezultātā (Projektēšanas un izpētes birojs KROKS, autors J.Zviedrāns) noskaidrots, ka šajā korpusā ir daļēji izmantotas mansarda jumta sastāvdaļas, bet pārējie korpusi, kas ir pārbūvēti vienlaicīgi ar galveno korpusu, pārveidoti no jauniem materiāliem.

Savukārt A.Tulse, balstoties uz paša izstrādāto Livonijas piļu

klasifikāciju, Krustpili pieskaitīja pie pilīm, kas attīstījušās no torņa un dzīvojamās ēkas. Pils bijusi ļoti vienkārša – to veidojis aizsardzības mūru ietverts taisnstūra laukums, kura vienā malā atradies dzīvojamais korpuss.

Krustpils pils vēstures pirmais posms beidzas ar Livonijas karu, kas sākas 1558.gada janvārī.

Krustpilij svarīgākie kara notikumi risinājās no 1559. līdz 1577.gadam. 1559.gada agrā pavasarī Ivana IV krievu karapulku atkāpšanās maršruts veda caur Krustpili. Domājams, ka pati pils palika neieņemta, jo varēja būt pārāk ciets rieksts neveiksmju novārdzinātajam karapulkam. Visticamāk, ka krievi nodedzināja tirgotāju un amatnieku apmetni, kas atradās vai nu priekšpilī, vai gluži neaizsargātā vietā tiešā pils tuvumā.

1577.gada vasarā karagājienā no Pleskavas caur Vidzemi kopā ar Ivana IV karapulku, devies arī hercogs Magnuss un piedalījies Krustpils ieņemšanā. Pils tikusi uzspridzināta.⁵ Tādējādi nav nekādu cerību augstāk par pils pagrabiem atrast jebkādas par 16.gadsimta beigām vecākas arhitektūras liecības.

1585.gadā Polijas karalis Stefans Batorijs par kara nopelniem apbalvoja ar Krustpils muižu savu kambarkungu un pulkvedi Nikolausu Korfu. Tā kā dzimtas pēcteči pili dzīvo vairāk kā 300 gadus, tad te būtu vietā nedaudz pastāstīt par šo dzimtu, jo neapšaubāmi tai ir bijusi liela ietekme Krustpils saimnieciskajā attīstībā un kultūras dzīvē.

Baronu Šmusingu, sauktu fon Korfu, dzimtas pirmsākumi meklējami senā leģendā. Balstoties uz šo teiktu, varam spriest par dzimtas sen senajām saknēm, kuras daudzskaitlīgi aizvijušās tālā senatnē Vācijā.

Krustpils dzimtas atzars nācis no Harkotas pils 15.gadsimtā. Ar daudzskaitlīgajiem pēcnācējiem šī dzimta izplatījies Livonijā, Polijā, Krievijā, Baltkrievijā, Baltijas ordeņu zemēs, Prūsijā un Kurzemē.

Korfu ģerbonī redzama dzeltena lillija sarkanā laukumā. Virs tās ķivere ar atvērtu sejsegu, bet vēl augstāk pamīšus ar zeltu un sarkanu apvīts rullis un pāri tam septiņām pērlēm rotāts brīvkunga kronis. Ķiveres segums ir sarkans ar zeltu.

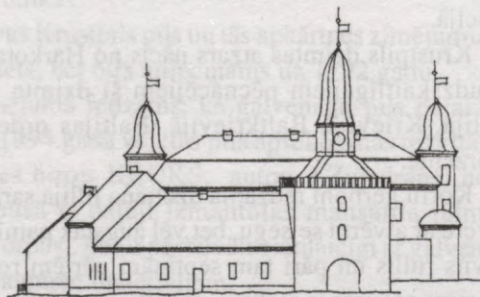
1891.gadā likti pamati Korfu-Šmusingu ziedojumu vākšanai, lai varētu izpētīt un izveidot dzimtas vēsturi. Darbu bija paredzēts izdot trīs sējumos. Izdot šos sējumus 1894.gadā uzdeva vēsturniekam un ģeologam Akselam fon Gertnetam Sankt-Pēterburgā. Biogrāfiju apkopojums bija pabeigts un gatavs iespiešanai, kad sākās 1917.gada revolūcija, kura visu pārvērtā drupās.

Par daudzu svarīgu dokumentu likteni, kas atradās Gertneta rokās, līdz šim brīdim nekas nav zināms. Kā vēlāk uzzināja barona pēcteči, ir bijusi kaste ar dokumentiem, paslēpta Sankt-Pēterburgā Sv. Annas baznīcā aiz ērgelēm.⁶

Kā interesants fakts ir minams tas, ka vairākumam Krustpils īpašnieku vārds bijis Nikolauss, tādēļ arī viens no izplatītākajiem vīriešu vārdiem Krustpils apkārtnē ir bijis Nikolajs, Miklāss, Niklāss. Tā tas ir bijis līdz pat Pirmajam pasaules karam, kad Korfi atstāja Krustpili. (Pēc 1834.gada Krustpils baznīcas latviešu draudzē kristīto bērnu vārdiem.⁷)

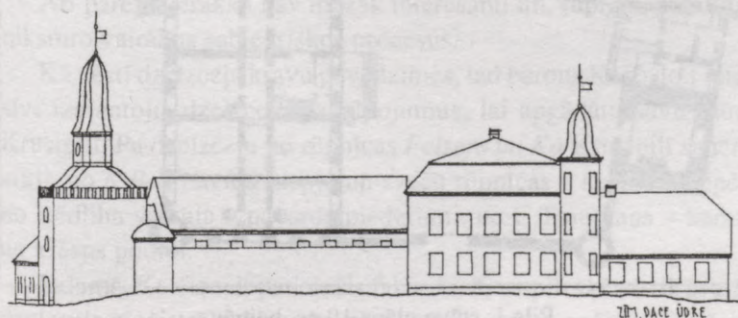

Pils rekonstrukcijas
zīmējums 18.gs.
beigās

Vēl kāda interesanta iezīme – jau pašos reformācijas pirmsākumos Livonijā 1530.gadā Nikolauss Korfs kopā ar savu brāli Oto pārgāja luterticībā un 1532.gadā Rīgā aktīvi piedalījās baznīcas nemieros.⁸

Katoliskās poļu valdības interesēs bija iedzīvotājus pievērst katolīcībai. Tādēļ tā mēģināja ietekmēt vietējos muižniekus gan ar labu, dodot tiem dažādas priekšrocības, gan arī spaidu ceļā – atņemot nepaklausīgajiem īpašumus. Lielākā daļa arī padevās, bet citi, būdami stingri luterānisma piekritēji, pretojās katolicismam. Pie šādiem stūrgalvīgajiem piederēja arī Krustpils īpašnieki Korfi, kuru pēcnācēji un arī to dzimtļaudis paturējuši luterticību. Poļu valdības laikā no 1561. līdz 1772.gadam latgalieši ļoti atsvešinājās no pārējiem latviešiem. Kamēr pēdējo kultūras dzīve izveidojusies vācu, zviedru un luterānisma ietekmē, latgaliešu kultūras dzīvi ietekmēja krievi, poļi un katolicisms. Starp abām pusēm īpatnēju vietu ieņēma Krustpils novada iedzīvotāji, palikdami arī poļu valdīšanas laikā luterticīgie.

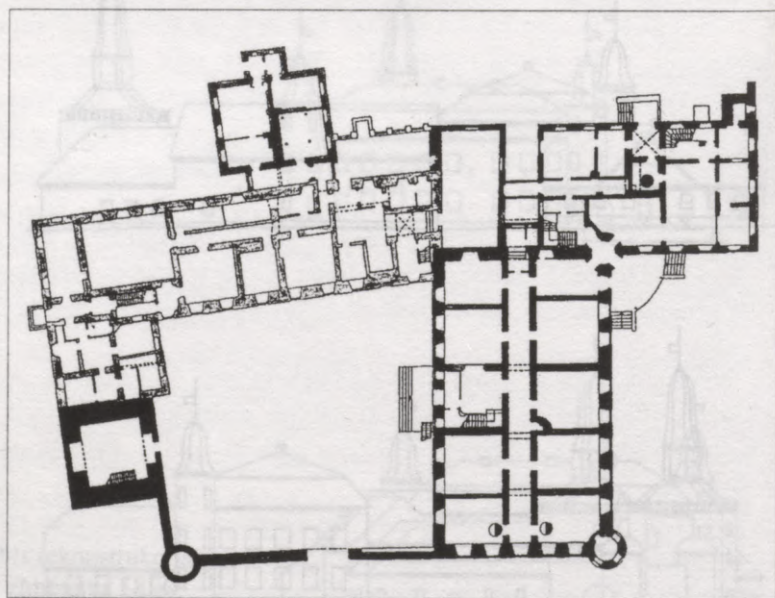

Šis apstāklis redzami atsaucās uz viņu garīgo un saimniecisko kultūru, un attīstības ziņā tos zināmā mērā šķīra no pārējiem latgaliešiem, paturot ar tiem līdzību tikai īpatnējās izloknes ziņā.

Krustpilī Korfu valdīšanas laikā ir bijis tikai viens izņēmuma gadījums, kad 1817.gadā muižas arendators Pavlovičs uzcēla nelielu katoļu baznīciņu savas ģimenes vajadzībām. To viņam bija atļāvis izdarīt barons Korfs ar noteikumu, ka to nedrīkst iesvētīt bīskaps un ka tā pēc 12 gadiem jānojauc. Šī baznīciņa ir bijusi mūra ēka ar skārda jumtu, kura tomēr tikusi slepeni iesvētīta un palikusi nenojaukta. Kādu laiku to lietojuši apkārtnes katoļi. Uz laiku to savā rīcībā ieguvusi Jēkabpils pareizticīgo draudze. Zināms, ka jau 1864.gadā dievkalpojumi tur vairs nenotika.

1866.gadā Krustpils samaksājusi 2000 rubļu "Rīgas eparhijai par atļauju nojaukt Krustpils katoļu kapellu" un baznīciņa nojaukta.⁹

Pirmais nepārprotamais norādījums par luterāņu baznīcas celtniecību Krustpilī ir atrodams Nikolausa Korfa piezīmēs "...1618.gadā es liku celt jaunu baznīcu viens pats par savu naudu, arī krogu."

Pils 1. stāva plāns 19.gs. beigās

1618.gads tiek uzskatīts par Krustpils luterāņu baznīcas dibināšanas gadu. Tagadējā Krustpils luterāņu baznīca celta 1824.gadā. Kā norādīts Korfu dokumentos, tā ir privāta baznīca. 1866.gadā Krustpils baznīcas mācītājs A.Tilings raksta, ka līdz 1861.gadam baznīca bijusi labā stāvoklī, īpašnieks, t.i., barons Korfs par to rūpējies, bet tad zemnieki brīvlaisti, un baznīca vairs nekādu palīdzību neesot saņēmusi. Korfi bija uzticīgi luterticībai, tikai pēdējā Krustpils pils īpašnieka dēls Nikolajs Korfs 1950.gadā Vācijā pārgājis katoļticībā.¹⁰

1849.gadā barons Korfs pabeidza Krustpils pils pārbūvi un tās modernizāciju.

1868.gadā Krustpils miests aizņēma 25 ha baronam Korfam piederošas zemes. Miestā bija 321 māja, 31 veikals, 9 krogi, tirgus laukums, tajā dzīvoja 1268 iedzīvotāji, kuri nodarbojās ar tirdzniecību un amatniecību. 1868.gadā iesvētīja Krustpils tautskolu, bet 1871.gadā Krustpils pagasta namu.

Liela nozīme Krustpils attīstībā bija 1861.gadā atklātajam Rīgas–Daugavpils dzelzceļam. Sākoties šī dzelzceļa celtniecībai, Krustpilī ieradās daudz dažādu strādnieku, meistarū un inženieru. Pārsvarā tie bija no Rietumeiropas un Viduseiropas, luterticīgi, tāpēc viņu laulību, bērnu kristīšanas un miršanas dati fiksēti Krustpils vācu draudzes baznīcas grāmatās.

Lai raksturotu dzelzceļa būvētājus un pārējo personālu, vērts pilnībā minēt kādu ierakstu: “1861.gada 6.februārī miris un Grīvas kapos apbedīts 4-gadīgais Čarls Hinrijs, kurš dzimis Haribē, Zviedrijā un kura tēvs ir dzelzceļa sliežu licējs no Anglijas – Džese Niklovs, bet māte – Sāra Niklova, dzimusi Rademahere”.

Arī pārējie ieraksti nav mazāk interesanti un, rūpīgāk aplūkojot, raksturo vairākus sabiedriskos procesus.

Kā vēsti dzelzceļa kravu pavadzīmes, tad barons Korfs ļoti intensīvi izmantojis dzelzceļa pakalpojumus, lai apgādātu savu muižu Krustpilī. Pa dzelzceļu no rūpnīcas *Felzers un Ko* Krustpilī saņemti arkli, no *K.B.Kirsteina* ziepju un sveču rūpnīcas – kaste ar ziepēm, no Rēdliha veikala – pavarda piederumi, no C.Traumaņa – kamīns un krāsns podiņi.¹¹

Jādomā, Korfiem ir paticis šis fakts, ka Krustpili šķērso tik svarīga dzelzceļa maģistrāle. Ne velti sava vēstuļu papīra noformējumā viņi

Bibliotēkas grāmatzīme

19. gs. beigās

bija izvēlējušies parādīt dzelzceļu, pastu un telegrāfu, attēlojot uz vēstulpapīra lokomotīvi, aploksni un telefona vadus.

Pirmā pasaules kara laikā Krustpils atrodas forntes joslas tuvumā, līdz 1917.gada septembrī, krieviem atkāpjoties, tā nokļuva krievu pozīciju pirmajā līnijā. 1918.gadā februārī Krustpili ieņēma vācu karaspēks, bet tā paša gada beigās tā nonāca lielinieku rokās.

1919.gadā pils pēdējā īpašnieka sieva Irēna viena pati ar četriem bērniem devās bēgļu gaitās rietumu virzienā. Barons Boriss Korfs palika un mēģināja cīnīties par saviem īpašumiem. Tikai pēc diviem gadiem viņi satiekas Berlīnē. Taču barons Boriss Korfs nevar pārdzīvot Krustpils zaudējumu, tāpēc izjūk arī viņa laulība ar Irēni.

1946.gadā Boriss Korfs mirst, 1967.gadā mirst arī Irēna fon Korfa.

Viņu dēls Nikolajs Korfs 1972.gadā apprecas ar Juttu Dolci, viņu laulībā bērnu nav. Nikolajs Korfs miris 1987.gada 6.decembrī.¹²

1921.gada novembrī Krustpils muižas centru ar pili un ēku kompleksu nodeva Latvijas Republikas Aizsardzības ministrijas rīcībā,

kas tur izvietoja Latgales Artilērijas pulku. Zemes ierīcības komiteja Aizsardzības ministrijas rīcībā iedalīja no muižas zemēm 54,84 ha lielu zemes gabalu starp Krustpils pilsētu un dzelzceļa staciju. Ēku sarakstā bija pils, klēts, kalpu māja, stalli, kučiera māja, kalēja darbnīca u.c. – pavisam 38 muižas ēkas. Tās pulks piemēroja savām vajadzībām. Sarakstā atzīmēts, ka vairākas ēkas nodegušas un bojātas. 1929.gadā pulka ēku sarakstā bija 53 ēkas.

Kad Latgales Artilērijas pulku pārcēla uz Gulbeni, Krustpils muižā palika pulka 6.baterija, kā arī ienāca Zenīartilērijas pulka 3.divīzions un Zemgales artilērijas pulka divīzions, kuri te palika līdz Latvijas okupācijai 1940.gada 17.jūnijā.

Okupācijas vara Krustpils pilī izvietoja savu 126.strēlnieku divīziju.

Otrā pasaules kara laikā Krustpils pilī vispirms bija vācu lazarete, bet pēc 1944.gada augusta – Sarkanarmijas kara hospitālis. Pili un muižas ēkas līdz Latvijas neatkarības atgūšanai aizņēma Padomju armijas 16.tāllidojuma izlūkošanas aviācijas pulka un 15.gaisa armijas centrālās noliktavas.

Krustpils pils 1996.gadā

Ar Jēkabpils rajona Tautas deputātu padomes valdes lēmumu no 1994.gada 13.aprīļa Krustpils pils ir nodota Jēkabpils Vēstures muzeja valdījumā, kad arī sākās Krustpils pils izpētes un atjaunošanas darbi.

Pils arhitektoniski mākslinieciskajā apsekošanā ir darbojušies speciālisti Juris Zviedrāns un Ilmārs Dirveiks, muižas parka pirmsprojekta izpēti veikusi Ilze Janele, bet arheoloģiskos izrakumus 1995. un 1996.gada vasarā vadīja Andris Šnē.

Izpētes gaitā ļoti pakāpeniski atklājas konstrukciju īpatnības, fasādes detaļu fragmenti, sienu un griestu gleznojumu fragmenti, kas ļauj izdarīt secinājumus par pils sarežģīto būvvēsturi un dažādos laikos veiktajiem darbiem.

Paralēli pils izpētes darbiem notiek arī pakāpeniska pils "apdzīvošana" jaunā kvalitātē – organizējot pilī konferences, studentu seminārus, izstādes un koncertus, iekļaujot pili ne tikai novada, bet visas Latvijas kultūras dzīves aprītē.

ATSAUCES

¹ *Apinis K.* Latvijas pilsētu vēsture. – Rīgā, 1931.

² *Zandberga R.* Jēkabpils Vēsturiskā centra pirmsprojekta izpēte. – Rīga, 1979.

³ *Apinis K.* Latvijas pilsētu vēsture. – Rīgā, 1931.

⁴ *Jansons A., Erdmanis G.* Helmsa hronikas zīmējumu analīze. – Rīgā, 1988. III sēj., 144.lpp.

⁵ *Dunsdorfs E. un Spekke A.* Latvijas vēsture 1500–1600 – Stokholma, Daugava, 1964.

⁶ *Korfa J.* Korfu dzimtas hronika. Jēkabpils Vēstures muzeja fonds Nr.18915

⁷ LVVA, 235.f., 8.apraksts, 48.lieta 3-29.lp.

⁸ LVVA, 1100.f., 13.apraksts, 792.lieta.

⁹ LVVA, 760.f., 2.apraksts, 41.lieta, 398.lp.

¹⁰ *Korfa J.* Korfu dzimtas hronika. Jēkabpils Vēstures muzeja fonds Nr.18915

¹¹ LVVA, 1100.f., 13.apraksts, 440. lieta

¹² *Korfa J.* Korfu dzimtas hronika.

Lilija Jakubenoka

MITOLOGĪSKIE AKMEŅI TEIKĀS UN VĒROJUMOS DAUGAVAS KREISAJĀ KRASTĀ

Mitoloģiskie akmeņi veido kultūras pieminekļu grupu, ar kuru saistītās tradīcijas ir tuvas visdažādākajām ciltīm. Tiem atbilstošo folkloras motīvu saknes iesniedzas gadu tūkstošus dziļā pagātnē, reizē teikas par to vai citu konkrētu objektu varēja rasties arī samērā nesen.

Mitoloģiskie akmeņi senā cilvēka pasaules skatījumā bija gan ģeogrāfiskās, gan mītiskās telpas objekti. Līdz ar to ir būtiska to lokalizācija dabā. Diemžēl par daudziem akmeņiem teikās nav precīzas atrašanās vietas norādes, vēl biežāk akmeņus nav iespējams lokalizēt pēdējā pusgadsimtā notikušo vides un apdzīvotības pārmaiņu dēļ. Raksta mērķis ir noskaidrot pašreizējo situāciju, kā arī sniegt ieskatu mums zināmajā mitoloģiskajā informācijā par tiem.

Materiālu par konkrētiem mitoloģiskajiem akmeņiem izklāstīsim, tos sarindojot Daugavas tecējumam pretējā virzienā. Atzīmēsim, ka ārpus mūsu apskata Daugavas lejteces kreisā krasta baseinā palikuši tikai divi senāk minēti mitoloģisko akmeņu klasei piederoši objekti: Velna pajūgs pie Dīriķupītes ietekas tagadējā Bīrzgales pagasta teritorijā un nenoteiktas nozīmes kulta akmens pie Ķekavas pagasta Garakmeņiem. Pie tam abi šie objekti mūsdienās vairs nepastāv.

Zviedru (Naudas) akmens. Sērenes pagastā, Sērenes – Neretas ceļa labajā pusē esošo akmeni mums parādīja Daudzevas Jaunrijniekos dzīvojošais Krišjānis Sams (dz. 1919.g.). Bērnbā viņš dzirdējis nostāstus, ka pie šī akmens zviedri naudu glabājuši, atcerējās, ka pats toreiz, bāžot roku zem akmens, lasījis podu lauskas. Šis fakts

ir būtisks, jo arheoloģiskajos izrakumos pie kultakmeņiem viens no parastākajiem atradumiem ir tieši podu lauskas.

Teika par Naudas akmeni (861, 72)¹, kurš atradies ceļā uz Jaunjelgavu kādā siliņā Sērenes pagastā, stāsta, ka braucēji redzējuši netālu no ceļa siliņā baltu tēlu pie ugunskura, lūguši aizsmēķēt, tas iedevis ogles. Kad paskatījušies, redzējuši ogļu vietā naudu. Nu gājuši atkal, bet baltais tēls pazudis ar visu ugunskuru. Viņa vietā atradies liels, nosūnojis akmens. No tā laika šo akmeni saukuši par Naudas akmeni. Iespējams, ka teikā aprakstītais Naudas akmens ir tas pats Krišjāņa Sama rādītais Zviedru akmens. Tas ir tās pašas mitoloģiskās tradīcijas jaunākais variants, kad veco naudu nomaina zviedru apslēptās bagātības, bet to īpašnieks Velns tiek aizstāts ar citiem personāžiem.

Raganas akmens. 1926.gadā Jaunjelgavā pierakstīta teika par Raganas akmeni (861, 187), kas atradies kādās ganībās. Tajā stāstīts:

“Reiz vecais Puriņš sapņojis, ka vienā pusē šim akmenim esot nauda aprakta. Pilna mēneša naktīs to varot izrakt. Šis tūliņ sarunājis jau veco Ābeltiņu, un vienā jaukā naktī gājuši rakt. Ierakušies pēdas trīs. Jau parādījies naudas lādes ar bleķi apsistais vāks. Te uzreiz palicis tik tumšs, ka pa colli zemes nevarējuši redzēt. Uzreiz sākuši braukt melni kungi melniem cilindriem galvā, ugunīgos četrjūgu ratos, un taisni šiem virsū. Šie tikko nobēguši no ceļa, bet pēc šiem kungiem, nejauki smiedamās, skrējusi ragana. To lielo akmeni viņa uzgāzusi taisni naudas lādei virsū. Tad palicis atkal gaišs, un uzņēmīgie racēji, baiļu sviedrus svīzdami, gājuši mājā. No tā laika to akmeni sauc par Raganas akmeni.”

Gan pats nosaukums – Raganas akmens, gan stāstījums par veco naudu ļauj akmeni pieskaitīt mitoloģiskajiem akmeņiem.

Teika nedod nekādus konkrētus pieturas punktus akmens lokalizēšanai. Aptaujājot vecākos Jaunjelgavas apkārtnes iedzīvotājus, uzzinājām, ka personas ar teikā minētiem uzvārdiem dzīvojušas Sērenes pagasta daļā, kuru sauc par Greķenkalniem. Tiesa, nevaram droši apgalvot, ka tieši tie ir saistīti ar pierakstītajiem notikumiem.

Beku siliņa akmens. Beku siliņā, kas atrodas Daudzeses pagastā pa kreisi no Sērenes – Daudzeses ceļa, tūlīt aiz vecā Viesītes ceļa pagrieziena, bērniībā, braucot mājup no pilsētas, jau minētajam daudzvietim Krišjānim Samam kādu akmeni rādījis tēvs. Akmens

bijis visai paliels, bet diezgan zems un ar plakanu virsmu. Ticis stāstīts, ka, ap pusnakti gar to braucot, varēts redzēt uz tā guļam plikas meitas, kuras ķemmējušas matus. Diemžēl mums ne kopīgi ar sirmo vīru, ne arī patstāvīgi vairs šo akmeni atrast neizdevās.

Blakus Beku siliņam atradies savā laikā populārais Daudzeses Auputu elka bērzs. Tas gājis bojā jau krietni pasen, bet vēl šodien par to atmiņas glabā daudzi pagasta iedzīvotāji. Saglabājušās ziņas, ka pie šī koka kādreiz veduši vēršus, tos upurējuši, pēc tam ēduši un dzēruši. Šajās izdarībās kaut kādā, šodien neskaidrā sakarībā lietoti linu audekli. Minēts arī, ka apkārt elka bērza augšanas vietai bijis akmeņu krāvums: akmeņu riņķi vai spirāle. Tam kā nozīmīgam senvēstures un tūrisma objektam mūsu gadsimta divdesmitajos gados uzmanību pievērsis novadpētniecības klasiķis Zelmārs Lancmanis. Līdz mūsu dienām intensīvās saimnieciskās darbības dēļ arī akmens krāvums nav saglabājies.

Parģu Velna pēda. Edīte Kurca atzīmējusi², ka Sērenes pagastā pie Parģiskroga ceļā no Jaunjelgavas uz Jēkabpili, starp Greveņu un Priedulāju mājām ir Velna pēdas grava ar lielu akmeni, uz kura Velna iemītas pēdas kā iedobums redzamas. Kaut arī minētais krogs atradies Sērenes pagasta teritorijā, šķiet, ka tagad appludinātā Velna pēdas grava atradies Seces pagasta teritorijā.

Teika (861, 576) stāsta, ka Velns pie Pungas gribējis Daugavu aizbērt, nesis akmeņus, bet iedziedājies gailis un viņš tos izbēris. Divi tomēr palikuši. Vienu izmetis pie Parģiskroga. Tajā ir palikusi Velna pēda, ko ieminis, pāri skrejot. Akmens apkārtņi saucot par Velna pēdu.

Interesanta teika, kura sasaista Daugavas kreisā krasta Velna akmeņus ar Kokneses Pastamuižas Velna akmeni Daugavas labajā krastā, ievietota Anša Lerha–Puškaiša latviešu tautas teiku un pasaku krājuma 5.daļā:

“Pungā Velns reiz sagrābis akmeņus maisā, aiznesis pie Priedulājas un metis Daugavā, gribēdams vienu pilsētu noslīcināt. Akmeņu maisu nesis pa lielceļu gar Parģiskrogu uz Greveni. Velna pēda, kuru pie Parģiskroga akmenī ieminis, vēl tagad redzama, otru pēdu vēl ieminis akmenī pie Salasančiem. Tā nu divus maisus jau bija aiznesis Daugavā un upe labu tiesu pacēlusies, beidzot gājis vēl

trešo maisu atstiept, bet šoreiz maisam palikuse šuve vaļām un pusmaiss akmeņu izbīruši pie Pundzeniekiem – tur vēl tagad tie redzami. Nu steidzies ar tiem akmeņiem, kas vēl maisā atlikuši, mudīgi vien, bet pie Greves aizdziedājies Čoču gailis un tā izbēris akmeņus. Turpmāk bēgdams lēcis Daugavai pāri, aizskriedams gar Pastamuižu. Viens akmenis vēl bijis iekēries maisā – tas te pie Pastamuižas izkritis un guļ vēl šodien turpat.”

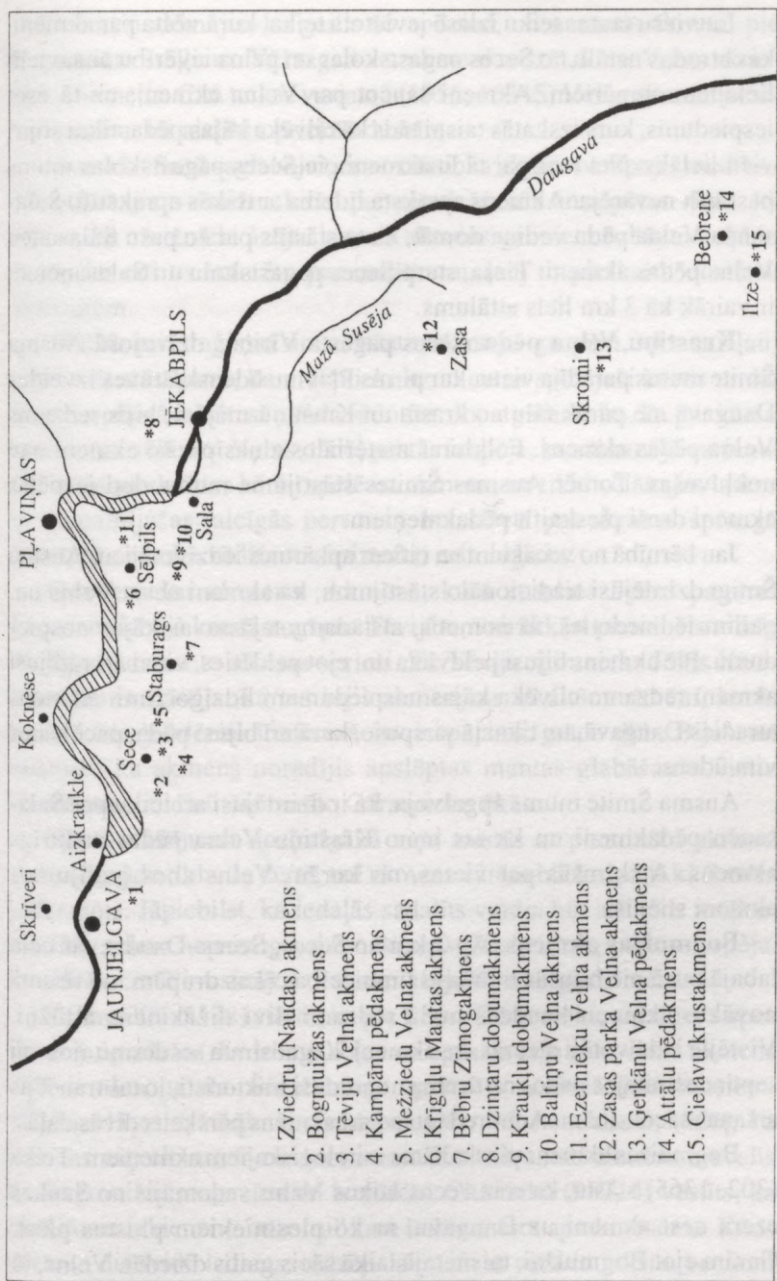
Šis teikas vedina domāt, ka Parģu Velna pēdas akmens atradies līdzenumā blakus Parģiskrogam. Mūsdienās šis akmens vairs nav apskatāms. Nevaram pateikt, vai tas ir appludināts, vai ticis iznīcināts jau pirms Pļaviņu ūdenskrātuves izveides.

Salasanču Velna pēda. Jau minētajā teikā (861,571) tālāk stāstīts, ka Velns otru akmeni iesviedis Grevenē, kura atrodas starp Čočiem, Salasančiem un Bitāniem netālu no Daugavas. Šo akmeni Pēteris I it kā esot izmantojis Rīgas pamatam.

Priekšstatu par akmens izmēriem iegūstam pēc citas teikas (523,268). Tā vēsta, ka Velns gribējis aizdambēt Daugavu, tāpēc nesis maisu ar akmeņiem, bet, līdz ko gribējis akmeņus mest Daugavā, Čoču mājās iedziedājies gailis. No bailēm Velns akmeņus metis ar lielu spēku Daugavā, kur arī tos tagad var redzēt. Viens liels akmens nokritis uz krasta netālu no Grevenes, kurš bijis apmēram cilvēka augumā. Turpretim tagad akmeņa vietā ir palikusi liela dobe, pa pusei aizaugusi, jo akmens labu laiku atpakaļ kā saskaldīts.

Savukārt trešā teika (302, 1354) ir ievērojama gan ar Dieva un Velna savstarpējo sacenšanos, gan arī ar to, ka tajā diezgan detalizēti aprakstīts akmens iedobums. Teika stāsta, ka Dievs ar Velnu cīkstās, kurš no viņiem stiprāks. Velns Dievam uzlaiž odus, bet Dievs sakur uguni, un odi viņam neko nevar padarīt. Dievs Velnam uzlaidis blusas. No tām Velns bijis spiests bēgt, bet bēgot noāvis zābakus. Velns uzlicis uz kāda liela akmens savu smago kāju, lai saautu. Kāja bijusi tik smaga, ka tanī akmenī palicis dziļš nospiedums. Vēl nesen pirms Pasaules kara varējis redzēt kādā lielā akmenī tuvu pie Salasančiem nospiedumu, cilvēka pēdai līdzīgu, tikai daudz lielāku.

Jāsaka, ka atsauce uz cilvēka kājas nospiedumam līdzīgu, tikai daudz lielāku pēdas nospiedumu ir visai netipiska. No minētajām teikām noprotams, ka šis akmens ir saskaldīts.

1. Zviedru (Naudas) akmens
2. Bogmuižas akmens
3. Tēviju Velna akmens
4. Kampāņu pēdākmens
5. Mežziedu Velna akmens
6. Kriģu Mantas akmens
7. Bebru Zīmogakmens
8. Dzintaru dobūmakmens
9. Kraukļu dobūmakmens
10. Baltiņu Velna akmens
11. Ezernieku Velna akmens
12. Zāses parka Velna akmens
13. Ģērķānu Velna pēdākmens
14. Attālu pēdākmens
15. Cielavu krustakmens

Latviešu tautas teiku izlasē ievietota teika, kura vēsta par akmeni, kas atrodas netālu no Seces pagastskolas un pelna ievērību ar saviem lielajiem apmēriem. Akmeni saucot par Velna akmeni, uz tā esot iespiedums, kurš izskatās taisni tāds kā cilvēka kājas pēda, tikai stipri vien lielāks. Nevieni par tādu akmeni pie Seces pagastskolas mums pastāstīt nevarēja. Akmens apraksta līdzība ar teikās aprakstīto Salasanču Velna pēdu vedina domāt, ka te stāstīts par šo pašu Salasanču Velna pēdas akmeni. Tiesa, starp Seces pagastskolu un Salasančiem ir vairāk kā 3 km liels attālums.

Krastiņu Velna pēda. Seces pagasta Vīriņos dzīvojošā Ausma Šmite mums parādīja vietu, kur pirms Pļaviņu ūdenskrātuves izveides Daugavā, ne pārāk tālu no krasta un Krastiņu mājām, bijis redzams Velna pēdas akmens. Folkloras materiālos ziņas par šo akmeni nav nokļuvušas. Tomēr Ausmas Šmites stāstījums mums dod iespējas akmeni droši pieskaitīt pēdakmeņiem.

Jau bērnībā no vecākiem un citiem apkārtnes iedzīvotājiem Ausma Šmite dzirdējusi tradicionālo stāstījumu, ka akmeni nesis Velns un, gailim iedziedoties, to nometis, atstādams tajā savas kājas nospiedumu. Pie akmens bijusi peldvieta un, ejot peldēties, viņai arī rādījuši akmenī redzamo cilvēka kājas nospiedumam līdzīgo zīmi. Akmens atradies Daugavā, un tikai tā virspuse, kurā arī bijusi pēda, pacēlusies virs ūdens.

Ausma Šmite mums apgalvoja, ka ir dzirdējusi arī teiku par Salasanču pēdakmeni un ka tas ir no Krastiņu Velna pēdas atšķirīgs akmens. Atšķirušās pat vietas, no kurām Velns abos gadījumos akmeni stiepis.

Bogmuižas akmens. Ap 2 km no Seces, Seces–Daudzevas ceļa labajā pusē pie bijušās muižas saimniecības ēkas drupām, no tūruma novākto akmeņu kaudzes malā redzami divi dižakmens atlūžņi. Vietējie iedzīvotāji atceras, ka akmeni 20.gadsimta sešdesmitajos vai septiņdesmitajos gados no tūruma nogrūduši traktoristi, jo tas traucējis aršanas sacensībām. Acīmredzot tad arī akmens pāršķelts divās daļās.

Bogmuižas akmens pieskaitāms mitoloģiskajiem akmeņiem. Teika (302, 1365) stāsta, ka reiz vecos laikos Velns sadomājis no Saukas ezera nest akmeni uz Daugavu, ar ko plostniekiem plostus plēst. Garām ejot Bogmuižai, taisni tajā laikā sācis gailis dziedāt. Velns, to

izdzirdot, nodomājis, ka gailis šo apdzied, un nometis akmeni pie Bogmuižas stajām. Vēl tagad var akmeni redzēt, kuru Velns skriedams nometis. Citā teikas variantā (1955, 16345) Velns akmeni nesis uz baznīcu, lai aizliktu priekšā durvīm.

Savukārt Secē saglabājušies nostāsti, ka akmens kalpojies medībās izbraukušajiem muižniekiem par sapulcēšanās un atpūtas vietu, kā arī tas, ka muižnieki āzējušies, aiz akmens uz mieta uzbāzta zaķādu rādot, lai citi to noturētu par medījumu, ļauj to pieskaitīt nostāstu akmeņiem.

Abām, mitoloģisko un nostāstu akmeņu grupām, akmeni ļauj pieskaitīt stāstījumi, ka muižnieki uz akmens spēlējuši kārtis un ka akmens plaisā iekritusī nauda rādoties. Jo, atgādināsim, ka par kāršu spēli interesējās arī Velns, tādēļ pastāv iespēja, ka sākotnējā variantā tieši viņš piedalījies kāršu spēlē uz akmens, un tikai vēlākajos laikos to nomainījušas laicīgās personas, bet sižets par akmens spraugā iekritušās naudas rādīšanos ir izteikti mitoloģisks.

Gārsenieku akmens. Akmens, kurš atradies Seces pagastā Lauceses labajā krastā augšpus Tēvijām, vairākkārt pieminēts teikās un joprojām par to atceras secieši. Tā Tēviju saimnieks Jānis Kiseļevs mums stāstīja, ka tas bijis akmens ar iekaltām zīmēm, kurās bijusi kāda ģeodēziskā informācija, iespējams, grādu tīkls. Bijusi arī nostāsti, ka akmens norādījis apslēptas mantas glabāšanās vietu. Akmens esot iemūrēts netālo Gārsenieku ēkā.

No šī stāstījuma nozīmīgākā ziņa saistās ar pieminēto akmeni attēloto grādu tīklu. Ja tas tā, tad akmens varētu būt kalpojies kā Saules pulkstenis. Jāpiebilst, ka iedaļās sadalīts varēja būt arī kāds iesākts, bet līdz galam nepabeigts dzirnakmens. Visbeidzot, pastāv iespēja, ka cilvēku iztēli rosinājušas akmenī bijušās dabīgās zīmes.

Teika (302, 5578) stāsta, ka pie Seces Gārseniekiem Lauces upes līkumā, apmēram divdesmit soļus no upes uz ceļa zem viena akmens esot ierakta nauda. Šis akmens apzīmēts ar dažādiem burtiem. 1910.gadā esot atnākuši naudu meklēt, bet neatraduši, tādēļ, ka akmens aizvelts un to nevarot atrast. Kā teikts, tad akmens aizvelts uz Bogmuižas magazīnu un iemūrēts. Citā teikā (987, 4) vēstīts, ka pie Gārseniekiem no "mastru" kara laikiem esot aprakta nauda. Kāds divreiz, dienvidu iedams, redzējis akmeni ar savādu rakstu, bet, kad

aizgājis uz māju pēc lāpstas, tad vairs akmeni nevarējis atrast.

No augstākminētās informācijas jāsecina, ka šis akmens tomēr ir pieskaitāms mitoloģiskajiem akmeņiem. Jāatzīmē, ka pie Gāršeniekem atrodas senie uzkalniņkapi. Tautā par šādiem uzkalniņkapiem mēdz saglabāties naudas un mantas teikas. Iespējams, ka tieši šo senkapu tuvums licis cilvēkiem rūpīgi ieskatīties akmens mākslīgajās vai arī, iespējams, dabīgajās zīmēs un apvīt to ar naudas un mantas teikām.

Skaidrs, ka akmens nav saglabājies. Visticamāk, ka tiešām iemūrēts kādā ēkā, lai gan Jānis Kiseļevs un teika min divas atšķirīgas celtnes.

Tēviņu Velna akmens. Akmens atrodas Lauceses labajā krastā augšpus Tēviņu pagalma. Ziņu, ka šo akmeni sauc par Velna akmeni, apstiprināja arī Jānis Kiseļevs. Konkrētu teiku par šo akmeni mūsu rīcībā nav.

Kampānu pēdakens. Seces pagasta Kampānu Vidsētas saimniecības ēkas mūri iemūrēts interesants akmens. Akmeni ir divi dabīgi iedobumi. Iedobumu savstarpējais novietojums, lielums un dziļums atbilst cilvēka iespējām tajos ievietot savu plaukstu un atsevišķi – ikšķi. Lielākais no tiem tiek uzskatīts par Velna plauksta atstātu iespiedumu, bet mazākais – par ikšķa nospiedumu. Plauksta zīme nav plakaniski novietojusies akmens virspusē, bet gan atbilst tās virzībai akmens iekšpusē.

Literatūrā par akmeni ziņu nav. To mums parādīja Seces Ķikotos dzīvojošā Dzidra Pāvila. Viņa pastāstīja, ka to pirmo reizi redzējusi bērnībā, kad skolotājs vedis šo akmeni rādīt. Arī mūsdienās šis akmens būtu ekskursantu cienīgs objekts kā viens no retajiem Latvijā reāli aplūkojamiem pēdakmeņiem ar plauksta zīmi.

Kampānu purva akmens. Pētera Šmita tautas pasaku un teiku XIV sējumā ievietota teika:

“Seces pagastā, Kampānu ciemā, mazā mājiņā dzīvojis skroderis ar savu sievu. Reiz sācis stipri līt. Skroderiene bijusi viena pati mājās. Viņai bijušas izvelētas drēbes žāvējamas. Nodomājusi tās uz klēts augšas sakārt. Domāts, darīts. Uzkāpusi uz klēts augšas un sākusī vešu kārt. Dzirdot piepeši, ka kāds pa trepēm kāpjot, ka čīkstot vien. Domājusi, ka tur jau būšot vīrs. Piepēži tāds spalvains uzklupis, sācis

mocīt un žņaupt. Zibens krustām vien šķēlis apkārt. Sieviņa nāves bailēs izsaukusies: "Ak, Dievs!" Tikko šos vārdus izteikusi, spalvainais kā kūlenis pa trepēm novēlies, nobrīkšķējis vien. Velns vēlies un aizvēlies uz tuvējo kaimiņu riju un nozudis. Pēkšņi briesmīgi nodārdējis. Pērkons iespēris rijā un rija nodegusi.

No Kampānu ciema netālīt ir purvs. Purva vidū liels, liels apsūnojis akmens. Uz tā akmens bieži vien pa dienvidiem redzēta meita sēžot un matus sukājot. No tās reizes, kad pērkons rijā iespēris, tā vairs neesot redzēta."

Mūsu interesi piesaista teikas beigu daļa. Tajā ir divi mitoloģiskie sižeti. Pirmais – meita, kura rādās uz akmens matus ķemmējot, t.i., akmens saistība ar sievietu kārtas htoniskām būtnēm. Savukārt fakts, ka pēc pērkonas iesperšanas rijā meita vairs neesot redzēta, iezīmē divcīņas motīvu: Pērkons vajā Velnu un vispār visas htoniskās būtnes.

Kampānu apkārtne mūsdienās meliorēta. Purvs gan daļēji saglabājies, taču vietējie iedzīvotāji nezināja tajā norādīt nevienu ievēribas cienīgu akmeni, arī pašu teiku Kampānu ciemā neviens vairs neatceras.

Brunavas Velna akmens. No publikācijas³ uzzinām par pēd-akmeni ar cilvēka kājas nospiedumam līdzīgu zīmi Seces Brunavā. Tabulā doti gan paša akmens, gan pēdas izmēri. Tajā pašā laikā, pievienotajā kartē tas apzīmēts kā akmens, uz kura redzami gan cilvēka, gan dzīvnieka pēdas nospiedumi. Ja autora rīcībā būtu bijušas kādas teikas, kuras to apstiprinātu, tad šis akmens būtu tālāk aplūkotā Ģevrānu Velna pēdas akmens līdzinieks. Diemžēl uz vietas mums neizdevās iegūt ne tikai kādu papildus folkloras informāciju, bet arī pašu akmeni dabā nevarējām lokalizēt. Vietējie iedzīvotāji kaut ko par kādu Velnakmeni bija dzirdējuši, bet ne vairāk. Izstaigājot viņu norādīto teritoriju, redzējām diezgan daudz palielu akmeņu un arī viena saskaldīta dižakmeņa paliekas. Meklējumu gaitā saņēmām arī ziņu, ka kāds liels akmens "kartupeļu kombaina lielumā" esot melioratoru ierakts zemē laukā starp Kalniešu un Granātu mājām. Kurš no minētajiem akmeņiem ir īstais, un vai vispār tas vēl atrodams? Šis jautājums palicis atklāts.

Tikpat labi kāds no tiem varēja būt arī akmens, kas saistās ar teiku (1645, 5469) par ienaidnieka viltīgo rīcību, ieņemot Kokneses pili.

Pēc tās ieņemšanas pils īpašnieks pāri Daugavai pārbēdzis uz Brunavu, kur lielā akmenī iecirtis pantiņu:

Kungs, uz tevi paļaujos,

Kā stiprai pilij uzticos!

Tālāk teikā parādās arī saistība ar pašu Velnu:

“To darbu padarījis, viņš nosolīja, ka pils dārgumus dabūs tikai tas, kas viņa vārdu uzminēs. Viņa vārdu neviens neesot uzminējis, jo nevienam viņš to arī neesot sacījis. Gan visādi izminējās, kur īpašnieks palicis, bet neviens neko nezināja. Beidzot, kad neviens nespējis uzminēt, tad Velns izlēcis no Pērses viļņiem un vārdu uzminējis. Par to tad Velns dabūjis visus pagrabus ar visām mantām. Velns sakrāva visas mantas vienā šķirstā, uzsēdās tam virsū un sāka to sargāt. Senāk gan daži ietikuši pagrabā, bet mantas nav varējuši dabūt.”

Atzīmēsim, ka šīs teikas variantā, kas ievietots Anša Lerha-Puškaiša latviešu teiku un pasaku krājuma 7.daļā, ir piezīme, ka akmens Brunavā vēl esot saglabājies. Tiesa, teikas teksts nedod atbildi uz neskaidro jautājumu par akmenī iekaltajā tekstā lietoto valodu.

Lai kā arī būtu, liekas, ka pantiņš ir jauns un stipri modernizēts teikas slānis. Vēsturiskām teikām raksturīgs ir sižets par pils īpašnieku, toties Velns un apslēptā manta ļauj saskatīt senajai mitoloģiskajai domāšanai raksturīgus slāņus.

Tātad nav īsti skaidrs, vai bijuši divi dažādi Brunavas Velna akmeņi (viens no tiem – pēdākmens, otrs – teiku akmens), un vai kāds no tiem vēl saglabājies.

Akmens Velnā atvarā pretī Pastamuižai. Teika (1850, 308) stāsta, ka Daugavā pretī Pastamuižai ir Velna atvars. Šinī atvarā uz akmens sēdējis Velns. Velns vilcis visus plostniekus atvarā iekšā, sajaucis plostus, pašus nobeidzis. Reiz braucis ar plostiem jauns puisis. Citi tam stāstījuši, šis nav ticējis. Bijis tikko saderinājies. Varen drošs. Piebrauc pie atvara. Kā tad, Velns rauj šo iekšā. Nogājis lejā un sācis cīnīties ar Velnu. Atņēmis Velnam zelta susekli, vai ko tur. Uzvarējis Velnu. No tās reizes plostnieki droši varējuši braukt, nav rauti atvarā.

Zināma vēl kāda līdzīga rakstura teika (1877, 1030), tikai bez konkrētas norādes par akmens atrašanās vietu:

“Vecos laikos Daugavas vidū bijis liels akmens, uz kura Velns dienu un nakti sēdējis un ar zelta suseklīti sukājies. Tā sēdēdams, tas

izgudrojis visādus nedarbus: kura laiva garām nākusi, to satriecis drupatās un kurš zvejnieks tuvumā zvejojis, to piejokojis pavisam vai arī noslīcinājis. Reiz pats Pērkons apņēmies pagānu par tādiem nedarbiem sodīt. Tomēr nekā pietikt: līdzko Pērkons kādā mākonī tuvojies, Velns ūdenī iekšā un ne redzēt vairs. Beidzot Pērkons atnācis par vienkāršu vīru pie viena zvejnieka un teicis tā: "Ņem mani savā laivā un airē tur pie Velna akmeņa. Tikai nesabaidies, ka sākšu spert, tev nekas ļauns nenotiks, bet tam Velnam gan klāsies kā nekā." Tā noticis: laivinieks airējis pamazām uz Velna akmens pusi. Velns patlaban sukājis galvu, un zelta suseklītis brīnum spoži laistījies. Uz vienu reizi Velns, nezin kā pamanījis laivinieku, ātri nolīcis suseklīti uz akmeni un sācis nelabi glūnēt. Te tai pašā brīdī Pērkons izcēlies stāvus laivā un spēris Velnam pašās krūtīs dzīvas ugunis. Velns tūliņ nožāvājies vien un uz rāvienu bijis pagalam, bet Pērkons tūliņ pazudis. Zvejnieks aizairējis pie akmens un iemantojis zelta suseklīti, caur ko palicis par bagātu vīru. Bet no tā laika visiem bijis miers no Velna nedarbiem."

Ja vien šis Seces pagasta mitoloģiskajiem akmeņiem pieskaitāmais akmens nebija saspridzināts jau agrāk, lai netraucētu plostu ceļā, tad tagad tas guļ dziļi Pļaviņu ūdenskrātuves dziļēs.

Boķu Lielais akmens. Teika (523, 741) vēsta par akmeni Seces Boķos:

"Senie ļaudis stāsta, ka Boķu zirgu dārzā pie Lielā akmeņa esot aprakta nauda. Bet naudu neviens nevarot izrakt, jo viņa tiekot no nelabiem gariem apsargāta."

Teikai seko divas piezīmes. Pirmā no tām precizē, ka Boķi ir mājas Seces pagastā pie Altenes pils drupām, bet otrā apgalvo, ka Lielais akmens zirgu dārzā arī vēl tagad stāvot, tas esot pārplēsts, un nauda glabājoties akmens plaisā. Tātad Boķu Lielais akmens pieskaitāms mitoloģiskajiem akmeņiem, konkrēti naudas un mantas akmeņiem. Jāatzīmē, ka arī par otru Seces pagasta ar naudas teikām apvīto akmeni – Bogmuižas akmeni, tiek stāstīts, ka nauda rādoties tā plaisā. Savukārt pirmā teikā minētā piezīme izslēdz varbūtību par Boķu Lielā akmens identiskumu Bogmuižas akmenim.

Gan pašos Boķos, gan tuvējās kaimiņu mājās dzīvo ienācēji, kuri mums nevarēja parādīt ne bijušo Boķu zirgu dārzu, ne arī kādu lielāka izmēra akmeni.

Karkozu ganību akmens. Saglabājies īss stāstījums (987,27) par to, ka Seces Karkozas ganībās esot liels akmens, kur biedējot. Tur dienvidos varot redzēt, ka viens meitietis sēdot un pinot matus. Šis stāstījums ļauj akmeni pieskaitīt mitoloģiskajiem akmeņiem.

Tagad sabrukušo Karkozu māju zemi daļēji skārusi meliorācija, taču te ir arī ilgi neviena neskarti brikšņi, kuros atrast kādu ievēribas cienīgu akmeni mums neizdevās. Savukārt veco vietējo iedzīvotāju, kuri varētu sniegt kādu informāciju, tuvumā nav.

Mežziedu Velna akmens. Akmens atrodas mežā, netālu no Staburaga pagasta Mežziedu mājām. Teikā (987, 11) stāstīts, ka kādreiz Velns gribējis celt zemes virsū māju, bet nevarējis atrast vietu. Viņš paņēmis lielu akmeni un nesis, nesis, bet beidzot apnicis, un nometis akmeni Vīgantes mežā. To akmeni vēl tagad saucot par Velna akmeni.

Netālo Krūmāju saimnieks stāstīja, ka mūsu gadsimta sešdesmitajos gados, kad noritējuši arheoloģiskie izrakumi Lejas Dopeļu kapulaukā, nelieli pārbaudes izrakumi tikuši veikti arī pie šī akmens. Viņš pats tajos piedalījies. Jāatzīmē, ka rakumu pēdu paliekas pie akmens samanāmas arī tagad. Nav pasakāms, vai tās saglabājušās no minētajiem izrakumiem, vai saistās ar "savvaļas" arheologu apslēptās mantas meklējumiem. Drīzāk ticams, ka pareizs ir pēdējais pieņēmums.

Mežsētu pēdākmens. Arheologa Jura Urtāna darbā minēts pēdākmens pie Sēlpils Mežsētām, kuras pēc pašreizējā administratīvi teritoriālā iedalījuma atrodas Staburaga pagastā. Teika (1838, 2086) stāsta, ka Sērpils pagastā, valsts mežā trīs kilometrus no Staburaga ir liels akmens, saukts Velna akmens:

"Velns nesis lielo akmeni. Gribējis iesviest to Daugavā, lai sliktu plostnieki. Akmeni Velns nesis naktī. Tuvējās Mežsētu mājās pēkšņi iedziedājies gailis. Velns akmeni nosviedis zemē, iespēris tam ar kāju un aizskrējis. No šī spēriena zem akmens radies avotiņš, bet akmenī palicis Velna pēdas atveids. Velna pēda akmenī redzama vēl tagad."

Tagad Mežsētas ir pamestas, arī to kaimiņi par šādu akmeni neko nezina. Mūsu mēģinājumi akmeni loikalizēt beigušies bez panākumiem.

Pastāv vairākas neskaidrības un neatbilstība reālajai situācijai. Piemēram, Mežsētas neatrodas mežā, attālums no tām līdz Staburaga vietai ir krietni lielāks par trijiem kilometriem. Šādiem nosacījumiem atbilst Mežziedu atrašanās vieta, kuru tuvumā esošais Velna akmens aprakstīts iepriekš, un varētu domāt, ka te sajaukti vietvārdi. Tajā pašā laikā teikās par Mežziedu Velna akmeni nav pieminēts ne pēdas nospiedums, ne avotiņš zem tā. Arī dabā Mežziedu Velna akmens tiešā tuvumā nav neviena avotiņa.

Krīguļu Mantas akmens. Izmēros nelielais akmens atrodas laukā pie Staburaga pagasta Krīguļu mājām, to 1993.gadā parādīja tagad jau mirušais Krīguļu saimnieks. Viņš atcerējās, ka ticis stāstīts par bagātībām, kuras zem akmens esot apraktas.

Bebru Zīmogakmens. Akmens atrodas Staburaga pagastā Bebru senkapu (Apaļā kalniņa) pakājē rietumos no bijušajām Bebru mājām.

Grāmatā⁴ rakstīts: "Kā vēsta teika, šāds nosaukums (Zīmogakmens) akmenim dots tādēļ, ka zem tā it kā esot aprakta franču kara laika kase un akmens virsmā iekalti divi ovāli – zīmogi. Šie ovāli labi saskatāmi arī mūsdienās. 1986.gadā akmens sānos uzziets vēl viens iekalums – kailas cilvēka pēdas nospiedums, kurā labi izšķirami četri pirksti.", un izdarīts secinājums – "akmens pieskaitāms pēdakmeņiem, bet iekaltie ovāli un nostāsti liecina, ka tam varējusi būt arī cita nozīme."

Mūsaprāt, gan ovāli, gan pēda ir dabīgi veidojumi. Savukārt teikas piemin tikai apļus un raksturo tos kā zīmogus. Līdz ar to nebūtu pamata akmeni pieskaitīt pēdakmeņiem. Tātad šis ir mitoloģiskais akmens ar dažādām dabīgām zīmēm. Teika par franču kara kasi ir modernizēts variants teikām par naudas vai mantas akmeņiem un norāda uz akmens mitoloģisko raksturu.

Joda akmens. Ar divcīņu motīvu saistās kāda Sēlpilī pierakstīta teika (1955,14834) par Pērkona vajāto Jodu, kurš pārvērties akmenī. Akmeni ļaudis saukuši par Velna akmeni. Teikā minētā vienīgā norāde uz akmens atrašanās vietu: "Kaut kur lejāk Daugavā", neļauj precīzi to lokalizēt.

Dzintaru dobumakmens. Šis, veicot ceļa labošanas darbus, atrastais akmens kādu laiku bijis novietots Jēkabpils–Sunākstes ceļa labajā pusē Sunākstes pagasta Dzintaru māju tuvumā, pēc tam to

Jēkabpils vēstures muzejam dāvinājis Dzintaru iedzīvotājs Jānis Lubāns (1974.gada ieraksts muzeja dokumentācijā).

Arheologs Juris Urtāns to pieskata dobumakmeņiem ar konusveida dobumiem, kādi Latvijā sastopami galvenokārt Lietuvas pierobežā Bauskas un Jelgavas rajonā, bet ir plaši izplatīti tālāk uz dienvidiem Lietuvas teritorijā.

Dzintaru dobumakmens gan pēc formas, gan pēc izmēriem nedaudz atšķiras no Zemgales kultakmeņiem, kā arī atradies atšķirti no tiem. Nekādi folkloras fakti ar to nesaistās, precīza tā sākotnējā atrašanās vieta vairs nav nosakāma, tātad arī arheoloģiskās liecības par to nav iegūstamas. Līdz ar to pastāv atklāts jautājums, vai tas ticis izmantots kulta izdarībās vai kalpojis saimnieciskiem nolūkiem – visticamāk kā piesta.

Tātad, kā ir ar Dzintara dobumakmeni. Vai tas sākotnēji ir bijis kultakmens un tikai vēlāk pielāgots saimnieciskām vajadzībām, vai arī tieši otrādi – sākotnēji kalpojis saimnieciskām vajadzībām un pēc tam izmantots kulta rituāliem, lai beigās atkal atgrieztos pie savas sākotnējās vai citas saimnieciskas funkcijas, vai, visbeidzot, tas kalpojis tikai saimnieciskām vajadzībām. Pašreiz atbildi uz šiem jautājumiem dot nav iespējams.

Kraukļu kalna akmens. Latvijas pieminekļu valdes inspektora Artūra Štāla arhīvā glabājas fotogrāfija un skopas ziņas par akmeni ar iedobumu Kraukļu kalnā pie Sēlpils Krieviņiem. Arheologa Jura Urtāna atskaitē⁵ atzīmēts, ka šis akmens lokalizēts kā senā kulta vieta. Diemžēl ne Sēlpils Krieviņos, ne to apkārtņē Kraukļu kalnu un līdz ar to arī šo akmeni mums parādīt neviens nevarēja. Par Kraukļu kalnu mums pastāstīja sēlpilietis Alberts Stikāns. Pēc tam atradām arī pašu Kraukļu kalna akmeni, kuru par dobumakmeni varētu gan saukt visai nosacīti. Par šo akmeni savukārt nekā nezināja Alberts Stikāns. Mūsu novēroto akmens apmeklējuma reizē aprakstījis Jānis Cepītis savā rakstā⁶.

Gretu pēdakmens. Arheologs Juris Urtāns min pēdakmeni pie Sēlpils Gretēm. Apmeklējot Gretes, aptaujājām Gretu un tuvākās apkārtnes iedzīvotājus, bet neviens par tādu akmeni nezināja. Jāpieņem, ka tas izzudis no vietējo iedzīvotāju atmiņas un līdz ar to vairs nav lokalizējams.

Baltiņu Velna akmeņi. Arheologs Juris Urtāns raksta⁷, ka Sēlpils pagastā Baltiņu ezera krasts izceļas ar senvietu koncentrāciju pat uz arheoloģijas pieminekļiem bagātās Sēlpils pagasta teritorijas fona.

Pie Baltiņu mājām, pēc arhīvu ziņām, bijuši trīs Velna akmeņi. Viens no tiem, kas sašķēlies, vai kā teikā minēts, Velna sasists divās daļās; vēl tagad atrodas ceļmalā pie šo māju kūtiņas. tepat blakus pirms 60–70 gadiem bijis otrs ap divus metrus augsts stabveida Velna akmens, kuram virsū kā cepure bijis uzlikts cits akmens. Šis akmens vēlāk saskaldīts un iemūrēts mājas pamatos. Trešais Velna akmens atradies nedaudz tālāk no mājām.

Tagad Baltiņu mājās saimnieko ienācēji, arī no apkārtnes iedzīvotājiem neko par Baltiņu trešo Velna akmeni uzzināt mums neizdevās, līdz ar to lokalizēt dabā to, šķiet, vairs nebūs iespējams.

Atgriežoties pie Baltiņu pirmā Velna akmens, jāpiezīmē, ka tam veltītajā teikā (41, 36) ir kāds zīmīgs motīvs:

“Reiz ezermalā viens vecītis vijis valgus. Te no tuvējiem Baltiņu kalniem atskrējis Velns un prasījis, kam šis valgus vijot. Vecītis atteicis, ka gribot Baltiņu kalnus gāzt ezerā. Velns ļoti satrūcies un sācis lūgt vecīti, lai viņam liekot darīt kādu tik gribot darbu, tikai kalnus lai atstājot turpat. Brītiņu padomājis, vecītis licis Velnam nest akmeni no ezermalas līdz tuvējām mājām, jo viņš gribot no akmens māju celt. Labi. Velns ņem milzīgo akmeni uz pleciem un nes. Par nelaimi ne cik tālu nepanesis, iedziedājies gailis, un visiem Velniem bijis jāiet mājās. Velns nu sviedis akmeni ar tādu spēku no pleciem, ka tas dziļi iegrimis zemē un pāršķēlies divos gabalos. Tā tas stāv pāršķelts vēl šo baltu dienu.”

Motīvs par gudro ganu zēnu, saimnieku vai vecīti sastopams daudzās latviešu pasakās, kurās tie, dažādas nodarbes veicot, satiekas ar Velnu un apmuļķo to. Šī ar Baltiņu Velna akmeni saistītā teika ļauj apjaust tādu Velna rakstura iezīmi kā saikni ar pirmatnējo nekulturalizēto dabu, kuru raksturo vairāk neapvaldīts fiziskais spēks, mazāk saprāts. Teikā atspoguļojas zināms dabas un cilvēka radītas kultūrvides pretstats.

Ezernieku Velna akmens. Akmens atrodas Sēlpils pagasta Ezernieku māju zemē netālu no Taborkalna. Tas ir populārs tūrisma objekts, tā apkārtnē sakopta.

Arheologs Juris Urtāns raksta⁸, ka vēl mūsdienās to dēvē par Velna akmeni un atceras teikas, ka Velns akmenī ieminis, iesēdējis vai iegulējis dobes, ķemmējis matas un utojies.

Ezernieku Velna akmens gludajā, rombveidīgajā, nedaudz ieslīpajā virsmā ir mākslīgi izveidoti vairāki dobumi. Centrālais iedobums ir noapaļoti četrstūrainis un atgādina lielu zirga pakava nospiedumu. Blakus ir divi mazāka izmēra padziļinājumi. Turpat atrodas vēl divi lēzeni, grūtāk pamanāmi iedobumi, kuri arī tomēr ir mākslīgi veidoti.

Mūsaprāt savdabīgā Ezernieku Velna akmens saistība ar pēdakmeņiem ir stipri nosacīta. Pie tam teikas par Velna veidotiem dobumiem raksturīgas arī neapstrādātiem mitoloģiskajiem akmeņiem un muldakmeņiem.

Pie taciņas uz akmeni novietota norāde ar uzrakstu "Svētakmens". Mūsaprāt šāds uzraksts kā mākslīgi radīts ir metodoloģiski nepareizs. Tautā akmeni sauķuši par Velna akmeni un, runājot par to kā mitoloģisku akmeni, būtu vēlams precīzi pieturēties pie tautas dotā nosaukuma.

Velna nestie akmeņi Linaites purvā un Zasas parkā. Teika (1895, 1470) sasaista Zasas parkā esošo Velna akmeni ar kādu šobrīd nelokalizētu akmeni Linaites purvā, kurš plešas Dignājas pagastā pa kreisi no Zasas–Vandānu ceļa. Tās esot viena akmens divas daļas, kaut arī attālums starp abām vietām pārsniedz septiņus kilometrus. "Senos laikos, kad Velns klejoja pa Zemes virsu, viņš sadomājis izjokot Zasas muižkungu. Viņš paņēmis no Daugavas lielu akmeni un nesis no Daugavas caur Meņķu dzirnavām, pāri Linaites purvam. Akmens bijis ļoti smags, tā ka kājas grimušas dziļi zemē. Velns to nosviedis Linaites purvā un pārsitis uz pusi. Otru pusi atnesis līdz Zasas muižai. Gribēdams Zasas kungu piemulķot, viņš akmeni domājis iesviest Zasas upītē un to aizsprostot. Viņš to metis upītē, bet tur akmens neiekritis, jo bijis par smagu. Pie upītes Velns arī baidījies tuvāk iet. Līdz šai dienai vēl akmens atrodas pie upītes un neviens to nav aiznesis."

Aptaujājot Linaites purva apkārtnes iedzīvotājus, nekādas ziņas par pirmo no Velna nestajiem akmeņiem neieguvām. Vieni teica, ka purvu un tā apkārtni labi pārzinot, bet tāda akmens tur nav, citi

uzsvēra, ka purvs ir pietiekoši plašs un labi pārzināt to nav iespējams. Protams, pastāv iespēja, ka teikā purvs pieminēts tikai kā vieta, kur Velns akmens daļu pazaudējis. Jāsaka gan, ka parasti teikās tiek minēti konkrēti objekti.

Savukārt Zasas akmens ir apskatāms sakoptajā Zasas parkā, netālu no bijušās ambulances ēkas. Pēdējā laikā to sākuši dēvēt par upurakmeni, Jēkabpils rajona laikrakstā pat parādījies raksts, kurā tēlaini stāstīts, kā uz tā tikuši upurēti jēri. Mums Zasā stāstīja, ka agrāk akmeni saukuši par Velnakmeni, bet pavisam nesen te viesojušies akmeņu pētnieki, kuri atzinuši, ka tas pēc visām pazīmēm esot upurakmens – ar iedobumu un reni asins novadīšanai. Tomēr mākslīgas apstrādes pēdas šajā akmenī nav vērojamas, un iepriekšējos teikumos apgalvotais vērtējams kā folkloras piesārņojums.

Dignājas pilskalna akmens. Dunavas pagasta Vegoros dzīvojošā Lauma Balode mums atstāstīja bērnībā dzirdētu teiku par kādu akmeni Dignājas pilskalnā. Tā virsotnē bijis akmens, uz kura Mēness griežu naktīs sēdējusi meita gariem matiem. To atbrīvojot un iegūt arī zem akmens apslēpto mantu būtu varējis tikai tas, kurš spētu, acu plakstiņus nekustinot, novērot meitu. Kāds puisis to mēģinājis darīt, bet nav spējis noturēties, nemirkšķinot acis. Tiklīdz tas noticis, meita pazudusi, bet akmens no pilskalna novēlies lejā.

Tagad akmens esot melioratoru saspridzināts, un ļaudis runājuši, ka spridzinātāji zem akmens, pretstatā teikā minētajam puisim, kādas naudiņas tomēr atraduši.

Sīmaņa akmens. Teika (918, 430) stāsta, ka tas ir vairāk kā asi augsts akmens, kas atrodas Daugavā iepretim Jersikai. Uz šī akmens sēdējis Sīmanis un gaidījis, kad nāks plosti, kurus viņš gribējis noturēt. Slidējusi kāja, un Sīmanis noslīcis Daugavā. No tā laika tad akmens dabūjis savu nosaukumu.

Var jau būt, ka šis akmens ir liecinieks īstenībā notikušai traģēdijai. Taču tikpat ticams ir pieņēmums, ka kādreiz bijis cits, vecāks teikas variants, kurā darbojies Velns, kurš nereti folklorā saukts dažādos cilvēku vārdos un kuram vienmēr ir patīcis sēdēt uz akmeņiem un dažkārt visādi nerrot cilvēkus. Pašsaprotami, ka šim Daugavas Velnam ļoti bieži bija darīšana ar plostniekiem. Līdz ar to ir zināms pamats Sīmaņa akmeni pieskaitīt mitoloģiskajiem akmeņiem.

Par akmens, kas atradies Dunavas pagastā Daugavā, tās kreisā krasta tuvumā starp Dignājas pilskalnu un Plāņu salas ziemeļu galu, likteni mums pastāstīja jau pieminētā Lauma Balode. To aprakušas Daugavas straumes nestās smiltis, kuras aizķērušās krastā saaugušajos kārkļu krūmos.

Ģevrānu Velna pēdas akmens. Pēdakmeņiem, kuros ir gan cilvēka pēdas, gan dzīvnieku kāju nospiedumi, pilnīgi droši pieskaitāmais akmens atrodas Rubenes pagastā netālu no Ģevrānu mājām. Šis akmens izceļas ar saviem lielajiem izmēriem un ir pieskaitāms arī dižakmeņiem. Par to rakstījis arheologs Juris Urtāns⁴. Mūsaprāt akcentēšanas cieniņgs ir teikas motīvs, kurš stāsta, ka par akmeni Pērkons ir pārvērtis svešzemju sirotāju un Velnu. Jo teiku, kurās vēstīts, ka par akmeni tiek pārvērsts kāds mitoloģiskais personāžs vai kāda konkrēta tā ķermeņa daļa, ir samērā maz.

Iespējams, ka tieši uz šo akmeni, kaut arī tuvējais mājvārds ir minēts cits, attiecas teika (1800,1735). Tā stāsta, ka Rubenē pie Teikām atrodas Velna akmens. Tur Velns atstājis pēdas nospiedumu. Uz akmens raganas galvu sukājušas. Šis akmens tāpat ir saistīts ne tikai ar pašu Velnu, bet arī sieviešu kārtas htoniskām būtnēm. Matu ķemmēšana ir raksturīga to nodarbošanās, lai apliecinātu šo būtnu vitalitāti, tuvību auglīgās dabas sfērai.

Atālu pēdakmens. Bebrenes pagasta Atālu māju virtuves grīdā iemūrēts kāds pēdakmens, kurš agrāk atradies mājas tuvumā. Pēc saimnieces Ārijas Grūbertes stāstījuma tā tuvumā, rokot dārzu, atrastas arī keramikas lauskas.

Cielavu krustakmens. Eglaines pagastā pie Cielavām atrodas iespaidīgu izmēru akmens, kurš izceļas ar uz ārpusi vērstu krusta zīmei līdzīgu dabīgu reljefu veidojumu. Kaut arī šis akmens iekļauts aizsargājamo kultūras pieminekļu sarakstā, mūsu rīcībā nav konkrēta folkloras materiāla, kurš to nešaubīgi ļautu pieskaitīt mitoloģiskajiem akmeņiem.

Lielbornes pēdakmens. Edītes Kurcas kulta vietu sarakstā⁹ atzīmēts kāds granītbluķis Lielbornes apkārtnē, kura virspusē redzami pēdu nospiedumiem līdzīgi iedobumi. Mūsdienās labi pazīstams Riteņu dižakmens Salienas pagastā, tomēr mums nav pietiekama pamata Lielbornes pēdakmeni identificēt ar to.

ATSAUCES

- ¹ Šeit un turpmāk Latvijas Folkloras krātuves fondu šifrs.
- ² *Kurz E.* Verzeichnis alter Kultstätten in Lettland // *Mitteilungen aus der Livländischen Geschichte*, Bd.22, H.2. – Riga, 1924., 47.–119.lpp.
- ³ *Urtāns J.* Pēdakmeņi Latvijas teritorijā // *LZA Vēstis*. – 1988. Nr.7 – 92.–106.lpp. (krievu val.)
- ⁴ *Urtāns J.* Pēdakmeņi, robežakmeņi, muldakmeņi. – R., Avots, 1990.
- ⁵ *Urtāns J.* Pieminekļu apsekošana Jēkabpils rajonā un izrakumi Lonē, Rudbāržos un pie Braslas upes // *Zin.atsk.sesijas mat.par arheologu un etnogrāfu 1986. un 1987.gada pētījumu rezultātiem*. – R., 1988. – 139.–141.lpp.
- ⁶ *Cepītis J.* Senās Sēlpils kultūrvēsturiskie akmeņi // *Vides Vēstis*. – 1987 – Nr.3 – 22.–23.lpp.
- ⁷ *Urtāns J.* Latvijas senās svētnīcas. – R.,1993.
- ⁸ *Urtāns J.* Pēdakmeņi, robežakmeņi, muldakmeņi..
- ⁹ *Kurz E.* Verzeichnis alter Kultstätten in Lettland..

Saulcerīte Viese

DAUGAVA

Atcere un apcere

Daugava. Brīnumainā, cēlā Latvijas upe. Kad es bērībā stāvēju krastmalā pie Strūves parka, kas Jēkabpils pusē lēzeni nolaidās līdz ūdeņiem, tad šķita – Daugava iztek no pašām debesīm, bet vakaros, saulei aizejot, ieplūst mirdzošajos, vizošajos rieta uguņos. Ūdens bija tīrs un caurspīdīgs, tālu straumē varēja saskatīt nosūnojušās radzes, ūdenszāļu kustīgās audzes un mazo zivtiņu simtus, kas plivinājās rāmākajās un siltākajās iedobēs lielāko akmeņu pavēnī. Pavasaros gan ūdeņi atgādināja vecāsmātes gatavoto cigoriņu kafiju, bet kas tad vairs skatījās tieši ūdenī! Starp Jēkabpili un Krustpili virzījās mirdzoša, kustīga un skaļa leduskalna siena. Daugava to cēla arvien augstāk un augstāk, meta milzīgas atlūzas krastā un pati kāpa tiem līdzī – parasti līdz krastmalas ieliņas pirmajiem akmeņiem. Reiz tādā pavasarī es esot sēdējusi kaimiņmājas logā pašā straumes malā un gaviļējusi:

– Tēti, tēti, nu var makšķerēt no istabas!

Neatceros runājam, ka upe kādreiz būtu nodarījusi lielāku postu. Lielie ūdeņi atnāca un aizgāja, reizēm paķerdami līdzī kādu krastmalā atstātu pērnā siena gabanu, aizmirstu laivas vraku, laipu dēļus, reizēm pieskalodama ar smiltīm kādu zemāku pagrabu vai dārza malu. Tiklīdz ūdeņi nokrita, aiznesdami līdzī pēdējos viņņus, no Daugavpils puses parādījās plosti, vezdami uz Rīgu Augšzemes un Latgales mežu bagātības.

– Na-prāavo! Na-ļeēvo! Rā-āzom! – skanēja korņiku balsis un šļakstēja ūdens ap ariem, vīriem pildot steidzīgi sauktās pavēles.

Vakarpusē vēlinākie plosti piestāja vai nu Jēkabpils vai Krustpils krastā, un pilsētiņās vairāk nekā citkārt bija dzirdama mīkstā latgaliešu un krievu valoda. Plostnieki atpūtās pirms bīstamākā ceļa posma Daugavas tecējumā – kilometrus desmit leļpus naktsmītnēm sākās lielās krāces un akmeņi, kur ne viens vien plosts bija sajucis baļķos, līdz i paraudams neveiksmīgos braucējus. Jēkabpīlieši, kuru dzimtas te dzīvojušas jau kopš senseniem laikiem, apgalvoja, ka abas pilsētiņas cēlušās kā plostnieku nakšņošanas vieta, kur krodzinieki un tirgotāji gādājuši, lai nosalušajiem vīriem būtu jumts virs galvas un dzeramais, ar ko sasildīties. Nepieredzējušākie plostnieki te līguši ločus, kas pras mīgi izvadītu braucamos bīstamajā ceļā līdz Jaunjelgavai. Tad nu varēja doties pretī Priedulāja krācēm, kuras sākās pie Melderu mājām un stiepās līdz pat Aiviekstes ietekai Daugavā pie Gostiņiem. Krasta klinšu un krāčakmeņu nosaukumi bija iesakņojušies braucēju apziņā kā brīdinājuma zīmes par draudošām briesmām: Lielgalvju akmens, Piekārs, Greizā klints, Čučīni, Siena, Medveģis, Kukaiņu klints, Zeļonijs, Ščaunaču akmens... Bet aiz krasā upes pagrieziena, kur gaišajai Daugavas straumei pievienojās Aiviekste ar tumšajiem Lubānas klānu un Vidzemes augstienes ūdeņiem, braucējus gaidīja Pagariņš un Pagars, Krasta atvars un Velna katls, Grūbas krāce, Skolas sēklis, Čigānu atvars un Pļaviņu plasa... Tur neatlika laika pat pacelt acis uz Pļaviņu lielākā greznuma – Lorelejas klints baltvizošo, cēlo sienu.

Plostnieku laiks drīz aizgāja – līdz ar straujajiem pavasara ūdeņiem. Upe kļuva mierīga un vienu pēc otra atsedza palu berzētos akmeņus un radzes. Starp Jēkabpili un Krustpili pukšķināja mazs tvaikonītis – *Gulbis*, vezdams cukurfabrikas strādniekus un dzelzceļa braucējus no viena krasta uz otru. Augšpus un leļpus *Gulbja* ceļam darbojās arī laivinieki, taču pilsētnieki ļoti lepojās ar savu kuģi, un, ja vien bija izdevīgi, brauca tieši ar to. Un tā līdz ziemei, kad *Gulbi* izvilka krastā, bet pāri sasalušajai upei ar eglītēm nosprauda gājēju takas un ragavu ceļus.

Cik manas bērna atmiņas vēl tēlojas apziņā, pirms Otrā pasaules kara dzīve Jēkabpīlī ritēja tikpat rāmi kā Daugavas ūdeņi vasarā. Valsts svētkos notika parādes laukumā starp Strūves parku un vidusskolu. Skatītāji jūsmīgi sveica armijas ierindā pazīstamos karavīrus

un virsniekus. Svinīgi tika atklāts tilts starp Jēkabpili un Krustpili, un šīs ievērojamās dienas novakarē abas krastmalas laistījās vienos uguņos.

Jaunajā Aizsargu namā laiku pa laikam notika teātra izrādes, un skatītāji bija vienisprātis, ka tik lieliska veco sievu tēlotāja kā pamatskolas skolotāja Anna Mūsiņa Rīgā ir vienīgi Berta Rūmniece. Jēkabpīlieši lepojās arī ar profesora Strūves parku un to, ka "mums cauri iet meridiāns", taču visvairāk – ar pilsētas muzeju, kuru daudzus gadus ar apbrīnojamu entuziasmu veidoja vēsturnieks Arnolds Štokmanis. Viņa darbu visi cienīja, taču diemžēl par pašu izklaidīgo, vēstures problēmās vien dzīvojošo vecpuiši bieži stāstīja anekdotes. Viņš savai iecerētajai – latviešu valodas skolotājai – bija aizsūtījis mīlestības vēstuli ar tik daudzām kļūdām, ka tā sūtījumu bija sarkani salabotu atsūtījusi atpakaļ. Mana sirds bija pilnīgi Štokmaņa pusē, un kopš tiem tālajiem gadiem pareizrakstības stundas man vienmēr izraisījušas vieglu nepatiku. Muzeja pievilcības ietekmēta es Gostiņos, vectēva mājas bēniņos, ierīkoju savu muzeju, savākdama kopā visu, ko vien tuvākajā apkārtnē bija skārusi gadu desmitu elpa – sākot ar cara laika monētām, papirosu kastītēm, veciem Daugavas skatiem un beidzot ar vecāsmātes koka karotēm.

Sava loma jūsmā par senatni un Daugavu bija ne tikai Štokmaņa muzejam. Kad atkārtotā izdevumā 1938. gadā iznāca Andreja Pumpura *Lāčplēsis* ar Emila Meldera savdabīgajām ilustrācijām, mani uz visiem laikiem apbūra rindas:

Sensenos laikos Baltijas zemē,
Kur teka Daugava ličotiem krastiem,
Kur miežu līdumi liesmoti dega,
Dzīvoja laimīgā latviešu tauta...

Likteņgrieži notika 1940. gadā Latgales Dziesmusvētku laikā. Kopā ar vecākiem bijām Daugavpilī. Izstaigājām upes krastus, salīdzinādami Dinaburgas cietoksni ar Krustpils pili un pilsētiņas vecās ēkas ar mūspuses būvēm. Tad priecājāmies neaptverami plašajā dziesmu svētku tirdziņā, īpaši pie paaugstinājuma, kur virpu grieza viens no Latgales slavenākajiem podniekiem, un ilgi ceļmalā klausījāmies, kā, gatavojoties Kārļa Ulmaņa sagaidīšanai, garām gāja vara vizuļiem apkaltos tērpos Latgales dziedātājas. Taču prezidents neatbrauca, un

smagi skanēja svētku atklāšanā trīsreiz atkārtotā tautas himna... Nākošajā rītā no viesnīcas logiem mēs redzējām, kā tankiem žvadzot, cauri pilsētai virzījās tanku kolona. Uz kādas lafetes stāvēja ļaužu grupiņa ar sarkano karogu un rādīja kulakus uz Aizsargu nama pusi...

Nākošie gadi gāja strauji un juceklīgi. Par politiku un tautas likteni runāja pusčukstus, labu paziņu pulkā. Čuksti turēja kā važās visu pilsētiņu. 1941.gada izvešanas. Kara sākums, kad pāri Jēkabpiliļ gaisā kā lidojošas lāpas dega lidmašīnas. Vācu karavīru ienākšana, kurus pilsētiņas labākās dāmas sagaidīja ar baltu rožu pušķiem. Tad ebreju posta gājiens pa pilsētas galveno ielu pretī savam galam, degošās sinagogas uguņi, un čuksti: "Tie vācieši nemaz nav labāki, nemaz..." Un atkal stāsti par mežabrāļiem, frontes dārdoņa, kas nāca arvien tuvāk, lazarete ar vācu un latviešu karavīriem Krustpilī, naksnīgie uzlidojumi abiem upes krastiem, starmešu šautras debesīs un drausmīgā sajūta, dzirdot augstu virs galvas krītošas bumbas griezīgo, monotono šņākoņu... Bumba krita, krita, krita veselu mūžību, kurā varēja nosirmot, un kad tā beidzot sasniedza zemi, sprādziens, satricinādams visu apkārtni, šķita kā glābšanas vēsts.

Mēs atstājām Jēkabpili, lai nekad tur vairs neatgriezoties. Tikai pēc daudziem gadiem es uzzināju, ka šajā pašā laikā Jēkabpilī kara gadus pārlaidis Gunārs Janovskis, ka vidusskolā mācījusies Ārija Elksne, ka te mājvieta bijusi latviskajam keramiķim Andrejam Pormalim, ka te atradies gleznotāju Skulmju ģimenes ligzda, bet muzejā viens no Štokmaņa aizrautīgākajiem palīgiem bijis rakstnieks Jānis Niedre. Mana dzimtā pilsēta man ir palikusi neapgūts lielums.

Pie Daugavas atkal aizveda Pļaviņu HES celtniecība. Ziņa, ka jaunās spēkstacijas projekts paredz iznīcināt skaistāko Daugavas senlejas posmu, satrauca lielāko daļu Latvijas iedzīvotāju, un presē Hruščova "atkušņa laika" atmosfērā izraisījās pirmā nesekmīgā diskusija. Es toreiz strādāju J.Raiņa Literatūras un mākslas vēstures muzejā, un muzejnieki jaunieši bija vienisprātis – appludināmie krasti jāizstaigā no viena gala līdz otram, jāmeģina fotografēt, kas vēl fotografējams, jāmeklē literatūrvēsturei svarīgākie materiāli, kur tos vēl var atrast. Divus gadus braucām uz Daugavu katru brīvu dienu, un 1961.gadā organizējām materiālu vākšanas ekspedīciju posmā Gostiņi–Aizkraukle.

Šis darbs deva brīnumainas dienas vietās, "kur teka Daugava līčotiem krastiem", un – arī sāpi visam mūžam. Jo var samierināties ar zaudēto, ja to pazīsti tikai pavirši. Bet kā nedzīstoša rēta vienmēr paliks ieraudzītais, izzinātais, iemīļotais, kas apziņā veido neatkārtojamu un valdzinošu pasauli, neizsmeļamu prieka un dvēseles atveldzes plūsmu. Brīvais, gleznainais ūdeņu klaidis un mazo sīkupīšu rotaļīgie ūdenskritumi abos krastos. Stāvās kraujas pie Oliņkalna un dziļie krastu nolaidenumi ap Mūkukalnu. Pilskalnu un bruņinieku piļu drupas. Vēsture un teikas. Zaļoksno mežu valoda vasarā, vientuļu tumšdzeltenu lapu atspulgi melnos rudeņa ūdeņos. Pērses dziesma palos un Staburaga svinīgā zumēšana ziemas lāsteku ērgelēs. Vakarlēpja klusais lidojums un ūdra veiklā gaita pāri straumei.

Ak, kā tām klintīm toreiz bij ausis –

Kā viņas saprata cilvēku balsi!

Atsaucās radzes, drebēja lapas,

Skaļāk par paša nerātu sirdi...

Kārlim Skalbem bija taisnība. Daugava dāvāja visu savu krāšņumu, un šis krāšņums brīnumaini atsaucās cilvēka pasaules izjūtu smalkākajām niansēm, pats iedarbodamies kā labestīga un laimīga Dabas–dziedinātājas sacerēta rita dziesma.

Mūsu lielākais pieturas punkts toreiz bija Pļaviņas. Kārļa Štrāla Skalduleja, gleznotāja Aleksandra Štrāla mājoklis pilsētiņā (ko viņš atpircis no Jāņa Jaunsudrabiņa) un trešā brāļa Jāņa mājas Bebrulejas Aldiņos, pašā Daugavas stāvkrastā, kur uz dzīvi apmeties dzimtas vectēva tēvs, "čūsku dzinējs" un laivinieks. Šeit, trijās mājās, mēs guvām arī vispilnīgāko informāciju par dzīvi Pļaviņu tuvākajā un tālākajā apkārtnē.

Vispirms jau Aleksandra Štrāla zīmējumi, skices un gleznas. Tās atainoja savdabīgu daugaviešu likteņu panorāmu, darba ainas pie slaucenēm, linu kodaļām, cirvjēm, kartupeļu nažiem, zvejnieku, laivinieku un bērnu ikdienas gaitas, vaibstu raksturīgās līnijas. Un visvarenās dabas klātbūtni. Gluži kā Kārļa Štrāla dzejā:

Aiz Daugavas saulīte grima,

Aiz kalniņa mēness lec...

Kārlis Štrāls pats bija kluss, jau tuvs mūža rietam, kad skats uz

apkārtni kļūst rāms un gaismas pilns un gribas nesteidzīgi sacīt labus vārdus. Bieži mēs viņu satikām dārzā ar Tagores lirikas sējumiņu rokās, un viņa garākā runa laikam bija tad, kad viņš lasīja priekšā dzejoli par ziedošiem jasmīniem. Štrāla kundze daudzējādā ziņā bija vīra pretstats. Viņa justin izjuta pateikta vārda baudu, un viņas stāstījumi gleznoja visu Pļaviņu kultūrsabiedrību spilgtās krāsās un krācainā temperamentā.

– Pļaviņas – tā reiz bija latviešu Veimāra! – viņa laiku pa laikam atkārtoja. Viņas sniegtās ziņas pilnām apstiprināja Daugavmalas pilsētiņas diženumu. Te bija ne tikai Štrāli un Jaunsudrabiņš, kas ar makšķeri izstaigājis Daugavas un Aiviekstes pakrastes un ķildojies ar kaimiņu uzpludinātas upītes dēļ, kur audzēt līņus un karpas. Te dzīvoja un traģiski mira rakstniece Emīlija Prūsa, romānu *Mazpilsēta, Itāliete* un stāstu krājuma *Pilsēta pie upes* autore, – padomju laikā par viņu mēs nezinājām gandrīz neko. Tepat Odzienā bija savādo likteņu tēlotāja Augusta Mežsēta dzimtene, un arī viņa darbos, īpaši romānā *Apburtā pilsēta*, bija atrodami Pļaviņu vides motīvi:

“Vienā naktī, likās, bija uzplaukuši šīs pilsētiņas dārzī uz plostojamas upes krastiem. Kā gurdenas plaukstošu meiteņu rokas baltie ceriņi savu ziedošo zaru elkoņus atbalstīja uz veco dārzu apdrupušajiem sētas mietiem... Vienā pašā naktī kā sapņu sagūstīta dvēsele, likās, bija sākusi elpot un zaļot ziedētkārā zemes krūts...”

Gan Skaldulejā, gan Aldiņos viesojās gleznotājs Arnolds Tigins un ģimnāzijas skolotājs Valdemārs Jakobsons. Pēdējais bija tā aizrāvies ar tēlniecību un akmeņu vākšanu, ka pat no ārzemju ceļojuma vedis mājās maisu ar neparastiem akmeņiem, nevis dāvanas radiem un draugiem. Un kur tad vēl ciemiņi – mākslinieki un rakstnieki no Rīgas un citām Latvijas malām! Līdz 1940. gadam. Tā bija robežšķirtne, kalnu pāreja, ar kuru sākās lejupslidējiens, kritiens, lielā atsvešināšanās...

1961. gada 2. augustā Kārlis Štrāls sarunāja neparastu iespēju savai un manai ģimenei – pieredzējis laivinieks bija gatavs lielā laivā aizvadīt mūs no Valītes skanstīm līdz Kokneses pilsdrupām. Valīti starp Pļaviņām un Gostiņiem mana māte toreiz redzēja pēdējo reizi. Bet te krāču kāpšļa malā viņa bija fotografējusies jaunības gados, te pirmskara vasarās mēs allaž apstājāmies, braukdami pretī ciemiņiem uz

Pļaviņu vilcienu. Pāri pretī Daugavas un Aiviekstes satekā kuplu koku vainagā gulēja Grīvas kapsētiņa. Māte nopūtās – viņai kopš bērnības šķitis – visjaukāk pēc nāves būtu atpūsties Grīvas dvēseļu dārziņā. Šalktu Aiviekste, šalktu Daugava, pat mazo Valīti varētu dzirdēt... Bet nu jau sprieda par Grīvas kapos rakto likteni... Arī Štrāļu sievietes ierunājās par gleznotāja Aleksandra pārapbedīšanu. Viņa atdusas vieta bija dažus kilometrus zemāk – Bebrulejas kapos: “Bet Aleksandrs tā gribēja gulēt Daugavas krastā, lai varētu klausīties ūdeņos...”

Diena bija neparasti vasarīga – ar vieglu vēju, baltiem, cēliem gubu mākoņiem, ar žilbinošu saules vizmu pār ūdeņiem. Kārlis Štrāls nosēdās laivas pakalgalā pie stūres un retu reizi izmeta pa ilgi svērtam un apsvērtam teikumam. Šķiet, viņš no krāču un krastu dramatiskās realitātes atkal un atkal atgriezās kādreiz rakstītajā dzejā:

Skaista tu esi, Daugava sirmā,
veldama zilganus viļņus
Pāri klintīm, pāri oļiem,
Pāri zaļganām glotām,
Skalojot, mazgājot puvešus projām...

Toties daudz runāja laivinieks, saukdams vārdā katru upes akmeni, krauju un atvaru. Pļaviņas un Bebrulejas ciems kā sapņodami gulēja virs dolomīta klintīm, bet klintis pašas slējās debesīs patvarīgā mežonībā. Saknēm izdrupinājuši plienakmeņus, savus barotājus un turētājus, no augšas ūdeņos gāzās spēkpilni koki, bet pakrastē rēgojās izskaloti celmi un zari. Zem Pļaviņām putoja Brodņa, Jumiezis un Cūku sēklis, bet pie Uļmuižas klintīm vārījās Aklais un Vurvulis. Bebrulejas stāvās sienas pakājē atradās Vilkas, Uļica, Kapu sēklis, Vedzeres klints sānos – Vanniņa. Pāri, ēnainajā kreisajā krastā, pusdienlaika ēnā slējās Spietiņu Laktiņa, Pačiņas un Dambis. Tās bija drūmas vietas. 1906.gada pavasarī soda ekspedīcija krastā apšāva Sēlpils revolucionārus. Līķi no krasta krita ūdenī. Kāds ievainotais vēl esot mēģinājis noturēties uz Laktiņas malas – tam ar zobenu atcirstas rokas, un viņš līdz ar citiem vaidēdams novēlies dzelmē. Sēlpilieši pieminēja savus cietējus, uzcēla tiem pieminekli, un ekspedīcijas laikā Literatūras muzejā nonāca stāstījumi un fotoattēli par ļaudīm, kas glabāja savu priekšteču piemiņu.

Aiz Aldiņu stūra atklājās pati dramatiskākā un skaistākā Daugavas leja. Akmeņi ūdenī, akmeņi kraujās, akmeņi virs galvas... Brāzmaina, gaviļējoša straume pāri Lielam zirgam un Vilku radzei, Kumeliņa un Sirmajam stūrim, Smeķerstānu sēklim un Blūma akmenim, Lustiķim un Zvejnieku atvaram. Bet krastos – saules sasildīto mazo ūdensiedobišu, kalmju un mētru smarža, siki viznīši gar meldru stiebriem, kuru galos šūpojās zilas un zaļas Daugavas spāres. Kustības un miera apvienojums, spēka un skaistuma līdzāspastāvēšana.

Mēs izkāpām kreisajā krastā. Sēlpils bruņinieku pili laika zobs jau bija krietni nodrupinājis, toties saglabājis pazemes eju, kas tumsdama veda klints iekšienē. Te nu bija tā vieta, kur ieslodzītā karaļmeita varētu sēdēt ar melnu suni pie kājām un vērt kā mūžību garu sāpju pavedienu... Bet no pils mūra akmeņiem pavērās plašs skats uz Loksteni, Oliņkalnu, Dūņuleju. Oliņkalnā, Andreja klints virsotnē bija redzamas arheologu teltis. Tur cēlās augšā viens no lielākajiem latgaļu pilskalniem. Cēlās, lai atklātu savas senslēptās bagātības un tad atkal iegrimtu Daugavas viļņos kā vientuļa, pusmirusu ūdeņu slāpēta sala.

Annas un Govju klintis pavēra laivai vārtus uz Krusta līci.

– Šai līcī bez krusta mešanas plostnieki nemaz nav laidušies iekšā – stāstīja airētājs.

– Bet varbūt tomēr nosaukums no tā, ka korņiks te vienmēr kļiedza, lai airē krustām? – iebilda rakstnieks. Arī viņš bijis pārcēlājs un plostnieks, kura jaunība pagājusi uz Daugavas straumēm. Lai gan tagad spēks bija tā gājis mazumā, ka līdz laivai Pļaviņās viņu vedām motociklā, Kārlis Štrāls stūri rokā turēja tik noteikti, ka ne reizi nepieskārs akmeņiem vai neieslīdēja meldros.

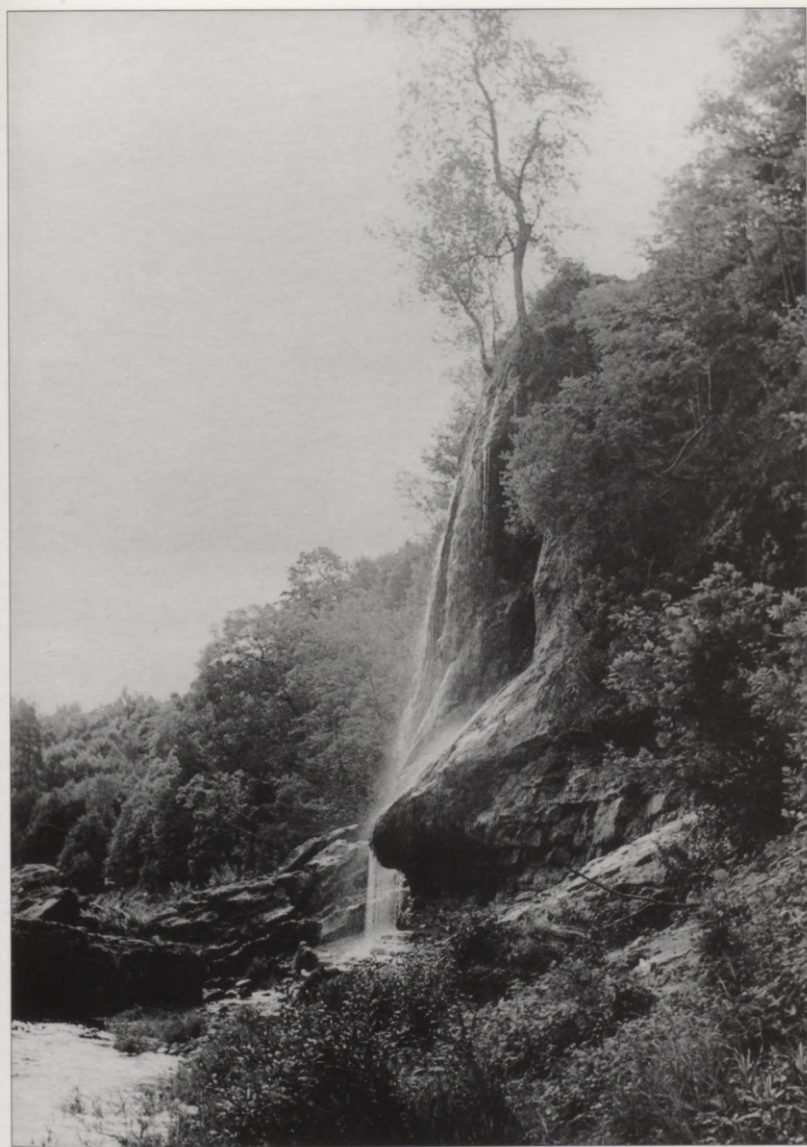
Aiz Krustalīča – Kraukļa krodziņa drupas. Kāpēc Kraukļa? Vai to cēla krodzinieks Krauklis? Varbūt te, kur straume kļuva apvaldītāka un rāmāka, melnie nāves putni gaidīja savu tiesu, ko viņiem sagādājuši nevaldāmie palu ūdeņi? Vietu nosaukumi bija kā ceļa rādītāji uz tāliem pagātnes notikumiem. Tikai nebija neviena, kas zinātu tos lasīt, un ceļa rādītājus līdz ar krastu jau gatavojās aprakt kāpjošie ūdeņi. Mēs tikai klausījāmies un iegaumējām, it kā tam vēl būtu kāda nozīme, it kā mūsu piezīmes ceļojuma dienasgrāmatā un filmiņas fotoattēlā vēl dažus gadus spētu pasargāt šo krastu, līču un nogāžu bagātību no

iznīcības. Kārķļa klints un Melnā klintiņa. Gumalu oļi. Lielais un Mazais Gusārs. Segliņu akmens. Stučkas grūbiņa. Vīgantes piekraste. Rakstnieks laivā kļuva arvien klusāks un arvien dziļāk ieskatījās melnajos ūdeņos. Nogurums? Varbūt. Nāca jau vakars, kad mēs pēdējo reizi izkāpām kreisajā krastā un pastāvējām zem Staburaga asarām. Vai Tu, lielais un diženais, patiešām aiziesi līdz ar veco paaudzi, pat ātrāk par veco paaudzi?

Dziļā tu, Daugava sirmā,
Ēnainos ličos atpūsdamās,
Ar zaļu pakrasti pārsegdamās,
Gadsimtu atmiņās gremdēdamās,
Pilna baltu bāliņu
Dārgu dvēselīšu...

Trešo reizi pie Daugavas es atgriezos, tuvojoties Raiņa simtgadei. Politiskā atkušņa laikā atbalsis skāra arī muzejus, un arvien skaļāk pacēlās balsis, kas prasīja sakopt rakstnieku memoriālās mājas un izvietot piemiņas zīmes. Drošākais ceļš šo ieceru realizācijā, protams, bija – sākt ar Raini. Rainim tobrīd bija viens vienīgs puslīdz sakopts muzejs – Jūrmalas vasarnīca. Jasmuiža bija kļuvusi par kolhoza īpašumu, dzīvojamā māja, Pliekšāna slaveno zirgu stallis un kūts atradās uz sabrukuma sliekšņa. Tobrīd jau vēl bija ļaudis, kas bērnībā it kā būtu redzējuši Raiņa ģimeni un studentu, kas sēdējis rakstīdams zem ozola pakalnā. Kad taujāja pēc veco laiku fotogrāfijām un piemiņas lietām, viņi tikai atmeta ar roku: “Kas nu toreiz fotografējās. Iekrita ziemā piedzēris visā garumā sniegā – tik i bij tās fotogrāfijas”. Arī Berķenele ar savu asinskambari un baznīcu bija kļuvusi par kādas fermas daļu, un velti vietējiem bija taujāt pēc brīvkunga Hamilkara fon Felherzāma kapa vietas, kuru Rainis tik emocionāli piemin savā dzejā. Tadenava bija gandrīz nepieejama Dunavas mežos, un toreizējā rajona vadība plānoja ēku pārcelt uz Neretu, kur to varētu bez pūlēm apskatīt “ciemiņi no visas Padomju Savienības”. Randene – jā, kas tad bija ar Raiņa bērnības mītni Daugavas malā?

– Randeni jau vairs tikai pēc lielceļa un dažiem kokiem var atrast – stāstīja kāda veca māmuļa, sēdējama bijušā krogus ēkas piesaulītē aiz Berķeneles baznīcas. – Kara laikā nopostīja visu, tagad tur reizēm

Staburags 1963.gadā

Tilts pār Daugavu

Daugava lejpus Liksnas

Senču māju klēts Sventē

Daugava pie Nīcgales

Linu apstrāde

Linu lauks pie Līvāniem

Daugava pie Skrīveriem

Zvejnieki Daugavā pie Jēkabpils

Kokneses baznīca

Daugava pie Nīcgales

Sventes ciema Senču mājas

Plāņu sala pie Dunavas

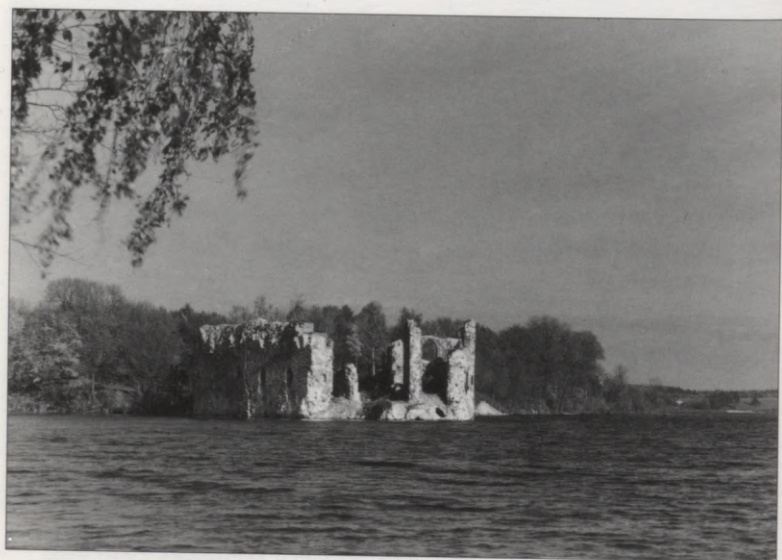
Nīcgales baznīca

Bijušais plošnieks, Dignājas *Grantsbedru* saimnieks 1980.gads

Ceļš pie Kokneses 1958.gadā

Kokneses pils 90.gados

Rimšānu krogs

Daugavas klintis pie Pļaviņām 1958.gadā

Daugava pie Oliņkalna 1960.gadā

Motorkuģis Koknesis

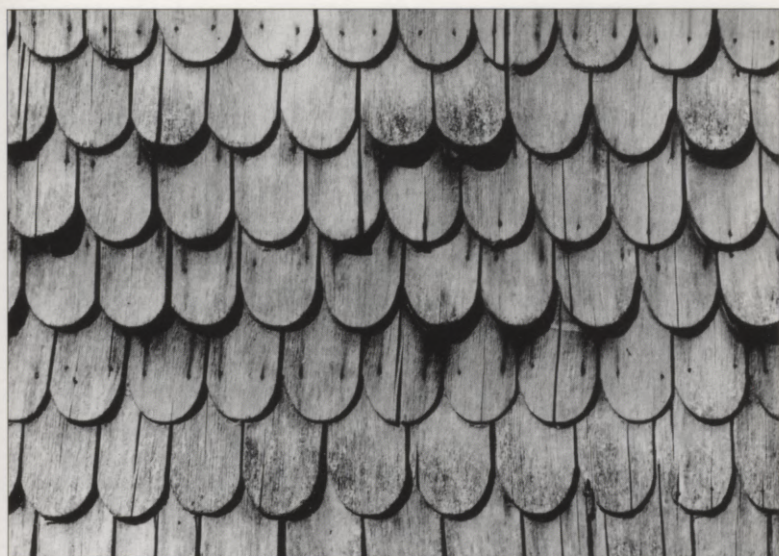
Lūcija Zālīte Krustpils pagasta Prižos pašas austajā tautas tērpā

Daugava pie Jersikas

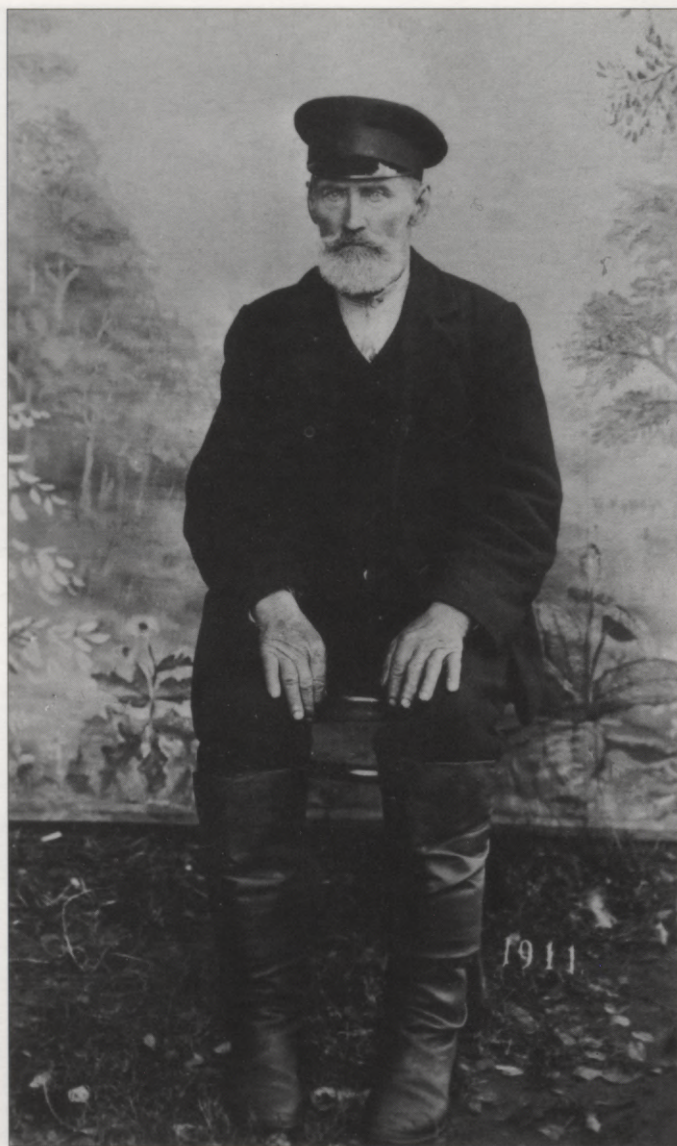
Plūdi Līvānos

Grīvnieku māju sienu segums

Daugava pie Nīcgales

Stukmaņmuižas kalps Brencis Magons

sportisti planierus laiž. Bet tik skaista muižiņa bija, Vilis Siliņš ar savu ģimeni dzīvoja. Kad biju bērns, ap piekto gadu tur uzturējās mani vecāki ar. Neko jau daudz neatceros, tikai to – kādas dienas Randenē viesojās svešs, laipns kungs. Paņēma mani klēpī, apņēma seju ar plaukstām un pavērsa uz augšu, un acis viņam tik zilas, zilas – kā debesis. Vēlāk teica – Rainis bēdzis prom no dzimtenes, bet man tas tā – visam mūžam. Jaunībā katrā Raiņa un Aspazijas lugā spēlēju, ko te uzvedām, – Baibiņu, Laimu, Asju...

Arī fotoattēli Raiņa albumā rāda Randeni 1911.gadā, kad to apciemoja fotogrāfs J.Sermonis un pirmais Raiņa biogrāfs Antons Birkerts. Šķiet, ka tieši šis romantiski noformētais albumiņš dzejniekam devis vēlāk bagātu vielu atmiņu tēlojumam bērnības epā *Saules gadi*. Pamatīga, akmenī būvēta vienstāvu māja. Goba ceļa malā. Un rija klaju lauku vidū – kā izredzēta spoku čukstiem tveicīgos vasaras dienvidos un velnu saietiem rudens naktīs. 60.gadu sākumā no tā visa nebija redzams vairs nekas, pat ezeriņš tīrumu vidū izsusējis, vienīgi nekopts lauku ceļš kā garlaikodamies locījās uz Dinaburgas cietokšņa pusi. Bet Raiņa dzejā bija vesela pasaule. *Daugavas klēpis*, kas palu ūdeņos un ledus dzirkstīs mirdzēdams, sagaidīja četrus gadus veco zēnu ierodamies no “saules pērkļa” – Tadenavas:

Ilgi dižo Daugaviņa,
Saule skatās spoguļplūdā;
Sudrabs pludo, pludo zelts,
Līdzi puisīts, plaukstas sizdams.

“Saule un Daugava – divi spēki manā dzīvē” – Rainis raksta pēc gadiem, biogrāfiskos materiālus kārtodams. Saule bērna psihē veido nepieciešamību pēc maiguma, mīlas, prieku par dienas gaišo debesu bezgalību, Daugava – priekšstatus par nemitīgu kustību, pulsāciju, pārvērtībām un sacelšanās, atbrīvošanās skaistumu pavasaru palos:

Viss krīt, kas šķir, kas spiež un draud, –
Cik tāļi acis redzēt jaud:
Viens vienīgs līdzens ūdens lauks
Kā milzīgs pildīts dzīves trauks.

Toreiz, sēdot klajā, mēmā Daugavas malā, ko no mājas pamatu drupām norobežoja palu izbraucīta kārklu josla, pirmo reizi radās

doma par Raiņa bērņības pasaku, par grāmatu *Randenēs vasara*. Šo vietu gribējās piepildīt ar jaunu dzīvību. Vēl jo vairāk tāpēc, ka viss, ko Rainis rakstījis par Randeni, sasaucās ar manas bērņības redzējumiem Jēkabpilī – tie paši lēzenie Daugavas krasti, tas pats pavasara ūdeņu un leduskalnu diženums, tās pašas plostnieku klaigas un pirmās rudens caurspīdīgās ledus gāles, zem kurām vēl locījās dzīvi ūdenszāļu augumi... Visai šaubīdamās par savām spējām, es sāku rakstīt, un sāku tieši ar to lieliskāko bērņības atmiņās – ar ledus iešanu agrā rītā, kad no Leišmales šurpu soļo pavasaris, sauli pār plecu nesdams... Ejot Raiņa pēdās, es arvien no jauna izbaudīju dabas burvību, kas, bērņa acīm skatīta, kā sapnis pavada visu mūžu.

Ejot pa Raiņa takām, nācās tuvoties Daugavai ne tikai kā Latvijas dabas poēzijas daļai. Randenes krastiem un 1924.gadā rakstītajiem *Saules gadiem* piederēja dzejnieka bērņība. Taču pirms vēl dzejnieks bija uzrakstījis *Saules gadu* pirmās nodaļas, Daugavmāte bija ienākusi viņa dzejā kā simbols, kā dāsna mākslas tēlu rosinātāja. No Daugavas miglām krastā kāpj sēju zemes varoņi, mēnesstaros nāk *Uguns un nakts* vīri, no Krāslavas laivā atbrauc Uldis, Daugavas krastos stāv Imanta kareivji. Un rudens vakaros, kad upe sāk pārklāties ar ledu, kūpošais ūdens ir pilns baigu priekšnojautu un nāves ēnu.

Daugavmāte ir ne mazāk būtisks tēls Raiņa mākslā kā Lāčplēsis, Spīdola, Baiba, Uldis, Jāzepe. *Saules gados* tā ir dzejnieka paša auklētāja, klusā sargātāja, kas "Līdz pat Rīgai līdzī nāca, Tālāk nespēj Daugaviņa". Daugava ievada "jūras baltā augstumā", no ģimenes loka – lielākā kopībā – tautā, no tautas – cilvēcē, pati uz visiem laikiem palikdama kā atgādinājums par dzimteni, dzīvodama kopā ar dzimtenes pārvērtībām, cīņām, ciešanām un nākotnes cerībām.

Kā brīvības cīņu pārstāve Daugava, palu ūdeņos putodama, šalc pirmajā Raiņa dzejoļu krājumā *Tālas noskaņas zilā vakarā*. Pavasara, saules un cilvēka garīgā spēka vienība ar Daugavu saliedējas nākamajā – *Vētras sēja*. Ūdeņi steidz kā pati uzvarošā dzīvība, no sīksīkiem strautiem ieplūstot putu ziedu Daugavā un no tās baltajā jūrā, lai paceltos debešos kā ziedoņa mākoņi – "Rasmības pilnu pūru pār zemi lejoši". Šajā pašā laikā veidojas *Uguns un nakts* Daugava – dramatiska, pilna vaidu balsīm, kas aizelšas zem klinšu smaguma

un tumši nojauš likteņa lemtā posta nenovēršamību.

Pēc 1905.gada top *Klusā grāmata*, kuras noskaņu visjūtīgāk izteic *Daugavas barkarola*: “Melna veļu laiva nakti brauc, Zaļas veļu aires rakstā klaudz...” Vaidu balsis, kas lugā *Uguns un nakts* skanējušas kā brīdinājums, izkliedz sāpes par reakcijas necilvēciskumu un beidzot kā lūgšanā apvienojas dzejolī *Daugavas krasti*:

Skalo savus krastus, Daugava,
Tavi krasti skalojami gan...
Taviem bērniem abās krastmalās
Pāri nodarīts pie dzīvības.
Ja tev ūdens trūkst ko skaloties,
Sasmel kopā bērnu asaras...

Daugavas naktsēnu smagumu jūt arī nākošajos dzejoļu krājumos un pat drāmā *Pūt, vējiņi*. Bet 1916.gadā, kad Latvijai cauri iet krievu-vācu frontes līnija un latviešu jauniešu asinis līst strēlnieku pulkos, Rainis tautas likteņupi izvēlas par sava nākamā darba centrālo tēlu. Ar dramatisko tēlojumu *Daugava* viņš grib “tautu atdot tautai”, atgādināt tās varoņu vārdus, stāstīt kā “Staburags raud asaras”, kā top “Latviešu bataljonu zīme – lecoša saule un zobens”, kā pasaulē klist latviešu bēgļi un trimdinieki, pieminēdami dzimteni un Daugavu, un kā Daugava tomēr ir “skaistule, briesmās jo skaista”. Ka šis darbs nav bijis velts, liecina aizrautība, ar kādu grāmatu 1919.gada rudenī saņem latviešu strēlnieki, kas tobrīd aizstāv jauno valsti pret Bermonta uzbrukumu. Un pēc gadiem septiņdesmit mūsu paaudzei to pašu liecina spēks, kas vieno koristus un klausītājus dziļā kopības izjūtā, atskatot Mārtiņa Brauna *Saule, Pērkons, Daugava* himniskajai melodijai:

Saule mūsu māte,
Daugav' sāpju aukle,
Pērkons – velnu spērējs,
Tas mūsu tēvs.

Latvijas kalnu un ezeru, jūras un mežu, zvaigžņotās debess un mūžsenās likteņupes atspulgi mūsu dvēselēs bieži vien ir daudz dziļāki un būtiskāki, nekā mēs to nojaušam savās ikdienas gaitās un darbos.

Guntis Eberhards

MAINĪGĀ DAUGAVAS IELEJA

No Daugavpils līdz Pļaviņām ap 100 km garumā Daugava ziemeļrietumu virzienā šķērso Austrumlatvijas zemieni. Tās ieleja visumā vāji izteikta. Vienīgi leļpus Daugavpils līdz Mologola sādžai un leļpus Trepes ielejas dziļums sasniedz 10–15 m. Pārējā posmā, kur izplatīti tā sauktā Nīcgales pieledāja baseina bezakmens māla vai smilšainie līdzenumi un morēnmāla līdzenumi, ielejas dziļums ir tikai 4–6 m, bet ielejas platums mainīgs no 0,5 līdz 2–4 km. Pati Daugava sekla, vienīgi atsevišķās iedzelmēs var sasniegt 4–6 m, reti 8 m. Kopējais dabiskais upes kritums pirms Pļaviņu HES izbūves tikai 20 m (no 84 m vjl pie Daugavpils līdz 64 m pie Aiviekstes ietekas Daugavā).

No Daugavpils līdz Jersikai tagadējā ieleja aptuveni sakrīt ar senu pirmsledus (vai starpledus) laikmeta dziļi pamatiežu virsā iegrauztu ieleju (Sendaugavu?). Zemāk Daugava savu gultni izveidojusi devona dolomītos. Arī šajā posmā tagadējo upes ieleju šķērso vairāki senie iegrauzumi (pie Līvāniem, Ābeļu salām augšpus Jēkabpils, arī Sakas salas rajonā).

Daugavas ieleja leļpus Daugavpils varēja sākt veidoties vienīgi pēc tam, kad Austrumlatvijas dienvidu un dienvidrietumu daļā izzuda aktīvā ledāja sega un noplūda lielle kušanas ūdeņu baseini. To noteica strauja Rīgas ledāja mēles atkāpšanās Viduslatvijā.

Sākotnēji no Daugavpils līdz Pļaviņām vienota upes ieleja veidojās, tai savienojot sekļus, samērā īslaicīgi eksistējošus lokāļus ledāja kušanas ūdeņu palieku ezerus: Gaiļu ezeru (no Dvietes–

Berezovkas sateces līdz Rīteņu mājām), Neretas (no Jaunsliterāniem līdz Neretas ietekai) un Krievciema (no Zelķu dzelzceļa tilta līdz Pļaviņām).

Domājams, ka jau pirms 13000 gadiem Daugava kā vienota ūdens artērija funkcionēja no augšteces Krievijā līdz Daudzevas–Skrīveru līnijai, kur tā ietecēja Daudzevas un vēlāk, ledājam tālāk atkāpjoties, arī Zemgales pieledāja baseinā.

Daugavas ielejas vizuālā un ģeoloģiskā ainava

No Daugavpils, kur Daugava izplūst Austrumlatvijas zemienē, ievērojami izmainās ielejas un pašas upes raksturs un ainava. Plašos upes iegrauzto meandru lokus ar priežu mežiem uz terasēm, augstiem stāvkrašiem, laukakmeņu krācēm, nomaina zemi (4–6 m) krasti, lēns upes tecējums.

Sākot no Līksnas–Ilūkstes līnijas, Daugava iztaisnojas, gandrīz nelikumo. Tās gultne smilšaina ar smilšu sērēm gar krastiem, atsevišķām zemām smilšainām saliņām. Ielejai zūd tās izteiktā morfoloģiskā forma.

Daugavpils pilsētas robežās un uz leju līdz pat Līksnas ietekai ielejas labais pamatkrasts vispār nav nosakāms. Te zemas purvainas ieplakas ar aizaugošiem ezeriem mijas ar priežu mežu apaugušām iekšzemes kāpām.

Ielejas pretējā pusē kā varena siena paceļas Augšzemes augstienes paugurainā nogāze, no kurienes posmā starp plašo Lauceses ielejveida pazeminājumu un Sventi paveras ideāla visas Daugavas ielejas un aiz tās tālē gulošā līdzenuma panorāma. Tālāk uz leju ielejas kreisais krasts pakāpeniski pazeminās, izzūd mežainajā apvidū, to sašķel plašie Ilūkstes un Dvietes upju pazeminājumi. Vienīgi atsevišķi plašāki morēnas pacēlumi te veido izteiktus ielejas pamatkrasta izciļņus. Starp Sventi, Ilūksti un Dvieti esošajā pazeminājumā joslā sastopamas vairākas mežu ieskaudas pilnīgi aizaugušu ezeru purvainās ieplakas vai vēl neaizauguši ezeriņi ar gredzenveidīgu pacēlumu aprāmējumu. Pēc ārējā izskata šie ezeri, kurus apjož lēzens pacēlums, atgādina tā sauktos pingo – veidojumus, kas plaši sastopami Kanādas ziemeļu apgabalos ar ilggadīgo (“mūžīgo”) zemes sasalumu. Iespējams, ka daļēji līdzīgi, īslaicīgi apstākļi varēja pastāvēt arī Latvijas dienvid-

austrumu daļā laikā, kad sākās pēdējā apledojuma segledāja malas atkāpšanās.

Raugoties no putna lidojuma, posmā no Daugavpils līdz Līksnai ielejai raksturīga sašaurinājumu (1–2 km) un ezerveidīgu paplašinājumu (3–4 km) mija. Šādi ielejas paplašinājumi sevišķi izteikti augšpus Līksnas upes ietekas pret Ļubistes ezeru un Ilūkstes–Dvietes upju sateces rajonā. Kā paplašinājumos, tā arī ielejas sašaurinātajos posmos plakano ielejas dibenu aizņem pirmā virspalu terase, kas izvagota neskaitāmām, daļēji pārpurvotām no dažiem desmitiem līdz vairākiem simtiem metru platām erozijas gultnēm, pa kurām gadu tūkstošiem plūduši Daugavas pavasara palu ūdeņi, aptekot ledus sastrēgumus.

Daugavas ielejas paplašinājumu un sašaurinājumu miju noteica dziļais, senais pamatiežu virsas saposmējums (senās apraktās ielejas) un ledāja darbība. Viensētas un sādžas izvietojušās ielejas pamatkrastā, bet ielejā – uz augstākajām I virspalu terases joslām un laukumiem, kas galvenokārt stiepjas abpus Daugavai. Te arī galvenās lauksaimniecībā izmantojamās platības. Ielejas erozijas pazeminājumu joslās izveidojušās pļavas un krūmāji.

Skaista ielejas un apkārtnes panorāma ar Košu ezeru paveras no Līksnas ciemata teritorijas, kas paceļas pāri par 120 m virs jūras līmeņa.

Posmā no Daugavpils uz leju laikā no 1970. līdz 1988. gadam no Daugavas gultnes ar zemsmēlējiem tika izsmelts simtiem tūkstošu kubikmetru grants un granšainas smilts, kas tika izmantota celtniecības vajadzībām. Tā rezultātā izzuda smilšainās pludmales un sēres upes gultnē, samazinājās straumes ātrums, ūdens izgaismojums un bagātināšanās ar skābekli, kas kopumā pasliktināja upes ekoloģisko situāciju.

Plašā Daugavas ieleja Dvietes un Ilūkstes upes satekas rajonā ar daudzām vecupju gultnēm ievēribu pelna arī ar to, ka arheologi te ir fiksējuši akmens laikmeta cilvēku apmetņu vietu, kas gan upes erozijas rezultātā ir iznīcināta.

Lejpus Dvietes apdzīvotās vietas samērā augstā Daugavas ielejas pamatkrasta izciļņa (no kura tāpat paveras plaša ielejas un apkārtnes panorāma) krasi izmainās Daugavas ieleja. Tās platumus sarūk no 2 km līdz 1 km ielejas sašaurinājumos. Upe atgādina mākslīgi iztaisnotu

kanālu – tā gandrīz nelīkumo. Ielejas krasti asimetriski un ainaviski pilnīgi atšķirīgi. Reljefā izdalās labais pamatkrasts. Tas ir saimnieciski apgūts, apbūvēts, vietām saposmots īsām gravām. Ārpus ielejas plakani bezakmens māla līdzenumi mijas ar morēnmāla līdzenumiem un plašiem laukiem.

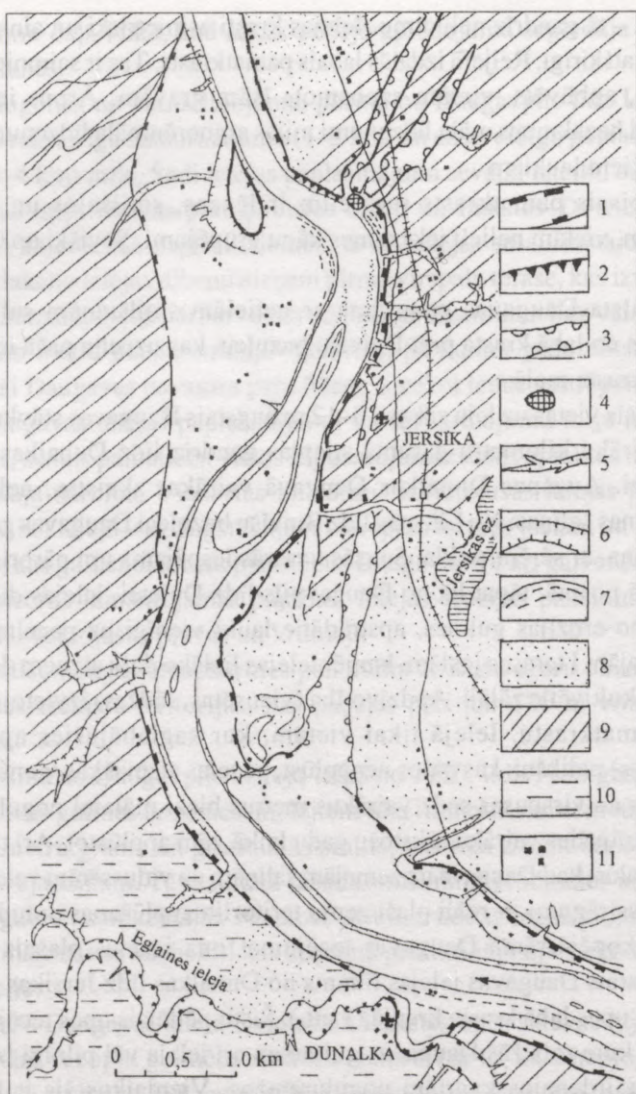
Kreisais pamatkrasts turpretim ir lēzens, smilšains un klāts mežiem, vietām nelieli iekšzemes kāpu grupējumi. Sevišķi ap Gaiļu ezeru.

Skaista Daugavas panorāma ar nelielām smilšainām saliņām paveras no labā krasta pret Buivīšu baznīcu, kas uzcelta pašā ielejas pamatkrasta malā.

No šīs vietas uz leju sākas 10–12 m augstais Daugavas stāvkrasts, kas vairāku kilometru garumā stiepjas gandrīz līdz Dunalkas pārceļtuvei. Augšpus Dunalkas Daugavā vairākas skaistas, nelielas smilšainas saliņas. No Liksnas līdz Buivīšu baznīcai Daugavas gultne smilšaina, ar sērēm, sekla. Sausās vasarās iespējams upi pārbrist.

Šajā posmā, tāpat kā no Daugavpils līdz Dvieteī, ielejas dibenu saposmo erozijas gultnes, apstrādātie lauki vienīgi uz paceltajām, sausākajām I terases joslām, kamēr ielejas lielāko daļu aizņem dabiskie vai kultivētie zālāji. Apdzīvotība (viensētas, sādžas) izvietojusies gar pamatkrastu. Ielejā tikai vietām, kur saglabājušies apteku (erozijas) palikšņi, kas palos neapplūst, parcelas atsevišķas viensētas. Terases no virspuses sedz vairākus metrus biezi mālaini nogulumu, kas uzkrājušies vairāku tūkstošu gadu laikā, tām applūstot. Arī tagad lielos palos, kad Daugavā uz zemajām saliņām un vidussērēm veidojas ledus sastrēgumi, ir reāli plaši zemo teritoriju applūšanas draudi.

Uz kopējā rāmā Daugavas tecējuma fona izceļas plašais līdz 7 km garais Daugavas ielejas līkums no Dunalkas līdz Jersikas pilskalnam upes labā krasta kraujā (1.att.). Šis ir pēdējais upes tecējuma posms, kura robežās Daugavas gultne un arī ieleja vēl pilnīgi izveidojusies irdenajos kvartāra nogulumiežos. Vienlaikus šis ir it kā pārejas posms. Jau pirms Dunalkas parādās pirmie upes straujtecēs posmi ar oļiem un granti. Pret Jersikas ciemu ir pirmā un vienīgā lielākā, pastāvīgi apdzīvotā Jersikas sala visā upes garumā no Piedrujas. Salas garums ar sērēm sasniedz 2,5 km, ar sīku saliņu virkni augšpus tās. Skatījumā no putna lidojuma salu virkne atgādina kuģu

1.att. Daugavas ieleja pie Jersikas: 1 – ielejas pamatkrasts, 2 – dolomītu krauja, 3 – ielejveida pazeminājums, 4 – Jersikas pilskalns, 5 – gravas, 6 – palos izskalotas erozijas gultnes Daugavas terasēs, 7 – Daugavas ielejai piegulošie krasta vaļņi, 8 – smilšainie līdzenumi, 9 – akmeņaina morēnmāla līdzenumi, 10 – bezakmens māla līdzenumi, 11 – viensētas, to grupas.

karavānu. Pirms vairākiem gadiem skaistas smilšu sēres un saliņa, kas bija izveidojusies lejpus lielās Jersikas salas, tika iznīcināta smilšu ieguves rezultātā.

Jersikas apkārtņē Daugavas ieleja sekla (4–6 m), pamatkrasti abās ielejas pusēs, izņemot Jersikas ciemu, dabā ir vāji sazīmējami apkārtējā līdzenuma ainavā.

Pret Jersikas pilskalnu ielejas platums sasniedz 1,7 km. Kreisajā krastā iepretim Jersikas pilskalnam virs plašās virspalu terases paceļas upes erozijas apteku paliksnis (sensala), arī sens pilskalns, pēc saviem apveidiem daudz iespaidīgāks nekā uzbērtais Jersikas pilskalns.

Jersikas pilskalns it kā noslēdz ģeoloģiskās uzbūves ziņā atšķirīgu Daugavas ielejas posmu. Pilskalns atrodas uz dabiska, daļēji uzbērtā morēnas pacēluma ielejveida pazeminājuma vidū, kas ziemeļrietumu virzienā stiepjas projām no Daugavas, lai pēc 8 km līdzīga pazeminājuma – subglaciālās iegultnes veidā ar iesalnieku ezeru tajā īsi pirms Līvāniem atkal sasniegtu Daugavas ieleju. Ģeoloģiskie urbumi, kas atsevišķās vietās izdarīti ielejveida pazeminājumā, liecina par to, ka zem šīs gultnes ir dziļš iegrauzums pamatiežos (dolomītos), kuru aizpilda biezi ledāja un tā kušanas ūdeņu nogulumi. Domājams, ka šo dziļo iegrauzumu izskalojusi pirmsledus laikmeta upe (Pirmsdaugava?). Par seno iegrauzumu liecina arī tas, ka lejpus pilskalna, aiz gravas upes labajā krastā paceļas dolomītu siena.

No Jersikas pilskalna līdz Līvāniem (ap 10 km) Daugava saglabā savu rāmo tecējumu, lai gan tās gultne ir iegrauzta dolomītos. Pati ieleja šaura, tikai 0,5–0,8 km, vāji izdalās apkārtējo morēnas vai smilšaino līdzenumu fonā.

Lejpus Līvāniem 7–8 km garā posmā līdz Veiguriem te vienā, te otrā upes krastā ielejas kontūras vispār nav nosakāmas: apkārtņē plešas plakans līdzenums. Te ielejas veidošanās sākumā Daugava bija līdzīga vairākus kilometrus platumā caurtekošam ezeram. Daugavas gultnē un krastos atkal parādās dolomīti.

No Trepes līdz pat Ābeļu salu grupai augšpus Jēkabpils (ap 10 km garā posmā) upes gultne iegrauzta dolomītos, sākas pirmais izteiktais Daugavas krāču un straujtecēs posms. Upes kopējais kritums sasniedz 3 m. Ielejas dziļums pakāpeniski pieaug no 6–8 m līdz 12–14 m, bet platums 1 līdz 2 km. Uz erozijas terasēm daudz

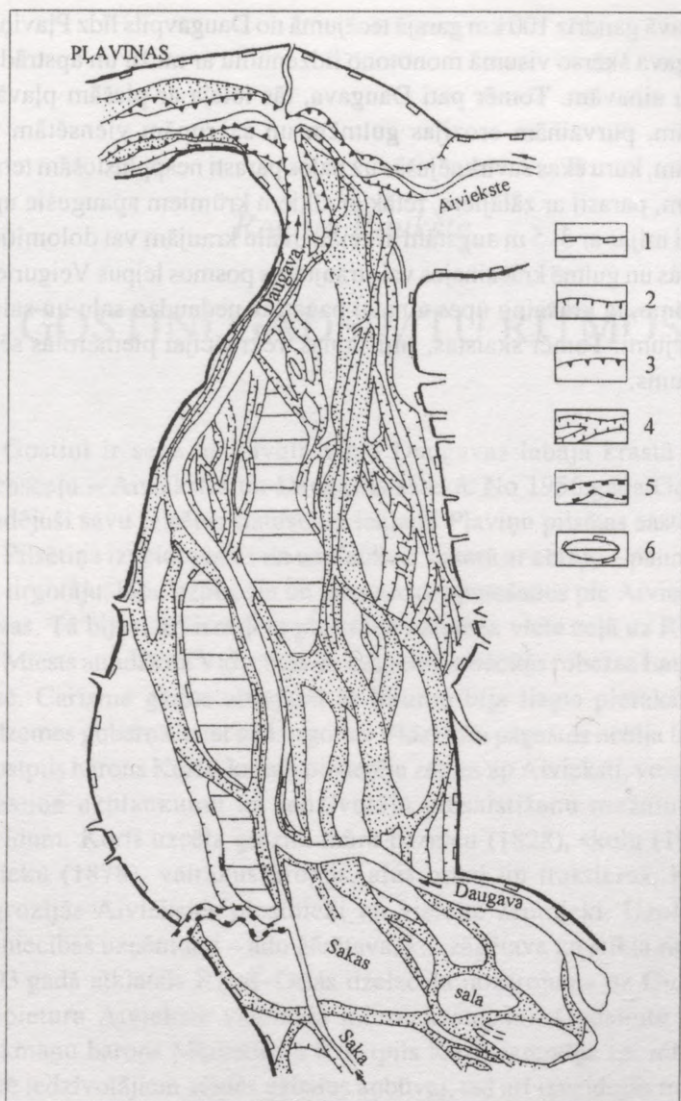
laukakmeņu, arī Pētera I (arī Napoleona) akmens – vietējās nozīmes aizsargājams dabas piemineklis. Maz noapaļotais rapakivi granīta blukšis atrodas Rīgas–Daugavpils šosejas 159.kilometrā. Augstās un stāvās ielejas pamatkrasta nogāzes saposmo īsas, bet šauras un dziļas gravas. Vienā no šādām ielejas labā krasta gravām netālu no Daugavas pret Ragāļu mājām atrodas republikas nozīmes aizsargājamais līdz 5 m augstais Ragāļu laukakmens – sarkanbrūns mikroklīna granīts.

Ar senām Daugavas erozijas gultnēm saposmoto terasu virsu un ielejas lēzenākās kreisā krasta nogāzes aizņem apstrādāti lauki. Tipiska viensētu lauku ainava.

Daugavas ielejas mainīgo ainavu Austrumlatvijas zemienē noslēdz savdabīgais, līdz 4 km plašais un līdz 20 km garais ielejas posms no Jēkabpils līdz Pļaviņām, kur saplūst ar līdz 2 km plato Aiviekstes ieleju. Šis ezerveidīgais ieleju paplašinājums izveidojies pirms 13000 gadu, kad pēdējā apledošana beigās, segledāja Viduslatvijas (jeb Rīgas) mēlei strauji sarūkot, Daugavas ūdeņiem atbrīvojās ceļš uz rietumiem no Pļaviņām. Tad Jēkabpils–Pļaviņu posmā izveidojās īslaicīgs caurtekošs, tā sauktais Krievciema ezers. Tā izveidošanos noteica zemes garozas celšanās Viģantes (Staburaga) rajonā, kas aizkavēja upes ieģraušanos cietajos dolomītos.

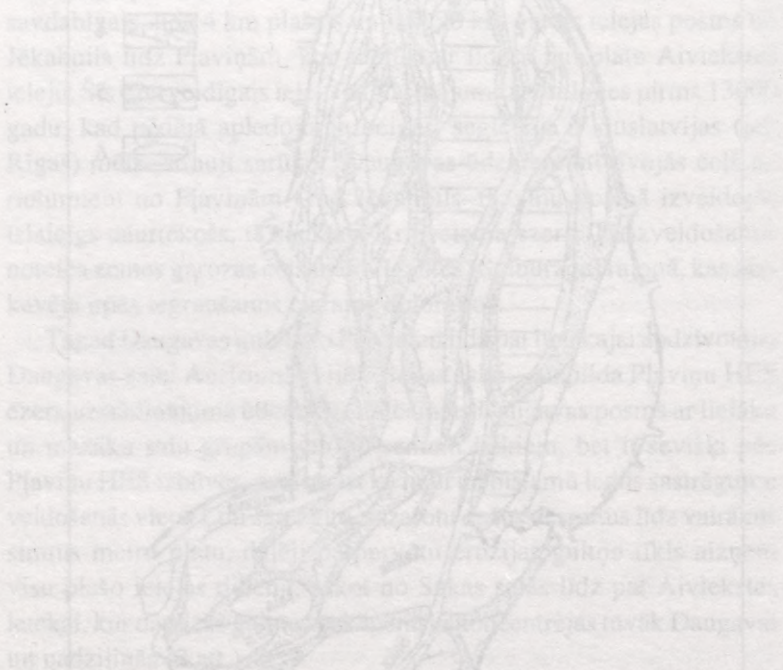
Tagad Daugavas gultni no Pļaviņām līdz pat lielākajai apdzīvotajai Daugavas salai Austrumlatvijā – Sakas salai – aizpilda Pļaviņu HES ezera uzstādīnājuma ūdeņi. Šis krācainais Daugavas posms ar lielāku un mazāku salu grupām jau no seniem laikiem, bet it sevišķi pēc Pļaviņu HES izbūves, pazīstams kā lielu un bīstamu ledus sastrēgumu veidošanās vieta. Ļoti sarežģītu, sazarotu dažus desmitus līdz vairākus simtus metru platu, daļēji pārpurvotu erozijas gultņu tīkls aizņem visu plašo ielejas dibenu, sākot no Sakas salas līdz pat Aiviekstes ietekai, kur daudzās gultnes pakāpeniski koncentrējas tuvāk Daugavai un padziļinās (2.att.).

Vēl pirms Krustpils–Jelgavas dzelzceļa līnijas un Zeļķu tilta izbūves lielākos pavasara palos, veidojoties ledus sastrēgumiem, Daugava sazarojās un aizpildīja līdz 2 km plašo ielejas daļu, aptekot lielākas un mazākas erozijas salas. Tagad plašo Daugavas ieleju aizņem apstrādāti lauki un pļavas, no Pļaviņām līdz Krustpils–Jelgavas dzelzceļa viaduktam to šķērso Daugavpils šoseja.

2.att. Daugavas ieleja starp Jēkabpili un Pļaviņām pirms Pļaviņu HES ūdenskrātuves uzpludinājuma: 1 – ielejas pamatkrasts, 2 – terasu kāples, 3 – dolomītu kraujas, 4 – palu ūdeņu iegrauššanās gultnes, 5 – nelielo pieteku ielejas, 6 – sensalas (erozijas palikšņi) Daugavas ielejā.

Savā gandrīz 100 km garajā tecējumā no Daugavpils līdz Pļaviņām Daugava šķērso visumā monotono līdzenumu ar mežu un apstrādātu lauku ainavām. Tomēr pati Daugava, tās ieleja ar plašām pļavām, mitrām, purvainām erozijas guļtnēm un savrupām viensētām vai sādžām, kuru ēkas savirknējušās uz palos parasti neapplūstošām terasu joslām, parasti ar zālājiem, retāk ar sīkiem krūmiem apaugušie upes krasti mijas ar 3–5 m augstām aluviālu mālu kraujām vai dolomītiem kraujās un guļtnē krāčainajos vai straujtecēs posmos lejpus Veiguriem. Kā rāmo, tā krāčaino upes ainavu bagātina nedaudzo salu un saliņu grupējumi. Tomēr skaistas, smilšainas, rekreācijai piemērotas sēres ir retums.

Vēl citi Krāčainās daļiņas, dzelztiņi, sāļi un zāļu tīkļi izbūvēti baltās pļavās, pašu veidojoties ļoti sastrēgātiem. Daugava, tāpat kā citi upes, ir ļoti šaura, un tās krastu apaugums ir ļoti blīvs, un tāpēc tā ir ļoti skaista. Tās krastu apaugums ir ļoti blīvs, un tāpēc tā ir ļoti skaista. Tās krastu apaugums ir ļoti blīvs, un tāpēc tā ir ļoti skaista.

Regīna Paukšte

GOSTIŅI GADSIMTU RITMOS

Gostiņi ir sena apdzīvota vieta Daugavas labajā krastā divu ūdensceļu – Aiviekstes un Daugavas satekā. No 1956.gada Gostiņi zaudējuši savu pilsētas statusu un iekļauti Pļaviņu pilsētas sastāvā.

Pilsētiņa izveidojusies un uzplaukusi sakarā ar ebreju – pauninieku, tirgotāju, lopu uzpircēju un amatnieku apmešanos pie Aiviekstes grīvas. Tā bijusi arī iemīļota plostnieku atpūtas vieta ceļā uz Rīgu.

Miests atradās uz Vidzemes un Latgales nosacītās robežas Latgales pusē. Carisma gados ebrejiem ar likumu bija liegts pierakstīties Vidzemes guberņā, kaut gan tirgoties Vidzemes pagastos nebija liegts. Krustpils barons Korfs, kuram piederēja zemes ap Aivieksti, veicināja miestiņa uzplaukumu un iedzīvotāju piesaistīšanu mežainajam apvidum. Korfi uzcēla greznu mūra baznīcu (1828), skolu (1908), aptieku (1878), vairākus krogus, alus brūzi un traktierus, kuros apgrozījās Aiviekstes plostnieki un vietējie zemnieki. Uzplauka rūpniecības uzņēmumi – ādu ģērētava, kokzāģētava un stikla rūpals. 1903.gadā atklātais Rīgas–Orlas dzelzceļa nozarojums uz Gulbeni un pietura Aiviekste veicināja miesta izaugsmi. Gadsimtu mijā Stukmaņu barons Mēdems un Krustpils Korfs izrentēja t.s. mūžīgā rentē iedzīvotājiem zemes gabalus apbūvei, tad arī izveidojās miesta ieliņas: Ķūgu, Lielā, Fabrikas. Tautā šai vietai vairāki nosaukumi – Dankers, Trentelberģis, Zarnu miests, Glāzmanka, Gostiņi, tagad Pļaviņas. Pilsētiņu itin bieži piemeklēja ugunsnelaimes – 1887., 1905., 1927., 1937., 1944.gados. Tā Pirmajā pasaules karā, krievu armijai atkāpjoties, no 192 namiem iznīcināti 152, Otrajā pasaules karā

Tilts pār Aivieksti

1944.gada 8.augustā, vācieši atkāpjoties Gostiņos nodedzināja Tautas namu, dzirnavas, skolu, doktorātu, koka tiltu. Gandrīz pilnīgi izdega dzīvojamās mājas Smilšu, Zirņu, Lielajā ielā, bija uzspridzināts arī dzelzceļa tilts. Gostiņos vācieši noslepkavoja ap 900 iedzīvotāju, galvenokārt, ebrejus.

Daudzkārt mainīta Gostiņu administratīvā piederība. 1927.gadā miestīņu pievienoja Pļaviņām, bet 1933.gadā Gostiņi ieguva patstāvīgās pilsētas statusu (tobrīd tā bija Latvijas 60.pilsēta un otrā mazākā pēc Piltenes). 30.gados Gostiņos dzīvoja 998 cilvēki (444 latvieši, 12 krievi, 2 baltkrievi, 504 ebreji, 4 vācieši, 2 poļi, 1 lietuvietis, 31 nezināmās tautības). Domājams, ka nezināmie bija plostnieki, kas samaksājuši galvas naudu 10 Ls, padzīvoja kādu laiku Gostiņos. 30.gados Gostiņos daudz veikaliņu, senie gostiņieši vēl tagad atceras Tāfelšteina, Balsona, Moreina, Stolpera bodes. Interesanta iezīme ir Gostiņu uzpircēji, kas izbrauca uz apkārtējiem pagastiem uzpirkt lupatas, kaulus, stikla lauskas, sarus. Rūpnīcām tā bija lēta izejviela, Fingerhutam un Izakam – iztika. 30.gadu sākumā atvēra apģērbu veikalu, te plašā izvēlē bija vīriešu mēteļi, lepnie kažoki, uzvalki, pletkrekli, platmales. Diemžēl, tik smalka prece Gostiņos netika plaši

pieprasīta, un īpašnieks Ķizners drīz izputēja. Gostiņos strādāja lopkautuve, zēla Millera un Vestermaņa ādu fabrikas. No kautuves ādas uzreiz piegādāja miecētavai, turpat darbojās Parodovska kurpnieku darbnīca, kurā no juhtādām šūdināja garos plostnieku zābakus. Blakus ražoja desas Bērziņu rūpalā. Laba slava bija Davidoviča pulksteņdarbnīcai, Pobeļa cepuru "salonam". Gostiņu viesnīcai un krogam *Gambija* gan nelaba slava...

30.gados Gostiņos augstu vilni meta kultūras un sabiedriskais darbs, kurā galvenā nozīme Gostiņu Kultūras veicināšanas biedrībai, t.s. Skujas zālē. Gan Biedrības namā, gan Gostiņu baznīcā ērģeļu pavadījumā skanēja *Gostiņu lakstiņgalas* – Almas Skudras balsis (80.gados dziedātāja mirusi Kanādā, urna ar pelniem atvesta uz dzimteni un apbedīta Gostiņu Grīvas kapsētā). Biedrības Teātra režisors Valentīns Purgailis iestudēja R.Blaumaņa, Aspazijas lugas; Aiviekstes Grabažu līcī zaļumballēs gaisu trīcināja Ugunsdzēsēju biedrības pūtēji. Ik gadu organizēts Gostiņu futbola zibensturnīrs.

Pilsētas ģerbonī – divu krāsu – gaišzilās un melnās savijums. Viļņotās joslas divdaļīgā laukumā simboliska divu upju: tumšās Aiviekstes un gaišās Daugavas sateka Gostiņos. 1956.gadā Gostiņi vēlreiz pievienoti Pļaviņu pilsētai, turpmāk sasaistot abu mazpilsētu

Lielā iela Gostiņos

vēsturiskos likteņus vienā ritumā un Gostiņu pilsētas ģerbonim šodien muzejiska nozīme.

Mazpilsētas sadzīve visos laikos saistījusies ap biedrībām un skolu. Gostiņu divklasīgā Ministrijas skola dibināta 1908.gadā. Pirmais skolas pārzinis bijis Jānis Ozoliņš. 1966.gadā Gostiņu skola beidza pastāvēt, tā pievienota Pļaviņu vidusskolai. Gostiņu skola devusi ceļamaizi daudziem ievērojamiem radošiem cilvēkiem. Tās pārzine Marija Tuhto (1883–1983) – leģendāra personība. Dzimusi Gostiņos plostnieka ģimenē, Rīgā ieguvusi tautskolotājas tiesības. Strādājusi Tukumā, Salaspilī, Gostiņos, Preiļos, Krustpils pag. Salupes pamatskolā. 1944.–1957.gados Marija Tuhto atkal māca Gostiņu skolā. Latvijas novados par skolotāju nostrādājusi 52 gadus. 30.gados apbalvota ar Triju Zvaigžņu ordeni, pēc 20 gadiem – 1950.gadā Augusts Kirhenšteins Marijai Tuhto pasniedz Ļeņina ordeni.

Gostiņos dzimusi arī rakstniece Jūlija Rumberga (1926). Dzīvo mītnes zemē ASV, Grand- Rapidā, ir viena no žurnāla “Treji vārti” redaktorēm. Jūlija Rumberga uztur ciešus sakarus ar dzimto pusi, saviem vienaudžiem.

Gleznotājas Veltas Toropinas (1925) lielformāta klusās dabas, Daugavas un Aiviekstes krasti krāsās uz audekliem rotā daudzu cilvēku dzīvokļus Aizkrauklē, Pļaviņās, Gostiņos, Rīgā. Skolotājs, dzejnieks Pēteris Luste (1917–1994) mums atstājis atmiņas daudzos izdevumos, arī dzeju grāmatā *Zāļu nasta*. Profesors, ekonomists, sabiedriskais darbinieks Jānis Porietis (1926) nāk no Aiviekstes “Dzelmēm”. Skolotāja, novadpētniece Emīlija Spēlmane (1912) savā mājiņā Gostiņos savākusi unikālu vēsturisku materiālu klāstu par novadu. Tā ir nacionālā bagātība un izziņu materiāls. Gostiņos dzīvojis un mūžu aizvadījis Olimpisko spēļu dalībnieks, vieglatlēts Pēteris Zeltiņš (1914–1994). Pie Aiviekstes Lielajā ielā vasaras vada Vēstures zinātņu doktors arheologs Ēvalds Mugurēvičs (1931).

Novadpētnieki apgalvo, ka Gostiņu pamatiedzīvotājus ebrejus pagājušā gadsimta beigās R.Blaumanis iemūžinājis *Skroderdienās Silmačos* un *Trīnes grēkos*. Kā stāsta režisors V.Pūce, Blaumanis Ābramu un Joski pat attēlojis īstajos vārdos. V.Pūces stāstā *Nelaikā piebaidīts* vēstīts par Gostiņu pauniniekiem, kas apgādājuši ar precēm Vestienu, kur režisors dzīvojis bērnībā.

Rakstniece Saulcerīte Viese *Raganiezi* atceras sevi Gostiņos, kad ciemojusies pie vecās mātes 30. un 40.gados. J.Kalniņš romānā *Auseklis* attēlojis vairākkārtēju Ausekļa ciemošanos Gostiņu *Kampēnos* pie ārsta Jurjāna.

Gostiņi šodien dzīvo ar senās vēstures skaļo prieku un mūsdienu apercerīgo uzkrājumu auru. Pa Rīgas–Daugavpils autostrādi braucot Latgales virzienā, Gostiņos apmeklēsīm Zviedru skanstis (XVII gs.) pie Aiviekstes ietekas Daugavā, ampīra stilā celto Gostiņu baznīcu (1828), 1905.gada revolucionāriem veltīto piemiņas akmeni pie Aiviekstes ar iecirstiem uzvārdiem, romantisko Skanstupīti ar ūdenskritumu, kura šķīr Gostiņus no Pļaviņām un iezīmē divu etnogrāfisko novadu – Latgales un Vidzemes robežu. Gostiņos interesanti vērot Aiviekstes satikšanos ar Daugavu.

Senajā Grīvas lauku kapsētiņas klusumā nolieksim galvas plostnieku, amatnieku, skolotāju, ārstu, cīnītāju par tautas atmodu, seniedzīvotāju piemiņai.

Henrihs Soms

LATVIEŠI DAUGAVPILĪ 20.GADSIMTA SĀKUMĀ

19.gadsimta otro pusi Latvijas vēsturē uzskata par nacionālās atmodas laikmetu. Par nozīmīgāko latviešu spēku no 50.gadu vidus līdz 90.gadu sākumam kļuva jaunlatvieši. 1868.gadā nodibinājās Rīgas Latviešu biedrība. Pēc tās parauga latviešu biedrības veidojās arī citur Vidzemē un Kurzemē. 1873.gadā notika pirmie Vispārējie latviešu dziesmu svētki. Diemžēl vēsturiskās un ģeogrāfiskās nošķirtības dēļ šīs aktivitātes neskāra Latgali, kura ietilpa Vitebskas guberņā. Šeit inteliģence veidojās vēlāk nekā citur Latvijā. No 1864.gada Latgalē bija aizliegums iespiest grāmatas latīņu burtiem.

1904.gadā latīņu drukas aizliegumu atcēla. Latgalē sākās pirmās atmodas laiks – viens no nozīmīgākajiem Latgales vēsturē¹. Tradicionāli zinātniskajā literatūrā un publicistikā tiek akcentēta izvērstā un sazarotā kultūrdarbība, arī nozīmīgākās latgaliešu aktivitātes Pēterburgā, pēc tam Rēzeknē. No šī viedokļa interesi var izraisīt pievēršanās latviešu saimnieciskajām un sabiedriskajām aktivitātēm Latgales lielākajā pilsētā – Daugavpilī 20.gadsimta sākumā.

19.gadsimtā Latgales pilsētās latviešu gandrīz nebija. Statistikas dati liecina, ka Daugavpilī 1897.gadā dzīvoja tikai 1,8% latviešu². Bez izglītības Latgales zemnieks pilsētā varēja kļūt tikai par fabrikas strādnieku, ienācēji no laukiem nevarēja izturēt konkurenci ar krievu un ebreju amatniekiem un tirgotājiem.

Daugavpils attīstījās kā nozīmīgs Krievijas transporta mezgls un armijas garnizona pilsēta. Pilsētas saimnieciskā attīstība sekmēja

izglītotu pārnovadu latviešu – dzelzceļa un ūdens transporta iestāžu darbinieku, kā arī virsnieku pieplūdumu vietējā garnizonā.

Par vienu no pirmajām Daugavpils latviešu pulcēšanās vietām kļuva vietējā luterāņu draudze. Ar Krievijas cara atļauju luterāņu draudze veidojās cietoksnī 1835.gadā. Tās organizētāji un vadītāji bija vācieši, tomēr arī latvieši arvien aktīvāk iekļāvās draudzes darbībā. 1865.gadā pie dzelzceļa skaistā uzkalnā, no kura bija pārredzama visa pilsēta, luterāņi nopirka zemes gabalu un uzcēla skolu. 1892.gadā netālu luterāņi pirmie uzbūvēja savu baznīcu. Pēc vairākiem gadiem blakus luterāņu baznīcai dievnamus uzcēla arī Daugavpils katoļi un pareizticīgie. 1909.gadā pēc gandrīz 60 gadu ilgas vāciešu mācītāju vadības par Daugavpils luterāņu draudzes vadītāju kļuva latviešu mācītājs K.Feldmanis³. Par lēno un grūto latviešu pašapziņas veidošanos liecināja tas, ka daudzi vietējie latvieši sevi dēvēja par vāciešiem.

Pirmais zināmais latviešu pasākums Daugavpilī bija 1875.gadā, kad vietējā garnizona latviešu kareivja Lapiņa dzīvoklī izrādīja tolaik populārā Ā.Alunāna lugu *Icīgs Mozes*⁴. Šajā laikā Daugavpils garnizonā bija vairāki latviešu virsnieki. Šo virsnieku idejiskais vadītājs bija Vidzemes pulka kapteinis, vēlākais Latvijas armijas ģenrālis Ādams Kreicbergs (1861–1933). Ā.Kreicbergs Daugavpilī dienēja 27 gadus – no 1886. līdz 1913.gadam⁵. Viņš pulcināja ap sevi latviešu virsniekus un vietējo latviešu inteliģenci. Pie Ā.Kreicberga ciemojās dzejnieks Andrejs Pumpurs, kurš 1896.gada jūlijā tika pārcelts uz Daugavpils intendantūru par kara ierēdni. Daugavpils intendantūra tajā laikā bija viena no lielākajām armijas mantu glabātavām visā Krievijā. Tā apgādāja Viļņas un Varšavas kara apgabalu karaspēku, pārvaldes un iestādes. Sakarā ar lielo darba apjomu A.Pumpuram ilgu laiku bija jāpavada tālos komandējumos. Daugavpilī A.Pumpurs atstāja 1902.gada maijā, un, pēc neilgas ārstēšanās Ķemeru sanatorijā, jūnijā viņš mira Rīgas pilsētas I slimnīcā. Jāpiebilst, ka pēc vairākiem gadiem Ā.Kreicbergs būs viens no A.Pumpura biedrības dibināšanas iniciatoriem, valdes loceklis, arī biedrības goda loceklis.

Sanāksmes pie Ā.Kreicberga savās atmiņās apraksta rakstnieks un grāmatizdevējs Ansis Gulbis (1873–1936), kurš no 1895.gada līdz

1900.gadam strādāja par pārdevēju un vēlāk vadītāju K.Jozes grāmatu veikalā Daugavpilī.

Ā.Kreicbergam, A.Pumpuram un citiem Daugavpils cietokšņa garnizona latviešu virsniekiem un karavīriem biedrošanās aktivitātes ierobežoja dienesta stāvoklis. Privileģētākā stāvoklī šajā ziņā bija vietējā dzelzceļa darbinieki. Ievēribu pelna Līksnas dzelzceļa stacijas ceļa meistara Paula Pētersona aktivitātes. 20.gadsimta sākumā P.Pētersons Daugavpilī organizēja vietējo latviešu pulciņu. Tajā ietilpa Andrejs Kļaviņš, Jēkabs Liberts, Augusts Drapče, Jānis Jesse, Jānis Bičulis, Pauls Pētersons, brāļi Haselbaumi, Ādams Kreicbergs un citi.

P.Pētersona vadībā tapa ideja par Daugavpils Latviešu biedrības organizēšanu. P.Pētersons izstrādāja biedrības statūtus, kurus parakstīja pulciņa dalībnieki. Statūtus iesniedza Daugavpils policijas priekšniekam Pfeiferam, kurš atbalstīja jaunās biedrības darbības uzsākšanu. Oficiālais biedrības nosaukums – Daugavpils Latviešu sabiedriskā biedrība. Diemžēl atšķirīgas domas par vietējo latviešu prasībām bija Vitebskas guberņas gubernatoram Čepeļevskim. Gubernators pieprasīja sīkas ziņas par visiem 30 latviešiem, kuri bija parakstījuši iesniegumu. Pēc statūtu caurskatīšanas viņš deva rīkojumu svītrot no biedrības nosaukuma vārdu “latviešu”. Šādā sagrozītā veidā biedrības statūti 1900.gadā arī tika apstiprināti.

Kopumā ziņas par 1900.gadā dibināto Daugavpils sabiedrisko biedrību ir trūcīgas. Tajā ir darbojušies arī krievi, vācieši, tāpēc nacionālie centieni bija vāji izteikti. Latvisku garu biedrībā neizdevās uzturēt. Biedrība nesekmīgi centās atvērt savu lasītavu. Pilsētā biedrība nebija populāra. Daugavpilieši to pat uzskatīja par kāršu spēlmaņu, uzdzīvotāju organizāciju.

Priekšsēdētāja amatu Daugavpils Sabiedriskajā biedrībā uzņēmas Jānis Jutta. Viņš bija pazīstams sabiedrisks darbinieks, farmaceits, zinātņu maģistrs, 20.gados pilsētas domnieks. J.Jutta vairāk nekā 30 gadus darbojās Latviešu biedrības labā. Viņš bija viens no nedaudzajiem Daugavpils inteliģences pārstāvjiem, kurš pārdzīvoja dramatiskos 1917.–1920.gada notikumus, īpaši P.Stučkas padomju valdības izsludināto sarkano teroru. Cietumā J.Juttam tika iedragāta veselība, bija iznīcināta viņa zinātniskā laboratorija. Jāpiebilst, ka J.Juttam

piederēja lielākā zinātniskā bibliotēka Daugavpilī. Iespējams, ka vairākas bibliotēkas grāmatas 20.–30.gados nonāca Daugavpils Latviešu biedrības īpašumā. Šo pieņēmumu pamato fakts, ka J.Jutta līdz 1925.gadam savā mājā Zaļajā ielā Nr.38 (tagadējā Imantas ielā) atvēlēja telpas Latviešu biedrībai.

20.gadsimta sākumā Daugavpils latvieši bija apvienoti arī saimnieciska rakstura Daugavpils krājaizdevu sabiedrībā. To vadīja jau pieminētais Pauls Pētersons, biedrības valdē ietilpa arī Jānis Jutta. Krājaizdevu sabiedrība atbalstīja dzelzceļnieku māju būvniecību Jaunbūvē, pasūtīja latviešu preses izdevumus, ziedoja naudu pilsētas slimnīcas celtniecībai, uzturēja vietējo luterāņu draudzi un aprūpēja baznīcu.

Apmierināt savas garīgās vēlmes saujiņa Daugavpils latviešu lūkoja Daugavas otrajā krastā – Grīvā un tās apkārtnē, kura ietilpa Kurzemes guberņā. Kurzemes zemnieku brīvlaišana 1817.gadā, t.i., 44 gadus agrāk nekā brīvlaišana Latgalē, pakāpeniski uzlaboja zemnieku stāvokli. Turpmākajos gados zemnieku tiesības tika paplašinātas, sākās māju iepirkšana. Šīs pārmaiņas sekmēja turīgu latviešu saimniecību izveidošanos Daugavpils apkārtnē, Daugavas kreisajā krastā.

1904.gada maijā Grīvas, tās apkārtnes un Daugavpils latvieši nodibināja Grīvas latviešu biedrību. Svinīgās atklāšanas runas liecināja, ka jaunā biedrība pulcēja vairāk nekā 100 domubiedru. Grīvas Latviešu biedrību sveica Rīgas, Jelgavas un Tukuma Latviešu biedrības, laikrakstu *Baltijas Vēstnesis* un *Bals* redakcijas, Dignājas Dziedāšanas biedrība, Rīgas studentu pārstāvji, Ilūkstes apriņķa lauksaimniecības biedrība *Grauds*, grāmatizdevējs Ansis Gulbis. Atklāšanas runās izskanēja, ka šī novada latviešu pulcēšanās esot kā vēla dīgšana un vēla plaukšana, kas vēl neliecinot par bezspēcību. “Dzīvē un dabā viss nedīgst un neplaukst vienā reizē... Vēlāk plaukstošie koki un dīgstošie stādi nav vis tie vājākie...”⁶. Šos vārdus pirms vairāk nekā 85 gadiem teica viens no Grīvas Latviešu biedrības dibinātājiem, biedrības pirmais priekšnieks Krišjānis Kalniņš (1857–1923).

Novērtējot K.Kalniņa ieguldījumu novada saimnieciskajā un sabiedriskajā dzīvē, vietējais laikraksts *Daugavas Vēstnesis* 1940.gadā šo strādīgo latvieti nodēvēja par “Augškurzemes bajāru un latviešu pionieri”⁷. Kalniņu dzimta ieceļoja Ilūkstes apriņķī 1874.gadā, kad

krodzinieks Jānis Kalniņš netālu no Grīvas Kalkūnu pagastā nopirka Lilienfeldes pusmuižu. Ģimenē auga dēli Pēteris un Krišjānis. Pēteris Kalniņš (1865–1899) ir ievērojams latviešu ārsts. Viņš studēja medicīnu Maskavas universitātē, kļuva par laikraksta *Dienas Lapa* līdzstrādnieku, iepazinās ar Krišjāni Valdemāru, Krišjāni Baronu⁸. Pirmās zinības guvis no vecākā brāļa Krišjāņa mājniecībā. Pats Krišjānis Kalniņš skolu apmeklēja īsu laiku un no 16 gadu vecuma strādāja tēva saimniecībā. Ar jaunākā brāļa starpniecību Krišjānis sāka sarakstīties ar K.Valdemāru, K.Baronu, F.Brīvzemnieku. Kalniņu mājās Lilienfeldē pagājušā gadsimta 80.–90.gados ir ciemojušies pazīstami latviešu kultūras darbinieki: Frīdrihs Mālberģis, Edvards Zvārgulis, Kārlis Dēķens. K.Kalniņš gādāja par latviešu skolas atvēršanu Lauceses pagastā.

Kopā ar domubiedriem, uzņēmīgiem Ilūkstes apriņķa latviešiem, K.Kalniņš 1901.gadā dibināja lauksaimniecības biedrību *Grauds*. Jānorāda, ka daudzi lauksaimniecības biedrības biedri, tāpat kā K.Kalniņš, aktīvi iekļāvās arī jaundibinātā Grīvas Latviešu biedrībā. Vienā no pirmajām biedrības *Grauds* sanāksmēm 1913.gada septembrī K.Kalniņš nolasīja priekšlasījumu par savu pieredzi dārzkopībā. Priekšlasījums publicēts 1904.gadā atsevišķā izdevumā *30 gadu piedzīvojumi dārzkopībā*.⁹ Brošūra ar papildinājumiem atkārtoti izdota 1926.gadā un, kā liecināja tās ievadvārdi, K.Kalniņš bija tolaik visā Latvijā pazīstams dārzkopis¹⁰. K.Kalniņam piederēja labi kopts 45 pūrvietas liels ābeļdārzs ar vairāk nekā 2000 ābeļēm. Peļņu nesa gan potzari, gan šķirnes āboli. K.Kalniņš uzskatīja, ka ar dārzkopību esot izdevīgāk nodarboties kā ar graudkopību. Piemēram, 1912.gadā 1 pūrvietā deva 1500 rubļu lielu ienākumu, ko nedod labība 10 gados. Par K.Kalniņa uzņēmību liecināja tas, ka viņš sekmīgi apsaimniekoja arī tuvējo Jeruzalemes pusmuižu, līdz Pirmajam pasaules karam uzcēla 46 jaunceltņus un šīs saimniecības tālāk nodeva saviem 3 bērniem: Annai Mildai, Ievai un Pēterim. Īpaši saimniekošana sekmējās vecākajai meitai Annai Mildai Brežinskai, kura Jeruzalemē izveidoja lopkopības paraugsaimniecību ar 50 govīm. Saimniecība apgādāja plašu apkārtni, īpaši Daugavpils cietokšņa iemītniekus, ar pienu un piena produktiem. Latvijas republikas gados te vasarā darbojās arī novada mazpulku nometne, 1935.gadā saimniecību

apmeklēja Valsts prezidents Kārlis Ulmanis. Mazāk veiksmīga bija jaunākā dēla Pētera saimniekošana tēva mājās Lilienfeldē. Pēteris pāragri mira 1937.gadā, saimniecību 1940.gadā nacionalizēja. Vācu okupācijas gados saimniecību vadīja Pētera sieva Bronislava. 1942.gadā Bronislavu Kalniņu nogalināja saimniecībā nodarbinātie krievu karagūstekņi.

Viens no tuvākajiem Krišjāņa Kalniņa domubiedriem un palīgiem, vietējo latviešu centienu aktīvs atbalstītājs bija pazīstamais kooperators Vilis Siliņš (1874–1935). V.Siliņš dzimis Ilūkstes apriņķa Šederē. 1872.gadā Siliņu saime ienāca Randenē, kas atradās 3 verstis no Daugavpils Rīgas virzienā pašā Daugavas kreisajā krastā. Pirms tam – no 1869. līdz 1872.gadam Randenē dzīvoja Pliekšāni, kuri turpmāk līdz 1881.gadam nomāja Berķeneles pusmuižu. Sākotnēji saimes galva Juris Siliņš bija Randenes nomnieks, bet 1895.gadā, kad dēls Vilis saņēma Randeni mantojumā (452 desetīnas), tā bija jau Siliņu īpašums. Te sākās topošā rakstnieka Raiņa un kooperatora V.Siliņa draudzība. Rainis savā bērnības zemē Randenē pie Siliņiem ciemojās vairākkārt. Zīmīgi, ka dodoties trimdā, Rainis ar Aspaziju 1905.gada beigās vēlreiz apmeklēja V.Siliņu, kurš palīdzēja Daugavpilī iegādāties vilciena biļeti turpmākajam ceļam un 1906.gada janvāra pirmajās dienās pavadīja dzejnieku līdz Grīvas Kalkūnu stacijai¹¹. Vēlāk Rainis vairākkārt trimdas gados tikās ar V.Siliņu Cīrihē, dzīvi sarakstījās. Raiņa biogrāfi atzīmē, ka turpmākajos gados radušās domstarpības politiskajos uzskatos, tomēr bijušo bērnības draugu starpā saglabājušās lietišķas attiecības¹². Vācot Raiņa biogrāfiskos datus, Randeni apmeklēja arī Ansis Gulbis un Antons Birkerts.

V.Siliņu uzskata par Latgales kooperatīvās kustības pamatlicēju un vienu no Latvijas kooperācijas kustības ideologiem 20.–30.gados¹³. Darbību kooperācijas laukā viņš uzsāka 1901.gadā Ilūkstes lauksaimniecības biedrībā *Grauds*. V.Siliņš aktīvi iesaistījās Krievijas Valsts bankas Daugavpils nodaļas darba organizēšanā. Sakarā ar piedalīšanos 1905.gada revolūcijā V.Siliņš bija spiests doties trimdā uz Šveici un Somiju, kur viņš padziļināja zināšanas tautsaimniecībā. Latvijā viņš atgriezās 1911.gadā un turpināja darbību kooperācijas jomā Ilūkstes apriņķī. Šinī laikā sāka izdot rakstu krājumu *Zemnieku*

pūrs, kurā bija raksti par kooperāciju. 1913.gadā V.Siliņš Daugavpilī organizēja un vadīja tā laika nozīmīgāko kooperācijas pasākumu – sešu Krievijas guberņu kooperatīvo kongresu¹⁴. Pirmā pasaules kara laikā devās bēgļu gaitās uz Maskavu, kur darbojās Viskrievijas patērētāju biedrības savienībā. Atgriezies Latvijā, V.Siliņš sāka vadīt centrālās savienības *Konzums* Kopdarbības nodaļu. Pēc Kopdarbības nodaļas likvidēšanas 1931.gadā V.Siliņš pārtrauca ražīgo darbu kooperācijas laukā un pārcēlās uz dzīvi savās lauku mājās Randenē.

Nozīmīgs bija darbs, ko veica kreisā krasta Ilūkstes apriņķa saimnieciskie un sabiedriskie darbinieki, lai rastu kopdarbību ar Daugavpils novada latgaliešu inteliģenci. Iepazīšanās ar Daugavpils un Grīvas latviešu aktivitātēm 20.gadsimta sākumā ļauj secināt, ka šajā laikā aktīvi tika veidota baltiešu un latgaliešu kopdarbība, kura, diemžēl, turpmākajos gados, īpaši 30.gados, izraisīja daudz pārpratumu un pārspilējumu no abām pusēm. Ar V.Siliņa atbalstu Latgalē, arī Daugavpils novadā, zemniekiem organizēja pirmos priekšlasījumus. V.Siliņš nodibināja izdevniecību un 1910.gada februārī par saviem līdzekļiem izdeva izcilā Latgales domātāja Franča Kempa kultūrvēsturisko apcerējumu *Latgalieši*. 1938.gadā apcerējums piedzīvoja jaunu izdevumu ar papildinājumiem – *Latgales likteni*. Izdevuma priekšvārdā F.Kemps vēlreiz lasītājiem atgādināja V.Siliņa nopelnus latgaliešu atbalstīšanā, nosaucot viņu par “latgaliešu lielo draugu”¹⁵.

1908.gadā Daugavpils apriņķa Kalupes pagasta zemnieki vietējā prāvesta Jāņa Velkmes vadībā nodibināja Latgalē pirmo lauksaimniecības biedrību¹⁶. Pirmos plašākos biedrības priekšlasījumus vadīja Lilienfeldes saimnieks Krišjānis Kalniņš. Ir ziņas, ka savā Lilienfeldes pusmūžā K.Kalniņš uzņēma arī Kalupes prāvestu un lauksaimnieku Jāni Velkmi (1876–1963), kurš vēlāk ieņēma vadošus amatus Latgales un Latvijas lauksaimniecības organizācijās, Pēterburgas universitātes agronomijas studentu, vēlāko Latgales sabiedrisko darbinieku, literātu un lauksaimnieku Jezupu Kindzuli (1888–1941), Pēterburgas kara medicīnas akadēmijas studentu, dzejnieku, publicistu Ontonu Skrindu (1881–1918).

Latvietības veidošanā Daugavpilī nozīmīgs bija dārznieka un sabiedriskā darbinieka Andreja Lucāna (1862–1948) devums. Lucānu

dzimtas vēsture Daugavpils novadā sākās 19.gadsimta sākumā, kad pēc sena dzimtas nostāsta no Iecavas Saliēnā ievests dzimtcilvēks Juris Lūcis. Barons piešķīris viņam līduma gabalu. Šajā laikā uzvārds Lūči pārvērsts par Lucāniem, kuri te kopuši zemi un uzcēluši māju. Viens no pēcnācējiem – Andrejs – karadienesta laikā spēlēja vijoli muzikantu komandā. Vēlāk muzikālās iemaņas lieti noderējušas Grīvas Latviešu biedrības darbā. Andrejs Lucāns darbojās Grīvas un Daugavpils biedrības valdē un dažādās komisijās, Daugavpils luterāņu draudzes valdē, bija pirmais Grīvas latviešu kora vadītājs, Grīvā vadīja arī bērnu kori. Jaunībā strādājis Daugavpils tirgotāja Vitenberga dārzā, pēc tam cietokšņa dārzniecībā un 1914.gadā no muižnieka Plātera–Zīberga nopircis trīs hektārus purva Vecajā priekšpilsētā, lai ierīkotu siltumnīcu un lecektis. Ar latvieša neatlaidību un sīkstumu neauglīgais purvs ticis pārvērsts par auglīgu zemi. Siltumnīcās jau aprīlī ziedējušas hortenzijas, primulas, begonijas, baltās lilijas, kallas. Atsevišķā siltumnīcā audzis ap 5000 rožu stādu un 1600 tomātu stādu¹⁷. Daugavpilieši bija iecienījuši Lucānu puķu un sēklu tirgotavu kādreizējā Valdemāra ielā 21 (vēlāk Vadoņa, tagad Ģimnāzijas iela). Andrejam bija pieci bērni. Meita apprecējās ar Daugavpilī pazīstamo aktieri un režisoru Jāni Vedēju, kurš līdz 1938.gadam vadīja Daugavpils Latviešu biedrības teātri. Jaunākais dēls Pēteris (1900–1992) saimniekoja tēva dārzniecībā, padomju laikā tika represēts. Pētera ģimenē izauga 3 bērni – jaunsaimnieks Andrejs Lucāns (dzim. 1930.g.), lauksaimnieks un Latvijas Augstākās Padomes deputāts Jānis Lucāns (dzim. 1937.g.), literāte Aina Ozoliņa (dzim. 1931.g.), kuras romānā *Kā lapas vējā* ir attēloti autores ģimenes likteņi¹⁸.

Pirmā pasaules kara gados Daugavpils un Grīvas latviešu sabiedriskās un saimnieciskās aktivitātes bija apsīkušas. Daudzi devās bēgļu gaitās un vēlāk Daugavpilī neatgriezās. Ir zināms, ka K.Kalniņš palika saimniekot savā mājā, piedalījās bēgļu palīdzības organizāciju darbā. Viņa mājās glabājās Grīvas Latviešu biedrības inventārs un dokumenti. Saglabātā manta ļāva biedrībai pēc kara atjaunoties.

1917.gadā pēc Krievijas cara gāšanas un politisko tiesību paplašināšanās Daugavpils latviešiem izdevās organizēties vietējā Latviešu biedrībā. Diemžēl par tās darbību liecības ir trūcīgas. Sakarā ar turpmākajiem politiskajiem notikumiem pati biedrība darbojās īsu laiku.

Drīz pēc Daugavpils atbrīvošanas 1920.gada 24.februārī kopā sanāca latviešu pulciņš, kuri nolēma atjaunot Latviešu biedrību Daugavpilī. Aktīvi biedrošanās iniciatori bija Latgales apgabaltiesas ierēdņi, vēlāk viņus plaši atbalstīja Daugavpils cietoksni izvietotās Latvijas armijas 4.Zemgales divīzijas virsnieki, tostarp arī ģenerāļi. 1921.gada 6.martā, kad oficiāli atjaunoja Daugavpils Latviešu biedrību, pilsētā notika plaši svētki. Pakāpeniski pieauga biedru skaits. Biedrībai bija jāiztur liela citu pilsētas kultūras un nacionālo biedrību konkurence. Vietējie katoļi vienojās savās biedrībās, no kurām pazīstamākā bija biedrība *Saule*.

Jau 20.gados radās vairāki Daugavpils Latviešu biedrības nama izbūves projekti. Tomēr nozīmīgākais, protams, bija Vienības nama celtniecības projekts, kuru realizēja 17 mēnešos. Vērienīgā Vienības nama izbūve diktēja nepieciešamību apvienoties dažādām latviešu organizācijām Daugavpilī. 1938.gadā Daugavpils Latviešu biedrība apvienojās ar Grīvas Latviešu biedrību un apvienotā biedrība kļuva par Vienības nama oficiālo apsaimniekotāju.

1939.–1940.gadā Daugavpils Latviešu biedrība gatavojās plaši atzīmēt pirmās Daugavpils (Grīvas) latviešu organizācijas 40 gadadienu. Tika izveidota vēstures komisija, kas vāca materiālus par latvietības pirmsākumiem Daugavpilī un tās apkārtnē. Sakarā ar 1940.gada Latgales dziesmu svētku plašajām norisēm biedrības atceres pasākums tika atlikts un vēlāk jaunajos politiskajos apstākļos vispār nenotika. Zināms, ka daudzi biedrības dokumenti, arī karogs, 1941.gadā tika atrasti čekas namā bijušajā Polijas konsulāta telpās. Diemžēl nav zināms turpmākais šo vērtīgo dokumentu liktenis.

Daugavpils Latviešu biedrības četrdesmit darbības gadiem raksturīgas nozīmīgas sabiedriskas un kultūras aktivitātes. Biedrība veicināja teātra mākslas attīstību Daugavpilī. Jau pirmajos darbības gados tā izveidoja dramatisko pulciņu un 1921.gadā ar biedrības atbalstu Daugavpilī organizējās latviešu Dramatiskais teātris. Vienlaicīgi ar teātri biedrība dibināja savu kori, kurš turpināja darboties visus biedrības pastāvēšanas gadus. 1940.gadā biedrības koris diriģenta A.Feila vadībā guva plašu atzinību Latgales dziesmu svētkos. Biedrība veicināja arī mūzikas mākslas attīstību. Tā organizēja simfonisko orķestri, kurā bija sapulcināti labākie pilsētas mūziķi. Daugavpils

Latviešu biedrība bija iniciatore latviešu komercskolas un Latgales tautas konservatorijas organizēšanā. Izglītības jomā biedrība organizēja dažādus kursus, arī latviešu valodas kursus. Biedrība darbojās sabiedriskā aizgādības jomā, palīdzēja pilsētas maznodrošinātajām ģimenēm, vasarā organizēja pasākumus Mežciema bērnu sanatorijā. Nozīmīgs bija arī biedrības izdevniecības darbs. 30.gadu beigās biedrība izdeva Austrumlatvijas populārāko laikrakstu *Daugavas Vēstnesis*. Biedrības paspārnē 20.gadu sākumā tika organizēts 13.skautu pulciņš – pirmā skautu organizācija Latgalē. Aktīvi darbojās arī Dāmu komiteja, Vēstures komisija, mājturības, tūrisma sekcija, Skapas veicināšanas fonds.

30.gadu beigās Latviešu biedrība apvienoja vairāk nekā tūkstoš biedru. Tajā darbojās ievērojamākie Daugavpils sabiedriskie darbinieki (pašvaldību vadītāji, skolotāji, apgabaltiesas darbinieki, vietējā garnizona ģenerāļi, virsnieki). Biedrība bija ievērojams latvietības balsts Austrumlatvijā. Vienlaicīgi tā aktīvi sekmēja vienotās Latvijas valsts un tautas ideju, īpaši pēc 1934.gada 15.maija, daļēji neievērojot vietējos apstākļus (latgaliešu kultūra, katolicisms).

1940.gadā Daugavpils Latviešu biedrības darbs tika pārtraukts, bet īslaicīgi atjaunots 1943.gadā. Daugavpils Latviešu biedrības darbība atjaunota 1988.gadā.

ATSAUCES

¹ Zeile P. Latgales kultūras vēstures pamatmeti // LZA Vēstis. – 1992. – Nr.2. – 6.lpp.

² Strods H. Latgales iedzīvotāju etniskais sastāvs 1772.g. – 1959.g. – Rīga, Latvijas Universitāte, 1989. – 54.lpp.

³ Latgales Vēstnesis. – 1935. – 4.okt.

⁴ Daugavpils dzelzceļa mezglu kultūras veicināšanas biedrības 5 gadu darbības pārskats. – Daugavpils, 1926. – 5.lpp.

⁵ Latviešu konversācijas vārdnīca. – 9.sēj. – 17975–17976.sl.

⁶ Baltijas Vēstnesis. – 1904. – 14.jūn.

⁷ Daugavas Vēstnesis. – 1940. – 11.maijs

⁸ Viksna A. Pēteris Kalniņš // Veselība. – 1985. – Nr.4.

⁹ Kalniņš K. 30 gadu piedzīvojumi dārzkopībā. – Rīga, 1904. – 12.lpp.

¹⁰ K.Kalniņš. 48 gadu piedzīvojumi dārzkopībā. – Rīga, 1926. – 40.lpp.

¹¹ Kalniņš J. J. Rainis. – R., 1977. – 289.lpp.

¹² Raiņa un Aspazijas gadagrāmata 1971.gadam. – RAF – 48.–50.lpp.

¹³ Aizsilnieks A. Dzīves šūpotnēs. Atmiņas. – Stokholma, Daugava, 1979. – 79.lpp.

¹⁴ Latgales Zemkopis. – 1935. – Nr.3

¹⁵ Kempis F. Latgales likteņi. – R., 1991. – 12.lpp.

¹⁶ Soms H. Pirmo lauksaimniecības bīdreiba Latgolā // Acta Latgalica 8.– Rēzekne:Latgales Pētniecības institūts, Latgolas Kultūras centra izdev., 1993. – 200.–212.lpp.

¹⁷ Daugavas Vēstnesis. – 1940. – 6.apr.

¹⁸ Ozoliņa A. Kā lapas vējā. – R., 1989. – 304.lpp.

Janīna Plečkēna

DAUGAVPILS 1.ĢIMNĀZIJA

Tagadējās Daugavpils 1.ģimnāzijas, pilsētas vecākās skolas sākumi nosacīti attiecināmi uz 1831.gadu, kad pilsētā atvēra divas muižniecības skolas klases, kur uzņēma 9–11 gadus vecus zēnus, kas prata pātarus, tekoši lasīt un rēķināt 100 skaitļu apjomā. Tā bija pirmā vidējā valsts mācību iestāde krievu muižnieku, virsnieku un ierēdņu bērniem. Mācības notika krievu valodā. Šī skola bija mēģinājums dot pretsparu pārāk izteiktai poļu valodas un katolicisma ietekmei pilsētā un visā Latgalē.

1835.gadā 6 klasēs bija 149 skolēni, tā jau bija pilna ģimnāzija. 1837.gadā notika pirmais izlaidums, skolu beidza 4 skolēni.

1872.gadā 7-klasīgā Dinaburgas ģimnāzija tika pārveidota par 6-klasīgo reālskolu. Attīstoties tirdzniecībai un rūpniecībai, bija nepieciešami speciālisti. 1872.gadā pie reālskolas atvēra komercnodaļas 5. un 6.klasi. Kādu laiku bijusi klase ar padziļinātu mehānikas un ķīmijas programmu (to slēdza 1888.gadā, 1889.gadā slēdza arī komercnodaļu). Skola pamazām auga, un 1904.gadā skolēnu skaits sasniedza piecus simtus.

1900.gadā skola paplašināta ar piebūvi – zāli un vairākām klašu telpām. Piebūve izmaksājusi 30000 rubļu. Skolas zālē ir izcili laba akustika. Gadsimta sākumā un arī vēlāk tā izmantota kā koncertzāle. Arī tagad skolu koru skates dažkārt organizē šajā zālē, kaut gan pilsētā uzceltas daudzas jaunas skolas un zāles.

Skolas ēka ir valsts mēroga arhitektūras piemineklis, tāpēc saglabāts tās ārējais veidols un arī iekštelpu plānojums ar plašu gaiteni,

vecu vestibulu, kāpnēm, ķīmijas kabinetu, kurā atrodas 1878.gadā pēc ķīmijas skolotāja un direktora A.Kņazeva projekta uzbūvētais velkmes skapis (šāda veida vienīgais Latvijā).

A.Kņazevs bija direktors 30 gadus (1876–1906), no skolas vadītāja darba atlaists sakarā ar to, ka Dvinskas (Daugavpils nosaukums kopš 1893.gada) reālskolas skolēni aktīvi iesaistījušies 1905.gada revolūcijas notikumos pilsētā.

To dienu notikumus skolā atceras dzejnieka A.Pumpura dēls Indriķis Pumpurs, kurš tai laikā mācījās reālskolas 5. klasē. Vēstulē Daugavpils 1.vidusskolas vēsturniekiem 1984.gada 25.martā viņš raksta, ka skolā esot bijis nelegāls pulciņš un, kad pilsētā sākās protesta streiki, pulciņa aktīvistu gribējuši panākt, lai skola izsaka arī savu protestu un pārtrauc mācības. Viņi stundu starpbrīžos gaiteni metuši petardes, kodīgi dūmi pildījuši visas telpas. Tā tas turpinājies vairākas dienas, un skolas vadība bijusi spiesta uz laiku skolu slēgt.

Ir pagājuši vairāk nekā 100 gadi, nav vairs reālskolnieku, ziņas par Dvinskas reālskolu glabā pilsētas arhīvi (direktoru mācību gadu atskaites). Vērtīgs izziņas materiāls par Dvinskas reālskolu ir bijušā direktora civilā dienesta ģenerāļa, ķīmijas zinātņu kandidāta Alekseja Kņazeva atskaite *Историческая записка Двинского реального училища 1833–1903 г.*, izdota Vitebskā 1904.gadā.

Skolas vēstures muzejā ir saglabājušās dažu bijušo audzēkņu vēstules, kas mums šodien ļauj ielūkoties reālskolas ikdienā.

Reālskolnieks V.Mihailovs (mācījies reālskolā pirms Pirmā pasaules kara) atceras, ka skolā mācījušies krievi, poļi, vācieši. Lai iekļūtu skolā, lietuvieši uzdevušies par poļiem, latvieši – par vāciešiem.

Skolu beigušo vidū gandrīz nav latviešu uzvārdu. Arī Indriķis Pumpurs 1984.25.03. vēstulē atceras, ka viņa laikā (pirms 1905.gada) reālskolā mācījušies daži latvieši – Treilons, Ausiņš, brāļi Liberti, A.Lielausis, arī viņa brālis Teodors Pumpurs.

Skolēni atceras, ka skolā valdījusi stingra disciplīna, viņi guvuši labas zināšanas, un tās noderējušas tālākajā dzīvē.

Savukārt N.Jakovickis ir pateicīgs vēstures skolotājam Kļuksinam, kurš rosinājis skolēnu interesi par socioloģijas jautājumiem un literatūru.

P.Kvašņins (vēlāk ievērojams celtnieks) ar dziļu cieņu atcerējās sava klases audzinātāju Vladimiru Tugacu, kas mācījis saskatīt dzīves netaisnības cariskajā iekārtā (1903.gadā V.Tugacs par "brīvdomību" no darba reālskolā atbrīvots). Skolotāja fotogrāfiju P.Kvašņins glabājis visu mūžu un nodevis to mūsu pilsētas Novadpētniecības muzejam.

Reālskolnieks V.Mihailovs ar cieņu min matemātikas skolotāju Geriču, kurš uz Dvinsku bija pārcelts par brīvdomību.

Ar dziļu sirsnību skolēni atceras Mākslas akadēmiju beigušo jauno zīmēšanas skolotāju Pāvelu Seppu. Viņš strādājis ar lielu aizrautību. Ļoti labi iemācījis zīmēt un rasēt. Skolā bieži tika rīkotas skolēnu darbu izstādes – izpārdošanas, lai iegūtu naudu trūcīgo skolēnu atbalstam.

Zīmēšanas skolotājs Modests Rozancevs skolā organizējis dramatisko kolektīvu. Iestudēti dažādi darbi – N.Gogoļa *Revizors*, *Precības*, A.Ostrovskas *Nabadzība nav netikums*. Iegūtos līdzekļus izlietoja trūcīgo skolēnu atbalstīšanai. Pastiprinoties reakcijai, 1908.gadā dramatiskais pulciņš slēgts.

Radoši strādājis krievu valodas skolotājs Preobraženskis. Viņš organizējis skolēnu referātu lasījumus skolā, iekārtojis un vadījis skolas bibliotēku.

Sprīžot pēc materiāliem, kas nonākuši līdz mūsu dienām, lai gan apstākļi vienmēr nebūt nav bijuši labvēlīgi, skola attīstījusies un kļuvusi par kultūras dzīves centru pilsētā, sekmējot krieviskās kultūras iesakņošanos Dvinskā.

Bija jāpaiet daudziem gadu desmitiem, līdz šajā Latvijas nostūrī skolā varēja ieskanēties latviešu valoda. Tikai izveidojoties neatkarīgajai Latvijas valstij kļuva iespējama arī latviešu skolas atvēršana.

Par to, kā izveidojās pirmā latviešu skola Daugavpilī, savā vēstulē (1967.16.10.) atceras latviešu vidusskolas (reālskolas tipa pilna kursa) pirmā izlaiduma (1927) absolvents V.Bite:

"Skolas durvis vēru pretī *Tareločkai* (tagad A.Pumpura parks) 1921.g. vasarā, kad mēs – latviešu tautības Daugavpils skolēni tikām aicināti apmeklēt improvizētu skolu, kurā praktizējās skolotāju kursu apmeklētāji, nākošie pamatskolas skolotāji. Pastāvēja latviešu tautības skolēnu literārais pulciņš. Nosaukumu neatceros, varbūt *Pirmie stari*. Mēs, pulciņa biedri, nosūtījām valdībai lūgumu atvērt Daugavpilī

latviešu skolu (šajā aktīvā bijām vecāko klašu skolēni – Balodis, Vēvers, Geidāns un citi). Un, lūk, rudenī jau esmu Daugavpils vidusskolas 1.sagatavošanas klases, respektīvi, pamatskolas 5.klases skolēns. 1.sagatavošanas klasē beidzām pamatskolas kursu, bet 1927.g. – vidusskolu (reālskolas tipa).”

1921.gada 3.jūnijā uz reālskolas bāzes ar aktīvu Latvijas Republikas izglītības ministra vietnieces un Latgales sabiedriskā darbinieka A.Bojāra atbalstu darbu sāka Daugavpils Valsts vidusskola ar latviešu mācību valodu.

Skolas telpās darbojās 2 pedagoģiskās klases, kas 1922.gadā pārveidotas par Skolotāju semināru ar četrgadīgu kursu un uzskatāmas par Daugavpils Skolotāju institūta pirmsākumu. 1922.gada decembrī Skolotāju seminārs pārceļas uz telpām Saules ielā 1/3.

No 1923. līdz 1940.gadam skolas telpās darbojas Latgales Tautas konservatorija un Komerceskolas vakara nodaļa.

Valsts vidusskola kļuva par pirmo latviskās izglītības centru un latvietības šūpuli Daugavpilī.

1921./22.mācību gads bija pirmais jaunajai latviešu vidusskolai. Direktors bija J.Vagulāns. Skolā strādāja skolotāji Ž.Līnis, M.Lūsis, K.Purmalis, J.Krustiņš, L.Sams, G.Liberts un E.Liberts (pēdējie nesen beiguši Dvinskas reālskolu), J.Vaivods. Skolā bija 6 klases: 1.sagatavošanas klase, 2.sagatavošanas klase (pārceļ uz 1.klasi), 1.klase, 2, 3. un 4.klase. Mācījās 94 skolēni.

Mācību gadā bija 3 trimestri. Mācību priekšmeti: reliģija – ētika, latviešu val., vācu val., angļu val., latgaliešu izloksne (nebija obligāta), rēķināšana, algebra, ģeometrija, vēsture, ģeogrāfija, dabas mācība, zīmēšana, dziedāšana, vingrošana, franču val., rasēšana, zīmēšana.

Gatavības apliecības 1922.gada pavasarī saņēma 15 absolventi.

Pirmais latviešu skolas mācību gads nebija viegls. V.Bite atceras 1967.16.10. vēstulē – nebija mācību grāmatu latviešu valodā, skolēniem bija jāpieraksta skolotāja stāstītais, trūka burtnīcu, bija jātaupa ikviena neapprakstīta papīra lapa.

Pilsētas arhīvā ir ziņas par skolotāju algām, par jautājumiem, ko skatīja pedagoģiskās padomes sēdēs: par skolotāju grūtajiem materiālajiem apstākļiem, par darba algu izmaksas kavējumiem, par stundu skaita ierobežošanu līdz 30 stundām, par palīdzību plūdu laikā

cietušajiem skolēniem grāmatu iegādei, par pilsētas domes lēmumiem – noteikt mācību maksu pusgadā – 600 rbļ., par gala pārbaudījumiem – 100 rbļ. u.c.

Skolas arhīvā ir ziņas par turpmākajiem mācību gadiem – skolo-tājiem, mācību priekšmetiem, absolventu sarakstiem, izmaiņām mācību saturā. Ar 1926.gadu skolā bija divas paralēlklases – reāl-ģimnāzijas un klasiskās ģimnāzijas klases.

Reālģimnāzijā galvenā vērība veltīta matemātikai, fizikai, dabas zinībām, klasiskajā – valodām. Kara gados bēgļu gaitās nokļuvušie ar pateicību atceras angļu valodas skolotājas L.Gredzenu, A.Riemeri, vācu val. un latīņu valodas skolotāju E.Letcu.

Ar katru gadu pieauga skolēnu skaits. 1929.gadā pedagoģiskās sēdes protokolā ir direktora Fr.Obšteina ziņojums, ka 1.klasē pieteikušies 123, uzņemti 82 skolēni. Skolā uzņēma ar iestājpārbaudījumiem latviešu valodā un matemātikā. Konkurss parasti bija liels, bet jau pirmajā eksāmenā daudzi izkrita. Latgales lauku skolās trūka labu skolotāju un daudzi skolēni nāca vāji sagatavoti. Šāda stingra atlase nodrošināja samērā augstu līmeni. 30.gados 1.DVG bija labākā vidējā mācību iestāde pilsētā.

Lauksaimniecības zinātņu doktors, Latvijas Nopelniem bagātais mežkopis Miervaldis Bušs (1918–1996) vēstulē skolai rakstīja: “Visu mūžu esmu izjutis stingro pamatu, ko man devusi mūsu skola, un ticu, ka vēl daudzas paaudzes būs viņai tādu pašu pateicību parādā”.

Neaizmirstams pārdzīvojums bija Raiņa viesošanās skolā 1927.gadā. Ar dziļu saviļņojumu par to stāstīja bijušie reālskolnieki Z.Beinarovičs un E.Boroviks (viņu atmiņas pierakstījuši un apkopojuši skolotājas, 1943.gada absolventes, M.Bērziņas–Jankovičes skolēni).

Dzejnieks A.Pumpurs kādu laiku ir dzīvojis Daugavpilī, divi viņa dēli ir mācījušies Dvinskas reālskolā. 1932.gadā, atzīmējot dzejnieka 90.dzimšanas dienu, pedagoģiskā padome lūdza pilsētas valdi Virsnieku ielu pārdēvēt par A.Pumpura ielu. Skola uzņemas sakopt ielu, skolēni stāda kociņus (par to liecina skolēnu atsūtītie fotoattēli). Dome nolemj Virsnieku ielu pārdēvēt par Lāčplēša ielu.

1937.gada 18.martā skolā dibina 973.mazpulku (viens no jaunākajiem Latvijā), tā vadītājs ir skolotājs O.Berkolds. Darbojas dažādas sekcijas, vasaras nometnes. Tiek organizētas ekskursijas.

1.DVĢ absolventes L.Dūze un M.Bērziņa atceras – mazpulks saņem uzdevumu aizvest uz Rīgas Brāļu kapiem svētās, dārgās zemes sauju, lai iebērtu urnā pie Mātes tēla. Skolas vienība aizved sauju zemes no A.Pumpura kādreizējās dzīves vietas Miera ielā. M.Bērziņa atceras: “Es biju delegācijā, kas atveda zemi un iebēra to urnā. Šajā brīdī svinīga balss ziņoja, ka Daugavpils 973.mazpulks... Tas bija svēts brīdis.”

Skaisti bijuši skolas vakari ar skolēnu koru piedalīšanos, kad dziedājuši sava skolotāja A.Feila latviešu tautas dziesmu apdares, arī viņa komponētās dziesmas – veltījumu *Mātei, Daugavai* (absolventes Ilgas Bušas atmiņas).

Daudzi atceras piedalīšanos pavasara jaunatnes sporta svētkos pilsētā, kas vienmēr pulcēja lielu dalībnieku skaitu. Vingrošanas skolotājs Latvijas čempions tāllēkšanā (1929.gada rezultāts labots tikai 1952.gadā) Arnolds Rudzītis, pats būdams enerģisks, aktīvs sportists spēja aizraut arī skolēnus. Sporta svētkos vienmēr klāt bijis arī direktors K.Dāvis, kas bija ieinteresēts, lai uzvaras laurus plūktu viņa skolēni.

1935.gadā izlaiduma skolā nebija, jo mācībām ģimnāzijā, kas sākumā bija 4 klašu, tika pievienots vēl viens mācību gads.

1938./39.mācību gadā slēdz reālklases, mācības turpinās humanitārajos priekšmetos. Klašu numerācija bija šāda – zemākā jeb sākumklase bija piektā, bet beidzamā – visaugstākā – pirmā klase.

1936.gada pavasaris skolā iezīmējies ar traģisku notikumu, kas satrauca visu skolu un arī pilsētu – divi jaunieši, izlaiduma klases skolēni Juris Kamols un 17 gadīgā skolniece Nina Jansone labprātīgi aiziet no dzīves. Kāpēc tas noticis? Apkārtējo neiecietība, izpratnes trūkums? Abus savus skolēnus pēdējā gaitā izveda mācītājs Šancbergs. Smagi skan viņa vārdi: “Mēs visi esam vainīgi šo divu bērnu nāvē.” Par šo notikumu zina arī šodienas skolēni, tas dzīvo kā leģenda par I.vidusskolas Romeo un Džuljetu.

30.gadu sākumā pedagoģisko sēžu protokolos parādās politpārvaldes ziņojumi par atsevišķu skolēnu pretvalstisko darbību. Par darbošanos pagrīdē un komunistisku lozungu krāsošanu 1930.gadā no skolas izslēdz Bēru Averbuhu, 1932.gadā par piederību komjaunatnes savienībai no skolas izslēdz 3.klases skolnieci Mariju Aleksandroviču.

Pagrīdes tipogrāfijas *Spartaks* vadītājs bijis D. Mostovs. Komjauniešu darbība sevišķi aktivizējusies pēc 1934. gada, to atceras arī latviešu valodas skolotāja E. Andersone. Daudzus gadus vēlāk E. Andersone uzraksta darbus *Uguns pazemē* un *Reālisti*, kur atspoguļo savu skolēnu, pagrīdnieku darbošanos.

Sarkanajai Armijai ienākot, komjaunieši iesaistījās padomju varas aparāta veidošanā, daži – drošības iestādēs. Karam sākoties, viņi evakuējās, lielākā daļa brīvprātīgi iestājās 201. latviešu strēlnieku divīzijā, daudzi krita karā.

1940. gadā pilsēta gatavojās Pirmajiem Latgales dziesmu svētkiem. Rosīga bija arī skola. Skolas telpās tika iekārtota Latgales tautas mākslas darbu izstāde – audumi, krāšņi tautas tērpi, adījumi, mājamatniecības darinājumi, keramika. Izstādi atzinīgi novērtēja valdības delegācija, ko vadīja ministrs A. Bērziņš.

“Te varēja skatīt lielas kultūras un mākslinieciskas vērtības”, raksta N. Bojārs, stāstot par savu brāli Leonardu, 1939. gada absolventu, kam bija uzticēts rūpēties par izstādes drošību (1940. gadā apcietināts, miris 1942. gadā).

Absolvente M. Daškeviča–Putce (*Pa atmiņu takām*) atceras svinīgo Dziesmu svētku norisi Stropu estrādē. Dziedāja I. DVĢ jauktais un 1.–4. klašu meiteņu koris. Kopā ar lielo Dziesmu svētku kori tas izpildīja arī sava dziedāšanas skolotāja komponista A. Feila *Fantāziju par Latgales tautas melodijām*.

Mūsu skolas bijusī ģimnāziste Janīna Skraustiņa–Babre, daudzus gadus vēlāk atceroties Daugavpili, ASV uzrakstījusi dzejas rindas, kas vistiešāk raksturo šo Latgales dziesmu svētku noskaņu:

Ak, Daugavpils, tevī latviešu tauta
dziedāja pēdējo brīvības dziesmu,
dziesmu, kas aizlūza vaidā,
naidniekam laužoties brīvajā valstī.
Apklusa brīvības dziesma brīvajā valstī,
izklīda tauta.

40. gadi sāk jaunu, smagu, traģisku posmu valstī, pilsētā, arī skolā. Jau 1940. gadā apcietināts skolas direktors K. Dāvis, 1941. gadā skolotājs A. Feils (1942. gadā abi miruši apcietinājumā). Direktoram

K.Dāvim 1940.gadā sekoja 11.klašu skolēni Haralds Muižnieks (nošauts 1942.gadā), Kārlis Kalējs–Kalējiņš (miris nometnē 1943.gadā), Ego Terinks (miris cietumā 1942.gadā). Izsūtīts arī Juris Komarovskis (10 gadi), Aleksandrs Svencis (10 gadi), Oļegs Katalimovs (10 gadi), Antons Bavrovskis (10 gadi, miris 1942.gadā), Konstantīns Rozenbergs (atgriezies pēc 33 gadiem), 10.klases skolnieks Jānis Kūliņš (10 gadi). Ļoti daudzus izveda kopā ar ģimenēm. Arī skolotājus.

Skolas vecāko klašu zēni bija izveidojuši pretkomunistiskās cīņas grupu jau okupācijas pirmajās dienās. Viņi izgatavoja uzsaukumus, gatavojās 18.novembrī pie skolas uzvilkt Latvijas karogu, taču oktobrī sākās aresti un karogi palika neuzvilkti (par to Astrīda Švirksta–Petaško raksta *Latgales Laikā* 1996.gada novembrī).

Konstantīns Rozenbergs (40.gada absolvents), kurš atgriezās pēc 33 gadiem, stāstīja, ka Daugavpils cietumā bijis kopā ar direktoru K.Dāvi, vēlreiz viņu redzējis Krasnojarskas cietumā. Bijušais komercskolnieks Čerņavskis 1995.gadā vēstulē raksta: “Krasnojarskas cietumā biju vienā kamerā ar A.Feilu, Jeņiseiskas cietumā ar H.Muižnieku, E.Terinku, O.Katalimovu...” Dzīvi palikuši tikai daži.

1941.gadā sākas karš, pilsēta dega vairākas dienas, bet skolas ēka brīnumainā kārtā saglabājās gandrīz neskarta.

Skolas telpas 1941.gadā nodeva vācu karaspēka vajadzībām, skola bija spiesta pārcelties uz pagaidu telpām Saules ielā 38, 3.stāvā, vēlāk atkal nācās pāriet uz citām telpām (dzīvokli).

Skolai klājās grūti, smags bija arī skolotāju materiālais stāvoklis, zemas algas. 1942.gada janvārī skolas direktors ziņo apgabala komisāram – skolotāji dzīvo nepiemērotos, sliktos dzīvokļos, kur mitinās vairākas ģimenes, strādāt mājās skolotāji nevar.

Decembrī sākās tīfa epidēmija un skolas slēdza. Tomēr nelielās grupiņās skolotāji ar skolēniem strādāja mājās. Zināšanu pārbaude liecināja, ka mācību programmu apgūt nevarēs, tāpēc nākošo mācību gadu vajadzēs sākt tajās pašās klasēs. Tikai 15 neatlaidīgākiem skolēniem izdevās privātskolotāju uzraudzībā apgūt visu mācību vielu, un viņus pārcēla uz pēdējo klasi.

Skola nedrīkstēja uzņemt poļu tautības skolēnus, arī krievu tautības skolēnus, kas līdz šim mācījušies krievu ģimnāzijā. Tiem, kas bija mācījušies latviešu ģimnāzijā, atļāva skolu pabeigt.

42./43.mācību gadā skola strādāja pārmaiņus dažādās vietās (dzīvokļos), skolas ēku vēl aizvien aizņēma karaspēks. 1.DVĢ kā 37. pēc kārtas pārņēma valsts pārzināšanā un uzturēšanā. 12 klasēm piešķīra budžeta līdzekļus. Skolēnu skaits bija 372. Mācību grāmatas piešķīra pēc skolēnu skaita, rakstāmlietas skolotāju un skolēnu vajadzībām tika stingri normētas. Mācības sākās 11.oktobrī, mācību gads beidzās aprīļa sākumā. Skolēniem bija jāuzrāda pagasta valdes izdota izziņa, ka 3 mēneši vasarā nostrādāti laukos.

Par 1943./44.mācību gadu arhīvā ziņu maz. Tajā atrodams tikai 3.a klases skolēnu saraksts ar atzīmi, ka 1944.gada 1.aprīlī šie skolēni pārcelti uz 4.klasi.

Leģionā iesauc dziedāšanas skolotāju, skolas orķestra vadītāju V.Rulli, kopā ar viņu mobilizē arī tos nedaudzos zēnus, kas vēl mācās skolā. Frontē sastopas bijušie skolēni, tikai pretējās frontes pusēs – leģionā iesauktie un bijušie pagrīdnieki 201.latviešu divīzijas kareivji.

1.DVĢ vēsture atspoguļo mūsu tautas likteni 30. un 40.gados.

Pēc Otrā pasaules kara sākās jauns posms skolas dzīvē. Pilsētā uzceļ jaunas, modernas skolas, bet mācības tajās notiek krievu valodā, tikai latviešu vidusskola paliek vecajā ēkā. Mācības notiek divās maiņās, un 70.gados dzimst doma, ka skolai jāceļ piebūve. Tai nepieciešami 1,5 milj.rubļu (tā laika naudā), bet naudas nav un sarunas apklust. Tikai 80.gadu beigās ar trešās atmodas sākumu stāvoklis mainās. 1991.gadā tiek iesvētīti jaunās piebūves pamati. 1996.gada 1.septembrī skola sāk darbu jaunajā piebūvē.

Pagājuši gadi, daudzu 20.–40.gadu skolēnu vairs nav, daudzus kara ceļi aizveduši tālu pasaulē. Vēstulēs, kas skolā pienāk no ASV, Kanādas, Austrālijas, Anglijas u.c., viņi atceras savus skolotājus un apgalvo, ka 1.DVĢ skolēni varējuši dziļi un pamatīgi apgūt zināšanu pamatus, jo ar viņiem strādāja ļoti talantīgi cilvēki – personības, kas spējušas attīstīt visdažādākās skolēnu dotības.

Latgale ir bijusi tāds Latvijas nostūris, kuru cara valdība sevišķi centīgi pārkrievoja. Latgaliešiem bija liegta iespēja iegūt izglītību un sagatavot savus skolotāju kadrus. Arī 1.DVĢ 20.–30.gados pārsvarā strādājuši citu novadu pārstāvji, daudzi talantīgi, paš-aizliedzīgi cilvēki, kas bijuši ne tikai skolotāji, bet rosīgi darbojušies pilsētas un visas Latgales sabiedriskajā dzīvē.

Tāds bija skolas direktors Fr.Obšteins, nācis no Kurzemes, bet dziļi ieaudzis Latgales vidē.

Latgales kultūras veicinātājs bija arī nākošais direktors K.Dāvis.

Spilgta personība ne tikai skolā, bet arī visas Latgales kultūras dzīvī bija dziedāšanas skolotājs komponists A.Feils. Daudzi tā laika skolēni vēstulēs stāsta par sava skolotāja doto dziļo mūzikas izpratni.

1939.gada absolvents, tagad Austrālijas latviešu teātra režisors Imants Sveilis raksta: "Ļoti gaišā atmiņā man ir mūsu dziedāšanas skolotājs A.Feils. Viņš mūs radināja pie tautas dziesmām, mācīja mūzikas vēsturi, vadīja kori un izskaidroja sabiedriskās uzvedības normas. Viņš bija liels patriots un piemērs jauniešiem."

Ar pateicību 20.-40.gadu skolēni atceras savus skolotājus: zīmēšanas skolotāju J.Kalniņu, vēsturnieku O.Kalēju, matemātiķi P.Riemeri, ķīmiķi G.Libertu, latviešu valodas skolotājus M.Brammerbergu, E.Jureviču, E.Andersoni, vēstures skolotāju A.Melderi, angļu valodas – M.Matisoni, L.Gredzenu, franču – Z.Jubasi, latīņu – P.Švarcbahu, vingrošanas skolotāju A.Rudzīti, A.Briedi, rokdarbu skolotāju E.Dzenīti-Sarmuli u.c., un godam nes savas skolas vārdu gan tepat Latvijā, gan pasaulē.

Savu skolotāju pēdās iet mākslinieks O.Muižnieks. Viņš devis lielu ieguldījumu latviešu scenogrāfijā, bērnu grāmatu ilustrēšanā.

V.Svirska gleznotie dažādu profesiju pārstāvju (zvejnieki, celtnieki, ārsti, kultūras darbinieki u.c.) portreti ir liela kultūrvēsturiska vērtība.

V.Avens (ASV) par ieguldījumu glezniecībā ieguvis Kultūras fonda un Goppera prēmiju. Publicēti arī viņa dzejoļu krājumi.

Tagad zinām dzejnieces Janīnas Skraustiņas-Babres vārdu. Daudz dzejoļu viņa veltījusi dzimtenei (cikls *Mana tauta, Latgale* u.c.). Par reliģisko dzeju un esejām saņēmusi K.Barona prēmiju (1979).

Vairākas prozas grāmatas ir Anitai Liepai.

Skolotāja darbs daudziem kļuvis par aicinājumu. Nopelniem bagātās skolotājas bija A.Meldere, V.Kundziņa, E.Andersone, daudzi bija un ir mācību spēki augstskolās – J.Trušiņš, arhitektūras zinātņu doktors, profesors Rīgas Tehniskās universitātes Arhitektūras fakultātē, Pēteris Bārbalis, lauksaimniecības zinātņu doktors, G.Ņutovecs, J.Sauka, O.Salieniece (ASV), Vācijas augstskolās N.Bojārs, I.Vizulis.

Bijušie I.DVĢ skolnieki devuši lielu ieguldījumu dažādās zinātņu nozarēs. Zinātņu doktors, Nopelniem bagātais mežkopis M.Bušs vadījis meža atjaunošanas laboratoriju Mežsaimniecības problēmu institūtā. Bijis arī Daugavpils HES celtnieku izraktajos karjeros, apsvēris to apmežošanas iespējas. Zinātņu doktors ir arī mežkopis K.Bušs.

A.Muižulis – medicīnas doktors, profesors strādājis Traumatoloģijas un ortopēdijas institūtā, pētījis krūšu kurvja un tā orgānu slēptās traumas.

Latvijas Nopelniem bagātā ārste S.Valdovska ir viena no labākajām terapeitēm Latvijā.

Ojārs Lucis – Kanādas zinātnieks ar pasaules vārdu. Plaši pazīstami ir doktora pētījumi par hormonu, endokrinoloģijas, metabolisma un alerģijas problēmām. Doktora disertācijas atziņas par cilvēka un dzīvnieku virsnieru dziedzeru darbību publicētas ASV, Kanādas, Anglijas žurnālos un rokas grāmatās.

N.Bojārs, ķīmijas zinātņu doktors, profesors, kura pētījumu rezultātus par organiskajiem savienojumiem izmanto vairāk nekā 40 pasaules valstīs, ir mācību spēks ASV un Vācijas universitātēs.

Ģimnāzijas vēstures skolotājas A.Melderis izraisīta interese par vēsturi mudinājusi N.Bojāru pievērsties arī vēstures jautājumiem. Grāmatā *Baltu civilizācija* autors atklāj baltu senvēsturi plašākā Eiropas un Tuvējo Austrumu kontekstā. Skolā glabātās grāmatas priekšvārdā ir N.Bojāra pateicības vārdi skolotājai A.Melderei.

Arī šodien tāpat kā visus pēckara gadus skola ir latviskā gara kopēja un sargātāja pilsētā.

Rakstā izmantotas skolas muzejā glabātās
bijušo skolnieku vēstules.

SATURS

Vaida Villeruša

IEVADVĀRDI

5

Māra Svīre

PIE STABURAGA

7

Ruta Avotiņa

DAUGAVAS VIETVĀRDI PĻAVIŅU ŪDENSKRĀTUVES
POSMĀ NO ZEĻĶU TILTA LIDZ STABURAGAM

18

Antonija Vilcāne

SENĀ JERSIKAS PILS

40

Janīna Kursīte

MĪTISKĀ DAUGAVA

52

Jānis Cepītis

DIŽKOKI DAUGAVAS KRASTOS

67

Aina Mikulāne

TEIKAS UN NOSTĀSTI DIGNĀJAS PUSĒ

76

Aija Jansone

LATVIEŠU TRADICIONĀLĀ TAUTAS TĒRPA ATTĪSTĪBA
DAUGAVAS KRASTOS

82

Anita Liepa

MEŽCIEMS

93

Anita Liepa

RANDENE

98

Māra Viksna
FOLKLORA UN TĀS VĀCĒJI DAUGAVAS KRASTOS
102

Gundega Dreiblate
DAUGAVAS PĀRCeltuVES
128

Rūta Kaminska
LATGALES BAROKA SIMBOLS - DAUGAVPILS JEZUĪTU BAZNĪCA
142

Lūcija Ķuzāne
JĀŅA JAUNSUDRABIŅA POĒMA PAR DAUGAVU
155

Māra Urtāne
DAUGAVAS IELEJAS AINAVA AUSTRUMLATVIJAS ZEMIENĒ
163

Inese Berķe
KRUSTPILS PILS
171

Lilija Jakubenoka
MITOLOĢISKIE AKMEŅI TEIKĀS UN VĒROJUMOS
181

Saulcerīte Viese
DAUGAVA
200

Guntis Eberhards
MAINĪGĀ DAUGAVAS IELEJA
212

Regīna Paukšte
GOSTIŅI GADSIMTU RITMOS
221

Henrihs Soms
LATVIEŠI DAUGAVPILĪ 20. GADSIMTA SĀKUMĀ
226

Janina Plečkēna
DAUGAVPILS I. ĢIMNĀZIJA
237

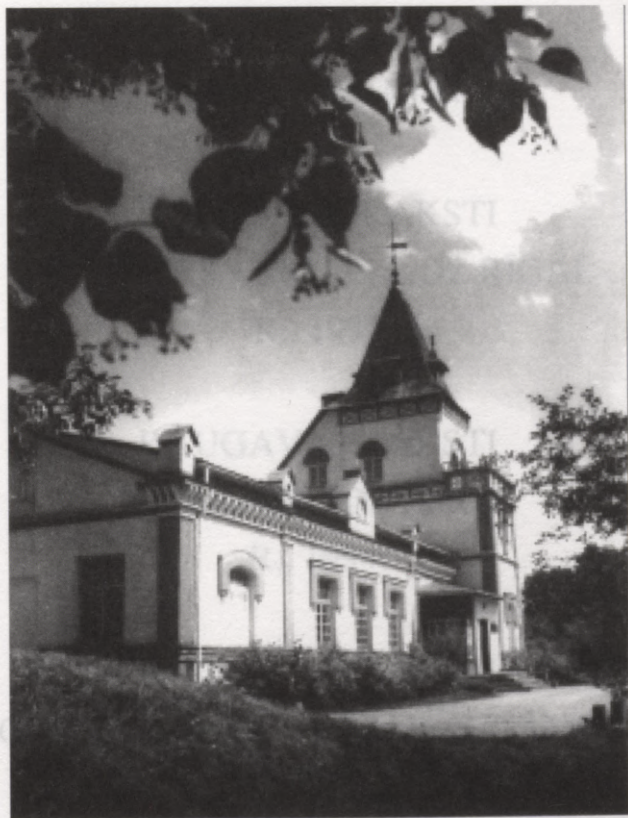
Aicinām apmeklēt Daugavas muzeju

Daugavas muzejs, kas savu darbību sācis 1977.gadā, atrodas Doles salā apmēram 18 km no Rīgas. Muzejs iekārtots 1898.gadā celtajā Doles muižas dzīvojamā ēkā. Pastāvīgajā ekspozīcijā plaši atspoguļoti arheoloģisko izrakumu materiāli, senlietas, sākot no vissenākās līdz šim izpētītās apmetnes Latvijas teritorijā – Salaspils Laukskolas (9.g.t.pr.Kr.), baltu un lībiešu pilskalniem, kapulaukiem un mūra pilīm Ikšķilē, Mārtiņsalā, Dolē un Salaspilī.

Bagātīga fotomateriālu un etnogrāfisko materiālu kolekcija iepazīstina gan ar zudušo upes ainavu, gan raksturīgajiem Daugavas amatiem.

Muzeja ēku ieskauj vairāk nekā 200 gadu vecais Doles muižas parks, kura teritorijā izvietota muzeja brīvdabas ekspozīcija – 19.gadsimta zvejnietu sēta Mellupī, kā arī Doles salai raksturīgās aizsprosta zvejas ierīces – lašu un nēģu tači.

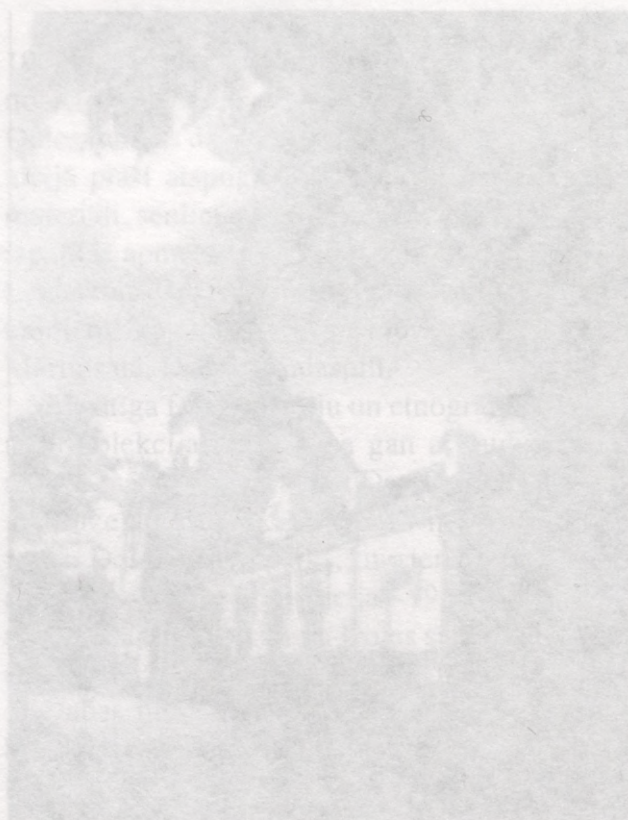
Dabas mīļotājiem prieku sagādās gan Doles bagātā augu valsts, gan vienīgais vēl esošais Daugavas dolomīta klints' atsegums, gan izcilais dižkoks – Doles ozols.

**Muzejs atvērts katru dienu, izņemot otrdienas,
no pulksten 11.00 līdz 17.00**

Muzeja adrese: Salaspils, Doles sala
LV – 2121, tālr. 937616

Aicinām apmeklēt Daugavas muzeju

Muzejs atvērts katru dienu, izņemot otrdienas,

no pulksten 11.00 līdz 17.00

Muzeja adrese: Salaspils, Doleļa sala

L.V. - 2121, tāl. 937616

Šajā sērijā iznākušas

DAUGAVAS RAKSTI
NO AIZKRAUKLES LĪDZ RĪGAI.

R., 1991

DAUGAVAS RAKSTI
NO RĪGAS LĪDZ JŪRAI.

R., 1994.

DAUGAVAS RAKSTI
NO KOŠKOVICIEM LĪDZ DAUGAVPILIJ.

R., 1996

LATVIJAS KULTŪRAS FONDS

Baltic House, 12, LV-1054, Riga

Latvian Cultural Foundation "Baltic House"

Šajā sērijā iznāk:

DAUGAVAS RAKSTI
NO AIZKARĀKLES LĪDZ RĪGAI

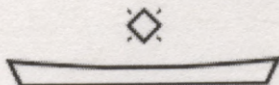
R. 1991

DAUGAVAS RAKSTI
NO RĪGAS LĪDZ JŪRAI

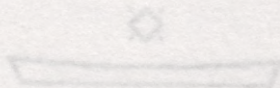
R. 1994

DAUGAVAS RAKSTI
NO KOŠKOVICIEM LĪDZ DAUGAVPILII

R. 1996

LATVIJAS KULTŪRAS FONDS
Basteja bulvāris 12, LV - 1050, Rīga
Iespiesta, iesieta SIA "Apgāds Jāņa sēta".

LATVIJAS KULTŪRAS FONDS
Rastaļa ielā Nr. 13, LV-1050, Rīga
Izdevums, izdodis SIA "Apģērbu izstrāde un ražošana"

**OBLIGĀTAIS
EKSEMPLĀRS**

2.50

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0300013745

2000-3
529

